MODUL DE VIAȚĂ ȘI CALITATEA VIEȚII

EDITURA POLITICĂ

INSTITUTUL DE FILOZOFIE

MODUL DE VIAŢĂ ŞI CALITATEA VIEŢII

Coordonatori:
ION REBEDEU, CĂTĂLIN ZAMFIR

1982
EDITURA POLITICĂ
Bucureşti

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE

Momentul actual reprezintă pentru țara noastră intrarea într-o nouă etapă a dezvoltării sale socialiste. Ca rezultat al politicii active de industrializare, economia noastră a atins un nivel relativ ridicat de acumulare a condițiilor tehnico-economice care să-i permită o rapidă și multilaterală dezvoltare. După cum se subliniază în ultimele documente de partid, este necesar ca în întreaga activitate economică și socială, pe baza acumulărilor cantitative realizate pînă acum, să se treacă la o nouă calitate. Arătînd că planul de dezvoltare economico-socială în perioada 1981—1985 asigură dezvoltarea armonioasă a forțelor de producție pe întreg teritoriul țării, perfecționarea relațiilor sociale, ridicarea continuă a gradului de civilizație, a nivelului de trai material și spiritual al poporului, tovarășul Nicolae Ceaușescu subliniază că „În toate sectoarele, pe primul plan trebuie pusă lupta pentru calitate, pentru un înalt nivel tehnic al producției. Trebuie să facem astfel încît acest cincinal, definit de Congresul al XII-lea cincinalul noii calități, să devină o realitate în toate domeniile de activitate"[1].

În acest context este imperios necesar să se acorde o atenție mai susținută căilor și mijloacelor concrete *ale*

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul al II-lea al consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții, transporturi, circulația mărfurilor și finanțe*, Editura politică, București, 1981, p. 26.

realizării obiectivului fundamental al societății noastre: asigurarea bunăstării întregului popor, crearea condițiilor pentru afirmarea plenară a personalității umane. E pregnant semnificativ din acest punct de vedere că la Congresul al XII-lea al P.C.R. a fost adoptat Programul-directivă de creștere a nivelului de trai în perioada 1981—1985 și de ridicare a calității vieții.

În realizarea generosului obiectiv privind creșterea continuă și rapidă a calității vieții, cercetarea științifică are datoria să-și aducă contribuția sa specifică. În această sferă, în fața omului de știință se ridică o gamă largă de întrebări: care sînt parametrii unei ridicate calități a vieții specifice unei societăți socialiste dezvoltate? care sînt strategiile de acțiune în vederea creșterii rapide și eficiente a calității vieții? în ce constau particularitățile stadiului actual de evoluție a calității vieții? care sînt dificultățile existente sau care pot apărea în acest proces complex și cum vor putea fi ele depășite?

Volumul de față reprezintă un prim rezultat al activității colectivului însărcinat cu cercetarea „CALITATEA VIEȚII ȘI MODUL DE VIAȚĂ SOCIALIST". Pe tema calității vieții și a modului de viață a apărut, în ultimii ani, atît pe plan mondial, cît și în țara noastră, o literatură destul de bogată. Ea are, cel mai adesea, un caracter teoretic general, definirea conceptelor fundamentale angajate în acest cîmp tematic reprezentînd, cu predilecție, direcția efortului principal. Colectivul nostru și-a propus o orientare mai practică: investigarea, cu mijloace atît teoretice, cît și empirice, a problemelor calității vieții și ale modurilor de viață în societatea noastră actuală, *a direcțiilor probabile și dezirabile, totodată, de evoluție a acestora în perspectiva următoarelor decenii. O serie de investigații empirice asupra acestor probleme se află în curs de desfășurare.*

Strategia elaborării acestui volum a rezultat din orientarea cercetărilor noastre și din faza în care ele se află. Sînt propuse aici diverse abordări parțiale care reprezintă doar pregătiri pentru o elaborare sistematică în viitor a acestei teme. Ca urmare, volumul are un caracter preliminar. *El conține încercări de a defini cadrele generale ale problematicii, enunțarea de ipoteze care vor fi dez-*

voltate și supuse verificării prin cercetările viitoare, explorări tentative ale unui aspect sau ale altuia. In mod intenționat am evitat a face o prezentare sistematică, considerind condițiile științifice actuale a nu fi suficient de „coapte". O asemenea sinteză ar fi avut toate șansele să fie nu numai înalt discutabilă, ci și superficială. Am considerat, dimpotrivă, a fi mai productiv să reunim acele studii care fructifică deja o serie de achiziții pe care fiecare autor le-a făcut, chiar dacă ele nu se închează într-o imagine foarte unitară. Pe lingă studiile teoretice și metodologice am inclus și citeva investigații de teren. Ele sint utilizate mai mult ca exemplificări în legătură cu metodologia utilizată la ora actuală, cu tipul de date empirice care pot fi obținute.

Intregul volum are la bază citeva idei fundamentale, pe care le vom trece, pe scurt, în revistă.

Calitatea vieții trebuie considerată într-o perspectivă mai largă decit aceea de a fi un produs direct al creșterii economice. Ea are componente economice, dar și importante componente non-economice. Calitatea vieții este afectată nu numai de bunurile și serviciile *economice, ci de o gamă mult mai largă de componente: condițiile de mediu (calitatea mediului natural și urban), condițiile sociale și umane (calitatea organizării vieții sociale la diferitele sale niveluri, calitatea relațiilor interpersonale), posibilități de informare, de perfecționare intelectuală și de participare culturală. Componentele economice pot fi considerate a reprezenta „baza" pe care se ridică calitatea vieții, dar este nevoie, de asemenea, să se exploreze, în vederea unei tot mai intense utilizări, și resursele non-economice. In mod special, în condițiile particulare ale dezvoltării societății noastre, rolul resurselor non-economice devine crucial. O primă fază de acumulare a premiselor materiale a fost depășită. Acum se pune tot mai mult problema utilizării cit mai eficiente a acestui potențial uriaș acumulat, dar trebuie să se țină seama și de dificultățile economice ale lumii contemporane, generate în primul rînd de criza materiilor prime și a energiei, și nu numai de acestea, ca un factor de natură a accentua și mai mult atit problema utilizării eficiente a resurselor eco-*

nomice existente, cît și cea a descoperirii de noi resurse non-economice.

O a doua idee se referă la faptul că parametrii calității vieții trebuie analizați în contextul concret al modului de viață. *Pe de o parte, calitatea vieții unei persoane sau a unei colectivități depinde nu numai de mijloacele de care aceasta dispune, dar și de modul în care își organizează viața utilizînd aceste mijloace. Una dintre ipotezele fundamentale de la care pornim se referă la existența unei anumite crize a modului de viață în societatea contemporană, determinată de profundele și rapidele transformări care au loc în lumea de azi — modernizarea, creșterea economică și criza fazei ei „risipitoare", transformarea structurilor sociale etc. Modul de viață reprezintă, el însuși, o importantă resursă non-economică de creștere a calității vieții. Cristalizarea unor noi stiluri de viață, în acord cu condițiile sociale actuale și care să ofere, totodată, un cadru favorabil realizării unei vieți înalt satisfăcătoare este, așadar, o sarcină de prim ordin în acest proces. Nu întîmplător, acest volum își concentrează atenția asupra variatelor aspecte ale modului de viață: factorii care îi determină dinamica, legile sale intrinseci, problemele cu care se confruntă în momentul de față. Pe de altă parte, analiza modului de viață deschide o fructuoasă perspectivă asupra omului și a necesităților sale, criterii ale calității vieții. Omul nu este o ființă abstractă, ci o existență concretă, constituită în parametrii sociali, istorici și personali concreți, cu modul său de viață specific. Modul de viață reprezintă în fapt omul așa cum este el în totalitatea manifestărilor sale concrete. Din acest motiv putem considera că modul de viață reprezintă o perspectivă socială și operațională asupra omului. Dacă dorim să determinăm necesitățile și aspirațiile concrete ale omului este nevoie să analizăm modul său de viață, așa cum este determinat de pluralitatea factorilor exteriori și interiori.*

Problematica modului de viață este relativ nouă. Perioada istorică pe care România a traversat-o în primele decenii ale construcției socialiste a fost axată pe rapide și profunde schimbări macrostructurale. In mod firesc, preocupările științifice au fost și ele orientate spre aceste procese mari care au schimbat fundamental profilul societății noastre. Noul mod de viață în curs de cristalizare era considerat, firesc, o consecință a acestor schimbări.

Intr-o primă aproximare, această perspectivă era justificată. Pe măsură ce noile structuri macrostructurale se cristalizează şi se maturizează, este firesc ca modul de viaţă să devină o temă de analiză. Dincolo de determinarea sa macrosocială, este necesar să înţelegem mecanismele şi legile specifice modului de viaţă. In noua fază de dezvoltare în care intrăm este nevoie de „finisarea" cu grijă a tuturor sferelor de activitate ale societăţii noastre, de realizarea unui tot mai fin acord al tuturor acestora cu omul şi cu necesităţile sale.

Ideea care străbate întregul volum ar putea fi rezumată în următoarele cuvinte: dezvoltarea modului de viaţă reprezintă o componentă importantă a creşterii calităţii vieţii.

COORDONATORII

CALITATEA VIEȚII ȘI MODUL DE VIAȚĂ. SCHIȚĂ A UNEI PROGNOZE A EVOLUȚIEI LOR ÎN URMĂTOARELE DECENII

ION REBEDEU
CĂTĂLIN ZAMFIR

Studiul de față își propune două obiective. Prima parte este dedicată definirii general-teoretice a problematicii calității vieții și modului de viață. În cea de-a doua parte se încearcă formularea problemelor concrete cu care societatea noastră se confruntă în acest domeniu. În mod necesar, o asemenea abordare este *prospectivă*. Societatea noastră este caracterizată printr-un ritm rapid de schimbare. Din această cauză am considerat necesar a încerca să explicăm „evenimentele" care probabil vor avea loc în cîmpul calității vieții și modului de viață în următoarele decenii în țara noastră.

*
* *

Geneza problematicii calității vieții și a modului de viață. Conceptul de calitate a vieții are, în cultura societății actuale, o istorie cu totul aparte. În ultimii douăzeci de ani, de cînd a fost efectiv adoptat de către comunitatea științifică, el a reușit să devină una dintre „ideile-forță" ale disciplinelor social-umane. De aici conceptul a fost adoptat destul de repede în limbajul politic și ideologic, devenind treptat unul dintre termenii-cheie al multora dintre programele de dezvoltare socială.

Preocupările pentru calitatea vieții nu au apărut din logica însăși a dezvoltării științei, ci au fost impuse acesteia din exterior. Ele au reprezentat răspunsul la o anumită criză a creșterii, specifică societății actuale. Inte-

resant este faptul că problematica diversă a calității vieții a fost determinată atît de *gradul ridicat al dezvoltării economice*, cît și de condițiile *subdezvoltării*, atît de posibilitățile creșterii economice în viitor, cît și de *limitele* acesteia puse în evidență îndeosebi în ultimul deceniu.

Dezvoltarea economică a țărilor occidentale a creat o stare de frustrare: *rezultatele umane* ale acestei dezvoltări au fost departe de așteptări, semnificativ mai mici decît eforturile investite. Abundența de bunuri materiale de consum nu a rezolvat multe dintre problemele sociale și umane importante cu care se confruntau și se confruntă societățile respective. Mai mult, creșterea economică în perioada postbelică în țările capitaliste dezvoltate a ridicat noi probleme sociale și umane, unele chiar mai complexe, sub anumite aspecte, decît cele așa-zis „tradiționale". In acest context, problematica crizei capitalismului contemporan, a trecerii acestuia într-o nouă fază, s-a extins și prin apariția evidentă a unei crize *umane* a creșterii economice. Se impune o precizare. Abordarea problemelor calității vieții, așa cum apare în lucrările occidentale semnificative, nu este fundată pe o filozofie „reacționară", „tradiționalistă" care ar nega necesitatea (sau utilitatea pentru om) a dezvoltării economice și tehnologice. Ceea ce se pune, în lucrările respective, sub semnul întrebării este *modelul actual* al acesteia, determinat de structurile de tip capitalist ale pieței libere dominate de legea profitului. Înțelegerea calității vieții în literatura sociologică și social-politică nemarxistă este sub multe aspecte limitată atît în ceea ce privește aria problematică — redusă uneori, fie la protecția mediului și controlul poluării, fie la aspectele privind ambientul —, cît mai ales în privința strategiilor formulate în vederea conservării și creșterii calității vieții. Nu este mai puțin adevărat că însăși evoluția capitalismului contemporan a condus la punerea într-o perspectivă relativ nouă a corelației dintre creșterea economică și împlinirea umană. Realitatea a dovedit că prin mecanismele sale proprii, sistemul economic capitalist bazat pe profit e inadecvat orientat spre crearea unui mediu mai uman de viață. Pentru teoreticienii animați de idealurile demnității omului și preocupați de destinul condiției umane într-o lume în care individul este strivit de „iraționalitatea raționalității economice", a apărut tot mai limpede ideea că este nevoie de o orientare a întregii dezvoltări economice în mod clar și sistematic spre satis-

facerea necesităților umane. Economicul este un subsistem al societății. El nu trebuie să imprime propria sa logică întregului din care face parte, respectiv sistemului social global, ci acesta din urmă e necesar să-și impună logica subsistemelor componente. Ideea de calitate a vieții — înțeleasă în sens larg — constituie tocmai baza teoretică pentru fundamentarea unei asemenea reconsiderări din perspectiva omului a întregii dezvoltări social-economice. Ea oferă un criteriu fundamental pentru aprecierea eficienței creșterii economice și, totodată, reprezintă o sursă de orientare globală a acesteia.

Subdezvoltarea, dintr-o perspectivă oarecum opusă, a pus aceeași problemă. Slaba eficiență socială și umană a modelului capitalist de dezvoltare economică a generat tendința de a căuta un alt model. Pentru a evita greșelile și dificultățile creșterii din țările capitaliste dezvoltate, mai ales în contextul actual al dezvoltării tehnologiei, a apărut ca necesară o dirijare activă de către societate a procesului de dezvoltare economică, în vederea satisfacerii necesităților fundamentale ale colectivității. Asistăm în ultimul timp la un proces de cristalizare a unor noi strategii de dezvoltare în țările subdezvoltate, în care necesitățile colectivității sînt tot mai mult luate în considerare. Acest lucru devine cu atît mai necesar cu cît analizele și studiile de prognoză indică faptul că în deceniul actual țările sărace nu vor reuși — din motive multiple și diverse — să realizeze o dezvoltare economică suficient de rapidă, multe dintre ele fiind departe de a atinge către sfîrșitul secolului nostru chiar nivelul actual al țărilor dezvoltate. Mai mult, în condițiile actuale, caracterizate prin relații economice inechitabile între țările slab dezvoltate sau în curs de dezvoltare și cele dezvoltate, decalajele nu se diminuează, ci cresc, ceea ce impune cu necesitate instaurarea unei noi ordini economice și politice internaționale.

Problema care se pune este deci atît de a mobiliza resursele materiale și umane din aceste țări în vederea accelerării creșterii economice, cît și de a utiliza un nivel de dezvoltare economică relativ modest în mod cît mai eficace pentru soluționarea marilor probleme sociale și umane cu care acestea se confruntă. În această direcție se formulează deja diverse strategii.

Pe de altă parte, ultimul deceniu a creat o dramatică conștiință a *limitelor naturale* ale creșterii economice.

Omenirea este astăzi acut confruntată cu criza energetică și de materii prime, ceea ce determină necesitatea restructurării modelelor de dezvoltare și creștere economică. Societatea umană trăiește într-un mediu natural limitat, cu resurse de materii prime și energetice, deși încă destul de mari, nu infinite. Pînă acum, creșterea s-a făcut ignorînd existența oricărei limite ca și cum resursele ar fi fost nelimitate. De aici a apărut și o mentalitate risipitoare iresponsabilă față de generațiile viitoare. Creșterea economică a țărilor dezvoltate s-a făcut în condițiile unei subdezvoltări a majorității celorlalte țări, profitind, la prețuri extrem de scăzute, de materiile prime oferite de acestea. În perspectiva următoarelor decenii, datorită dezvoltării economice a tuturor țărilor, a evidențierii caracterului limitat al resurselor naturale, prețurile materiilor prime vor cunoaște, probabil, noi creșteri. În plus, mediul s-a dovedit limitat și din punctul de vedere al capacității sale de a anula subprodusele poluante ale activității industriale. Poluarea, degradarea mediului natural sînt, în lumea contemporană, în creștere, impunînd noi exigențe și restricții procesului de dezvoltare economică. Toate acestea au dus la o reconsiderare treptată a orientării generale. Ideea că este necesară o utilizare mai eficientă a resurselor naturale, o protejare mai responsabilă a mediului cîștigă tot mai mult teren. Atitudinea risipitoare și indiferentă față de mediu devine tot mai puțin compatibilă cu obiectivele de perspectivă ale dezvoltării societății umane. Ideea de calitate a vieții oferă și aici perspectiva unei ghidări mai clare a întregului proces: o mai eficientă utilizare a resurselor naturale, în condițiile maximizării calității vieții.

Într-o combinație unică și specifică, toți acești factori au stat la baza interesului deosebit, științific și social-politic, manifestat în țara noastră pentru complexa problematică a calității vieții. E semnificativ că la Congresul al XII-lea al P.C.R., în orientarea dezvoltării economico-sociale a societății noastre s-a introdus ideea de calitate a vieții cu perspectiva care îi este asociată (1). Congresul a adoptat un amplu program special, *Programul-directivă de creștere a nivelului de trai în perioada 1981—1985 și de ridicare continuă a calității vieții*, subliniindu-se ideea că ridicarea nivelului de trai, deși o componentă esențială a procesului de creștere a calității vieții, nu poate fi considerată unica. Este nevoie de acționat și pe alte

căi pentru a realiza maximizarea condițiilor obiective și subiective ale satisfacerii tot mai largi a necesităților umane.

Dezvoltarea economico-socială și pe această bază asigurarea pentru toți membrii societății noastre a unor condiții materiale de viață indispensabile pentru ca omul să trăiască în siguranță și în mod civilizat a făcut necesară accentuarea reflexiei asupra *direcției* în care această dezvoltare trebuie să fie orientată în perspectivă.

Dacă necesitățile elementare de viață ale omului sînt relativ clare, simplu de definit, necesitățile superioare sînt mai difuze, mult mai dificil de formulat. Ele trebuie, de aceea, explorate, formulate. Ideologia capitalistă a considerat dintotdeauna că singura modalitate în care necesitățile umane sînt definite și puse ca obiectiv de realizat procesului de producție este piața economică. Criticile actuale ale sistemului capitalist au scos în evidență faptul că această presupoziție este într-o largă măsură o iluzie. A lăsa definirea nevoilor umane în sarcina pieței economice spontane s-a dovedit a fi o cale generatoare de multe pericole. Piața capitalistă nu-l ajută pe individ să-și conștientizeze nevoile; mai degrabă ea îl manipulează, îi formează nevoi „false", „artificiale", impunîndu-i acele cerințe sau dorințe care sînt mai avantajoase pentru realizarea profitului.

Edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate presupune ca o condiție *sine qua non* explorarea și formularea necesităților umane pentru o eficace orientare a întregii activități sociale, pentru a conferi o perspectivă și o finalitate clară, socială și umană, dezvoltării economice și a stabili o strategie adecvată în privința creșterii calității vieții. Socialismul instituie însă, în concordanță cu esența sa, o optică nouă, și totodată, asociate acesteia, modalități noi de estimare a nevoilor umane. În acest sens se indică în Programul partidului ca unul dintre obiectivele majore politice și științifice, determinarea nevoilor raționale, autentice, cu ajutorul mijloacelor științifice, ca o bază esențială pentru o direcționare adecvată și mai eficientă a întregului proces de dezvoltare socio-economică, în consens cu valorile umanismului socialist, cu exigențele unei calități superioare a vieții. Referindu-se la obiectivele și orientările fundamentale ale planului cincinal 1981—1985, secretarul general al partidului, tovarășul

Nicolae Ceaușescu, sublinia că „în centrul întregii activități economico-sociale trebuie să punem realizarea unei noi calități a muncii și a vieții" (2).

În condițiile economice dificile existente în prezent pe plan mondial, se impune și pentru țara noastră — așa cum se arată în documentele Congresului al XII-lea — găsirea unor modalități cît mai eficace de dezvoltare economico-socială. Fiind o țară în curs de dezvoltare, cu un nivel încă relativ modest al venitului național pe locuitor, România este preocupată de a găsi căile cele mai adecvate, corelate atît cu situația din lume, cît și cu realitățile noastre naționale și cele mai accesibile în etapa actuală de sporire continuă a acestuia ca o condiție de bază a ridicării nivelului de trai al oamenilor muncii. E semnificativ, de pildă, că venitul național pe locuitor va ajunge în 1985 la circa 2 500 dolari față de 80 de dolari în 1938 (3). În plus, este necesar să se exploreze și alte canale sau izvoare decît cele strict economice de creștere a calității vieții. Descoperirea unor resurse non-economice de dezvoltare a condițiilor de viață reprezintă o cale extrem de importantă care se deschide în fața țării noastre.

Este necesar să luăm în considerare încă un aspect. O serie de consecințe negative pentru om și pentru organizarea socială ale creșterii economice și industriale accelerate au apărut, inevitabil, și în țara noastră. Începînd cu poluarea și urîțirea mediului natural, continuînd cu fenomenele generate de marile aglomerări urbane, cu unele efecte negative ale transferului, într-o perioadă relativ scurtă, a unei mari mase de oameni de la sat la oraș, din activitățile agricole în cele industriale etc. În sfîrșit, o serie de procese negative au apărut ca efect al creșterii rapide a gradului de complexitate a organizării sistemului nostru social. Este vorba de manifestări de birocratism, de insuficientă organizare ș.a. Tensiunile și procesele perturbatoare generate de orice proces de creștere rapidă în complexitate au afectat negativ unele aspecte ale vieții omului, condiția umană. Din acest punct de vedere, perfecționarea organizării sociale reprezintă ea însăși o sursă de mare însemnătate pentru perfecționarea mediului de viață, deci de creștere a însăși calității vieții.

În fine, există și o explicație teoretică pentru interesul crescut manifestat în țara noastră față de problemele calității vieții. Societatea socialistă a introdus noi structuri

sociale orientate spre satisfacerea tot mai ridicată a necesităților umane. La nivelul actual de cunoaștere însă este destul de dificil de formulat în mod concret, operațional, un asemenea obiectiv global cum este satisfacerea necesităților umane. Se știe încă destul de vag ce trebuie întreprins pentru a spori eficiența întregii activități sociale în raport cu omul ca obiectiv suprem. Conceptul de calitate a vieții, cu întreaga problematică și sistemul de obiective și indicatori ce i se asociază, a intervenit ca o modalitate practică de operaționalizare a acestui obiectiv. Ea deschide o posibilitate mai concretă de a formula acele *subobiective* practice ale obiectivului global menționat mai înainte (4).

Paralel și din ce în ce mai convergent cu abordarea aspectelor teoretice și practice privind calitatea vieții, s-a conturat în cîmpul preocupărilor științifice și domeniul „modului de viață" și al „stilurilor de viață". Dezvoltarea economică impetuoasă în perioada postbelică, în țările capitaliste industrializate, absorbția atenției colectivității de către problematica creșterii economice, dominarea întregii organizări sociale de către logica economiei orientate spre profit au făcut, în aceste țări, din *viața umană* mai mult un *subprodus*, o rezultantă (neplanificată și neorientată după obiective intrinseci) a acesteia. Reacția era de așteptat. Oamenii vor să-și transforme tot mai mult viața lor dintr-un „mod" determinat de logica exterioară a structurilor socio-economice, într-un „stil" care să exprime logica interioară a propriilor lor aspirații. Preocupările pentru elaborarea unor stiluri de viață reprezintă unul dintre cele mai semnificative procese ale lumii contemporane care, așa cum rezultă din cercetările efectuate, se va amplifica în perspectiva viitoarelor decenii. Sociologul suedez J. Galtung a lansat termenul de „mod de viață dominant" pentru a desemna modul de viață generat de logica societății moderne occidentale (5). Este vorba despre un mod de viață care nu a fost construit de oameni pornind de la necesitățile lor reale, de la ierarhia lor de priorități, ci care este modelat de logica structurilor socio-economice ale societății capitaliste. Din această cauză se constată tot mai mult o necongruență între dinamica acestui mod de viață și aspirațiile umane. În momentul actual, consideră J. Galtung și M. Wemegan, prin depășirea nivelului de producție pentru necesitățile fundamentale, se manifestă puternice ten-

dințe de „supradezvoltare" — dezvoltare care în unele direcții excede nevoile reale ale populației. O asemenea supradezvoltare impune un anumit mod de viață complementar ei și care stîrnește tot mai multă insatisfacție.

În opoziție cu acest mod de viață dominant, apare o tendință tot mai pronunțată de cristalizare a unor noi stiluri de viață — „stiluri de viață alternative". Aceste stiluri se caracterizează prin faptul că încearcă să găsească noi moduri de organizare a vieții care, corespunzînd condițiilor societății moderne, să fie explicit orientate de sistemul „autentic" al necesităților umane. Formele de viață impuse de structura societății capitaliste dezvoltate sînt respinse ca „neautentice", alienante.

Într-un context relativ diferit, problema modului de viață s-a pus în țările socialiste mult mai devreme. După o perioadă de adînci transformări sociale și economice, în care atenția era concentrată pe marile procese sociale, spre realizarea obiectivelor sociale, politice și economice majore care să ofere o bază obiectivă satisfăcătoare pentru edificarea unei noi vieți, în mod inevitabil problemele organizării vieții cotidiene, a modului de viață și a stilurilor de viață au început să se pună tot mai accentuat. În fapt, de exemplu în țara noastră, teoretic, problema modului de viață a fost formulată încă de la începutul revoluției socialiste, într-un context specific. Reorganizarea întregii societăți pe baze noi este de natură a determina și, totodată, a presupune și un nou mod de viață: *modul de viață socialist*. Modul de viață socialist apărea, pe de o parte, ca un *ideal* de realizat: schimbarea modului de viață, așa cum a fost el produs de societatea trecută, într-un nou mod de viață, compatibil cu societatea nouă, de tip socialist. Pe de altă parte, el apărea ca un *proces* care urma să se realizeze în timp, să se cristalizeze treptat, pe măsura consolidării cadrelor obiective și maturizării condițiilor subiective ale noii societăți. Prin atenția scăzută acordată condițiilor concrete ale evoluției societății în etapa respectivă, cît și printr-o serie de proiecții simplificate ale idealurilor epocii, abordarea problematicii modului de viață în primele decenii ale construcției socialiste avea un predominant caracter normativ și într-o anumită măsură speculativ.

În prezent, ne aflăm într-o nouă etapă. Reconstrucția economică a fost terminată. Chiar dacă în comparație cu alte țări puternic industrializate, nivelul nostru de dez-

voltare economică este încă relativ modest, am depășit nivelul de producție necesar asigurării unor condiții civilizate de viață pentru toți membrii societății. Din punct de vedere economic, în perioada de lichidare a sărăciei exista o puternică convergență între exigențele modului de viață și cerințele sistemului economic, așa cum era el modelat de obiectivele creșterii economice și în primul rînd de cele ale dezvoltării în ritm înalt a industriei, ca bază pentru progresul tuturor domeniilor vieții economico-sociale și, implicit, pentru ridicarea nivelului de viață al membrilor societății. În momentul actual ne aflăm într-o nouă fază, în care se pune tot mai mult cerința modelării producției — care în multe sectoare a depășit nivelul țărilor în curs de dezvoltare — de către sistemul necesităților umane. Problema unui mod de viață de tip socialist, în acord cu condițiile noi, sociale și economice ale țării, se pune astăzi, cum e și firesc, într-o manieră cu mult mai concretă decît acum 30, 20 sau 15 ani în urmă. În condițiile societății noastre în care omul este valoare și scop suprem, este firesc ca întreaga organizare socială să fie mai eficient orientată spre realizarea condițiilor necesare dezvoltării, în direcțiile dorite, a vieților individuale. În plan individual, există o tendință tot mai pronunțată de căutare a unui stil propriu de viață, în acord cu particularitățile personale, cu aspirațiile proprii. În plan social, problema se pune în sensul constituirii și dezvoltării infrastructurii care să susțină dezvoltarea individuală a tuturor.

Există o profundă interdependență între aria de probleme circumscrisă calității vieții, pe de o parte, și cea a modului de viață, pe de altă parte.

Pînă acum cîțiva ani, problema calității vieții era considerată mai mult sub aspectul parametrilor săi *cantitativi*. Inițial era luat în considerare aproape exclusiv *nivelul de trai:* cîte bunuri economice sînt disponibile. O asemenea dimensiune este evident esențială, dar nu epuizează cîtuși de puțin domeniul. Ulterior s-au adăugat și alți parametrii cantitativi: starea mediului natural, facilitățile culturale, timpul liber disponibil, securitatea socială și personală etc. Există însă și o dimensiune *calitativă*. Valoarea vieții nu depinde numai de condițiile existente, ci și de *organizarea ei*. La același nivel cantitativ de trai, viețile oamenilor pot fi foarte larg diferențiate din punctul de vedere al calității lor, datorită modului în care fiecare

ştie să-şi organizeze viaţa, să beneficieze de condiţiile existente. A creşte calitatea vieţii nu înseamnă doar a ridica nivelul de trai, deşi, în anumite etape, acest aspect este prioritar, ci şi a găsi şi susţine o mai bună organizare a modului de viaţă, un *stil de viaţă* mai satisfăcător. Din acest punct de vedere, problematica modului de viaţă şi a stilului de viaţă reprezintă o parte componentă a calităţii vieţii. Dealtfel, calitatea vieţii oferă un cadru general de evaluare a modurilor şi stilurilor de viaţă. Care mod de viaţă sau stil de viaţă este mai bun? Întrebarea poate fi pusă mai precis în următorii termeni: care este calitatea pentru om a cutărui mod (stil) de viaţă? care dintre ele este mai satisfăcător şi care este mai puţin satisfăcător? Abordarea unor asemenea probleme presupune, în mod necesar, atît raportarea la sistemul de valori ce caracterizează idealul socialist şi comunist de viaţă, cît şi luarea în considerare, printr-o cercetare ştiinţifică aprofundată a direcţiilor şi particularităţilor dezvoltării economice şi sociale a ţării în prezent şi mai ales în perspectivă, precum şi a contextului economic şi politic internaţional cu care, în mod firesc, România, ca stat independent şi suveran, se află în interdependenţă.

Înainte de a merge mai departe cu analiza noastră este necesară o sumară caracterizare a semnificaţiei principalilor termeni utilizaţi în acest studiu şi, în general, în acest volum. Nu este vorba de a da definiţii riguroase. Acest lucru ar fi lipsit de sens în contextul atît de dinamic al cunoaşterii actuale. Intenţia noastră este doar de a evidenţiat ceea ce pare a fi mai caracteristic şi, totodată, mai larg acceptat.

Calitatea vieţii se referă la concordanţa dintre componentele situaţiei globale de viaţă ale unui individ şi necesităţile şi aspiraţiile sale. În componenţa „vieţii" intră, pe de o parte, *condiţiile* naturale, economice, social-culturale şi interpersonale în cadrul cărora viaţa fiecăruia se constituie, inclusiv propriile caracteristici biologice, socio-culturale, psihologice şi de care ea depinde într-o măsură hotărîtoare, iar pe de altă parte, *activităţile* pe care individul le realizează în condiţiile date. Prin calitatea vieţii se înţelege deci *semnificaţia pentru om* a acestui complex de condiţii şi activităţi care formează viaţa fiecăruia. Este un concept structural *valorizator*. El se referă la aspectul obiectiv al vieţii, complementarul

său subiectiv fiind starea de satisfacție în viață, de fericire, de plinătate.

Conceptul de *mod de viață* are o orientare accentuat descriptivă: *cum își organizează oamenii viața lor;* ce activități întreprind oamenii și în ce modalități, la ce aspiră ei, ce semnificație dau condițiilor lor de viață, cît și propriilor lor activități. *Modul de viață* este un concept predominant sociologic. El se fundează pe presupoziția dublă că modurile de viață sînt larg diferite și că aceste diferențe sînt determinate în mod esențial de tipul de societate în care oamenii trăiesc, de clasa sau grupul social căruia aparțin. Poziția socială a unei persoane în cadrul unui sistem mai amplu determină în mod concret modul în care viața sa este organizată. Termenul de mod de viață este asociat cu predilecție, în utilizarea sa cea mai frecventă, cu ideea de „efect al unor condiții sociale date": modul de viață al clasei muncitoare, modul de viață urban, modul de viață din societatea modernă dezvoltată economic etc.

Stilul de viață tinde să ofere o perspectivă „interioară" de descriere a vieții. Utilizarea sa este, de regulă, asociată cu:

— punerea în evidență a unei structuri sau a unui profil interior al vieții unui individ, grup de indivizi sau chiar colectivități mai mari. Accentul cade aici deci nu pe descrierea adesea heteroclită a ceea ce fac indivizii în variatele sfere ale vieții lor, ci pe o prezentare selectivă, care tinde să pună în evidență un principiu unificator, structurant, care conferă vieții un profil unic. Și este evident că o asemenea structură exprimă mai mult o logică interioară a individului uman, care își organizează viața în anumite condiții date, decît o logică exterioară, impusă de procesele sociale;

— evidențierea posibilităților alternative, a variației care poate exista în organizarea vieții, în condițiile sociale date. Astfel, dacă putem vorbi despre modul de viață al clasei muncitoare în momentul de față, datorită faptului că există o largă eterogenitate în cadrul acestei clase, putem vorbi mai puțin de *un* stil al ei de viață, cît mai degrabă de *o varietate de stiluri de viață* care ar trebui definite.

Dinamica modului de viață și a calității vieții în perspectiva următoarelor decenii. Încercarea de a contura, fie și sumar, unele tendințe probabile ale modului de viață și ale problematicii calității vieții în patria noastră în actualul deceniu sau pe o perioadă istorică chiar mai întinsă (perspectiva anului 2000) se poate baza, în acest moment, pe sumare cunoștințe empirice și teoretice. De aceea, o asemenea analiză va avea, în mod inevitabil, un caracter oarecum general, iar în anumite privințe chiar vag. Avem însă convingerea că schițarea, chiar sub formă de ipoteze de lucru, a unor tendințe posibile și dezirabile în dinamica modului nostru de viață și în afirmarea noii calități socialiste a vieții este un demers teoretic util care, cel puțin, va sensibiliza pe cei ce se ocupă în cercetare sau în viața practică de asemenea probleme și va constitui un punct de plecare în dezbaterea științifică mai amplă a aspectelor legate de constituirea și afirmarea modului socialist de viață.

Analiza unor aspecte ale dinamicii modului de viață și a calității vieții în actualul deceniu și în perspectiva anului 2000 trebuie să pornească, în primul rînd, de la estimarea dezvoltării economice (ritmuri de creștere, direcții prioritare) ce va fi caracteristică României în perioada respectivă în strînsă corelație cu evoluția economiei mondiale.

În actualul cincinal 1981—1985, se prevede ca pe baza dezvoltării tuturor sectoarelor de activitate, să se asigure realizarea obiectivului strategic de trecere a României din stadiul de țară în curs de dezvoltare la stadiul de țară mediu dezvoltată. Această poziție economică — țară cu dezvoltare medie — va fi o trăsătură a dezvoltării generale a țării noastre și în perioada care urmează anului 1985. De aceea, este de presupus că țara noastră va fi în continuare — deși într-o măsură mai mică — supusă unor influențe economice și de stil de viață venite din partea țărilor mai dezvoltate economic. Din țările mai dezvoltate vor continua să fie difuzate nu numai noi tipuri de bunuri, dar și noi necesități care corespund acestor bunuri. O anumită inițiativă în dezvoltarea modului de viață al țărilor puternic dezvoltate va mai exista, probabil. Dezvoltarea noastră va crea o anumită autonomie culturală a modului de viață, deși fenomenul difuziei „modei“ din țările dezvoltate va continua să existe, într-o măsură însă mai mică decît în momentul actual.

În condițiile accentuării actualei crize economice mondiale, pe de o parte, ale limitărilor impuse de baza generală de materii prime și de resurse energetice, pe de altă parte, asistăm la o evidentă diminuare a creșterii economice în principalele țări capitaliste dezvoltate și, într-o anumită măsură, și în multe țări socialiste. Așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, criza economică se manifestă, într-o măsură mai mare sau mai mică în toate statele, inclusiv în țara noastră.

În analiza noastră pornim de la o *opțiune rațional-optimistă* privind evoluția economică a României. Optimistă pentru că ia în considerare condiții favorizante și presupune menținerea lor în viitor, rațională pentru că aceste condiții favorizante sînt nu numai dezirabile, dar și realiste, cu șanse substanțiale de realizare. Această dinamică a dezvoltării este, dealtfel, semnificativ ilustrată și fundamentată prin orientările și obiectivele planului cincinal 1981—1985. În ceea ce privește orientarea evoluției noastre economice, planul pune un accent deosebit — așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — „pe dezvoltarea mai accentuată a bazei de materii prime, a resurselor energetice interne, precum și pe dezvoltarea mai puternică a agriculturii, aceste sectoare constituind factorul hotărîtor pentru dezvoltarea economico-socială a țării noastre, pentru ridicarea nivelului de trai material și spiritual al poporului" (6). Examinarea indicatorilor de plan evidențiază preconizarea unor ritmuri medii susținute de creștere anuală: produsul social — 6,1%; venitul național — 7,1%; producția netă industrială — 8,8%; producția globală industrială — 7,6%; producția globală agricolă — 4,5—5,0% etc. Ritmurile creșterii economice a României în următorii ani, precum și măsurile stabilite de Plenara Comună a C.C. al P.C.R. și Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale din noiembrie 1981 pentru învingerea unor greutăți și deficiențe și realizarea integrală a planului pe 1982 și în general a cincinalului conduc la concluzia că și în perspectivă țara noastră va cunoaște o accentuată dezvoltare economică, ceea ce va avea repercusiuni pozitive, de mare importanță, în structurarea modului socialist de viață și creșterea calității vieții.

Dacă ne referim la contextul internațional, fără a exclude posibilitatea ca relațiile politice și militare să se înăsprească substanțial în viitor, este rezonabil a consi-

dera că sînt șanse mai mari spre o anumită destindere atît politică, cît și militară. Chiar dacă o asemenea evoluție nu va fi spectaculoasă, ea pare totuși să fie cea mai probabilă. Procesul de destindere și dezarmare, deși dezirabil pentru întreaga umanitate, nu va avea loc probabil fără dificultăți, fără anumite fluctuații, dar, în linii generale, considerăm că va fi pozitiv în timp. O dezarmare generală ar fi, desigur, de natură să modifice toate datele situației economice și social-politice. În acest caz, ea ar fi o posibilitate tentantă de explorat. La baza analizei noastre vom pune, și de această dată, versiunea moderat optimistă: o lume progresiv mai pașnică, mai destinsă, aflată însă mereu într-un proces de negociere, datorită amenințării cu înăsprirea climatului și a unor perioade mai „reci" relativ ciclice în relațiile pe plan internațional.

În ceea ce privește climatul social-politic intern, ținînd seama de ritmul rapid al schimbărilor petrecute în ultimii ani, de faptul că societatea noastră socialistă intră într-o nouă etapă calitativă a dezvoltării sale, de numeroasele implicații ale situației externe pentru cea internă, putem presupune că România va trece printr-o perioadă de rapide schimbări calitative în formele de organizare socială și în strategiile de conducere la toate nivelurile societății. Se vor cristaliza noi forme de organizare socială specifice unei societăți socialiste dezvoltate economic și cultural-politic. Aceste transformări vor fi însoțite de o creștere progresivă a activismului politic al întregii colectivități, exprimat prin: ample dezbateri publice asupra alternativelor de organizare și conducere socială, a strategiilor de dezvoltare socială, intensificarea participării oamenilor muncii la conducerea atît la nivel național, cît și la nivelul comunităților locale, a întreprinderilor etc. Dezvoltarea sistemului autoconducerii și autogestiunii va capta, fără îndoială, atenția colectivă în întregul deceniu actual. Desăvîrșirea sa va duce la modificări structurale în întreaga viață socială, în mentalitatea tuturor categoriilor de oameni ai muncii. Deși vor exista dificultăți — implementarea largă și deplină a acestui sistem înseamnă regîndirea întregii organizări sociale —, opțiunea pentru autoconducere și autogestiune pare a fi soluția optimă de viitor. De asemenea, accentul pus pe descentralizarea la nivelul județelor și al localităților, stimularea inițiativei locale etc., reprezintă opțiuni majore,

cu pronunțate consecințe pozitive în viitor. Pe acest fond se poate întrevedea dezvoltarea în deceniile următoare a unui autentic pluralism social, în sensul afirmării largi a procesului de multiplicare și diversificare a inițiativelor locale, al stimulării experimentelor sociale, al soluționării mai nuanțate, în concordanță cu condițiile specifice, a problemelor pe care le ridică dezvoltarea localităților și viața diferitelor colectivități umane, al creșterii investiției de creativitate a tuturor categoriilor de oameni ai muncii, în strînsă legătură cu domeniul în care lucrează, dar și cu problemele globale care preocupă societatea. Centralizarea, obiectiv necesar în perioada implementării noilor structuri socialiste și a consolidării lor, nu mai poate fi o soluție eficientă în noua etapă în care intrăm. O pluralitate a inițiativelor, încurajarea experimentărilor locale în vederea obținerii de idei ce pot fi generalizate vor caracteriza în mod crescînd evoluția societății noastre în deceniile următoare.

Calitatea vieții, tendințe. Introducerea conceptului de calitate a vieții în strategiile dezvoltării social-politice adoptate în România reprezintă nu o simplă inovație terminologică, ci un punct de cotitură. În locul obiectivelor predominant economice de dezvoltare socială care, în perioada de reconstrucție economică și de punere a bazelor unei industrii moderne, au primat practic, se introduce o înțelegere mai largă a finalităților dezvoltării sociale. Continuă să fie în centrul preocupărilor creșterea în ritm susținut a economiei, ca bază a bunăstării colectivității, în vederea micșorării decalajului față de țările dezvoltate. Alături de acest obiectiv economic major sînt avute în vedere, tot mai mult, o serie de obiective sociale.

1. Promovarea în sfera modului de viață a *principiului egalității*. În acest context egalitatea se referă la lichidarea diferențelor excesive „verticale" între oameni. Este presupusă însă o largă diversificare pe „orizontală". Este necesar, desigur, să existe diferențe sociale, dar acestea trebuie să fie *echitabile*, determinate de contribuția diferită pe care persoanele o aduc, prin munca lor, la bunăstarea colectivă. Principiul egalității cere deci eliminarea tuturor surselor de venituri disproporționate în raport cu munca, a posibilităților de a obține venituri fără muncă. El presupune, pe de o parte, lupta împotriva tendințe-

lor elitiste în modul de viață, iar pe de altă parte, asigurarea pentru toți membrii colectivității a unui nivel de viață minim decent, civilizat.

2. Datorită constringerilor și limitelor economice care vor caracteriza și următoarele decenii — într-o măsură mai mare sau mai mică — se va declanșa probabil o tendință tot mai accentuată la nivelul colectivității de promovare a unui *consum rațional, non-risipitor*. Diagnoza tot mai clară a necesităților populației va fi una dintre problemele cruciale: atît pentru planificarea producției, cît și pentru a promova un consum rațional și echilibrat, pentru a combate tendințele consumeriste.

3. Accent crescut pe utilizarea *resurselor non-economice* de creștere a calității vieții (7). Resursele non-economice reprezintă acele resurse care nu constau în mod primar din produse de tip economic, dar care pot să antreneze unele cheltuieli economice, relativ reduse. Asemenea resurse sînt:

a. *Natura* — va crește preocuparea de amenajare a naturii pentru petrecerea timpului liber. Formele pot fi foarte variate, începînd cu exploatarea și amenajarea mai bună a locurilor de odihnă și agrement colectiv — parcuri, lacuri, stațiuni la munte și la mare, facilități pentru excursii și sport — și sfîrșind cu facilități individuale, în special în zonele montane, unde terenul nu este prielnic unei agriculturi de tip industrial. În modul cel mai probabil odihna se va împleti, în acest din urmă caz, cu munca agricolă sub forma grădinăritului. Cerințele cantitative și calitative crescînde privind valorificarea condițiilor naturale ale țării și amenajările turistice, vor fi mult amplificate de creșterea sensibilă a dezideratului de petrecere a timpului liber în afara orașului, în mijlocul naturii. Și aceasta cu atît mai mult în condițiile trecerii, pînă la sfîrșitul cincinalului, la săptămîna de 44 de ore de lucru în toate sectoarele de activitate.

b. *Arta* — variatele forme de activități artistice, atît creative (amatori), cît și de consum vor crește puternic ca pondere în activitățile populației. Factorii care determină aceste fenomene sînt: creșterea gradului de școlarizare, popularitatea stilului intelectual de viață, creșterea timpului liber. În această sferă vor crește necesitățile de asigurare socială a condițiilor materiale de desfășurare a activităților artistic-culturale, în paralel cu dezideratele de descentralizare, de debirocratizare, de promovare a prin-

cipiului autoconducerii și autogestiunii la nivelul acestor activități.

c. *Sportul* — ponderea diferitelor activități sportive în ansamblul modului de viață este în creștere. Mijloacele economice minime necesare pentru crearea cadrului necesar activităților artistice și sportive conferă acestora caracterul de importante resurse non-economice ale calității vieții.

d. *Învățarea* — atît ca mijloc de pregătire profesională, cît și ca modalitate a dezvoltării individuale va ocupa un loc important în sfera vieții personale, oferind satisfacții specifice.

În măsura în care în procesul de creștere economică se pune accentul tot mai mult pe factorii intensivi și nu extensivi, iar necesarul de cadre cu pregătire superioară va fi asigurat în linii generale (fapt vizibil încă în momentul de față), învățămîntul va trebui să fie supus unei regîndiri de fond, structurale. Dacă pînă acum a fost și este esențialmente *orientat* și *motivat* spre formarea profesională și promovarea socială, pentru viitor apare necesitatea ca el să se reorienteze spre mărirea funcțiilor sale în dezvoltarea personalității, a pregătirii nu numai pentru participarea la viața socială și muncă, dar și pentru activitățile de timp liber, ca o componentă esențială a vieții personale. Învățarea ca plăcere a cunoașterii și mijloc al autoperfecționării umane va reprezenta o preocupare importantă a omului, pe care învățămîntul va trebui să o ia în considerare în anii care vor veni.

e. *Familia* — cu toate componentele sale — locuință, relații dintre soți, copiii și educația acestora — va ocupa în viitor un loc și mai important în viața oamenilor, în structurarea modului lor de viață.

f. *Relațiile de prietenie* — se vor amplifica prin varietatea formelor de activități de acest gen — vizite reciproce, discuții, practicarea unor sporturi, efectuarea de excursii, activități de tip artistic, diferite jocuri de societate.

g. *Participarea socială* — accentuarea principiului autoconducerii și autogestiunii este de natură a activa și mai mult interesul și satisfacția pentru participarea socială, constituind în mod progresiv o componentă esențială a calității vieții, o importantă sursă de satisfacții.

h. Încă din deceniul în care am intrat vor apărea tot mai insistente cerințe de *umanizare a muncii*. Creșterea

gradului de şcolarizare şi ridicarea nivelului general de cultură şi civilizaţie a populaţiei, ca şi cerinţele realizării unei eficienţe superioare a muncii vor determina luarea, într-o măsură mai mare, în considerare a exigenţelor umane în „proiectarea" locurilor de muncă şi a profesiilor. Pe lîngă asigurarea condiţiilor minime de securitate şi igienă, vor fi promovate şi alte exigenţe de tip calitativ în ceea ce priveşte munca. Obiectivul concret este transformarea muncii într-o sferă a afirmării personale, din care se pot extrage tot mai multe satisfacţii personale. Complementaritatea muncă-viaţă personală este în curs de diminuare, munca devenind tot mai mult una dintre sferele esenţiale ale împlinirii umane, pentru unii (mulţi) poate cea mai importantă.

i. *Umanizarea societăţii globale* — primele faze ale evoluţiei unei societăţi moderne şi în mod special ale uneia de tip socialist au de întîmpinat însemnate dificultăţi în „controlul complexităţii". Apar rapid sisteme sociale complexe — economice, politice, culturale, ştiinţifice, administrative — a căror conducere este, la început, extrem de dificilă. Din această cauză societatea modernă (şi societăţile socialiste nu fac excepţie, ci chiar sînt mai expuse datorită gradului mai ridicat de socializare) suferă de „patologii" specifice ale complexităţii necontrolate — sau mai precis insuficient „stăpînite" în chip adecvat — ca de exemplu, birocraţie, slaba eficienţă, alienare, centralism excesiv, blocarea mecanismelor de schimbare, inerţie şi, facilitate de acestea, anomie, dificultăţi de promovare a normelor şi principiilor, cultivare a intereselor personale în mod excesiv în raport cu cele colective. Toate aceste tendinţe apar ca surse de stări negative în viaţa individuală: izolare, neputinţă, lipsă de participare, sentiment al ineficienţei, alienare etc. Contracararea şi lichidarea acestora nu se rezolvă doar prin creşterea eficienţei tuturor activităţilor sociale, ci şi prin exigenţa umanizării progresive a tuturor sferelor de viaţă, printr-o strategie social-politică corespunzătoare care să vizeze participarea largă şi efectivă a maselor largi la conducerea societăţii, la luarea deciziilor la toate nivelurile organismului social precum şi la controlul modului cum acestea se înfăptuiesc.

Acest lucru nu numai că este posibil, ci el rezultă cu necesitate din sistemul valorilor umanismului socialist care prezidează — şi trebuie să prezideze din ce în ce mai

mult — existența și devenirea noastră. „Țelul suprem al politicii partidului nostru comunist — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — este edificarea unei societăți în centrul căreia se află omul, bunăstarea și fericirea sa, asigurarea tuturor condițiilor pentru manifestarea plenară a personalității umane, pentru valorificarea capacității creatoare și aptitudinilor fiecăruia, pentru manifestarea deplină a umanismului nou, revoluționar" (8). În ceea ce privește afirmarea puternică a valorilor umanismului în toate domeniile vieții sociale, orientarea către valorificarea mai pregnant socio-umană a noilor structuri organizaționale, la nivel micro și macrosocial, așezarea relațiilor interpersonale pe baze noi și diminuarea, în consecință, pînă la treptata lor eliminare, a surselor de alienare, societatea noastră va trece, din această perspectivă, în anii care vin, printr-un inevitabil proces de profunde și semnificative transformări care, fără îndoială, nu va fi lipsit de ivirea unor contradicții ce vor trebui la timp și eficient soluționate.

În ridicarea calității vieții, vor exista, după părerea noastră, două probleme-cheie:

a) creșterea eficienței întregii activități economice și, mai general, a eficienței organizării și conducerii sociale;

b) lupta împotriva tendințelor consumeriste.

Prima problemă se înscrie ca un obiectiv de bază al planului de dezvoltare economico-socială a României pe perioada 1981—1985. Vom insista îndeosebi asupra celei de-a doua, mai puțin dezbătută în literatura de specialitate. Vom analiza, în primul rînd, factorii care pot stimula tendințele consumeriste, apoi factorii care au o acțiune inversă, anticonsumeristă și, în fine, strategiile de acțiune care par a fi adecvate.

Tendințele consumeriste pot fi destul de puternice, datorită următorilor factori:

a) Influența modelelor creșterii economice din țările dezvoltate, active tocmai datorită decalajului care va mai exista.

b) Caracterul încă insuficient de structurat al modului de viață socialist. Faptul că procesul de cristalizare culturală a modurilor complexe de viață se află în faza de început precum și absența, în multe cazuri, a unei viziuni superioare, de largă deschidere culturală asupra consumului (cultura scăzută a consumului) fac ca preocuparea pentru consumul material să se situeze pe primul

plan. Slaba competență în ceea ce privește consumul — respectiv unilateralitate, imitație fără discernămînt, lipsa de echilibru, accentul exagerat pe acumulare de bunuri materiale etc. — duce, de asemenea, la „pierderi" în acest domeniu.

c) Creșterea nivelului de trai al tuturor oamenilor muncii, lărgirea posibilităților de acces al acestora la bunurile materiale în continuă diversificare, influența economiei noastre socialiste, în plin proces de modernizare, asupra vieții tuturor grupurilor sociale și a tuturor generațiilor.

d) Deficiențele în ceea ce privește *calitatea* funcțional-tehnică și estetică a produselor și care, probabil că într-o măsură mai mare sau mai mică (în funcție de aplicarea unor strategii sociale eficiente de creștere rapidă a calității), este de natură să mențină un supraconsum. Relația calitate scăzută—supraconsum se bazează pe următoarea rațiune: slaba calitate este însoțită de rapida învechire, fizică și morală, a produselor, fapt care accentuează cererea și consumul.

e) Un alt factor care acționează în sensul creșterii consumului material îl reprezintă slaba dezvoltare a formelor cultural-artistice, spirituale și sociale, de petrecere a timpului liber. Insuficiența unor forme sociale facilitatoare și slaba cristalizare a unor forme culturale care să le ofere oamenilor posibilitatea și, totodată, capacitatea de dezvoltare a lor multilaterală, de practicare a unei game variate de activități de timp liber, duce la accentuarea consumului material, forma cea mai simplă de petrecere a timpului liber și de obținere a satisfacției în viață.

f) Existența, încă, a unei stratificări sociale, a unor diferențe de prestigiu social stă la baza tendințelor de *consum ostentativ*. Funcția acestui consum este nu satisfacerea unor nevoi umane, ci afirmarea statutului social. În condițiile societății noastre există o tradiție cu influență pozitivă în acest domeniu. Statutul social superior nu este legat în mod exclusiv de resursele economice, ci mai ales de poziția profesională: calificare superioară, desfășurarea de activități cu caracter preponderent creativ, răspunderea deosebită sau dificultățile pe care le incumbă anumite profesii, contribuția adusă la progresul general al țării, exercitarea unor funcții de conducere la nivel micro sau macrosocial etc. Este cazul, de exemplu, al profesiunilor

intelectuale și, complementar acestora, stilului de viață intelectual. Un asemenea stil, deși presupune un standard economic relativ ridicat, accentuează pe alte forme de manifestare decît pe cele ale consumului economic. El nu este compatibil cu consumul ostentativ. În plus, o caracteristică esențială a sa este aspirația de creștere a raționalității și competenței în organizarea modului de viață. Stimularea intelectualizării stilului de viață, deși, pe de o parte, duce la o anumită ridicare — dar numai în anumite sfere — a aspirațiilor materiale, este însoțită, pe de altă parte, mai ales pe termen lung, de o raționalizare a modului de viață, avînd drept consecință dezvoltarea de puternice tendințe anticonsumeriste.

Tendințele anticonsumeriste pot fi stimulate prin următorii factori:

a) Constringerile economice, relativa limitare a posibilităților în raport cu țările dezvoltate, exigențele unui consum fundamentat științific, aplicarea mai consecventă a echității socialiste declanșează treptat, dar din ce în ce mai evident, puternice tendințe de raționalizare a resurselor prin promovarea unei atitudini economicoase, cumpătate, prin combaterea la nivel social, dar și la nivel individual a supraconsumului.

b) Influențele externe. În țările dezvoltate se va cristaliza, atît datorită constringerilor economice, cît și datorită unei reacții de suprasaturație, o reacție social-culturală, filozofică și ideologică anticonsumeristă. Atît reacția filozofic-ideologică, cît și cea practică — noi strategii economice de producere pentru necesitățile raționale, stimularea producției de bunuri cu viață funcțională și estetică mai îndelungată — vor avea o influență sensibilă și asupra dinamicii noastre interne. De asemenea, va crește influența alternativelor de viață elaborate în țările cu nivel mediu de dezvoltare și chiar a celor sărace. Modelul consumerist va tinde să se deprecieze puternic.

c) Creșterea competenței oamenilor în domeniul consumului și a gradului de elaborare a stilurilor de viață va determina ca accentul excesiv pus în multe medii sociale pe acumulare și pe consum material să slăbească, atenția orientîndu-se în schimb asupra altor sfere ale manifestării vieții, mai puțin solicitante de resurse material-economice. Vor fi stimulate consumul cultural, în forme precumpănitor sociale, activitățile sportive, rela-

țiile sociale, atît ca relații de prietenie, cît și ca participare socială. Va crește importanța resurselor non-economice ale calității vieții.

d) Atît constrîngerile economice, legate de resursele de materii prime și energetice, de nivelul eficienței economice etc., cît și promovarea principiilor socialiste de organizare socială vor accentua preocupările pentru realizarea unei societăți cu un grad ridicat de egalitate și omogenitate socială. Omogenizarea socială nu trebuie concepută ca un proces liniar. Unele tendințe egalitariste caracteristice nivelului scăzut de dezvoltare economică sînt eliminate. Diversificarea modului de viață se va accentua, fiind dublată și de o mai mare importanță acordată stimulentelor materiale ale performanțelor în muncă. În aceste condiții, egalitatea socială se va realiza, în primul rînd, prin lupta împotriva supraconsumului, a consumului ostentativ și elitar. O asemenea luptă este de natură a duce la economisirea, la nivelul colectivității, a unor importante resurse economice care pot fi mai rațional și mai egalitar repartizate.

e) Diversificarea stilurilor de viață, pe baza opțiunilor individuale. Indistincția între stiluri de viață face ca fiecare să încerce să obțină „tot" ceea ce ceilalți obțin, fără discriminare. Cristalizarea unor stiluri alternative de viață duce la o mai discriminantă atitudine în cadrul consumului. În funcție de un anumit stil de viață, vor fi selectate acele bunuri de consum care sînt potrivite respectivului stil, resursele economice vor fi utilizate mai rațional și mai discriminant în raport cu prioritățile specifice acestuia. Diversificarea stilului va reprezenta, de aceea, un puternic factor anticonsumerist, de raționalizare a vieții.

f) Caracterul deschis-participativ (și nu închis, birocratic, alienant) al organizării sociale. După cum se știe consumerismul este accentuat în cadrul societății capitaliste contemporane, care, prin caracterul ei alienant, opresiv, birocratic, creează și în modul de viață orientări individualiste, consum compensatoriu, accent pe activități strict individuale. Instituirea unei societăți deschise, participative, democratice cum este cea socialistă, care să ofere posibilități largi și autentice de participare socială, flexibilă, în care fenomenele birocratic-centraliste să fie eliminate, reprezintă o condiție esențială a cristalizării unor stiluri de viață complexe, non-consumeriste.

Ţinînd seama de faptul că tendinţele consumeriste, datorită factorilor obiectivi a căror acţiune va persista într-o măsură mai mică sau mai mare în viitor, vor reprezenta probabil una dintre dificultăţile deloc neglijabile în calea ridicării calităţii vieţii, a apărut — şi se va accentua în perspectivă — necesitatea elaborării de strategii de contracarare a lor. Aceste strategii decurg din factorii enunţaţi mai înainte şi ele vizează, mai ales, măsurile practice care pot fi luate, în strînsă legătură, evident, cu obiective educaţionale privind creşterea competenţei ştiinţifice şi culturale în domeniul consumului. Trebuie spus însă că, datorită multor cauze, nu va fi posibilă o eliminare completă a tendinţei consumeriste. Realizarea unei calităţi superioare a vieţii în socialism cere însă a se limita semnificativ proporţiile sale. O acţiune eficientă în această privinţă se poate înfăptui printr-o înţeleaptă îmbinare a măsurilor luate pe linia organismelor statale cu un program amplu de iniţiative educative.

Este deosebit de semnificativ că în ţara noastră către sfîrşitul anului 1981 au fost stabilite, prin decrete ale Consiliului de Stat al R.S.R., unele măsuri de aşezare pe baze mai raţionale şi, în acelaşi timp, echitabile a consumului. Aceste măsuri — e necesar să subliniem — nu promovează egalitarismul, ci iau în considerare diferenţele de consumuri în raport de muncă, de vîrstă şi alte cerinţe. Elaborarea unui program privind normele unei alimentaţii raţionale, ştiinţifice reprezintă un important mijloc de orientare şi stimulare a unui consum raţional în măsură să asigure un trai echilibrat, sănătos.

Pentru contracararea tendinţelor consumeriste care, aşa cum am subliniat, afectează negativ calitatea vieţii oamenilor şi iroseşte fără sens o bună parte din avuţia societăţii, şi pentru ridicarea calităţii socialiste a vieţii, apreciem că pornind de la realităţile ţării noastre şi de la orientările şi obiectivele stabilite de Congresul al XII-lea, de la exigenţele formulate în documentele de partid mai recente, se conturează cîteva direcţii principale:

1. Orientarea în producţie spre bunuri de consum cu viaţă îndelungată: din punct de vedere *funcţional*, dar şi din punct de vedere *moral* (estetic etc.).

2. Control strict al eventualelor tendinţe ale întreprinderilor de a stimula artificial cererea.

3. Programe de investigare a necesităților umane și a dinamicii lor. Determinarea necesităților diferențiat în funcție de stil de viață. Orientarea producției din ce în ce mai adecvat în raport cu aceste necesități.

4. Stimularea pe diferite căi a creșterii competenței populației în sfera consumului, stimularea dezvoltării unei culturi moderne a consumului, atît în autodiagnoza propriilor necesități, cît și în alegerea bunurilor care satisfac aceste necesități în mod optim. Difuzarea în masă a cunoștințelor relevante în legătură cu parametrii funcționali ai variatelor bunuri, în așa fel încît atît alegerea, cît și utilizarea să fie mai eficace.

5. Încurajarea formelor de petrecere a timpului liber și de organizare a vieții care nu presupun consum material ridicat — în mod special activități culturale, sportive, participarea socială.

6. Sprijinirea procesului de cristalizare a unor stiluri alternative de viață. O varietate de stiluri de viață este de natură a orienta oamenii spre ierarhizări mai clare ale necesităților; structurarea modului de viață duce la eliminarea consumurilor parazitare, la o mai judicioasă orientare a resurselor individuale.

7. Stimularea unei orientări democratice a producției. Spre deosebire de producția orientată elitar — proprie capitalismului — care stimulează consumul ostentativ, diferențiator al elitelor, producînd frustrări în masa colectivității, generînd aspirații de consum artificial, o producție orientată democratic este cea care nu pune accent pe diferențele calitative „verticale", ci pe o varietate calitativă „orizontală". Varietatea calitativă creează culoare, diferențiere, dar nu ierarhizare. Diferențierea „verticală" a calității este o sursă a stimulării consumului ostentativ. Bunurile de vîrf nu sînt excluse într-o economie orientată democratic. Ele se adresează însă stilurilor de viață specializate. Un consumator obișnuit de muzică se poate mulțumi cu mijloace muzicale bune, dar medii. Cineva care și-a construit un stil de viață, printre altele, dominat de consumul muzical va fi motivat, desigur, să obțină mijloace muzicale mai sofisticate, care însă pentru un „nespecialist" nu aduc suficient de mult în plus. Problema orientării democratice a producției este deosebit de complexă.

8. Lansarea unor studii complexe asupra dinamicii stilurilor de viață și a consumului, a factorilor care determină consumul sau care îl orientează în diferite direcții.

Tendințe în dinamica modului de viață. În perspectiva următoarelor decenii vor avea loc modificări substanțiale în modul de viață al populației. Această dinamică va fi dominată atît de tendințele de omogenizare, cît și de tendințe de diferențiere.

Tendințe de omogenizare:

a. Ridicarea generală a nivelului de școlarizare a populației este de natură a genera un proces convergent de evoluție a modurilor de viață.

b. Ridicarea nivelului de trai, apropierea standardelor de viață ale diferitelor categorii ale populației, accesul tuturor la bunurile tipice societății moderne.

c. Înfăptuirea noii revoluții în agricultură, dispariția țărănimii tradiționale și modernizarea vieții satului. Apropierea satului de condițiile de confort ale orașului.

d. Ridicarea generală a calificării profesionale și necesitatea reconsiderării tipului de profesii în acord cu această tendință. Eliminarea (și, dar nu numai, prin tehnică) a muncilor grele și care nu cer calificare, prin munci care cer calificare mai ridicată.

e. Promovarea principiului participării la conducere la toate nivelurile organizării sociale — întreprindere, localitate, sector social, nivel național. Reducerea treptată a diferențelor dintre munca fizică și munca intelectuală, dintre muncile de conducere și muncile de execuție.

f. Promovarea principiului egalității sociale; în perspectiva următoarelor decenii acesta va fi un principiu fundamental al politicii sociale generale, întărit de multe procese care vor avea loc în viitor. Sînt însă de așteptat anumite variații în semnificația și limitele care vor fi promovate. S-ar părea că în anii ce vor urma se va merge pe linia unei mai accentuate diversificări a veniturilor, în raport cu munca depusă, inclusiv o creștere a cîștigurilor provenite din munci suplimentare.

g. Promovarea unei atitudini față de muncă și viață de tip socialist, ca factor omogenizator esențial. Și aceasta va fi însă în funcție de capacitatea de perfecționare

şi schimbare socială, de găsire a unor forme de conducere socială care să promoveze participarea activă, minimizînd tendinţele birocratic-centraliste.

Tendinţe de diferenţiere:

1. În perspectiva cel puţin a următoarelor două decenii, profesiunea (categoria socio-profesională) va continua cu siguranţă să reprezinte principalul diferenţiator în ceea ce priveşte modurile de viaţă. Principalele categorii socio-profesionale — ţărani, muncitori, intelectuali, funcţionari — vor fi caracterizate prin moduri distincte de viaţă. Într-o primă perioadă chiar, considerăm că se va manifesta o tendinţă de cristalizare progresivă a unor stiluri specifice de viaţă. De exemplu, stilul intelectualităţii va cunoaşte un proces de cristalizare progresivă. El se va elibera de unele dintre caracteristicile stilului de viaţă al intelectualităţii tradiţionale, dobîndind caracteristicile impuse de rolul şi locul intelectualităţii într-o societate modernă de tip socialist. Se va cristaliza, de asemenea, un stil de viaţă specific ţărănimii. Direcţia în care acesta va evolua va depinde esenţial de o serie de decizii majore cu privire la formele sociale de organizare a agriculturii; se va merge preponderent pe sisteme largi de producţie, quasi-industriale, complementate cu producţia individuală, pe loturi personale sau se vor accentua formele de tip cooperatist combinate cu producţia individuală. De asemenea, pe măsură ce clasa muncitoare, ridicîndu-şi nivelul de pregătire profesională şi culturală, dobîndind o conştiinţă de sine tot mai puternică, va tinde să-şi cristalizeze un mod de viaţă mai structurat, eliberîndu-se tot mai mult de elementele aduse din modul de viaţă rural.

2. Paralel cu această tendinţă, mai pronunţat însă probabil spre sfîrşitul secolului, modul de viaţă se va elibera de condiţionarea sa de tipul de profesie, manifestînd tendinţe de diferenţiere în stiluri de viaţă distincte, în funcţie de opţiunile personale, de tipul de personalitate şi înclinaţiile fiecăruia. Un stil de viaţă înalt structurat, organizat, care să prezinte înalte performanţe în ceea ce priveşte calitatea vieţii nu poate fi realizat decît în acest cadru. Din această cauză, stimularea diferenţierii stilurilor de viaţă, sprijinirea acestei diferenţieri reprezintă o cale importantă de creştere a calităţii vieţii.

BIBLIOGRAFIE

1. Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1979, p. 50—53.
2. Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul al II-lea al consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții, transporturi, circulația mărfurilor și finanțe*, Editura politică, București, 1981, p. 17.
3. *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura politică, București, 1975, p. 89.
4. C. Zamfir, *Calitatea vieții. Semnificația sa în contextul umanismului actual*, în „Revista de filosofie" nr. 5/1980.
5. J. Galtung, M. Wemegan, *Overdevelopment and Alternativ of Life in high income countries*, SID/ONU—GPID Joint Project, Institute universitarie d'études du développement, 1978.
6. Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul al II-lea al consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții, transporturi, circulația mărfurilor și finanțe*, Editura politică, București, 1981, p. 18.
7. C. Zamfir, *Diversitatea căilor de creștere a calității vieții*, în „Era socialistă" nr. 15/1981.
8. Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul al II-lea al consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții, transporturi, circulația mărfurilor și finanțe*, Editura politică, București, 1981, p. 38.

MODUL DE TRAI ȘI CALITATEA VIEȚII. STRATEGIA EDIFICĂRII NOII CALITĂȚI A VIEȚII ÎN SOCIALISM

ION TUDOSESCU

1. Formațiune socială și mod de trai. Concepția materialistă asupra istoriei definește societatea ca un *ansamblu de relații sociale*, structurate specific în fiecare orînduire socială. Pentru caracterizarea structurii sistemului acestor relații în cadrul orînduirilor sociale, Karl Marx a elaborat *conceptul de formațiune socială*.

Din analiza ierarhizării și corelării diferitelor niveluri ale relațiilor sociale în cadrul formațiunilor sociale, întreprinsă din perspectiva principiului determinismului (al înlănțuirilor cauzale și al dependențelor funcționale reciproce ale acestor niveluri de relații sociale), Karl Marx a pus în evidență *rolul modului de producție a bunurilor materiale în determinismul de ansamblu al societății*. Astfel, caracterul relațiilor de producție, care definesc fizionomia unei orînduiri sociale, depinde de nivelul de dezvoltare a forțelor de producție ale societății, respectiv de gradul de dezvoltare a mijloacelor de producție și de nivelul de pregătire și de cheltuire eficientă a forței de muncă a oamenilor.

Modul de producție a bunurilor materiale, deși constituie factorul hotăritor al determinismului vieții sociale, pe temeiul său structurîndu-se și profilul întregii suprastructuri, nu poate explica în toate dimensiunile sale tipologia formațiunilor sociale și, ca atare, fizionomia orînduirilor sociale. Un rol hotăritor în determinarea tipologiei relațiilor sociale și în primul rînd de producție, precum și a formelor de manifestare ale acestora în ca-

drul fiecărei orînduiri, îl are *tipul de proprietate asupra mijloacelor de producție.*

Deși tipul de proprietate nu este invocat direct de către Marx în definirea conceptului de formațiune socială și, corespunzător, în caracterizarea legilor generale ale progresului (legea concordanței dintre forțele de producție și relațiile de producție, legea corelației reciproce dintre bază și suprastructură), în cadrul concepției sale materialiste asupra istoriei se precizează că de natura acestuia depinde structurarea intereselor fundamentale (cu caracter grupal) ale oamenilor, caracterul și formele repartiției, structura relațiilor dintre clase sau alte categorii sociale în dinamica de ansamblu a societății. În funcție de poziția pe care o au față de mijloacele de producție, oamenii se raportează unii la alții în procesul de producere a bunurilor și valorilor, în viața politică și ideologică, în toate domeniile activității lor economice și sociale, își făuresc aspirații și idealuri individuale și colective.

Dealtfel, în teoria socialismului științific, principalul obiectiv al luptei revoluționare a maselor de oameni ai muncii în procesul de răsturnare a relațiilor sociale capitaliste și construirea unui nou tip de relații sociale, a relațiilor socialiste, este definit a fi tocmai schimbarea tipului de proprietate specific societății capitaliste (forma cea mai dezvoltată a proprietății private) și înlocuirea acestuia cu un nou tip de proprietate, proprietatea socialistă (proprietate colectivă care se manifestă sub două forme în primele etape ale societății socialiste: proprietatea cooperatistă și proprietatea comună a întregului popor).

De aceea, între tipul de proprietate și modul de producție, în configurarea unei formațiuni sociale, există o corelație dialectică, de interacțiunea acestora depinzînd structurarea sistemului vieții sociale (a tuturor nivelurilor sale infrastructurale, structurale și suprastructurale) în fiecare etapă a procesului istoric.

În configurarea sistemului vieții sociale, a specificului unei societăți și a particularităților unei civilizații, pe lîngă tipul de proprietate asupra mijloacelor de producție și modul de producție a bunurilor materiale, un rol deosebit îl are și *modul de trai al oamenilor.* Fiecărui mod de producție, în concordanță cu un anumit tip de proprietate și cu o anumită corelație a bazei și supra-

structurii societății căreia îi este propriu modul de producție respectiv, îi corespunde un anumit mod de trai.

Deși nu intervine direct în caracterizarea formațiunii sociale (așa cum intervine tipul de proprietate), modul de trai reprezintă un domeniu de referință foarte important, nu numai în explicația filozofico-sociologică, ci și în explicația economică, în toate demersurile cu care operează științele sociale și umane. Marx și Engels, de exemplu, în analiza contradicțiilor proceselor economice specifice orînduirii capitaliste și în caracterizarea raporturilor economice specifice socialismului porneau întotdeauna și de la cercetarea raporturilor dintre producție și consum, ceea ce — într-o perspectivă mai cuprinzătoare asupra fenomenului complex al vieții sociale — semnifică raporturi între modul de producție și modul de trai (consumul referindu-se nu numai la bunuri, ci și la valori, iar modul de trai vizînd nu numai consumul de bunuri și valori, ci și o serie întreagă de alte trebuințe și satisfacții individuale și sociale ale oamenilor). Se poate vorbi, așadar, în fiecare societate, la nivelul fiecărei orînduiri sociale, de o corelație între modul de producție și modul de trai, tot astfel cum există o concordanță între tipul de proprietate și modul de producție sau între baza (economică) și suprastructura societății.

Importanța abordării modului de trai în cadrul explicației sociologice și filozofice rezidă în faptul că prin intermediul acestuia se pot măsura și aprecia valoric trăsăturile tuturor domeniilor existențiale ale vieții sociale. Prin cercetarea indicatorilor modului de trai se pot pune în evidență, de exemplu: consecințele de ordin calitativ ale bazei tehnico-materiale a societății asupra gradului de satisfacere a nevoilor materiale și spirituale ale oamenilor; gradul de adecvare a relațiilor de producție la nivelurile atinse în dezvoltarea forțelor de producție și deci măsura în care ele corespund cerințelor condiției umane (cu alte cuvinte, măsura în care ele au caracter umanizator sau contribuie la dezumanizarea mediului social în care trăiesc oamenii); valoarea socio-umană a tipului de proprietate (în ce măsură relațiile de proprietate stimulează creșteri în domeniul forțelor productive ale societății și, ca atare, asigurarea condițiilor obiective și subiective necesare satisfacerii nevoilor materiale și spirituale mereu crescînde ale oamenilor), cu alte cuvin-

te, măsura în care tipul de proprietate condiționează relații de producție și sociale optimizatoare atît pentru societate, cît și pentru individ (astfel încît să se instituie un echilibru dinamic între capacitatea acestor relații de a potența integrarea socială a individului și posibilitatea de realizare a aspirațiilor acestuia prin intermediul relațiilor respective); consecințele umane ale impactului omului cu natura și cu societatea, gradul de dependență și de libertate ale omului față de obiectivitate, de structurile mediului său natural și social de viață, gradul în care aceste structuri condiționează favorabil sau defavorabil procesul de personalizare umană.

Din cercetarea raporturilor dintre modul de producție și modul de trai (mediate de tipul de proprietate) rezultă, așadar, că dacă analiza modului de producție (a bunurilor și valorilor) oferă explicației filozofice și sociologice criteriul fundamental al desprinderii caracteristicilor procesului de integrare socială (prin muncă) a individului, analiza modului de trai (în funcție de natura modurilor de producție și de proprietate) oferă criteriul de surprindere a caracteristicilor procesului de servire (prin repartiție) de către societate a individului, de umanizare a acestuia de către structurile societare pe care el le instituie prin participarea sa (din necesitate sau din libertate) la procesul productiv. Cu alte cuvinte, se stabilește în fiecare formațiune socială un raport biunivoc (de conexiune inversă) între individ și societate: *modul de producție desemnează* (cu precădere) *relația de la individ la societate, iar modul de trai desemnează* (cu precădere) *relația de la societate la individ.*

Modul de trai ocupă, ca atare, un loc important în caracterizarea specificului formațiunilor sociale. Este domeniul de finalizare umană a relațiilor sociale (materiale, spirituale și morale) ce caracterizează fizionomia orînduirilor sociale, *măsură a tipului de manifestare a funcțiilor umanizatoare pe care le au relațiile sociale în raport cu cerințele realizării condiției umane* (individuale și colective) în fiecare epocă istorică. Ceea ce conduce, *metodologic*, la necesitatea includerii conceptului de mod de trai, alături de modul de producție și de tipul de proprietate, în caracterizarea specificului (calitativ) diferitelor formațiuni sociale și îndeosebi a finalităților (umane) pe care acestea le incumbă.

2. **Modul de trai și calitatea vieții.** Fiind determinat de modul de producție și de modul de organizare a vieții sociale (pe care-l condiționează modul de producție), modul de trai se poate defini ca *modalitate de satisfacere a nevoilor umane*, de adecvare a condițiilor și cadrelor vieții sociale la cerințele existențiale și acționale ale oamenilor, ca *mod de realizare a aspirațiilor umane*, de servire de către societate a oamenilor care o produc (tehnico-material, economic, organizațional și valoric), dar cărora le determină esența.

Între componentele modului de trai, două ni se par a fi dominante: a) *nivelul de trai al oamenilor*, cuantumul de bunuri și valori pe care societatea le pune la dispoziția membrilor ei (diferențiat în raport cu diviziunea socială, profesională și organizațională a societății) în funcție de nivelurile creșterii economice (la rîndul lor dependente de nivelurile atinse în domeniile dezvoltării tehnico-materiale a societății), cuantum care se traduce printr-un anumit *standard* (economic) *de viață;* b) *modul în care oamenii își satisfac trebuințele lor*, felul în care ei selectează și consumă din aria de bunuri și valori puse la dispoziția lor (măsurat) de către societate pe acelea care le dau cea mai mare satisfacție în funcție de nivelul orizonturilor axiologice specifice societății și epocii în care ei trăiesc.

În structura modului de trai se poate, astfel, vorbi de un *nivel de consum* și un *mod de consum* al bunurilor materiale și spirituale, primul aspect vizînd îndeosebi dimensiunea *cantitativă*, iar cel de-al doilea îndeosebi dimensiunea *calitativă* a modului de trai. Din perspectivă calitativă, modul de trai este dependent de nivelul de realizare umană în plan axiologic, de satisfacțiile pe care le au oamenii în funcție de o anumită tablă de valori, traducîndu-se printr-un anumit grad de conștientizare a modului în care ei sînt rațional serviți de societate. În funcție de nivelul de înțelegere a necesității realizării lor, oamenii aderă la tabla de valori a societății în care trăiesc sau se simt frustrați de drepturile și libertățile lor legitime, manifestîndu-și opțiunea (sau acționînd) fie pentru conservarea și propulsarea rînduielilor sociale existente, fie împotriva acestora. Neutralismul în această privință nu este expresia împăcării oamenilor cu realitatea socială existentă (și deci cu modul și nivelul de realizare a condiției lor), ci consecința unui confuzionism

valoric, a neînțelegerii fizionomiei reale a tablei de valori a societății în care ei trăiesc (și corespunzător a propriilor lor nevoi materiale și spirituale).

În structurarea modului de trai intervin și alte elemente, cum ar fi: *modul de comportare a oamenilor* în raporturile lor de muncă, în familie și în societate, în relațiile (umane) nesupuse controlului social, felul lor de a se raporta la normele politice, morale, juridice și de conviețuire civică; *stilul de viață* — modul specific (întemeiat pe diverse straturi valorice) al raportării oamenilor unii la alții în cadrul macrogrupurilor și microgrupurilor sociale, precum și al raportării lor la natură, nu numai în cadrul, ci și în afara procesului productiv. Se poate vorbi chiar și de o *artă de a trăi* (autoreglare a comportamentului individual în raport nu numai cu optimul social, ci și cu optimul individual), tot astfel cum *etica relațiilor umane* (care evidențiază frumusețea morală a comportamentului uman) este dublată de o *estetică a relațiilor umane* (un anumit echilibru și eleganță în practica relațiilor umane în toate domeniile vieții sociale).

Toate aceste ipostaze ale modului de trai, îndeosebi *modul în care oamenii își satisfac trebuințele lor materiale și spirituale* și *stilul de viață*, configurează coordonatele de bază ale unei anumite *calități a vieții**. Aces-

---

* Avînd o structură și o extensiune aparte în sistemul de concepte cu care științele sociale operează astăzi în direcția explicării problematicii omului contemporan, acest concept comportă încă discuții. Între altele, unii îi contestă operaționalitatea în caracterizarea omului nou al epocii noastre, considerînd că este suprapus conceptului de mod de trai, iar alții încearcă să-l diferențieze total de acest concept, propunînd chiar să-i ia locul în teoria și strategia edificării omului nou contemporan. Dealtfel, termenul de calitate a vieții a intrat în circulație de puțină vreme în aparatul conceptual al științelor sociale și umane, prezența sa fiind determinată, îndeosebi, de constituirea problematicii ecologiei umane (în condițiile în care s-a constatat că revoluția științifico-tehnică provoacă mari dificultăți sistemului ambiental uman, de care dacă nu se va ține cont în strategia de ansamblu a acțiunilor umane se va adînci iremediabil procesul de poluare a mediului înconjurător, astfel încît va fi pusă în pericol însăși calitatea naturală a existenței umane). Termenul de calitate a vieții nu poate fi însă acoperit numai de sensurile pe care i le conferă problematica ecologică a omului contemporan; determinarea calității vieții implică și o perspectivă economică, sociologică și filozofică. De aceea, considerăm că — împreună cu și în prelungirea termenului de mod de trai — termenul de calitate a vieții contribuie la definirea condi-

tora li se adaugă şi altele, între care, în epoca noastră, un rol deosebit îl au: *calitatea spaţiului ambiental*, natural şi social (adesea neglijat în strategiile de acţiune socială deşi actuala revoluţie ştiinţifico-tehnică provoacă grave consecinţe mediului natural de existenţă a oamenilor dacă nu este dirijată raţional); *condiţiile de muncă* şi *modul în care oamenii percep valoarea umană şi umanizatoare a muncii* (ştiut fiindcă munca este nu numai domeniul de manifestare umană în care se produc bunurile şi valorile, ci şi domeniul principal al instituirii satisfacţiilor umane — nu numai materiale, ci şi, din ce în ce mai mult, al celor de natură morală şi estetică, cu mari rezonanţe nu numai la nivelul raţional, ci şi la nivelul psihic al existenţei umane).

În cercetarea calităţii vieţii, tocmai în vederea surprinderii coordonatelor modului de trai în societatea contemporană, îndeosebi, în societatea socialistă românească în etapa actuală, considerăm că trebuie avut în vedere un *complex de indici*, din care reţinem următoarele categorii mai importante:

a) *Calitatea mediului social-politic* (caracterul relaţiilor şi instituţiilor politice, natura şi dinamica democratismului vieţii sociale, sensurile şi aria libertăţilor şi drepturilor politice ale membrilor societăţii, gradul de participare la decizie şi conducere, la exercitarea puterii de către diferite clase şi categorii sociale şi consecinţele exercitării acesteia asupra condiţiilor de realizare colectivă şi individuală a membrilor societăţii);

b) *Nivelul şi evoluţia veniturilor populaţiei* (media veniturilor pe cap de locuitor şi media consumului individual, raporturile dintre veniturile directe şi indirecte, dintre veniturile colective şi veniturile individuale ale oamenilor muncii, ale tuturor membrilor societăţii);

c) *Nivelul şi structura consumului* (structura, cantitatea şi calitatea bunurilor materiale destinate consumului, structura şi nivelul calitativ al valorilor la care aspiră şi au acces oamenii muncii, condiţiile de locuit, de trans-

ţiilor de realizare a omului contemporan, la caracterizarea criteriilor metodologice şi strategice necesare edificării unor relaţii sociale care să ofere perimetrul obiectiv şi motivaţia subiectivă a formării omului nou al societăţii socialiste.

port, accesul la informație, gradul de confort al traiului cotidian);

d) *Condițiile de muncă și de organizare a muncii* (măsura în care este încadrată în producție forța de muncă de care dispune societatea, modul de încadrare și de promovare în muncă după nivelul de pregătire profesională și gradul de responsabilitate socială, gradul de corelare a organizării și eficienței întreprinderilor și instituțiilor sociale cu satisfacția în muncă, raportul dintre modul de organizare a muncii, eficiența economică a întreprinderilor și instituțiilor sociale și eficiența umană a muncii);

e) *Gradul de acces al oamenilor muncii la învățămînt și cultură* (raportul dintre cerințele sociale de pregătire și calificare a forței de muncă și aspirațiile profesionale ale tinerilor, calitatea instrucției și educației, raportul dintre cerințe și așteptări în procesul de repartizare sau încadrare în muncă a absolvenților diferitelor niveluri ale învățămîntului; raportul dintre pregătirea de specialitate și pregătirea științifică și culturală generală a diferitelor categorii de oameni ai muncii);

f) *Raportul dintre timpul de muncă și timpul liber și modul de folosire a timpului liber* (raportul dintre timpul de muncă prescris normativ și timpul de muncă efectuat concret, inclusiv cel care depășește obligațiile prevăzute în programul de muncă, raportul dintre condițiile de exercitare și calitatea serviciilor și cuantumul de timp liber consumat de populație pentru asigurarea nevoilor curente de trai, condițiile și calitatea activităților cultural-educative și turistice în vederea potențării finalităților acționale ale timpului liber, precum și modul în care oamenii folosesc aceste condiții);

g) *Condițiile ecologice de viață ale populației* (calitatea mediului ambiant și preocupările de protejare sau de ameliorare a coeficientului de poluare a acestuia în procesul industrializării și urbanizării);

h) *Starea de sănătate fizică și psihică a populației*, nivelul de organizare și de eficiență a rețelei instituțiilor de ocrotire a sănătății și de prevederi sociale, gradul de acces real al populației și calitatea asistenței medicale (în mediul rural și urban, în funcție de vîrstă și pe diverse categorii sociale și profesionale), nivelul de autoeducație sanitară a populației.

Trecerea în revistă a tuturor acestor categorii de indici de măsurare și apreciere a calității vieții îndeamnă

la adoptarea unei viziuni cuprinzătoare și sistemice asupra modului de trai al oamenilor și contribuie — credem noi — la conturarea unei metodologii cu valoare operațională în cercetarea procesului de edificare a unui mod superior de viață în etapa actuală de dezvoltare multilaterală a societății noastre socialiste.

3. **Particularități ale modului de trai socialist.** Fiecărei orînduiri sociale îi corespunde un anumit mod de trai, în funcție de natura modului de producție, a tipului de proprietate și a celui de repartiție, de scara de valori care-i este specifică, de modelul uman pe care-l propulsează, de gama intereselor și aspirațiilor membrilor societăților respective. În procesul edificării ei, fiecare orînduire socială asigură oamenilor un anumit standard de viață, conferă vieții lor o anumită calitate — structurează o matrice obiectivă de realizare a condiției umane și un anumit mod de conștientizare și de înțelegere a posibilităților obiective pe care societatea le poate oferi în acest scop.

Istoria societății omenești se manifestă, astfel, nu numai ca o succesiune a modurilor de producție (și a tipurilor și formelor de proprietate și de repartiție), ci și — pe temeiul acestora — ca o *succesiune de moduri de trai*, cărora le corespund — în fiecare orînduire, epocă sau etapă a procesului istoric — *calități diferite de concepere și trăire a vieții oamenilor* (în concordanță cu tipologia aspirațiilor și orizonturilor lor valorice — specifice acestor orînduiri, epoci sau etape istorico-sociale).

Așadar, asemănător corelației (de tip determinist-dialectic) dintre progresul de ansamblu al societății (marcat de succesiunea istorică a formațiunilor sociale) și progresul naturii umane (marcat de înnoirile umane înfăptuite în cadrul fiecărei trepte a procesului istoric), *procesului (istoric) general de înnoire umană îi corespunde un proces (de asemenea, istoric) de schimbare a calității vieții și de edificare* succesivă *a unor modalități noi* (mereu superioare) *de concepere și trăire a vieții.*

Pentru cercetătorii din toate domeniile științelor sociale se pune, astfel, *problema caracterizării trăsăturilor modului de viață socialist,* în comparație cu modurile de viață specifice altor orînduiri sociale, îndeosebi în antiteză cu trăsăturile modului de viață propulsat de orîn-

duirea capitalistă contemporană. Din ansamblul acestor trăsături, considerăm necesar de reținut cîteva mai importante, îndeosebi pe acelea pe care le apreciem ca definitorii pentru fizionomia modului de trai socialist în actuala etapă în țara noastră.

a. Particularitățile modului de trai socialist decurg, în primul rînd, din natura modului de producție specific orînduirii socialiste, a caracteristicilor bazei și suprastructurii socialiste. Concordanța dialectică dintre nivelurile de dezvoltare a forțelor de producție și caracterul relațiilor de producție, dintre bază și suprastructură înlătură antagonismele proprii celorlalte orînduiri, inclusiv a celor care se manifestă între modul de producție și modul de trai (în țările capitaliste dezvoltate din epoca noastră, de exemplu, există o puternică contradicție între nivelul foarte ridicat al forțelor de producție și nivelul general de viață al oamenilor muncii, relativ scăzut în raport cu cotele atinse în domeniul progresului bazei tehnico-materiale a societății).

Socialismul cunoaște în această privință *o concordanță dialectică între modul de trai și modul de producție* — ceea ce determină un proces continuu de ridicare a nivelului de viață al oamenilor muncii ca urmare a dezvoltării în ritmuri mereu sporite (sau constant ridicate) a forțelor de producție. Odată cu dezvoltarea continuă a nivelului de viață, are loc în socialism și un proces de perfecționare generală a modului de trai. La înnoirea acestuia contribuie nu numai progresul continuu al forțelor de producție, ci și, îndeosebi, caracterul relațiilor de producție.

Influență decisivă asupra *modului* de trai socialist au, într-adevăr, tipul de proprietate și formele repartiției pe care le consolidează relațiile de producție socialiste, pentru că în aceste domenii se structurează condiții egale de realizare a oamenilor, de înfăptuire a năzuințelor lor materiale și spirituale. Dată fiind poziția comună (la nivel colectiv) a tuturor membrilor societății față de mijloacele de producție și repartiția după cantitatea și calitatea muncii (și nu după proprietate), socialismul creează nu numai condițiile unei egalități reale (din punct de vedere al șanselor de realizare) între oameni, ci și, corespunzător acesteia, ale unui *proces* (tendențial) *de omogenizare a nivelurilor și modului de trai* ale tuturor catego-

riilor sociale și chiar ale tuturor membrilor societății*, trăsătură cu atît mai important de subliniat cu cît nici o societate anterioară n-a putut propune și atinge un asemenea nivel de înfăptuire socială.

b. Datorită caracterului colectiv al proprietății asupra mijloacelor de producție și ca urmare a dependenței repartiției de cantitatea și calitatea muncii, funcționează ca o trăsătură specifică a modului de trai în socialism *unitatea dintre proprietar, producător și beneficiar*. De aceea, cuantumul mai mare sau mai mic de bunuri și valori care revin (prin repartiție directă sau indirectă) membrilor societății nu depinde în socialism de proprietate sau de jocul intereselor individuale și colective (ale diferitelor categorii sociale), ci de nivelul produsului social total, de venitul național și, ca atare, de nivelul atins

---

* Omogenizarea din punct de vedere al nivelului de viață și cu atît mai mult al modului de trai nu trebuie înțeleasă ca un egalitarism abstract, în sensul ștergerii oricăror deosebiri între oameni în domeniul retribuției și în general al veniturilor individuale ale populației. Atîta vreme cît funcționează criteriul repartiției și după calitatea muncii sau în măsura în care nevoile oamenilor sînt diferite (de la familie la familie, de la individ la individ), nu poate fi vorba de absența oricăror inegalități în domeniul repartiției. Pe de altă parte, sînt activități sociale de care societatea are nevoie în mod prioritar, ceea ce determină acordarea (sub diferite forme) a unui supliment de retribuție (de venituri) celor care se angajează să efectueze astfel de activități. Diferențierile în privința modului de viață sînt mai manifeste în domeniul nevoilor și aspirațiilor valorice ale oamenilor. Preferințele pentru împlinirea la acest nivel și, respectiv, opțiunea pentru renunțarea la unele satisfacții de ordin material (dincolo de asigurarea nevoilor fundamentale de această natură), în schimbul unor compensări de natură spirituală și morală (cu o puternică încărcătură axiologică) sînt însă de competență individuală și nu socială. Societatea potențează (prin educație) astfel de transferuri în aria de bunuri și valori de care dispune în vederea repartizării lor membrilor săi și — în virtutea principiului egalității sociale, a omogenizării nivelului și modului de trai — oferă în acest sens tuturor acestora condiții de egalitate a șanselor de realizare, dar atingerea diferitelor grade de înfăptuire a năzuințelor și nevoilor depinde hotărîtor de strădulnța și capacitatea lor individuală de a dobîndi orizonturile de realizare spre care aspiră. Omogenizarea de tip socialist a modului de trai nu exclude, așadar, ci presupune (dialectic) diferențieri, stimulează chiar deosebiri (motivate atît obiectiv, cît și subiectiv) în domeniul realizării umane (acestea nefiind însă esențiale și nevizînd evantaiul bunurilor și valorilor fundamentale de care au nevoie oamenii muncii în socialism pentru a se realiza conștient ca oameni liberi).

în dezvoltarea forțelor productive materiale ale societății.

Asigurîndu-și un fond național de dezvoltare (sporit în primele etape ale construcției socialismului, îndeosebi în țările socialiste aflate în curs de dezvoltare), societatea dispune ca întregul fond de consum repartizat din venitul național să fie retribuit echitabil tuturor membrilor societății, conform principiului socialist al repartiției, astfel încît să se respecte calitatea tridimensională a oamenilor muncii, aceea de a fi deopotrivă proprietari, producători și beneficiari. Se realizează pe această cale una din virtuțile fundamentale ale democrației socialiste, capătă substanță vie principiul egalității între oameni (motivat obiectiv de natura relațiilor materiale, specifice societății socialiste), datorită căruia se poate vorbi în socialism și de *un proces de democratizare a nivelului și* (pe baza acestuia) *a modului de trai.*

c. *Edificarea modului de trai socialist se înfăptuiește treptat*, de-a lungul întregului proces de construcție și dezvoltare multilaterală a socialismului.

În primele sale etape se creează condițiile obiective și subiective pentru *asigurarea satisfacerii nevoilor materiale fundamentale de viață ale oamenilor muncii* (satisfacerea unei asemenea cerințe în procesul de realizare umană fiind cu deosebire în atenție în țările socialiste care pornesc de la un nivel scăzut de dezvoltare economică), punîndu-se astfel capăt mizeriei materiale și morale în care încă mulți dintre ei s-au zbătut în orînduirile anterioare (și cu care se mai confruntă astăzi omenirea în multe regiuni ale ei). Satisfacerea, în linii generale, a nevoilor de hrană, îmbrăcăminte și de locuință ale populației, precum și a celor de instrucție și de educație, de ocrotire a sănătății și de asistență socială, la nivelul gradelor actuale de civilizație și confort, oferă premisele înțelegerii de către oamenii muncii a raționalității raporturilor dintre individ și societate pe care le instituie socialismul, a virtuților autentic umaniste și umanizatoare ale relațiilor de producție socialiste, a strategiei acționale a partidelor comuniste și muncitorești în condițiile socialismului.

Satisfacerea nevoilor fundamentale de viață ale oamenilor nu reprezintă însă decît *treapta inițială* a procesului complex de satisfacere a trebuințelor (inclusiv a celor materiale) ale oamenilor muncii. *Există o permanentă*

dialectică a nevoilor, progresul se manifestă și la nivelul structurii bunurilor care configurează cerințele bunăstării oamenilor — al cărui sistem de referință îl constituie atît creșterea treptată a cuantumului și gamei de bunuri pe care societatea le pune la dispoziție membrilor săi prin sporirea capacităților ei de producție materială, cît și dinamica cerințelor materiale pe care le determină progresul civilizației umane în general. Toate acestea fac necesară conceperea unei strategii elastice de acțiune în domeniul asigurării cerințelor modului de trai socialist, în care să se privească istoric și criteriile de testare a orizonturilor trebuințelor umane, precum și mijloacele și metodele de acțiune în vederea satisfacerii acestor trebuințe.

De aceea, fiecare etapă în dezvoltarea societății socialiste aduce în primul plan al politicii de satisfacere a trebuințelor materiale ale oamenilor *noi tipuri de bunuri materiale, într-o dimensionare cantitativă sporită*, atingîndu-se, în perspectiva făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și a ajungerii la niveluri medii și superioare de creștere economică (măsurate prin cuantumul de venituri medii pe cap de locuitor), *niveluri înalte de satisfacere a bunăstării materiale*, asigurîndu-se fiecărui om al muncii *toate cerințele de consum rațional* (nu numai pentru societate, ci și pentru individ) în *domeniul bunurilor materiale*, la nivelul *celor mai exigente cote de confort și civilizație**.

---

* În această privință nu trebuie acceptate ca sistem de referință consumurile de bunuri materiale din țările capitaliste contemporane superdezvoltate. Civilizația de consum nu este un model de urmat în domeniul făuririi modului de viață (și nici chiar a nivelului de viață) socialist, deoarece: se consumă bunuri materiale peste nevoile reale de trai (biologic, social și uman); se acumulează fără limite bunuri de către diferite categorii sociale fără ca acestea să aibă acoperiri în nevoi reale ale celor care le posedă (în condițiile în care alte categorii sociale nu-și pot realiza uneori nici cerințele fundamentale de bunuri materiale); se suprasolicită pe căi psihologice apetitul pentru consumul de bunuri materiale care nu numai că nu acoperă nevoi reale, dar uneori chiar împiedică satisfacerea unor nevoi vitale (deoarece producerea fără limite raționale a unor bunuri materiale, peste nevoile consumului și ale reproducției sociale de ansamblu, poate duce la secătuirea rezervelor de materii prime și a surselor de energie sau determină dereglări în raportul omului cu natura, periclitînd condiția biologică și ecologică a omului contemporan).

În orice societate, *treptelor de realizare umană în domeniul nevoilor (trebuințelor) materiale li se adaugă altele care au ca obiectiv satisfacerea unor nevoi (trebuințe) spirituale și morale;* socialismul operează însă și în acest sens o mutație. Mijlocind acțiunea unor criterii raționale și profund umaniste de satisfacere a cerințelor umane, potrivit cărora funcționează un echilibru între cele două mari domenii de nevoi umane (bunuri materiale și valori spirituale), *socialismul subordonează întregul sistem de repartiție procesului de realizare a condiției umane,* astfel încît să se asigure o concordanță dialectică între progresul material și progresul spiritual al societății, între condițiile obiective și aspirațiile subiective ale procesului de realizare umană, din aria de structurare și înfăptuire a acestora eliminîndu-se treptat fenomenele de înstrăinare.

În lumina acestor criterii, *satisfacerea trebuințelor materiale ale oamenilor rămîne un obiectiv fundamental al programului social de realizare umană pînă în momentul (etapa) cînd astfel de trebuințe sînt satisfăcute în linii generale.* După aceea, păstrîndu-se permanent ca obiectiv general satisfacerea nevoilor materiale în continuă creștere și schimbare, *devine obiectiv fundamental în acest program satisfacerea la niveluri din ce în ce mai înalte a nevoilor spirituale și a cerințelor morale ale oamenilor**. Asigurarea prin muncă a cerințelor materiale de viață, în condiții de confort, pe care le solicită nivelurile actuale de civilizație și progres, deschide perspectiva trecerii la alte orizonturi de realizare, aspirațiile oamenilor țintind în continuare domeniul valorilor (morale și politice, estetice și filozofice), universul deschis al cunoașterii și creației.

---

* În măsura în care, în condițiile atingerii cotei necesare de satisfacere a trebuințelor de ordin material (la nivelul limitelor raționale pe care le impun structurile civilizației epocii), se pune în continuare accentul cu precădere pe satisfaceri materiale, nefuncționînd corect echilibrul dintre bunurile materiale și valorile spirituale și morale în strategia perfecționării modului de trai, acumularea de bunuri materiale dincolo de nevoile raționale conduce la fenomene de înstrăinare și de risipă socială. De aceea, bunăstarea materială pe care o propune ca obiectiv acțional și o realizează socialismul este opusă radical opulenței și tezaurizării de bunuri sau valori materiale (fără acoperire în trebuințele reale ale oamenilor) și, totodată, este corelată cu bunăstarea spirituală și edificarea morală.

d. În perspectiva edificării personalității umane prin intermediul unor astfel de orizonturi axiologice, se realizează condițiile instituirii unui accentuat *proces de dezalienare* (de toate tipurile, de la cea economică pînă la cea morală și religioasă), a cărui finalitate este atingerea unor niveluri superioare ale conștiinței de sine (colectivă și nu numai individuală), omului nou al societății socialiste fiindu-i specifice trepte din ce în ce mai înalte de obiectivare și de apropriere de sine, de adecvare a realității, interioare și nu numai exterioare, la cerințele sale, concepute și măsurate rațional.

Bunăstarea specifică modului de viață socialist asigură, așadar, oamenilor o calitate a vieții în care ca efect al dezalienării, satisfacția realizării de sine individuale se întemeiază pe sentimentul deplinei realizări colective, iar libertatea devine o coordonată existențială a omului în măsura în care este întemeiată pe responsabilitate, ceea ce semnifică un grad superior de corelare între integrarea socială (de tip socialist) a individului și personalizarea (de tip socialist) de către societate a acestuia. Se poate deduce, astfel, că *socialismului îi este specifică o strategie deschisă de acțiune în domeniul asigurării nevoilor materiale și spirituale ale oamenilor muncii*, în centrul politicii de edificare a modului de trai socialist fiind situat imperativul instituirii unei calități superioare a vieții, în concordanță cu cerințele și direcțiile actuale ale procesului de formare a omului nou, în ipostaza sa de *personalitate multilateral dezvoltată.*

e. În analiza specificului modului de trai socialist se impun cîteva precizări importante în privința *raportului dintre nivelul de viață și modul de trai.*

La același *nivel* de viață, în funcție de tipologia relațiilor de producție, se structurează *moduri* de trai diferite — socialismul dovedindu-se în această privință superior capitalismului.

Superioritatea modului de trai în socialism este determinată de acțiunea mai multor factori. În primul rînd, nivelurile de viață exprimate prin veniturile medii pe cap de locuitor au consecințe diferite în societatea socialistă (față de cea capitalistă), pentru că oscilațiile în jurul valorii medii a venitului pe cap de locuitor sînt foarte mici, în timp ce în țările capitaliste sînt enorm de mari (astfel încît, în aceste țări, veniturilor foarte mari ale unor elite le corespund venituri derizorii la marea

masă a oamenilor muncii), ceea ce determină și moduri de trai foarte diferite în cele două tipuri de orînduiri.

În al doilea rînd, egalitatea *obiectivă* între oameni — determinată de poziția lor comună față de mijloacele de producție și de participarea lor relativ egală, în funcție de criteriul muncii, la repartiția părții din venitul național care este destinată consumului populației — mijlocește, în socialism, condițiile dobîndirii de către ei a *sentimentului* egalității și a *sentimentului* raționalității sociale, a conștiinței concordanței dintre posibilitățile obiective de care dispune societatea și nivelul lor de realizare, de bunăstare materială și spirituală.

În al treilea rînd, prin echilibrarea straturilor valorice care le determină realizarea și le condiționează sentimentul de realizare, oamenii nu-și reduc nivelul de aspirații la un cuantum de bunuri materiale, ci aspiră tot mai mult și spre orizonturi superioare (morale și spirituale) de realizare, prin dobîndirea acestora atingîndu-se cote mai înalte în domeniul modului lor general de trai.

În al patrulea rînd, prin sistemul său specific de organizare politică a vieții sociale, deschis spre un democratism real (care stimulează participarea directă a oamenilor muncii la decizie și conducere, în toate verigile organismului social), în fixarea obiectivelor fundamentale ale construcției sociale interferează scopurile individuale cu scopurile colectivității, progresul de ansamblu al societății apărîndu-le, astfel, în mod nemijlocit oamenilor muncii ca temei obiectiv și cadru al propriei lor realizări.

Întrucît scopul activității sociale este realizarea omului concret, a omului comun (omul muncii) și nu a omului de elită (selectat pe baza unor criterii de clasă, așa cum se procedează în sistemul relațiilor sociale de tip capitalist), fapt care oferă tuturor membrilor societății posibilități egale de realizare, în societatea socialistă acționează resurse specifice de edificare a unui mod superior de trai, astfel încît în această societate, *la niveluri relativ mijlocii de venituri medii pe cap de locuitor, realizările în planul modului de trai sînt calitativ superioare celor pe care le potențează societatea capitalistă* (inclusiv în țările care au niveluri de viață exprimate prin venituri medii pe cap de locuitor mai înalte decît în țările socialiste).

4. **Probleme actuale ale procesului de instituire a noii calităţi a vieţii şi strategia edificării modului de trai socialist în ţara noastră.**

Trăsăturile modului de trai socialist nu se instituie spontan şi dintr-o dată. Mai accentuat decît modul de producţie, baza economică şi suprastructura socialistă, modul de trai socialist se constituie treptat, în cadrul unui proces complex de edificare şi de negare. Faţă de celelalte componente ale sistemului socialist al vieţii sociale, care se constituie în procesul construcţiei socialismului, modul de trai socialist se structurează numai pe temeiul acestora, *dimensiunile sale fundamentale instituindu-se abia în condiţiile făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate* şi presupunînd nenumărate eliminări şi reconstrucţii valorice, *în direcţia unei reedificări umane de adîncă semnificaţie revoluţionară.*

În procesul de făurire a omului nou, al reconstrucţiilor valorice care-l potenţează, al edificării calităţii vieţii ce-i este specifică sînt necesare *dezvăluirea unor dificultăţi şi disfuncţii* în raporturile dintre individ şi societate, în mecanismul reinstituirilor valorice specifice procesului de făurire a noii calităţi a vieţii *şi acţiunea convergentă în plan teoretic şi practic, educaţional, organizaţional şi material în vederea înfăptuirii treptelor hotărîtoare* (specifice actualei etape de progres al societăţii socialiste româneşti) *ale instituirii practice şi generalizării modului socialist de viaţă.*

Una din dificultăţile care provoacă mari disfuncţii în procesul edificării modului de viaţă socialist în actuala etapă în ţara noastră este *lipsa sentimentului de proprietate* (colectivă), manifestată îndeosebi la categoriile de oameni ai muncii care în orînduirile anterioare posedau proprietate individuală. Aceasta pentru că după cîteva etape ale procesului de construcţie a socialismului, mulţi oameni păstrează încă mentalităţile proprietăţii individuale, consideră că le aparţin doar mijloacele de producţie şi valorile pe care le au în posesia personală. Ca urmare, ei manifestă indiferentism (dacă nu chiar se raportează ca la ceva străin) faţă de mijloacele de producţie sau bunurile care aparţin colectivităţii, nu au conştiinţa că acestea le aparţin. Din această cauză privesc cu neîncredere şi sistemul repartiţiei socialiste, necorelîndu-l cu masa mijloacelor de producţie şi cuantumul de bunuri şi valori de care dispune societatea (deci, ei

înşişi în calitate de coproprietari ai acestora), cu munca depusă de ei pentru a le produce.

Datorită lipsei sentimentului de proprietate (colectivă) sînt dereglate raporturile dintre cele trei calităţi pe care le au unitar oamenii muncii în socialism (de proprietar, producător şi beneficiar). Din această cauză apar disfuncţii şi în procesul productiv, unii oameni ai muncii neînţelegînd faptul că de calitatea acestuia, deci de aportul lor în muncă, depinde volumul produsului social total şi, ca atare, nivelul şi calitatea repartiţiei.

Neînţelegerea acestei triple calităţi a oamenilor muncii determină instalarea unui anume tip de înstrăinare a producătorului de propriul său produs al muncii şi implicit de propria sa avuţie (structurată colectiv, dar cu finalitate individuală şi nu numai colectivă). Pe temeiul acestei înstrăinări se accentuează unele fenomene de indiferentism social şi de nepăsare a individului faţă de interesele generale ale colectivului de muncă din care face parte, ale întreprinderii sau societăţii.

Sînt deci necesare eforturi susţinute în domeniul muncii politice şi de educaţie în vederea formării sentimentului proprietăţii colective, al conştiinţei că proprietatea colectivă este superioară celei individuale nu numai prin condiţia obiectivă de egalitate între oameni pe care o provoacă, ci şi prin sensibila creştere a bunăstării materiale şi spirituale pe care o potenţează celor care o deţin (cu condiţia ca aceştia să dovedească înţelegerea calităţii lor de proprietari printr-un efort susţinut în muncă — singura cale de dobîndire a unor cote superioare de bunăstare).

Superioritatea proprietăţii colective faţă de cea individuală trebuie însă argumentată practic şi nu numai teoretic. Ceea ce presupune o grijă deosebită faţă de interesele oamenilor muncii, respectarea calităţii lor de proprietari şi retribuirea lor corectă în raport cu calitatea şi cantitatea muncii depuse. Deoarece, orice dereglare a procesului socialist de repartiţie poate determina şi o dereglare a calităţii (şi nu numai a sentimentului) de proprietari a oamenilor muncii.

O altă cauză care provoacă dificultăţi procesului de edificare a modului de trai socialist în ţara noastră este *neînţelegerea realistă a nevoilor* de către unii membri ai societăţii. Fie că unii dintre aceştia îşi circumscriu cuantumul nevoilor proprii fără să ţină cont de posibili-

tățile de care dispune societatea pentru a le pune la dispoziția procesului repartiției, fie că alții nu-și înțeleg nevoile reale, acumulînd și tezaurizînd (prin muncă, nu numai pe căi ilicite) bunuri și valori peste necesarul consumului individual sau al membrilor familiilor lor. Gama de nevoi supradimensionate se referă îndeosebi la cantitatea bunurilor de consum și a valorilor materiale cu funcții pragmatice și estetice destinate satisfacerii trebuințelor gospodărești și mobilării locuinței, creării cadrului ambiental al familiei, la condițiile de locuit și de îmbrăcăminte, la acumularea unor fonduri bănești etc.

Multe din aceste bunuri și valori tezaurizate fără o acoperire în necesarul consumului personal, deși pot fi obținute prin muncă, provoacă tensiuni alienatoare asupra celui care le deține: sacrificiu gratuit (determinat de muncă peste posibilitățile fizice și intelectuale) și economisirea peste limite (ceea ce conduce de fapt la un nivel de viață scăzut, la un trai marcat de multe lipsuri); acumularea de griji în plus pentru conservarea și utilizarea bunurilor și valorilor tezaurizate (unele avînd un grad ridicat de perisabilitate fizică și morală, pierzîndu-și în cele din urmă și coeficientul de utilitate); teama de controlul social și, corespunzător, de oprobriul opiniei publice etc.

Pot fi menționate și consecințe sociale negative ale tendințelor de tezaurizare peste necesarul de consum a unor bunuri și valori în proprietate personală: scoaterea din circuitul economic și din aria consumului populației a unor bunuri și valori destinate acestor finalități — ceea ce dereglează funcționalitatea fondului național de consum și face să apară împovărător fondul național de acumulare și dezvoltare; poluarea raporturilor sociale socialiste și întreținerea sau chiar amplificarea tendințelor de individualism și indiferentism social, de invidie (față de cei care-și asigură prin muncă niveluri de trai ridicate) sau dispreț (față de cei care au un nivel de trai mai modest și nu duc o viață de huzur și risipă); proliferarea înclinațiilor spre înavuțire individuală nemotivată de necesități umane reale și adesea realizată pe căi ilicite, precum și a stărilor de nemulțumire și insatisfacție față de posibilitățile și eforturile societății de a asigura un ritm înalt al creșterii economice.

De aceea, în activitatea de educație, de formare a omului nou, precum și în sistemul general al practicii rela-

ţiilor umane sau în domeniul edificărilor cu caracter normativ *trebuie să se acorde o mare importanţă procesului de înţelegere şi conştientizare de către toţi membrii societăţii noastre a raţionalităţii nevoilor umane*, a realismului şi caracterului determinat al acestora, a dependenţei nivelului şi modului de trai de raporturile dialectice dintre posibilităţile obiective ale societăţii de a satisface nevoile mereu crescînde ale membrilor săi şi gradul de integrare socială de tip socialist (prin muncă şi înţelegere raţională a nevoilor), a membrilor societăţii.

Date fiind aspectele contradictorii pe care le ridică problema raporturilor dintre calităţile de proprietar, producător şi beneficiar ale oamenilor muncii, considerăm că sînt necesare unele precizări şi în ce priveşte *raporturile dintre proprietatea personală şi proprietatea colectivă în socialism*.

Se constată, după cum am văzut, că extinderea proprietăţii personale — dincolo de limitele în care ea poate provoca condiţii optime de viaţă pentru proprietar — provoacă disfuncţii nu numai la nivelul modului de trai al individului, ci şi la nivelul proprietăţii colective, a funcţionalităţii procesului productiv şi a celui de repartiţie pe care le generează. Pe de altă parte, trebuie subliniat că limitele proprietăţii personale nu pot fi fixate numai prin mijloace juridice, prin control social (deşi într-o anumită măsură se impun şi astfel de mijloace), ci şi prin mijloace instructiv-educative. Pentru a se dobîndi eficienţă în folosirea acestor mijloace trebuie să se facă însă apel la experienţa individuală a oamenilor, pentru că — stimulaţi atent în această direcţie — numai în măsura în care se conving personal, în practica nemijlocită, de limitele inerente ale proprietăţii personale în potenţarea nivelului şi modului lor de trai, ajung (ei înşişi) la înţelegerea rosturilor esenţiale ale proprietăţii colective în dinamica nivelului şi modului de trai, în procesul realizării unei condiţii umane superioară nivelurilor ei de realizare dobîndite în orînduirile anterioare*.

---

* Este de la sine înţeles — experienţa ţării noastre în acest domeniu fiind pe deplin doveditoare — că o atare convingere, privitoare la ponderea hotărîtoare a proprietăţii socialiste în asigurarea bunăstării oamenilor nu se instituie decît pe baza unor argumente practice, care ţin de consecvenţa cu care partidul comunist şi statul socialist promovează o politică susţinută de ridicare a nivelului de trai material şi spiritual al oamenilor

În altă ordine de idei, trebuie menționat că relațiile dintre funcțiile celor două tipuri de proprietate se schimbă în raport cu parcurgerea diferitelor etape ale construcției socialismului și comunismului. Dacă în primele etape o gamă încă largă de trebuințe sînt satisfăcute pe temeiul proprietății personale, pe măsura trecerii la etape superioare de dezvoltare (accentuat începînd cu etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate), proprietatea colectivă (în directă legătură cu procesul de adîncire a valorii umane a muncii — care devine și este înțeleasă tot mai mult ca o necesitate vitală atît pentru om cît și pentru societate) asigură majoritatea trebuințelor materiale ale membrilor societății. Acest proces se amplifică în condițiile construcției comunismului, cînd va fi mai eficient — atît pentru societate, cît și pentru individ — ca toate trebuințele (sau în orice caz marea lor majoritate) să fie satisfăcute pe baza proprietății colective. Probabil că în faza comunistă de dezvoltare a societății vor fi eliminate din sfera proprietății personale bunurile de folosință îndelungată (inclusiv cele din domeniul condițiilor de locuit și de transport), îndeosebi acelea a căror procurare solicită prea mare efort material din partea indivizilor (și familiilor lor) sau care pot fi folosite simultan de mai mulți membri ai societății.

Ponderea exagerată a proprietății personale în satisfacerea trebuințelor umane împiedică și din alt punct de vedere accelerarea procesului de edificare a modului de viață socialist. Sînt canalizate, uneori cu prioritate, eforturile oamenilor spre dobîndirea (și uneori chiar acapararea) de bunuri și valori materiale, *punîndu-se astfel mai puțin preț pe straturile valorice spirituale și morale*, pe accesul deschis de societate spre orizonturile culturii.

De aceea, în activitatea educațională și în munca de propagandă *trebuie pus un mare accent pe formarea multilaterală a omului societății noastre, pe deschiderea căilor de aspirație ale acestuia spre straturile valorice*

---

muncii. Aceasta nu duce însă în mod spontan la conștientizarea superiorității modului de viață socialist fără o atentă și complexă muncă politico-educativă de formare a omului nou și de călăuzire științifică a determinismului unui asemenea proces formativ. Pentru că numai dacă oamenii ajung la un asemenea nivel de edificare spirituală și morală conștientizează calitatea vieții pe care o dobîndesc în socialism și se pot institui ei înșiși conștient ca promotori direcți ai acesteia.

superioare, spre cucerirea universului cunoașterii umane contemporane, spre pătrunderea în sistemul valorilor morale, politice și juridice socialiste. Acestea sînt dealtfel și căile de formare a omului nou al societății socialiste — inscris în istoria umană ca *personalitate multilateral dezvoltată.*

Alături de cele trei dimensiuni calitative de nedespărțit ale omului muncii în societatea socialistă, acelea de *proprietar, producător* și *beneficiar*, în condițiile făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și de adîncire a democrației socialiste se structurează o a patra — cea de *organizator* al producției și al vieții sociale.

Tr'deauna în procesul producției funcția de organizator a fost îndeplinită de proprietar (sau împuterniciții acestuia), astfel încît acesta să-și asigure maximum de beneficii de pe urma activității productive. De aceea, în orînduirile bazate pe proprietate privată, oamenii muncii (nefiind proprietari) erau excluși de la beneficii și, ca urmare, și de la activitatea de organizare a producției. În socialism, pe temeiul proprietății colective asupra mijloacelor de producție, omul muncii fiind simultan producător și proprietar își asumă și sarcina de organizator al procesului productiv, revenindu-i, astfel, și calitatea de beneficiar. În sistemul democrației socialiste, între competențele atribuției de organizator intră și *participarea nemijlocită a oamenilor muncii la decizie și la conducere* în toate domeniile de activitate socială și în toate verigile sistemului organizațional al societății.

Participarea la decizie și la conducere conferă omului muncii și *sentimentul responsabilității* — se simte răspunzător de nivelul eficienței procesului productiv, de nivelul de productivitate a muncii și a producției sociale, apreciindu-și pe această bază cu o mult mai profundă înțelegere cota de bunuri și valori care i se cuvin repartizate din fondul de consum al societății ca urmare a participării sale la procesul productiv. La acest nivel de înțelegere și participare la efortul social, *nivelului de trai i se adaugă o înaltă semnificație axiologică*, căreia îi corespunde o cotă înaltă de satisfacție, o încărcătură calitativă superioară, *corespunzătoare unui mod de trai nou, de tip socialist.*

Ne apare, astfel, evident că lipsa de participare a oamenilor muncii la decizie și la conducere, precum și dificultățile care se manifestă în mecanismul vieții democratice,

ceea ce împiedică exercitarea funcţiei de organizator a omului muncii, se repercutează negativ asupra calităţii socialiste a vieţii. De aceea, neexercitarea de către oamenii muncii a calităţii lor de organizatori, ca şi neînţelegerea calităţii lor de proprietari, favorizează manifestarea unor fenomene de indiferentism social şi dezinteres faţă de satisfacerea nevoilor generale ale societăţii — ceea ce, cu atît mai mult, împiedică edificarea unui mod socialist de viaţă.

În consecinţă, *adîncirea democraţiei socialiste, sporirea gradului de participare a oamenilor muncii la decizie şi conducere, consolidarea şi înţelegerea de către aceştia a calităţii lor de organizatori ai producţiei şi ai întregului sistem al acţiunilor sociale reprezintă pîrghii importante ale strategiei actuale de edificare a modului socialist de trai în ţara noastră.*

Consecinţe frenatorii asupra făuririi modului de trai socialist au şi *fenomenele de dedublare comportamentală, neconcordanţele dintre nivelul de cunoaştere şi nivelul de conştiinţă, dintre vorbă şi faptă.* La unii membri ai societăţii, adeziunea la principiile ideologiei comunismului ştiinţific, la normele politice şi morale ale socialismului este formală şi nu este obiectivată practic printr-o atitudine militant revoluţionară. Se mai menţin diverse aspecte ale înstrăinării morale şi ideologice (între altele, înstrăinarea religioasă are încă o largă răspîndire, dacă nu atît în plan practic, destul de pronunţat în plan ideologic şi psihologic), precum şi diferite forme de înstrăinare estetică şi artistică (mergînd de la fenomenele de poluare a creaţiei artistice pînă la stări de confuzie valorică în aprecierea, vehicularea şi receptarea fenomenului artistic contemporan).

Ceea ce face imperios necesară, în practica făuririi omului nou al societăţii socialiste şi implicit în strategia edificării unui mod superior (socialist) de viaţă, *punerea unui deosebit accent pe mecanismul dezalienării umane,* al eliminării fenomenelor de înstrăinare moştenite sau specifice procesului de construcţie a socialismului (îndeosebi în primele sale etape), *asigurarea condiţiilor obiective şi subiective în vederea restrîngerii permanente a tendinţelor de dedublare comportamentală şi existenţială a oamenilor.*

*

În strategia politicii de edificare a modului de trai socialist, dezvăluirea tuturor aspectelor contradictorii ale acestui proces (îndeosebi a neconcordanţelor dintre tendinţele obiective ale dinamicii modului de trai în socialism şi nivelul de conştientizare şi de acţiune subiectivă în vederea înfăptuirii nestingherite a acestor tendinţe) are o deosebită importanţă practică. Între altele, scoate în evidenţă faptul că în edificarea modului de viaţă socialist sînt necesare acţiuni convergente în toate domeniile vieţii sociale: în domeniul dezvoltării vieţii materiale a societăţii, în domeniul perfecţionării relaţiilor sociale (şi în primul rînd al celor de producţie), în domeniul perfecţionării structurilor organizaţionale, în domeniul muncii ideologice şi de educaţie, de formare a omului nou. Din corelarea tuturor acestor domenii de acţiune socială se conturează elementele şi factorii politicii de făurire a modului socialist de viaţă, de ridicare a bunăstării materiale şi spirituale a oamenilor în concordanţă cu cerinţele noi ale calităţii vieţii, specifice procesului de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintării ţării noastre spre comunism.

DINAMICA MODULUI DE VIAȚĂ ÎN SOCIETATEA NOASTRĂ. IPOTEZE GENERALE

CĂTĂLIN ZAMFIR

Modul de viață specific societății noastre actuale se află într-un proces rapid de schimbare. El nu este o realitate stabilă, cristalizată și închegată, ci mai degrabă o fază de trecere, instabilă, caracterizată prin numeroase tendințe contradictorii. Două coordonate ale transformărilor sociale actuale aduc o contribuție esențială la explicarea schimbărilor rapide din modul de viață: *modernizarea* și *transformarea socialistă*. Pe de o parte, are loc un proces de transformare a societății noastre dintr-o societate tradițională, predominant agrară, cu un nivel economic scăzut, într-o societate modernă, dezvoltată industrial, dispunînd de ridicate resurse economice. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere faptul că modernizarea societății noastre are loc în forme socialiste și, din această cauză, prezintă caracteristici distinctive în raport cu modernizarea care a avut și are loc în societățile capitaliste.

În primul rînd, va fi analizat punctul de pornire al procesului: *modul tradițional de viață*. Apoi vor fi explorate caracteristicile procesului de schimbare care a început să aibă loc sub impulsul modernizării și al transformării socialiste. În fine, este necesar să facem cîteva presupoziții asupra punctului spre care tinde procesul: *un mod de viață modern de tip socialist*.

Modul de viață tradițional. Conceptul de „mod de viață tradițional", ca dealtfel și cel mai general de „societate

tradițională", este destul de vag. În general, prin societate tradițională se înțelege o societate de tip *preindustrial*. Există o largă varietate de societăți preindustriale. În acest studiu se va avea în vedere societatea românească tradițională, cu caracteristicile ei specifice*.

Comunitatea agrară reprezintă forma de bază a societății noastre tradiționale. Specific acestei comunități este caracterul său *economic închis*. Cadrul atît al producției, cît și al consumului îl reprezintă *gospodăria* constituită în cadrul familiei, fie a familiei nucleare, fie a celei extinse, în funcție de condițiile particulare. Gospodăria tradițională constă din totalitatea activităților de producție și de consum, împreună cu condițiile materiale ale muncii și ale vieții — pămînt, unelte, vite, locuință, mobilă, îmbrăcăminte. Aproape tot ceea ce se consumă este produs în cadrul gospodăriei, de către membrii ei: hrană, îmbrăcăminte, locuința, mobila, o parte din unelte. Gospodăria reprezintă *mediul de viață nemijlocit al omului* — totalitatea condițiilor și a resurselor de viață; ea este rodul activității întregii familii, avînd o dinamică proprie. Viața membrilor unei gospodării depinde de gradul ei de dezvoltare. De aici, o orientare fundamentală a omului tradițional: grija deosebită, vitală, pentru menținerea și înflorirea gospodăriei. Valoarea fundamentală a modului tradițional, agrar de viață este aceea de a fi *gospodar*. Componenta cea mai importantă a acesteia o reprezintă *hărnicia*, efortul, munca depusă; de-abia în al doilea rînd urmează priceperea, inventivitatea care, în condițiile unei tehnologii relativ statice, contribuia mai puțin la dezvoltarea gospodăriei.

Pentru a acoperi gama largă de necesități ale familiei, activitățile de producție sînt larg diversificate. Puține produse sînt obținute din afara gospodăriei, fie de la alte colectivități (sarea, gazul, zahărul), fie de la „specialiștii" satului (fierar, morar, cioban). Pentru a obține această gamă diversificată de bunuri este nevoie de un volum mare de muncă, depusă de întreaga familie. O largă diviziune a muncii, în raport cu sexul și vîrsta, este necesară. Încă de la cea mai fragedă vîrstă, copiii se înscriau

* Există o bogată literatură care oferă prețioase informații despre modul de viață din diferitele faze istorice ale societății noastre tradiționale: literatura sociologică (cercetările realizate de școala lui D. Gusti, importantele contribuții aduse de H. H. Stahl), literatura istorică, literatura beletristică.

în efortul comun, revenindu-le sarcini adecvate vîrstei: păzirea vitelor, îngrijirea fraţilor etc. În aceste condiţii, viaţa este axată pe muncă. Producţia, iar nu consumul este domeniul dominant.

Caracterul autarhic al gospodăriei generează o *orientare individualistă*. Nu este vorba de individualismul generat de societatea de tip capitalist, ci de ceva cu totul specific acestui tip de economie. Fiecare familie trebuie să aibă grijă de asigurarea bunurilor de care are nevoie. Aceasta este datoria şi responsabilitatea sa fundamentală. Obiectivele colective şi, complementar, activităţile comunitare — apărarea, activităţi artistice şi religioase, construcţii de interes comun, reglementarea relaţiilor sociale — ocupă un loc secundar în viaţa acestor comunităţi.

Stabilitatea mare a procesului de producţie generează o ridicată stabilitate şi a modului de viaţă, facilitînd cristalizarea unor modele de organizare a vieţii înalt elaborate. Limitarea mijloacelor de producţie creează o gamă redusă de bunuri disponibile, fapt care este asociat cu o *ridicată stabilitate a nevoilor*. În aceste condiţii, echilibrarea consumului cu posibilităţile productive este, în principiu, neproblematică. Prin efort se pot obţine toate bunurile necesare. Modul de viaţă tradiţional este şi din acest punct de vedere stabil, nedezechilibrat de apariţia continuă a noi necesităţi. Ruperea echilibrului dintre necesităţi şi posibilităţi se datorează doar unor factori externi distructivi — război, calamităţi naturale, exploatare. Din interior nu există forţe care să-i determine pe oameni să dorească altceva decît ceea ce pot produce. Este firesc ca în aceste condiţii să apară o limită naturală a producţiei, dincolo de care efortul productiv devine lipsit de sens. O asemenea limită este observabilă cu claritate la comunităţile arhaice izolate (13). Ca rezultat al acestei limitări, colectivitatea poate dispune de resurse importante de timp liber şi de energie umană orientate spre activităţi de tip cultural-artistic; sărbători ocazionate de evenimente colective şi individuale, activităţi sociale, crearea unor bogate valori artistic-culturale. Viaţa în aceste comunităţi, deşi caracterizată printr-o luptă adesea dură cu forţele naturii, expusă la nenumărate primejdii, presupunînd adesea un efort mare de muncă pentru satisfacerea nevoilor, avea, totodată, resurse suficiente pentru a dezvolta o bogată şi înalt satisfăcătoare sferă culturală. De aici şi bogăţia uimitoare a folclorului în aceste socie-

tăţi. Arta reprezenta o componentă esenţială a muncii şi vieţii în satul tradiţional. Au existat standarde culturale de viaţă la care satul nostru tradiţional nu renunţa decît în momentele cele mai dificile ale vieţii sale. Şi aceasta doar pentru scurt timp.

În contextul acestui mod de viaţă, acumularea de bunuri este cerută doar de necesitatea reproducerii lărgite, pe generaţii, a familiei. Fiecare familie trebuie să asigure baza materială de plecare a copiilor cînd aceştia intră în viaţa matură. *Zestrea* reprezintă pîrghia esenţială a reproducerii lărgite a comunităţii. De aici, o serie de presiuni sporite asupra potenţialului productiv al gospodăriei tradiţionale. Reproducerea lărgită a familiei era mai puţin problematică în condiţiile disponibilităţii de terenuri agricole sau chiar în cadrul satelor nelibere care lucrau pe pămîntul boierului. Ea devine critică în condiţiile satului liber care nu mai dispune de rezerve suplimentare de teren agricol.

Exploatarea, exercitată de timpuriu asupra comunităţii agricole tradiţionale, o supunea pe aceasta unei presiuni economice noi (9). Cantitatea de produse obţinute prin muncă trebuia substanţial mărită pentru a asigura, pe lîngă necesităţile proprii, şi pe cele ale clasei exploatatoare. Din această cauză, procesul de aservire feudală a comunităţilor agrare tradiţionale a produs o puternică tendinţă de degradare a modului lor de viaţă.

Imaginea societăţii tradiţionale nu este completă dacă nu luăm în considerare şi alte categorii sociale. În primul rînd, meşteşugarii. Aceştia au un mod de viaţă relativ diferit de cel al ţăranilor, tinzînd să se apropie mai mult de modul de viaţă al societăţii moderne, datorită diviziunii sociale a muncii în care sînt angrenaţi. „Elitele", clasele exploatatoare sînt caracterizate printr-un mod de viaţă cu totul diferit. Ele nu sînt legate direct de activitatea productivă, arareori avînd funcţii de organizare în cadrul acesteia. Activităţile tipice pentru această categorie socială se plasează în alte sfere: administrare, organizarea procesului de exploatare, activităţi politice şi militare şi mai ales *activităţi de consum*. Plusurile substanţiale de produse agricole de care elitele exploatatoare dispuneau au favorizat dezvoltarea schimburilor economice şi a meşteşugurilor. În societăţile preindustriale, cea mai mare parte a meşteşugurilor şi a comerţului s-a dezvoltat în legătură cu necesităţile eli-

telor. O producție relativ restrînsă și scumpă nu putea fi de masă. Exploatarea, prin resursele sale masive pe care le punea la dispoziția unui grup restrîns, a stimulat dezvoltarea producției meșteșugărești în direcția produselor scumpe, de lux, iar aceasta, la rîndul său, a stimulat creșterea rapidă a nevoilor elitelor. Stilul consumerist, ciclul de dezvoltare rapidă producție/necesități sînt caracteristice în societatea tradițională în mod exclusiv modului de viață elitar.

Modernizarea modului de viață. Există multe discuții asupra naturii proceselor sociale care au dus la destrămarea societății tradiționale și la constituirea societății actuale. Se utilizează adesea, pentru a desemna această transformare, termenul de „modernizare". Prin acest termen se are în vedere, în primul rînd, procesul de industrializare și de lărgire a diviziunii sociale a muncii pe baza revoluției industriale, dar și o serie de alte procese mai largi care, deși declanșate sau stimulate tot de industrializare, nu sînt reductibile la aceasta: urbanizarea, crearea unei mentalități rațional-științifice, democratizarea politică etc. Modernizarea este un proces universal. Ea are loc însă în forme diferite în funcție de condițiile sociale, politice, economice și culturale particulare. În mod special, modernizarea se diferențiază în funcție de structurile socialiste sau capitaliste. În cazul nostru, se poate vorbi chiar despre o modernizare socialistă și una capitalistă a modului de viață. Pentru analiza din acest studiu am ales cinci domenii ale modernizării modului de viață: *munca, participarea la viața socială, gospodăria, consumul* și *diferențierea socială*.

Munca. Lărgirea rapidă a diviziunii sociale a muncii reprezintă elementul poate cel mai definitoriu al modernizării. Ca rezultat al adîncirii acestei diviziuni, se produce o separare tot mai netă a producției de consum, locul economiei închise, autarhice, luîndu-l economia de piață, națională și chiar mondială. Cel mai adesea, producția nu are nici o legătură cu consumul producătorului, fiind orientată spre schimb. Bunurile necesare sînt obținute de la ceilalți în schimbul propriei producții. O economie bazată pe schimbul generalizat nu a fost posibilă însă decît ca urmare a revoluției industriale. Producția meșteșugărească a creat o piață limitată, produsele sale fiind relativ scumpe și de aceea ea era complementară cu

consumul elitar și mai puțin cu cel de masă. Industrializarea ieftinește într-o asemenea măsură produsele încît ele devin disponibilități de masă, determinînd pe toți producătorii să renunțe la a-și produce tot ceea ce au nevoie în cadrul propriei gospodării.

Diviziunea socială a muncii creează un nou tip de relație între individ și colectivitate: activitatea productivă individuală este orientată spre satisfacerea nevoilor colective, în timp ce, la rîndul ei, colectivitatea organizează și asigură condițiile satisfacerii nevoilor tuturor membrilor săi. Această nouă potențială raportare a individului la colectivitate este „denaturată" în cadrul unei organizări de tip capitalist. Aici, muncitorul nu acționează nemijlocit în vederea satisfacerii unei necesități a colectivității, ci pentru profitul capitalistului care l-a angajat. În acest context se dezvoltă o *mentalitate de angajat:* munca pentru obținerea mijloacelor economice necesare propriei vieți. Este accentuat interesul individual, ca obiectiv primar și exclusiv, cu toate că, obiectiv, munca este orientată, în ultimă instanță, spre realizarea necesităților colective. Marx accentua faptul că o asemenea organizare socială transformă munca într-o activitate alienată, asupra căreia muncitorul nu are un control. Sensul uman pozitiv al muncii dispare. Cel mult se poate dezvolta o raportare pozitivă de tip strict profesional: mîndria muncii bine făcute, a înaltului profesionalism. Sau satisfacția reușitei sociale *prin* muncă.

Socialismul simplifică relația dintre producător și colectivitate, prin instaurarea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție. Se deschide, astfel, posibilitatea cristalizării unei noi orientări subiective în muncă spre satisfacerea necesităților colective. Această orientare este denumită în mod curent *atitudinea socialistă față de muncă.* Se declanșează o profundă revoluție în modul de viață. Omul începe a se raporta la munca sa nu numai prin prisma necesităților sale individuale, ci și prin cea a necesităților colective. Cristalizarea atitudinii socialiste față de muncă nu reprezintă însă, așa cum se credea la începutul revoluției socialiste, un proces oarecum automat. Și în noile condiții, indivizii pot oscila între atitudinea socialistă față de muncă sau asumarea subiectivă a poziției de angajat, orientat nu spre finalități sociale, ci exclusiv spre beneficiul personal obținut prin muncă. Există, în condițiile primelor faze ale evoluției organi-

zării socialiste, mai multe surse obiective și subiective ale asumării subiective a poziției de angajat. În primul rînd, o sursă istorică. Orientarea instrumentalistă — munca pentru beneficiul personal —, cristalizată și fixată de secole, se poate prelungi inerțial în cadrul noii organizări sociale. Cristalizarea unui nou mod socialist de raportare la muncă, în calitate de proces nu individual, ci colectiv, ca orice proces de transformare culturală necesită o perioadă relativ lungă de timp. În al doilea rînd, există o sursă organizațională. Legătura dintre activitatea fiecăruia și necesitățile colective este mult mai complexă și mediată decît se presupunea mai înainte. Apariția și dezvoltarea atitudinii socialiste față de muncă este condiționată în mod esențial de găsirea formelor organizatorice care să asigure legarea într-un mod cît mai clar a muncii fiecărui individ, grup sau întreprindere de bunăstarea colectivă. Doar în măsura în care pentru fiecare participant este clar cum efortul său stă la baza bunăstării colective este posibilă asumarea în mod efectiv a unei înalte responsabilități sociale. Percepția atît a lipsei de control efectiv asupra organizării și utilizării propriei activități, cît și a unei ineficiente organizări a muncii, datorate existenței unor procese birocratice, tendințelor de centralizare excesivă, duce la blocarea sentimentului de participant activ la organizarea și conducerea activității productive, la neasumarea responsabilității sociale a propriei munci. În fine, în al treilea rînd, sînt necesare forme eficace de asigurare de către colectivitate a satisfacerii echitabile a necesităților și aspirațiilor individuale. Lipsa unor asemenea mecanisme sau pur și simplu ineficiența lor sînt de natură să genereze preocupări excesive, adesea exclusive, din partea indivizilor, de asigurare a acestor condiții, accentuîndu-se astfel orientarea de tip individualist.

Are loc o modificare importantă a raportării individuale la condițiile de muncă. Producția organizată într-un cadru privat-individual a generat o orientare vitală spre dobîndirea, păstrarea și dezvoltarea condițiilor materiale ale desfășurării muncii — pămînt, unelte, capital. Acumularea și conservarea proprietății mijloacelor de producție devine o condiție a supraviețuirii. Întreaga viață tinde să se subordoneze acestui imperativ major, declanșindu-se un proces alienant: mijlocul, datorită importanței sale capitale pentru viață, se transformă în scop suprem, per-

turbînd întreaga ierarhie a valorilor. În aceste condiții se dezvoltă o atitudine specifică față de muncă. Aceasta reprezintă singura armă de supraviețuire nu numai a propriei persoane, ci și a condițiilor materiale ale muncii. Se dezvoltă o „etică puritană" a muncii și a consumului: munca aspră, încrîncenată, sacrificiul de sine și al propriei familii în scopul supraviețuirii economice; sacrificarea tuturor celorlalte necesități și valori pentru realizarea cerințelor procesului de producție.

Industrializarea face ca producătorul individual să fie înlocuit de marea producție de fabrică. Se modifică, astfel, raportul dintre individ și condițiile sale de muncă. Pentru a munci, omul nu mai are nevoie să *posede* condițiile materiale necesare muncii sale. Fie că este vorba de forma capitalistă de organizare a muncii, fie de cea socialistă, raportul individ/condiții de muncă se modifică. Dobîndirea acestora nu mai este o problemă directă a muncitorului. El nu mai este orientat spre acumularea individuală de capital. Resursele economice dobîndite prin muncă sînt orientate aproape exclusiv spre consum, iar nu spre acumulare. În mod inevitabil, sfera consumului cîștigă în importanță.

Modernizarea aduce schimbări profunde și în relațiile sociale din sfera muncii. Înlocuirea producției individuale cu o producție socială a creat o nouă bază pentru relațiile sociale. Producția socializată implică nu numai diviziunea muncii, ci și relații de cooperare între participanții la procesul de muncă înalt divizat. În sistemul capitalist, munca este însă, paradoxal, departe de a prezenta imaginea unei activități efectiv colective, care necesită cooperare și colaborare. Prin natura sa, acest sistem este tentat să-l trateze pe muncitor ca pe un participant singular, ce trebuie să-și realizeze sarcinile independent și separat de ceilalți participanți la procesul de producție. Din punct de vedere tehnic, funcția de organizare și coordonare a activității productive nu este realizată de către colectivitatea participantă — colectivul de muncă —, ci de către *ierarhie* sau de către structura însăși a procesului tehnologic. Munca fiecărui participant nu mai apare ca o parte a efortului colectiv, ci ca o sarcină care decurge mecanic din procesul tehnologic sau este atribuită și controlată de către sistemul ierarhic-autoritar care asigură asamblarea muncilor individuale într-un proces unic. Din punct de vedere social, sistemul capitalist a fost orientat să-l tra-

teze pe muncitor ca individ izolat, fără legătură cu ceilalți, și pentru a descuraja cristalizarea unui spirit colectiv ce ar putea constitui o forță anticapitalistă. Toate problemele angajatului sînt tratate, principial, ca probleme individuale, rezolvabile în relațiile directe dintre acesta și ierarhie. În locul relațiilor de cooperare în procesul unei munci colective, organizarea capitalistă a introdus relații de putere — cele din cadrul ierarhiei, dintre patronat și angajați — și relații de simplă și mecanică juxtapunere, adesea de indiferență, între angajați, în cadrul unui proces de producție care nu este organizat și controlat de către participanți. Așa se explică faptul că înaltul grad de coordonare tehnică presupus de munca modernă este însoțit de o uimitoare lipsă de cooperare umană. În locul cooperării și colaborării pot apărea chiar relații de concurență sau acestea pot constitui prilejul descărcării tensiunilor și frustrărilor. Spiritul de solidaritate umană, de cooperare și întrajutorare s-a creat, de aceea, mai mult în afara muncii propriu-zise, ca modalitate de luptă a muncitorilor împotriva patronatului, în mișcarea sindicală și politică a muncitorilor, sub forma solidarității lor de clasă, și mai puțin ca rezultat al muncii propriu-zise. Din acest motiv, în primele faze ale dezvoltării sistemului social capitalist, producția de fabrică nu a determinat prin ea însăși o ridicare substanțială a spiritului colectiv. Ea nu a ajutat pe fostul țăran obișnuit cu munca individuală și centrat pe propriile interese să-și dezvolte rapid o cultură a relațiilor de cooperare.

Socialismul a promovat un nou principiu de organizare și conducere a muncii: *munca și conducerea colectivă*. Relațiile de muncă au fost definite, în noul proiect de organizare a societății, ca relații de cooperare în procesul de organizare, conducere și control colectiv al activității comune, ca relații de solidaritate umană, de întrajutorare. Într-un cuvînt, ca relații tovărășești. Există însă în practica construirii noii societăți, o dualitate a principiilor de organizare și conducere a muncii, efect al etapei de început a procesului de trecere de la capitalism la socialism. Pe lîngă principiul muncii și conducerii colective, promovat ideologic, politic și organizatoric, tradiția și necesitățile concrete de organizare a muncii în condițiile sociale și culturale concrete au dus, totodată, și la menținerea ierarhiei de tip autoritar, creație a sistemului capitalist. Datele inițiale sînt următoarele:

oamenii nu sînt obişnuiţi să colaboreze, să se autoorganizeze (nu există cristalizată o cultură a muncii colective), nu au suficient de dezvoltată motivaţia cooperării, a asumării de responsabilităţi colective; apar frecvente tendinţe de subordonare a interesului colectiv celui individual. În aceste condiţii, principiul muncii şi conducerii colective nu găseşte o bază de operare eficientă, fapt care duce la recurgerea la ierarhia de tip autoritar ca mijloc eficace de organizare şi conducere a unei forţe de muncă relativ pasive. Acest instrument de organizare şi conducere a muncii colective nu este de natură însă să întărească spiritul participativ, cooperativ, asumarea responsabilităţii colective. El stimulează, dimpotrivă, o atitudine alienată, îngust utilitaristă. Promovarea activă, în condiţiile actuale, a unor forme de organizare bazate pe autoconducere şi autogestiune promite o nouă bază, înalt stimulativă, pentru dezvoltarea atitudinii socialiste faţă de muncă, a cristalizării unor relaţii de cooperare şi colaborare în organizarea şi conducerea muncii.

Din punctul de vedere al modului de viaţă, atitudinea faţă de muncă, relaţiile care se stabilesc între oameni în procesul de muncă, reprezintă o sursă importantă de diferenţiere. Mentalitatea de angajat sau cea de participant activ şi responsabil la activitatea de interes colectiv reprezintă puncte de cristalizare a unor stiluri de viaţă net diferite.

Participarea la viaţa socială. Una dintre cele mai importante componente ale modernizării este creşterea rapidă a gradului de complexitate a organizării sociale. Viaţa tradiţională, cu economia sa de tip închis se desfăşura pentru marea masă a populaţiei la nivelul microcolectivităţii — cazul satului este tipic. Creşterea interdependenţei în cadrul diviziunii sociale a muncii şi mai apoi în cel al sistemelor social-politice mai complexe, face ca relaţiile sociale să fie din ce în ce mai intense, unind o populaţie tot mai mare. Treptat, naţiunea devine scena de interes primordial pentru toţi membrii colectivităţii. Evenimentele economice, politice şi sociale naţionale devin de primă importanţă pentru viaţa curentă. Interesul se lărgeşte treptat spre scena internaţională. Începe să se cristalizeze la nivel de masă o conştiinţă naţională şi apoi o conştiinţă a interdependenţelor în plan mondial. Societatea tradiţională genera o atitudine de izolare, in-

diferență. Conflictele distructive între părțile sale componente nu erau excepții. Datorită creșterii interdependențelor devine tot mai acută cerința integrării reciproce a părților, a găsirii unor soluții constructive la situațiile conflictuale. Se dezvoltă tot mai mult o atitudine activă a indivizilor în sfera macrosocialului. Ei sînt tot mai interesați în a participa activ la organizarea și conducerea colectivității din care fac parte, a națiunii și chiar a lumii. Controlul evenimentelor sociale reprezintă una dintre tendințele distinctive ale modului de viață modern. În cadrul aceleiași colectivități se constituie grupuri socio-profesionale distincte, rezultat al diviziunii sociale a muncii, diferite de clasele sociale din societățile tradiționale. Cristalizarea conștiinței poziției și intereselor specifice ale acestor grupări, dezvoltarea mijloacelor politice și social-ideologice de exprimare a acestora și de armonizare reciprocă devine o altă trăsătură a vieții moderne. Chiar după desființarea claselor sociale antagonice, procesul de diversificare socială, pe criterii funcționale de această dată, va continua să se desfășoare. În societățile tradiționale puternic stratificate, instituțiile sociale de control tind a fi expresia, adesea cu mijloace violente, a intereselor elitelor dominante. Societățile moderne tind să micșoreze inegalitatea distribuției puterii și să elimine, totodată, formele sale violente. Arbitrariul, autoritarismul și favoarea care reprezentau oarecum regula în societatea feudală își diminuează treptat ponderea în favoarea legalității și a democrației. Cu diferențierile impuse de condițiile particulare, acest proces este general în societatea modernă. Se cristalizează o nouă cultură a relațiilor cu instituțiile sociale: cultura propriilor drepturi, capacitatea de a formula în limbaj administrativ-politic propriile revendicări. În locul atitudinii de neîncredere, de teamă, de acceptare fatală a practicilor subiective ale instituțiilor de control social, se cristalizează raportarea la acestea ca instrumente legale de satisfacere a propriilor necesități. Democrația, ca principiu de conducere socială, devine o exigență structurală a societății moderne.

Creșterea rapidă a mobilității sociale, a tuturor interacțiunilor sociale duce la diminuarea barierelor dintre diferitele poziții și roluri sociale. După cum observă Alex Inkeles (1), una dintre trăsăturile distinctive ale omului modern este capacitatea sa de a se *proiecta* în

orice rol social: profesor sau cultivator, om politic sau muncitor. Acest lucru este determinat nu numai de faptul că toate rolurile sociale devin deschise oricărui membru al colectivității, dar și datorită necesității sporite a înțelegerii reciproce și a cooperării în exercitarea funcțiilor sociale.

Are loc, totodată, un proces de universalizare culturală tot mai accentuat. Izolarea socială a dus la cristalizarea unei pluralități de culturi locale. Stratificarea socială a dus la cristalizarea unor culturi de grup, cu funcția de consfințire și protejare a intereselor de clasă și grup. Societatea modernă sparge culturile locale, intensificînd schimbul de valori înalt elaborate. Egalizarea socială duce la omogenizarea culturală în interiorul colectivităților. Necesitatea participării active la toate nivelurile de organizare a vieții sociale generează o nevoie în curs de universalizare de a fi „la nivelul cultural al umanității". Informarea generală în toate sferele, dobîndirea capacității de însușire rapidă a diferitelor sectoare de cultură, a ideilor lor fundamentale devin precondiții ale unei active participări.

În acest proces există însă o serie de puncte critice provenite, în mod special, din logica fazelor de trecere. Rapida diferențiere socială este asociată, de regulă, cu o criză a capacității de a stăpîni complexitatea, manifestată prin procese anarhice. Mecanismele birocratice, însoțite adesea de o centralizare excesivă, apar în acest context ca forme primitive de organizare și control ale complexității. Conducerea de tip birocratic, una dintre relele oarecum inevitabile perioadei de creștere rapidă a complexității sociale, generează atitudini caracteristice la nivelul modului de viață. Printre altele, reducînd posibilitățile efective ale individului de a participa activ la organizarea și conducerea societății, scade interesul pentru o asemenea participare, generează un tip specific de alienare.

Diferențierea structurală și specializarea funcțională fac, pe de altă parte, ca indivizii să piardă viziunea ansamblului, concentrîndu-se asupra funcțiilor care le revin direct în cadrul diviziunii sociale a muncii. De asemenea, mai apare încă un important proces negativ. Dificultățile de organizare, de reglementare, în sensul intereselor colective, a relațiilor sociale creează o tendință de dezvoltare „patologică" a interesului personal, opunîndu-l adesea celui colectiv. Există un anumit tip specific

de „corupție", de anomie, caracteristic proceselor sociale insuficient organizate. Influența personală, „relația" personală, propriul interes încep să domine acolo unde nu există un sistem social clar și unanim acceptat de distribuție a resurselor și a diverselor beneficii individuale. Un asemenea individualism nu este numai produsul specific organizării bazate pe proprietatea privată, ci totodată și efectul dificultăților de reglementare, în interesul colectiv, a complexității sociale.

Ca rezultat al creșterii rapide a complexității organizării sociale, modul de viață modern este caracterizat prin profunde contradicții. El conține, pe de o parte, puternice tendințe de participare socială, dar, pe de altă parte, și „patologii" specifice acestei faze — birocratizare, centralizare excesivă, dezorganizare, pierderea controlului asupra unor importante procese sociale, alienare, orientare individualistă. Socialismul a eliminat o serie de limite structurale în calea unei eficiente organizări sociale. Totodată, el a ridicat rapid gradul de complexitate al organizării sociale, avînd, din această cauză, de înfruntat dificultăți suplimentare.

Gospodăria. Diviziunea socială a muncii scoate producția în afara gospodăriei. Doar în anumite cazuri marginale — micul producător — activitățile productive mai au loc în acest cadru. Gospodăria își mai păstrează unele funcții productive: realizarea unor produse și servicii simple necesare familiei — gătit, conservarea unor alimente, curățenie, îmbrăcăminte, reparații de diferite feluri. În aceste condiții, gospodăria se modifică fundamental. Într-o societate modernă ea se reduce la a fi cadrul fundamental al vieții de familie. Activitățile desfășurate în gospodărie sînt orientate aproape exclusiv spre consum și petrecerea timpului liber. Casa devine piesa centrală, de regulă singura, a gospodăriei. Structura ei este determinată de caracteristicile consumului, a vieții de timp liber și de familie, iar nu de cele ale producției. Gospodăria nu mai reprezintă o condiție a veniturilor, dobîndite acum în afara ei și independent de ea, ci o consecință și chiar un *simbol* al acestora.

În calitatea sa de mediu direct al vieții umane, gospodăria reprezintă o condiție și o măsură fundamentală a acesteia. În ansamblul orientărilor personale, ea continuă să ocupe un loc central. Întemeierea unei gospodării și

dezvoltarea ei reprezintă un obiectiv de prim ordin al activității familiei. Degrevată de funcțiile productive, ea se simplifică într-o mare măsură. Tot ca rezultat al eliberării de funcțiile productive, gospodăria modernă tinde să se reducă la familia nucleară.

Valoarea de „gospodar" se menține, dar oarecum diminuată ca importanță și modificată în conținut. Datorită diviziunii tradiționale a muncii, cele mai multe dintre activitățile gospodărești au trecut în sarcina femeii. Acest lucru este valabil atît în societățile în care femeia nu este, de regulă, angajată în procesul productiv, cît și în societățile care, dimpotrivă, stimulează participarea activă a femeii în producție. În mediul urban, din această cauză, termenul tradițional de „gospodar" aproape că a dispărut, fiind înlocuit cu cel de „gospodină". Conținutul termenului modern de gospodină are o serie de componente specifice: atitudinea planificată și de economisire a veniturilor în așa fel încît ele să fie utilizate cît mai eficient în organizarea și dezvoltarea gospodăriei (important este deci nu *cît* se produce, ci *cum* se consumă); gustul estetic al aranjării apartamentului, pregătirea hranei, întreținerea și eventual confecționarea îmbrăcămintei; curățenia, ordinea. Apariția multor facilități pentru menaj face ca atitudinea față de gospodărie să se schimbe și într-o altă direcție: contează mai puțin *efortul* depus (ca în gospodăria tradițională), cît priceperea de a organiza. Din punct de vedere social, gospodăria reprezintă un simbol al statutului social și al resurselor economice, dar și al valorii personale, al gustului și priceperii, al atitudinii generale față de viață.

Importanța gospodăriei a suferit fluctuații în societatea modernă. În faza de acumulare primitivă a capitalului a existat o puternică tendință de degradare a „spiritului gospodăresc" la grupurile sociale sărace, lipsite adesea de mijloacele elementare de existență. Este ceea ce conchidea, de exemplu, sociologul francez Halbwachs, în urma unor studii empirice amănunțite asupra muncitorului francez de la începutul secolului. Observația sa era următoarea: muncitorul francez tinde să cheltuiască surplusul de bani, după ce și-a satisfăcut necesitățile elementare de supraviețuire, *doar* sau *în mod prioritar*, pe hrană (inclusiv băutură), iar nu pe îmbrăcăminte sau locuință. Deci nu dezvoltarea gospodăriei atrăgea surplu-

sul de resurse, ci consumul imediat. Tendința consumului imediat de a-l domina pe cel „îndelungat" nu pare să fie generală pentru clasa muncitoare, ci mai curînd specifică anumitor condiții. În primul rînd, lipsa unor mijloace economice elementare și stabile necesare obținerii unei gospodării decente duce la distrugerea spiritului gospodăresc, la utilizarea eventualelor surplusuri economice tot pentru consumul imediat. Sistemul de închiriere a locuințelor, caracteristic în mod special condițiilor aglomerării urbane ce a însoțit dezvoltarea industrială, nu a facilitat cristalizarea unei orientări spre realizarea gospodăriei proprii. În al doilea rînd, procesul de alienare și de dezrădăcinare culturală, generat în mod special de industrializarea capitalistă, dar care se regăsește în mod inevitabil în orice proces de industrializare rapidă, și-a adus și el contribuția. Alienarea duce la destabilizarea modului de viață, la dezorganizare, la recursul sistematic la activități de tip compensator, reprezentînd, în fapt, consum imediat, dereglînd substanțial viața de familie și consumul de lungă durată presupus de dezvoltarea gospodăriei. Transferul rapid al unei mari mase umane de la sat la oraș, în condiții economice precare — muncă necalificată, prost plătită — a îngreuiat, de asemenea, constituirea unui mod de viață stabil. Se poate deci conchide că în primele faze ale societății moderne, degradarea spiritului gospodăresc s-a datorat unor factori negativi. Pe măsură ce ei sînt eliminați — ridicarea nivelului de viață, eliminarea unor surse de alienare — spiritul gospodăresc tinde să se dezvolte în societatea modernă. În țara noastră, datorită ritmului relativ lent de industrializare și urbanizare specific perioadei antebelice, orientarea activă spre dezvoltarea unei gospodării proprii a fost destul de răspîndită la nivelul clasei muncitoare în formare. După război, datorită dezvoltării rapide a industriei, cooperativizării agriculturii și, ca o consecință, a exodului masiv de la sat la oraș, datorită condițiilor economice precare specifice primilor ani, a investițiilor scăzute timp de aproape două decenii în construcția de locuințe, cît și a dificultăților de a construi la oraș case proprii, problema locuinței s-a agravat cu toate consecințele ei negative asupra orientării spre gospodărie. Politica de construire a locuințelor proprietate de stat, orientată de ideea de a rezolva această problemă, oferind într-o primă etapă un minimum de spațiu locuibil, a avut, de asemenea, conse-

cințe negative asupra spiritului gospodăresc. De-abia după ce s-a lansat un program susținut de construcție de locuințe, în condiții mai ridicate de confort și, de asemenea, pe baza proprietății personale, a avut loc o rapidă dezvoltare a spiritului gospodăresc, în contextul unei vieți urbane moderne. Această dezvoltare a fost accentuată însă și de un fapt negativ: slaba dezvoltare a sferei serviciilor a impus gospodăriilor personale menținerea sau preluarea unei game destul de largi de activități necesare vieții cotidiene. Slaba dezvoltare a formelor sociale, colective de petrecere a timpului liber a întărit, de asemenea, oarecum artificial, orientarea spre gospodărie.

Există și o altă rațiune care determină amplificarea rolului gospodăriei. Omul are nevoie să-și afirme personalitatea în toate sferele vieții sale și cu atît mai mult în sfera vieții personale. Gospodăria este mediul uman pe care fiecare îl poate modela după propriile sale proiecte și exigențe. Ea tinde să devină pentru mulți sfera cea mai importantă de creație, de afirmare a talentelor personale. Moda „fă tu însuți", care se extinde rapid în societatea actuală, nu are origini numai economice, dar și umane de genul celor semnalate aici. Unui consum impersonal, dirijat de o producție de bunuri și servicii de masă, i se opune un consum și un stil de viață înalt individualizat, purtînd amprenta propriei personalități. Putem să prevedem aici o sursă importantă a orientării accentuate spre familie, spre gospodărie, în condițiile societății actuale.

În condițiile economice ale țării noastre, constituirea și dezvoltarea unei gospodării presupune un efort economic considerabil, întins pe o perioadă mai îndelungată de timp, fapt care face din ea un obiectiv personal prioritar. Obținerea unei locuințe, la nivelul de confort al aspirațiilor moderne, a unei mobile de calitate, la nivel estetic ridicat, a aparatelor și echipamentului necesare — televizor, magnetofon, mașină de spălat, autoturism, echipament sportiv etc. — presupune resurse economice substanțiale. Efortul constituirii unei gospodării moderne a marcat generația care, după război, în condiții economice minime, și-a început viața matură. Treptat, prin acumulare personală, pe fondul dezvoltării economice generale, ea a reușit, printr-un efort continuu și adesea cu mari sacrificii, să acumuleze o mare parte dintre aceste premise materiale ale vieții personale. Dezvoltarea propriei gos-

podării era pentru această generație, totodată, un simbol al reușitei sociale, al statutului social. Desigur, în acest proces au apărut și numeroase manifestări „patologice" specifice. De exemplu, „acumularea ostentativă". Unele bunuri din gospodărie sînt achiziționate nu pentru utilitatea lor directă, ci ca simbol al reușitei sociale, al prosperității economice și chiar al capacităților gospodărești. În această perioadă, lipsa unui gust cultural-estetic format, atît la nivelul consumatorului, cît și al producătorului, a favorizat o acumulare adesea de slabă calitate culturală. Locuințe supraaglomerate cu mobilă, acumularea de „obiecte de valoare", certă sau incertă, reprezintă orientări care suprasolicită funcțiile gospodăriei. Acumularea de valori mai are ca sursă și un anumit sentiment de insecuritate cultivat de istoria zbuciumată a societății moderne.

„Reproducerea gospodăriei" capătă noi caracteristici. Fiecare familie produce alte familii, care întemeiază noi gospodării. Tradițional, părinții au ca una dintre responsabilitățile lor sociale pe aceea de a asigura condițiile evoluției în viața socială a copiilor lor. După cum am văzut, în societatea modernă, evoluția în viață a copiilor nu mai este dată de posesia mijloacelor productive. În primul rînd, ea este condiționată de profesia pe care fiecare o dobîndește. Statutul social al tînărului este determinat, în mod esențial, de profesie. Din acest motiv este explicabil faptul că grija părinților pentru copii se manifestă în mod special prin asigurarea pentru aceștia a unei profesii cît mai calificate și mai avantajoase. Pregătirea superioară reprezintă un ideal foarte răspîndit. Pregătirea școlară a copiilor — calea unică spre o profesie și deci spre o poziție socială, înalt dezirabile — reprezintă una dintre problemele acute ale familiilor cu copii. Părinții se simt datori nu numai să asigure o profesie copiilor lor, ci își asumă obligația și de a-i ajuta, totodată, să-și întemeieze propria lor gospodărie. Această orientare a părinților, foarte larg răspîndită la noi în momentul actual, are o explicație nu numai în tradiție, dar și în configurația condițiilor actuale. Bunurile de folosință îndelungată necesare unei gospodării cer o cantitate mare de resurse economice de care o tînără familie nu poate dispune, decît în timp. Lipsa propriei gospodării, veniturile economice încă modeste, specifice începutului carierei profesionale, necesitatea utilizării aces-

tora în mod prioritar pentru întemeierea gospodăriei creează posibilitatea producerii unui *regres* al nivelului de trai al tinerei familii în raport cu nivelul anterior în cadrul familiei din care provin membrii ei. O asemenea situație este, desigur, frustrantă și părinții caută să o evite pe cît posibil, sprijinind copiii să-și întemeieze gospodăria într-un timp cît mai redus și fără un efort economic prea mare. Experiența negativă a generației mature actuale în legătură cu dificultățile și lipsurile înfruntate în primii ani de după război a întărit aspirația de a ajuta pe copii să depășească mai ușor o asemenea perioadă grea de viață. În funcție de posibilități, părinții acumulează deci și pentru copii, pentru a-i ajuta să-și întemeieze o gospodărie: casă, mobilă, mașină. Într-o cercetare făcută în 1979 pe un eșantion de 1 000 de studenți, 60% dintre aceștia se așteptau ca părinții să-i ajute, într-un fel sau altul, la întemeierea unei gospodării. 22% se așteptau ca acest ajutor să fie substanțial — casă, mașină. Generația actuală este, în fapt, prima generație de după război care se așteaptă sistematic la un ajutor substanțial din partea părinților pentru a-și crea o gospodărie, datorită faptului că părinții reprezintă prima generație care a început să trăiască în condiții economice relativ mai bune și mai stabile. Capacitățile de acumulare mai mari ale acestei generații se explică prin faptul că a fost crescută în condiții economice vitrege și, în consecință, a avut un nivel de aspirații relativ mai scăzut, fiind, totodată, nevoită să-și formeze deprinderi de a organiza eficient resursele economice relativ sărace de care dispunea. Dimpotrivă, generația care acum intră în viață are un start cu totul diferit și va evolua distinct. Ne așteptăm ca diferența față de modul de viață al generațiilor actuale să fie relativ ridicată, tocmai pentru că ele se plasează într-o perioadă istorică de rapidă dezvoltare economică și socială.

Consumul. Consumul reprezintă un aspect critic al modului de viață modern. Una dintre caracteristicile distinctive ale societății moderne este „revoluția posibilităților și a necesităților". Economia de tip închis menținea necesitățile umane la nivelul posibilităților de producție limitate ale gospodăriei. Prin diviziunea socială a muncii, posibilitățile se lărgesc rapid. Consumul individual nu mai depinde de *cît* și *ce* produce gospodăria, ci de ceea

ce produce întreaga colectivitate și devine disponibil prin intermediul schimbului. Dezvoltarea rapidă a tehnologiei a dus la o revoluționare a posibilităților și, totodată, a necesităților individuale. Fiecare nouă posibilitate (produs nou, disponibil pe piață) tinde să genereze la nivelul întregii colectivități o necesitate corespunzătoare. Stabilitatea nevoilor și a consumului caracteristică modului de viață tradițional este înlocuită cu un proces dinamic de creștere continuă a nevoilor și de modificare a consumului la nivelul noilor disponibilități de bunuri create de producție.

Procesul, prin natura sa, este pozitiv. Pe baza noilor posibilități generate de creșterea rapidă a producției se cristalizează un nou mod de viață. El este însă însoțit și de o serie de consecințe negative, care au fost analizate mai puțin în literatura științifică.

În primul rînd, creșterea economică rapidă generează *dificultăți în cristalizarea, la nivel colectiv, a unui nou stil de viață.* O nouă necesitate și un nou consum duc la modificări în întregul mod de viață: redistribuirea timpului, a resurselor economice și umane. Fiecare inovație are consecințe asupra tuturor celorlalte componente ale vieții, greu de sesizat imediat și de către fiecare individ în parte. Acesta este motivul pentru care, în faza creșterii rapide a consumului, dinamica modului de viață prezintă imaginea unui proces spontan, greu de controlat și reglat, căruia îi sînt caracteristice frecvente și profunde dezechilibre. Nici individul și nici colectivitatea nu pot prevedea în ce sens se orientează această dinamică și nici consecințele diferitelor schimbări. Imaginea de ansamblu este deci aceea a unui proces de creștere spontană, caracterizat prin multiple încercări, erori, reveniri, în care mecanismele de autoreglare intervin relativ tîrziu, după acumularea unei experiențe individuale și sociale suficient de mari pentru a putea duce la modificări în strategia globală a vieții. Din această cauză, modul de viață caracteristic societății moderne pare a fi mai mult un produs amorf, cu tendințe contradictorii și tensiuni interne, lipsit de „stil", adică de o ridicată coerență internă.

În al doilea rînd, *creșterea rapidă a posibilităților de consum conține în ea însăși un mecanism vicios care tinde să producă o sărăcire a vieții, o unilateralizare a ei.* Multiplicarea nevoilor, ca rezultat al multiplicării bunurilor disponibile, are ca efect direct declanșarea unei pre-

siuni spre intensificarea muncii. Pentru a obține bunuri este nevoie de mijloace economice care, la rîndul lor, pot fi obținute în principal prin eforturi productive crescute. Presiunile asupra muncii se pot intensifica substanțial, crescînd importanța acestei sfere în ansamblul vieții, adesea în detrimentul altor sfere și chiar în al consumului însuși. Leslie White a observat acest mecanism la comunitățile arhaice izolate care intră în contact cu piața economică. Ele tind, ca rezultat al acestui contact, să-și intensifice efortul productiv (13). Apare aici o sursă de alienare și de perturbări în întregul mod de viață: obsesia cîștigului, transformarea mijlocului în scop ultim, diminuarea disponibilităților umane de dezvoltare multilaterală și, în ultimă instanță, limitarea consumului la un consum superficial, alienant.

În fine, una dintre consecințele cele mai importante ale rapidei creșteri economice o reprezintă *supraconsumul*. Dat fiind faptul că aceasta este o problemă mai puțin explorată și care pare să constituie una dintre temelecheie ale dezvoltării societății actuale, inclusiv a țării noastre, ne vom opri mai pe larg asupra ei.

Prin supraconsum se înțelege un consum excesiv de bunuri, indiferent de tipul acestora, peste nevoile reale, efective ale omului, așa cum există ele la un moment dat. De regulă, supraconsumul în raport cu unele necesități este complementar cu *subconsumul* în raport cu alte necesități. În condițiile unui nivel economic scăzut, supraconsumul este mai mult *relativ* decît *absolut*. Prin supraconsum absolut se înțelege consumarea unui volum de bunuri superior necesităților efective. Supraconsumul relativ se referă la alocarea disproporționată de resurse pentru o necesitate, în raport cu alte alocări, chiar dacă nici pentru aceasta bunurile consumate nu sînt suficiente în sens absolut. De exemplu, cheltuielile pentru îmbrăcăminte, cosmetice, pentru o serie de forme de petrecere a timpului liber pot fi disproporționat mai ridicate decît cheltuielile pentru cultivare, relaxare, îngrijire medicală și chiar alimentație. Supraconsumul apare atît la nivelul *individului*, cît și la cel al *colectivității*. La nivelul colectivității, supraconsumul practicat de unele categorii sociale sau indivizi (și aici supraconsumul poate fi absolut sau relativ) este complementar cu subconsumul altor categorii sociale sau indivizi.

În ultimul timp s-au formulat tot mai multe critici ale distorsionării consumului în condițiile societății moderne: crearea de false nevoi, consum excesiv, risipitor, elitism, consum cu funcții compensatorii și ostentative, neglijarea satisfacerii necesităților nerentabile economic. De regulă, aceste tendințe de distorsionare a consumului sînt atribuite nu procesului de creștere economică în general, ci modului capitalist de organizare a sa. Viciul pornește din însăși orientarea producției: în loc ca ea să fie direcționată spre satisfacerea nevoilor reale, autentice, în ordinea importanței lor umane, ea este subordonată în mod necondiționat rațiunii realizării profitului. Colectivitatea, cu necesitățile sale, nu mai reprezintă obiectivul nemijlocit al activității productive, ci doar *o condiție* a realizării profitului. Din acest motiv ea devine obiect de manipulare, fiind orientată spre a oferi condițiile obținerii unui profit maxim. Nu nevoile reprezintă punctul de pornire al producției, ci producția caută să modeleze nevoile umane pe măsura sa. În aceste condiții, consumul produce o serie de *distorsiuni antropologice*. Cele mai importante, așa cum au fost sugerate de numeroși analiști, sînt următoarele:

a. Producția *stimulează în mod artificial nevoile umane*. Fie produce *nevoi excesive*, mai mari decît cele reale, fie creează *nevoi artificiale, false nevoi*. Ideologia clasică a capitalismului acredita ideea că piața reprezintă instrumentul cel mai eficient prin care omul își poate defini și impune procesului de producție propriile sale necesități. În fapt însă, și acest lucru pare să fie larg acceptat în momentul de față, piața nu-l ajută pe individ să-și definească nevoile sale autentice, ci mai mult îl manipulează, impunîndu-i propriile sale nevoi. Sistemul producției bazat pe profit impune colectivității un model antropologic care îi este convenabil. Prin piață, nu consumatorul îl controlează pe producător, ci invers, producătorul pe consumator. Este cazul reclamei. Ea are o extraordinară forță de a modela nevoile umane. Fenomenul modei este, de asemenea, ilustrativ pentru acest mecanism. Exploatînd și supralicitînd nevoile reale de noutate și varietate, producția poate induce prin intermediul reclamei un consum excesiv. Piața poate, de asemenea, exploata frustrările și insatisfacțiile populației, stimulînd un consum de tip compensatoriu — plăcerea în sine de a cumpăra sau de tip ostentativ. Consumul economic tinde să devină prin-

cipala formă de manifestare umană, soluție universală la frustrările și insatisfacțiile vieții. Prin aceasta el are însă un efect conservator asupra modului de viață: impiedică regîndirea organizării vieții, identificarea surselor de insatisfacție și eliminarea lor, oferind compensări generatoare la rîndul lor de noi insatisfacții.

b. *Distorsionează ierarhia necesităților.* Sistemul producției capitaliste accentuează în mod disproporționat importanța nevoilor care pot fi satisfăcute în mod profitabil economic, în raport cu nevoile a căror satisfacere nu este profitabilă. Nevoile culturale, de dezvoltare personală armonioasă, de relații umane pozitive, de informare și instruire, de relaxare au fost trecute pe planul al doilea în favoarea nevoilor a căror satisfacere antrenează consumul de bunuri economice ce pot fi obținute prin cumpărare. *Consumul privat* este accentuat în detrimentul *consumului colectiv*, mai dificil de exploatat economic (2). Care sînt mecanismele prin care piața poate modela necesitățile și ierarhia lor? Există o proprietate a necesităților umane de a se defini la nivelul conștiinței individuale prin raportare la posibilitățile existente. Cea mai simplă cale de conștientizare a unei necesități este raportarea ei la *mijlocul* care o satisface. Cel mai adesea, o necesitate este subiectiv definită în forma *bunului necesar*. Dezvoltarea economică oferă o masă mare și variată de bunuri economice, ajutind prin aceasta la conștientizarea necesităților satisfăcute de aceste bunuri. Celelalte necesități umane, lipsite de posibilitățile efective ale satisfacerii lor, rămîn subiectiv mai greu de definit, mai difuze și, din această cauză, tind a fi resimțite de către oameni cu mai puțină forță. Neconștientizarea unei necesități o face mai puțin importantă. De multe ori, omul nici „nu observă" cind o necesitate, pe care nu o poate defini în mod clar, rămîne nesatisfăcută. Efectul nesatisfacerii acesteia este resimțit în mod difuz, fără a se putea identifica cu precizie sursa. Societatea nu-l ajută pe individ, decit într-o mică măsură, să-și definească necesitățile non-economice și cu atît mai puțin să și le satisfacă. El este lăsat în această privință să se descurce mai mult pe cont propriu, utilizînd posibilitățile individuale și de grup, inevitabil mai restrînse. Este evident că în această situație, necesitățile non-economice sînt dezavantajate, atît în ceea ce privește conștientizarea lor, importanța individuală și

socială asociată lor, cît și în ceea ce privește satisfacerea lor.

c. *Un consum risipitor atît individual, cît și colectiv.* Mult timp s-a considerat că piața, dinamizată de dorința maximizării profitului, reprezintă un stimulent ideal al inovației. Și este adevărat că inovația a fost stimulată în mod rapid. A devenit însă tot mai clar că, adesea, inovația însăși a luat un caracter excesiv, artificial. S-a tins ca bunurile de lungă utilizare să fie înlocuite cu bunuri de scurtă utilizare, care trebuie frecvent înlocuite. S-a stimulat în mod artificial un proces de învechire „morală" a bunurilor. Rațiunea primară a acestei dinamici nu este aceea de a oferi bunuri superioare, ci stimularea cererii. Vechile bunuri se demoralizează rapid în umbra celor noi, deși practic ele sînt încă utilizabile. Sînt multe cazuri în care inovația nu reprezintă o îmbunătățire efectivă a bunului sau ea este minoră în raport cu efortul cerut de reînnoirea acestuia. Adesea, bunurile sînt în mod intenționat proiectate pentru o „viață scurtă". O asemenea ideologie este construită în jurul lozincii „cumpără, consumă, aruncă, pentru a cumpăra din nou", caracteristică societății capitaliste. Din punctul de vedere al colectivității, învechirea rapidă, fizică și morală, a bunurilor reprezintă *o risipă* cu multiple consecințe: risipă de resurse naturale, risipă de efort social și uman cerut de producerea acestor bunuri și care puteau să fie utilizate în alte sfere. Dar și din punctul de vedere al individului, inovația excesivă reprezintă o risipă. Ea implică mobilizarea unor resurse economice și umane suplimentare care puteau fi folosite în altă direcție. Omul renunță la satisfacerea altor necesități pentru a obține noile bunuri devenite disponibile și care îl tentează printr-o reclamă eficace. Pentru a se limita efectele negative ale acestei curse artificiale a inovației, un specialist francez recomandă chiar adoptarea unor „plafoane" pentru bunurile puse pe piață, iar acolo unde acest lucru nu este posibil, introducerea unui control asupra inovațiilor (3). Se pare că, din aceste motive, ne îndreptăm spre cristalizarea unor noi strategii de dezvoltare economică, orientate de ideea producerii de bunuri cu „viață îndelungată", asociată cu un control mai strict al fluctuației excesive a modelor și a producerii de „noutăți". Noutatea poate fi acceptată doar în măsura în care ea duce la o perfecțio-

nare efectivă, semnificativă a valorii de întrebuințare, iar nu ca mijloc de stimulare artificială a cererii.

d. *Efecte sociale și umane frustrante.* Cursa artificială „posibilități-nevoi" nu poate duce la lichidarea diferențelor sociale dintre oameni și nici a sărăciei (fie ea și relativă), ci, dimpotrivă, le perpetuează. Consumul elitar oferă o direcție extrem de eficace de dezvoltare a producției orientate spre profit economic. El este, totodată, de natură să genereze aspirații fără acoperire în resurse, la nivelul masei colectivității. Diferențele între „bogați" și „săraci" din interiorul aceleiași societăți sînt suplimentate de diferențe și mai drastice între diferitele societăți. După cum consumerismul elitelor este o sursă de aspirații fără suport la nivelul masei colectivității, consumerismul țărilor dezvoltate produce frustrări masive în țările subdezvoltate. Noile posibilități, difuzate larg prin intermediul pieței, al reclamei, al mijloacelor de cultură de masă, tind să creeze necesități generalizate, în ciuda diferențelor imense în ceea ce privește disponibilitățile economice.

O dovadă a caracterului negativ al supraconsumului în raport cu viața umană o reprezintă tendințele tot mai pronunțate în ultimele decenii de cristalizare a „stilurilor alternative de viață" (5). Spre deosebire de *stilul dominant*, dezvoltat în proporții de masă în societatea capitalistă dezvoltată, caracterizat prin centrarea pe consumul economic, stilurile alternative reconsideră ierarhia necesităților umane. În fruntea ierarhiei sînt puse necesități ca dragostea, securitatea, dezvoltarea fizică și intelectuală a persoanei, prietenia, participarea socială. Noile stiluri de viață nu presupun în mod necesar o creștere a resurselor economice, ci, dimpotrivă, cel mai adesea, sînt caracterizate prin orientarea spre un mod de viață mai simplu, mai puțin costisitor economic.

În fine, ca un corolar al acestor tendințe, se remarcă existența în societatea capitalistă actuală a unui decalaj profund, cu efecte umane distructive, între caracterul înalt rațional, eficient, tehnicizat al producției, pe de o parte, și caracterul spontan, adesea întîmplător și nu de puține ori irațional și aberant al consumului, pe de altă parte. Societatea contemporană nu a adus o contribuție satisfăcătoare la dezvoltarea unei *culturi a consumului*, a ridicării „competenței" în consumul individual. Philippe d'Iribarne remarca în termeni categorici acest paradox al

societății contemporane: ceea ce se obține ameliorind fără încetare productivitatea aparatului productiv este în mare măsură pierdut prin scăzuta productivitate caracteristică trecerii de la producție la consum (3). Acest efect este datorat, în principal, faptului că sfera producției este mult în avans în raport cu celelalte sfere ale vieții, cu modul general de organizare a vieții umane. Caracterul spontan, slab organizat al vieții umane nu permite o orientare clară a producției. Consumul însuși este irațional, incompetent și, din această cauză, slab eficient. Aici se pierde o mare parte din efortul de eficiență din sfera producției. Doar o orientare explicită a producției spre necesitățile reale ale colectivității, stabilite de către aceasta prin mecanisme democratice, întărite de instrumente științifice și nu lăsate la latitudinea pieței manipulative, este de natură a elimina consumul irațional, supraconsumul cu toate efectele lor negative și să ofere o bază solidă creșterii *eficienței umane a economiei*.

Proiectul socialist de construire a unei noi societăți conține premisele revoluționării modelelor de consum. Apare posibilitatea abolirii supremației economicului asupra celorlalte sfere ale vieții. Activitatea economică poate fi orientată și subordonată, totodată, satisfacerii plenare a necesităților umane. Nu este însă satisfăcător rezolvată problema modului prin care necesitățile umane să fie definite și a mecanismelor prin care acestea să orienteze efectiv producția. În lipsa unor asemenea verigi, piața continuă să joace un rol important atît în formularea necesităților (sub forma cererii), cît și în orientarea producției. Sînt posibile, de asemenea, manifestări de subiectivism, de eronată orientare a producției.

În primele etape ale dezvoltării societăților socialiste, datorită subdezvoltării economice, a sarcinilor prioritare de reconstrucție economică și de asigurare a unui nivel ridicat de resurse materiale, economicul, în mod inevitabil, a tins să primească o atenție specială, manifestînd tendințe de subordonare a celorlalte sfere. În plus, piața economică, atît cea internă, cît mai ales cea mondială, deși limitată de anumite restricții, și-a imprimat propria logică. Din această cauză se poate vorbi și în condițiile socialismului de distorsiuni ale consumului, inclusiv în sensul supraconsumului.

Se pune, în mod firesc, întrebarea: este posibil să apară fenomene de supraconsum în condițiile unei societăți afla-

te la un nivel relativ modest de dezvoltare economică? După părerea noastră, supraconsumul nu trebuie legat de nivelul de dezvoltare economică a societății, ci de un anumit model de consum și, în ultimă instanță, de logica autonomizată a sistemului economic și a pieței. Efectele supraconsumului într-o societate relativ săracă sînt mult mai grave decît într-o societate bogată. Există numeroase exemple de situații în care consumul elitar în țările subdezvoltate a reprezentat una dintre cele mai importante frîne în calea dezvoltării. Iată cîteva din formele supraconsumului într-o societate relativ săracă:

a. Supraconsumul provenit dintr-un plus de resurse, în condițiile în care necesitățile sînt slab sau unilateral dezvoltate. Instructivă pentru această situație ni se pare a fi descrierea pe care o face Radu Nicolae efectului asupra vieții dintr-un sat sărac din Prahova a unei bruște înavuțiri — descoperirea de petrol între cele două războaie mondiale și obținerea de mari dividende (4). Sub impactul neașteptat al abundenței de resurse, modul de viață tradițional își pierde sensul. Oamenii nu mai pot reacționa în maniera tradițională în cazul apariției unor surplusuri economice — acumularea —, ci își „pierd capul". Ei au cheltuit rapid tot ceea ce atît de neașteptat au cîștigat, fără ca acest plus substanțial de resurse să le fi afectat, în perspectivă, viața: nici locuințe mai bune, nici educație mai ridicată pentru copii. Sînt multe situații în care indivizi sau chiar categorii sociale obțin resurse superioare celor cu care erau obișnuiți. Schimbarea modului de viață este mai lentă însă. Din această cauză, ei continuă în general să trăiască așa cum s-au obișnuit, plusul de resurse fiind cheltuit într-un mod care nu le afectează sensibil stilul de viață.

b. Consumul asociat cu „false nevoi": consumul „ostentativ" pentru a marca statutul social, prosperitatea individuală sau consum „compensatoriu" — mobilă, haine, bijuterii, moduri de petrecere a timpului liber, acumularea de bunuri considerate a fi de valoare, alcool etc.

c. Supraconsum elitar. În societățile cu un nivel mai scăzut de dezvoltare, coexistența cu societăți mai bogate generează puternice presiuni spre un consum elitar disproporționat în raport cu resursele interne. În societățile socialiste se promovează în mod ferm principiul retribuției după cantitatea și calitatea muncii. Un asemenea principiu generează diferențieri sociale, considerate însă

de către colectivitate ca fiind „normale", echitabile. Dincolo însă de aceste diferențieri, care sînt, dealtfel, nu foarte pronunțate, există importante presiuni pentru o diferențiere mai accentuată.

d. Supraconsum forțat de mecanismele economice. Producția poate genera ea însăși supraconsum. Bunurile de proastă calitate care necesită schimbare frecventă sau reparații costisitoare mobilizează o cantitate disproporționată de resurse. Este cazul, de asemenea, al bunurilor care se demodează (învechirea „morală") rapid și care necesită înlocuirea cu altele la nivelul noilor exigențe. Evident, acesta este doar un supraconsum relativ. El este în fapt un subconsum. Social, el umflă artificial volumul producției, iar din punctul de vedere al individului, solicită excesiv resursele economice și umane. Eliminarea sa nu poate avea loc decît printr-o creștere a eficienței producției, nu strict economică, ci umană: ridicarea adecvării produselor la necesități.

Diferențierea socială. Problema diferențierii sociale, a egalității sau inegalității reprezintă unul dintre punctele critice ale societății moderne. În societățile tradiționale, preindustriale, diferențierile sociale cele mai marcate sînt cele „pe verticală" (stratificarea socială), între elitele exploatatoare și mase. Această diferențiere produce polarizări accentuate: la un pol moduri de viață cristalizate în condiții de resurse economice limitate, caracterizate prin supramuncă și frustrare, iar la celălalt pol, abundență, parazitism, elitism. Elitele privilegiate social și economic s-au caracterizat, pe lîngă un consum abundent, printr-un supraconsum specific, elitar, cu funcții multiple: consum ostentativ, de marcare a statutului social, consum compensator.

Dezvoltarea industrială deschide posibilitatea, pentru prima oară în istorie, de a se produce o gamă largă de bunuri, la un ridicat nivel calitativ, disponibile pentru întreaga comunitate. Dezvoltarea industrială acționează din acest punct de vedere în sensul „democratizării", al omogenizării modului de viață. Pe de altă parte însă, capitalismul, ca structură socială, a menținut și în anumite privințe chiar a amplificat stratificarea socială, diferențierea dintre modul de viață elitar și cel „de masă". Alături de producția de masă, capitalismul a dezvoltat activ o producție elitară care, pe de o parte, fructifică stratifi-

carea socială în interesul profitului capitalist, iar pe de altă parte, stimulează elitismul și diferențierea socială.

Proiectul socialist de organizare socială s-a constituit de la început în jurul ideii de *bunăstare colectivă*, de bunăstare echitabil distribuită. Unul dintre obiectivele specifice ale programului socialist este realizarea *egalității sociale*, eliminarea diferențierilor sociale de tip elitar. Pentru realizarea acestui deziderat s-a dezvoltat un program complex de strategii, dintre care următoarele sînt cele mai importante:

1. În primul rînd, eliminarea exploatării ca sursă esențială a elitismului. Munca este singura sursă de venituri economice legal și moral acceptată. Parazitismul este ferm descurajat și, în general, toate posibilitățile de cîștig care nu se fundează pe muncă: exploatarea în diferite forme, fie directă, fie indirectă, ca de exemplu specula.

2. Promovarea unei noi etici a egalității și echității, descurajarea manifestărilor elitiste, a consumului ostentativ. Prin diferite mijloace — economice, administrativ-juridice, politico-ideologice și morale — se promovează un proces de omogenizare socială, căutîndu-se a se elimina, în mod special, elitismul din sfera consumului. Se descurajează consumul ostentativ, ca indecent, generator de frustrare socială. Unul dintre mijloacele de realizare a acestui obiectiv este impunerea unor limite, considerate a fi echitabile, a posibilităților de cîștig prin muncă. Un mijloc eficient de omogenizare socială este imprimarea unui caracter democratic, neelitist producției înseși. O producție democratică nu înseamnă neapărat producție de masă, puțin sau deloc diferențiată calitativ. Ea poate prezenta chiar o mare varietate calitativă care corespunde însă mai mult diferențierilor de stil de viață și mai puțin diferențierilor „verticale", elitiste.

Socialismul nu-și propune realizarea unei complete egalizări sociale. Analizînd condițiile specifice acestei societăți, Marx a adus serioase argumente în sprijinul ideii că, în această fază, nu este posibilă realizarea unei egalități depline (6). El critica vehement ideea unui „comunism" în condiții de sărăcie. În mod inevitabil, în perioada în care mai este caracteristică raritatea multor bunuri, repartiția va fi inegală. Și deci, va exista o anumită diferențiere socială „pe verticală". Aceasta se deosebește însă structural de cea din capitalism. În primul

rînd, prin criteriul ei: calitatea, cantitatea și importanța socială a muncii reprezintă singura sursă acceptată de diferențiere socială în socialism. În al doilea rînd, prin mărimea ei: diferențierile sociale acceptabile se înscriu între limite relativ restrînse. Istoria societăților socialiste prezintă mari oscilații în această privință: momente în care accentul cade pe realizarea unei ridicate egalități socio-economice și momente în care se consideră necesară stimularea unei mai largi diferențieri. Problema diferențierii sociale este, dealtfel, una dintre cele mai critice într-o societate socialistă. Pentru soluționarea ei corectă este nevoie să se ia în considerare o mulțime de factori concreți. Deși diferențierea socială în societatea socialistă are implicații practice extrem de importante, ea s-a bucurat de prea puțină atenție din partea cercetării științifice. Ideea lui Marx că în condițiile socialismului munca reprezintă singura sursă a diferențierii sociale este unanim considerată a fi valabilă. Uneori ea este însă interpretată superficial, într-o manieră strict pragmatică. Justificarea ei este văzută exclusiv în necesitatea utilizării stimulentelor materiale în obținerea de performanțe în muncă. O asemenea interpretare provine din faptul că nu există, cel mai adesea, o deschidere mai puternică spre social în interpretarea unor teze economice fundamentale. Am menționa, în primul rînd, ideea, extrem de profundă a lui Marx, cu privire la fundarea *calității muncii* pe *valoarea forței de muncă*. Conceptul de valoare a forței de muncă face o deschidere spre modul de viață, complementar cu un anumit gen de muncă. Marx definea acest concept prin cantitatea de bunuri (echivalentul lor în bani) necesară reproducerii forței de muncă. Reproducerea forței de muncă nu se referă însă la condițiile elementare necesare supraviețuirii biologice, ci mult mai larg la totalitatea condițiilor social-culturale necesare vieții umane. Fiecare tip de muncă este asociat cu un anumit mod de viață, cu necesități specifice și deci cu aspirații corespunzătoare. Dacă vrem să înțelegem deci ce înseamnă valoarea forței de muncă este necesar să explorăm modul de viață complementar cu aceasta. Calitatea muncii este dată, în primul rînd, de gradul ei de complexitate, de calificarea cerută. Răspunsul la întrebarea de ce o muncă cu un grad mai ridicat de complexitate și de calificare este necesar să

fie mai bine retribuită trebuie căutat tocmai în analiza modurilor de viață complementare, necesare realizării în bune condiții a respectivei munci. Pentru realizarea eficientă a unei munci înalt calificate, cu un grad de complexitate și responsabilitate ridicat este necesar un anumit mod de viață, caracterizat prin necesități specifice, relativ mai ridicate decît cele implicate de modul de viață cerut de o muncă mai puțin calificată, cu un grad de complexitate și responsabilitate mai scăzut. Există aici o lege importantă a dinamicii modului de viață: nivelul necesităților, și deci și cel al aspirațiilor, este în societatea socialistă încă inegal. Factorul cel mai important al acestei inegalități îl reprezintă tipul de muncă, profesia. Diferențe „normale" în condițiile unei societăți socialiste dintre modurile de viață sînt deci cele determinate de tipul de profesie. Din acest motiv, în societatea socialistă este mai puțin adecvat a se descrie structura socială în termenii claselor sociale, decît în cel al grupurilor sau categoriilor socio-profesionale. Această lege ne permite să înțelegem și care este substratul *principiului echității* în sfera retribuției. Colectivitatea tinde să considere în mod spontan că echitabilă este diferențierea retribuției în funcție de calitatea muncii depuse și nu o egalitate mecanică. Înțelegerea dinamicii diferențiate a modului de viață reprezintă o bază absolut necesară a politicii de determinare a retribuției, în lipsa căreia practica de retribuire este empirică, cu posibile erori de estimare ce au consecințe negative.

Cea de-a doua sursă a diferențierii în retribuție o reprezintă *cantitatea* muncii. Și acest criteriu trebuie privit dintr-o dublă perspectivă. Pe de o parte, el reprezintă în mod cert un foarte eficace mijloc de stimulare a performanțelor în muncă. Pe de altă parte, el reprezintă și o exigență proprie a dinamicii modului de viață. Presiunea necesităților este inegală de la individ la individ, de la perioadă la perioadă a vieții sale. Din acest punct de vedere, colectivitatea consideră legitim ca fiecare persoană să decidă dacă să obțină, printr-un efort suplimentar, un venit suplimentar. Este deci un *drept individual* de a cîștiga diferențiat printr-un efort suplimentar. O asemenea posibilitate reprezintă adesea singura sau în orice caz cea mai importantă modalitate de a soluționa diferențele de aspirații.

Realizarea unei diferenţieri sociale „normale", echitabile, în raport cu condiţiile concrete ale societăţii socialiste presupune deci găsirea unui sistem de repartiţie a resurselor economice existente, nu numai stimulativ pentru performanţă, dar şi în acord cu dinamica diferenţiată a modurilor de viaţă. Semnificativ este faptul că normele reale de echitate ale colectivităţii accentuează relaţia dintre venit şi munca depusă, taxînd ca fiind anormale cazurile de dobîndire de resurse disproporţionate faţă de cantitatea şi calitatea muncii.

Totodată, un obiectiv major al dezvoltării societăţii socialiste este omogenizarea socială. O omogenizare socială reală, efectivă are loc la nivelul modului de viaţă. Iar pentru aceasta este nevoie să se realizeze o lichidare treptată a diferenţelor socio-profesionale. Şi în primul rînd, a diferenţelor dintre munca de conducere şi cea de execuţie, dintre munca fizică şi cea intelectuală.

NOTE ŞI BIBLIOGRAFIE

1. Al. Inkeles, *The Modernization of Man*, în M. Weiner (Ed.), *Modernization. The Dynamics of Growth*, Basic Books, Inc., New York, 1966.
2. D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, Basic Books, Inc., New York, 1973.
3. Ph. d'Iribarne, *Reduire la surconsommation*, în „IFDA Dossier", nr. 15/1980.
4. Tr. Herseni (sub red.), *Industrializare şi urbanizare*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1970.
5. K. Lemberg and all., *Dominant Ways of Life in Denmark/Alternative Ways of Life in Denmark*, The United Nations University, GPID, 1980.
6. K. Marx, *Critica Programului de la Gotha*, în K. Marx, F. Engels, *Opere alese*, vol. 2, Editura politică, Bucureşti, 1967.
7. I. A. Sabri, *Arab Industrialization Strategy based on Self-Reliance and Satisfaction of Basic Needs*, „IFDA Dossier", nr. 16/1980.
8. A. Sicinski, *Styl Zycia*, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1978
9. H. H. Stahl, *Teorii şi ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978.

10. St. Stoica, *Structura și dinamica modului socialist de viață în România*, în „Analele Universității București", Filozofie, 1978.
11. M. Szántó, *Ways of Life*, Corvina Books, Budapesta, 1977.
12. J. Tinbergen, *Restructurarea ordinii internaționale*, Editura politică, București, 1978.
13. L. White, *The Evolution of Culture*, McGraw-Hill Book Company, 1948.
14. C. Zamfir, *Diversitatea căilor de creștere a calității vieții*, în „Era socialistă", nr. 15/1981.
15. C. Zamfir, *Dinamica modului de viață al principalelor categorii socio-profesionale în țara noastră*, în „Revista de filozofie", nr. 6/1981.

CALITATEA VIEȚII: CONCEPT ȘI MĂSURĂ

ALIN TEODORESCU

1. **Apariția conceptului.** Impunerea unor termeni noi în limbajul științific și în cel cotidian — cu o viteză accelerată în ultimele decenii — nu este, cum s-ar putea crede la prima vedere, o simplă îmbogățire a vocabularului, ci efectul direct al descoperirii unor procese, fenomene, structuri recente sau ignorate, specifice, uimitor de importante pentru categorii mari de oameni. „Șocul viitorului", „costul vieții umane", „societatea timpului liber" etc. sînt concepte care dezvăluie aspecte noi sau anterior trecute cu vederea din structura și dinamica fenomenelor sociale, capabile să canalizeze eforturile oamenilor de știință și preocupările organismelor de planificare globală.

În cazul termenului de *calitate a vieții*, apariția și impunerea sa rapidă în limbajul științific, al mijloacelor de comunicare în masă și al programelor de dezvoltare sînt strîns legate de un număr mare de procese sociale reale și de unele tendințe proprii științelor sociale.

Asimilarea termenului* în colecția conceptuală a sociologiei (și a altor științe socio-umane) a fost atît de rapidă și de completă încît s-ar putea crede că el răspun-

* Se pare că termenul a apărut pentru prima dată în vara anului 1967 în presa occidentală. Evenimentul verii fusese eșuarea unui petrolier pe o plajă de vacanță. A fost preluat apoi în cadrul discuțiilor despre „indicatorii sociali", implicat în critica „societății de consum" din mai 1968 și în analiza „societății risipei" după 1973.

dea unor nevoi interne, epistemologice şi tematice obiective, presante. Într-adevăr, una dintre preocupările centrale ale cercetării sociologice a fost şi este extinderea procedurilor de cuantificare la un număr mereu crescînd de aspecte ale vieţii sociale. Întreaga istorie a sociologiei — şi nu numai a ei — poate fi concepută ca un dialog între imaginaţia teoretică, eseistică, speculativă şi rigurozitatea cuantificării. Ajunsă deja într-un stadiu avansat pe acest plan, sociologia a putut include cu uşurinţă conceptul de calitate a vieţii în sistemul său teoretic, cu atît mai mult cu cît acesta ar putea coordona preocupări şi studii disparate, oferindu-le o anumită coerenţă explicativă. Însă faptul că sociologia are tendinţa de a cuantifica şi de a reintegra teoretic procesele sociale studiate nu justifică pe deplin asimilarea termenului, ci cel mult indică de ce acesta a fost atît de necondiţionat acceptat.

În realitate, aşa cum s-a arătat deja (1), conceptul de calitate a vieţii pare să se fi născut din conştientizarea trăsăturilor negative ale unui model determinat de creştere economică. Critica societăţii contemporane, orientată spre consum exacerbat şi generatoare de crize sociale, economice şi ecologice, de alienare şi relaţii interne tensionate a căpătat un instrument eficace în conceptul de calitate a vieţii. Cu deosebire conştientizarea insuficienţei filozofice a semnificaţiei umane a creşterii economice de tip keynesian, conştientizare stimulînd atitudini diverse, mergînd de la negare distructivă şi pînă la „reproiectare normativă" a societăţilor contemporane, s-a sprijinit constant pe adoptarea şi dezvoltarea conceptului. Discuţiile asupra calităţii vieţii au marginalizat multe subiecte proprii epocii postbelice şi au adus în actualitate teme de filozofia istoriei, de analiză globală ce păreau la un moment dat definitiv căzute în desuetudine.

În acelaşi timp, se constată conturarea unei atitudini mai precaute şi mai sceptice faţă de capacitatea structurilor şi gîndirii economice pragmatice de a rezolva problemele *sociale* pe care ele însele le ridică. „Filozofia" economiei politice, dacă putem spune aşa (un tip de reflexie ce pare să se manifeste mai intens în fazele de criză economică) relevă astăzi tendinţa fermă a subsistemului economic de a-şi impune valorile specifice întregului sistem social, în acelaşi mod în care o economie de război impune societăţii în ansamblul său valorile şi strategiile sale caracteristice. Dar valorile actuale ale

subsistemului economic, organic legate de structura sa tehnică, de nivelul de dezvoltare a forțelor de producție și de tipul de conducere a proceselor productive răspund direct numai nevoilor sale esențiale (2), intrind uneori in contradicție cu ansamblul axiologic global. Faptul a apărut extrem de evident cind teoria Taylor—Ford a căpătat extensie de masă și a devenit ideologie economică dominantă, propagind un principiu de cuplare a factorului uman cu cel material in două sensuri: producător — apendice al mașinii, consumator — apendice al producției. Desigur s-a atras mereu atenția asupra limitelor gindirii economice pragmatice, care a dirijat decenii la rind creșterea. De pildă, Jouvenel sesiza, in plin „boom" postbelic, că axiomatica economică tinde, in virtutea maximizării eficacității proprii, să ignore procese sociale reale și esențiale (de exemplu, munca gratuită a femeilor casnice, calculată încă de Colin Clark; activitatea domestică, serviciile reciproce intre vecini, rude și prieteni) și să demonetizeze resursele cu răspindire bogată (aerul, apa, soarele etc.) (3). In esență insă a fost greu să se opună valorilor promovate de o ideologie economică eficientă valori alternative.

Această transferare a valorilor subsistemului economic nu este un fenomen negativ atit timp cit nu se substituie intregului ansamblu axiologic societal. Din experiența statelor cu economii supradezvoltate se poate deduce ușor că anumite valori subsistemice diriguitoare de comportamente riscă să devină valori centrale cu efecte nefaste (4). De pildă, supraconsumul material nu este numai expresia înaltei productivități, ci și a subconsumului cultural, a pasivității politice, a incertitudinii sociale, intr-un cuvint a alienării generice, proces clar evidențiabil in societățile dezvoltate.

În mod firesc, criticilor adresate acestei gindiri economice li s-a răspuns cu istoria realizărilor: atit de limitată cum este, ea a reușit ca, intr-un timp mai lung sau mai scurt, să hrănească, să adăpostească și să mențină in viață propriul agent activ — omul, in condiții mult mai bune decit in trecut (5). Trebuie totuși să sesizăm că mecanismele economice implică un anumit tip de structură socială, produc tipuri semnificative de personalitate, de relații umane, de prejudecăți sociale, mult mai dificil de surprins decit parametrii puri ai componentelor procesului economic și cu atit mai greu de investigat cu mijloa-

cele specifice gîndirii economice, oricît de idealizate ar fi paradigmele respective la un moment dat, datorită calităților lor de cuantificare, formalizare și eficacitate practică.

Faptul că noțiunea de calitate a vieții pare să provină din critica reducționismului economicist, din criza de strategie a gîndirii economice de tip tehnocrat și din tendința de extindere a procedurilor de cuantificare a sociologiei impune o anumită ordine a examinării posibilităților de definire și măsurare a acesteia.

2. **Moduri de definire.** Există un larg consens asupra utilității conceptului de calitate a vieții, dar și un dezacord la fel de larg asupra definirii sale. Totuși, dacă excludem definițiile de debut care aveau o puternică tentă ecologistă, se pot contura două linii de definire ce par a fi mai răspîndite: — una afirmă preeminența economicului, accentuînd asupra a ceea ce se numește „nivel de trai", „standing", baza economică a vieții individuale; — cea de-a doua, opunîndu-se primeia, extrage din tendința spre fericire sursa principală a conceptului.

Depășirea reducționismului economic, a structurii economiciste a construcției teoriilor sociologice, a demersurilor clasice, atunci cînd se încearcă evaluarea calității ansamblului social, este însă o chestiune dificilă și de durată. Adeseori chiar teoria economică a societății globale încearcă să transgreseze nivelul — considerat deja nesatisfăcător — al reducerii eficienței individuale și sociale a motorului economic la „standard de viață" sau „nivel de trai". Dar, cel mai frecvent, încercarea de rupere a logicii tradiționale se face prin subsumarea calității vieții bunăstării sociale, în evidentă opoziție cu intenția inițială care preconiza un raport diametral opus.

Într-o excelentă lucrare de metodologie economică, considerîndu-se „maximizarea bunăstării sociale" drept scop și lege economică fundamentală a orînduirii socialiste, se arată: „... scopul este definit în cea mai largă accepție, bunăstarea cuprinzînd ansamblul condițiilor de muncă și viață ale societății și ale fiecărui membru al său: consumul de bunuri materiale și servicii; durata săptămînii de lucru și timpul liber; condițiile de muncă și de locuit; gradul de dezvoltare a învățămîntului, culturii, ocrotirii sănătății; mediul ambiant; durata medie a vieții; gradul general de civilizație al societății etc. În

această interpretare, în scopul orînduirii socialiste se include, desigur, şi ceea ce se numeşte astăzi calitatea vieţii" (6). Totuşi, dacă „scopul fundamental al orînduirii reflectă tocmai esenţa relaţiilor de producţie existente în societate, mobilul hotărîtor al dezvoltării economico-sociale în condiţiile acestor relaţii" (7), atunci apare evident caracterul limitativ al mobilurilor centrale la elemente mai mult sau mai puţin pasive ale comportamentului social.

Incluzînd calitatea vieţii în bunăstare, economistul realizează o deschidere, poate revoluţionară pentru disciplina sa, a propriei teorii, negînd astfel un tehnicism îngust şi o înţelegere sectară a rolului economicului în viaţa socială, atît de caracteristice primei epoci de construcţie socialistă. De asemenea, astfel încearcă să investigheze cu mijloace specifice un spaţiu teoretic şi empiric, lumea socială neeconomică, multă vreme neglijată.

Tocmai aici este însă axul central al criticii economismului în conceptul de calitate a vieţii: ideea că, singură, plecînd de la nevoile intrinseci ale edificării sistemului său teoretic şi de la sarcinile practice pe care trebuie să le îndeplinească, logica economică nu reuşeşte să propună o imagine completă şi validă asupra ansamblului social total, deşi are nevoie de asemenea imagini-ghid şi deci caută să le construiască. Căci, dacă putem accepta că scopul *economic* fundamental este asigurarea bunăstării (deşi poate ar fi mai adecvat să vorbim despre *obiectivul practic nemijlocit* al subsistemului economic, strîns legat de teleologia indusă în edificarea socialismului — asigurarea bazei materiale pentru o construcţie *umană* reală nouă), este greu să nu sesizăm că a include în lista sarcinilor economice gradul general de civilizaţie, dezvoltarea învăţămîntului, culturii, sănătăţii este o potenţare riscantă a capacităţii economiei de a rezolva integral problemele neeconomice*. Există o economie a învăţămîntului, aşa cum există o sociologie, o istorie sau o politică a acestuia, dar scopul subsistemului economic aplicat la învăţămînt este să asigure acestuia o funcţionare conformă cu legile economice, să asigure baza economică a unui învăţămînt cerut de societate. Iar pe

* Această optică ar putea fi o reminiscenţă a unei epoci revolute, în care în locul raportului ierarhic *ontologic* între economie şi societate s-a substituit raportul cauzal-mecanic (8).

acesta nu-l definește în totalitate economia și nu-și poate propune ca scop dezvoltarea sa, chiar dacă cerințele subsistemului economic față de învățămînt sînt asimilate de către societate. Pentru industrializarea din prima fază a construirii societății socialiste ar fi fost suficientă instrucția primară generalizată. Societatea a „comandat“ însă un învățămînt complet și în opoziție cu unele legi ale economiei „pure“ (gratuitatea), deoarece obiectivul societal nu este numai bunăstarea, aceasta fiind numai o condiție și un instrument.

Faptul imperios necesar de a depăși valorile centrale emanate din „filozofia“ economică pragmatică care tind să devină valori societale globale — și de a le nega, astfel, rolul dominant — a reieșit pregnant în evidență în cadrul construirii modelelor globale ale dezvoltării, expresia cea mai sintetică a funcționării metodologiei economice în absența unei interogații asupra premiselor sale. După experiența Meadows, a devenit mult mai clar că proiectarea viitorului implică, totdeauna, un context axiologic, deci încărcat ideologic, și că nu este o simplă operație tehnică. Dacă lucrurile stau astfel, atunci este preferabil să se definească explicit și de la bun început aceste valori, ideologia contextuală, și să se supună motorul economic unei instanțe superioare, capabilă să depășească prin includere nivelul conceptual al bunăstării. „Modelul lumii preferate este evidențiabil în lumina unor alegeri de valoare specifice și explicite. Aceste preferințe sînt însoțite de promovarea și realizarea de substanță a patru valori centrale: a) reducerea la minimum a violenței colective; b) ridicarea la maximum a bunăstării sociale și economice; c) realizarea drepturilor umane fundamentale și a condițiilor favorabile justiției sociale; d) refacerea și menținerea mediului ambiant, inclusiv conservarea resurselor“ (9).

Acest mod de definire a calității vieții — prin anti-reducționism economic, deci prin afirmarea omului nu numai ca agent economic, ca forță de muncă și consumator, ci ca integralitate socială, ca ansamblu al relațiilor sociale — este deci evident legat de ideologie, de filozofie, de poziții partizane.

A doua linie de definire se referă tocmai la acest fapt: negînd economicul în sine ca teleologie ultimă, se caută supradimensionarea conceptului de calitate a vieții prin afirmarea fundamentului uman al tendinței universale

spre fericire. Dar şi în acest caz este necesară specificarea contextului axiologic, într-o măsură chiar mai mare decît în primul caz, ceea ce trimite direct la decizie, putere şi structuri sociale relevante.

Rezultă că, în ultimă instanţă, atît supunerea conceptului valorilor economice, „natural" rezultate din determinarea ontologică a ansamblului vieţii sociale de către subsistemul economic, cît şi desemnarea lui astfel încît să nu depindă de un context social-istoric dat sînt poziţii parţiale, insuficiente, promovînd o praxiologie la fel de unilaterală ca şi cea pe care caută — prin edificarea conceptului — să o depăşească.

3. **Strategii de definire.** Conceptul de calitate a vieţii poate juca un rol central în conturarea unui nou model al ştiinţelor sociale, avînd deci o funcţie constructivă, după ce însăşi naşterea sa a avut o funcţie critică-distructivă, exercitată asupra unui tip anume de creştere economică şi asupra ideologiei născute din acesta. În acest caz însă el trebuie înglobat într-un sistem conceptual adecvat.

Pentru a fi validă, o teorie ştiinţifică în domeniul ştiinţelor sociale trebuie să conţină trei elemente: a) o analiză a formaţiunii sociale respective; b) o imagine a societăţii dezirabile; c) o strategie pentru a atinge societatea dezirabilă (10). Temeiul logic al acestei structuri este caracterul legic al utilizării mijloacelor de atingere a societăţii dezirabile, respectiv, de pildă, inevitabilitatea imanentă a dispariţiei unui tip de societate în virtutea contradicţiilor antagonice ale propriei esenţe şi necesitatea intervenţiei conştiente pentru „exploatarea" inevitabilităţii.

De aici decurge prima strategie de definire constructivă a conceptului: a-l aşeza în interiorul unei construcţii teoretice care să releve necesitatea inexorabilă (dar nu mecanică), determinarea esenţială a acţiunii sociale în vederea atingerii unor parametri ai societăţii dezirabile. Dar poziţionarea teoretică a conceptului în interiorul unei construcţii ştiinţifice nu oferă decît un cadru foarte general pentru analiza sa. În acest fel el este pus în legătură cu politica (în calitate de instrument pentru realizarea societăţii dezirabile), însă nu este suficient pentru a constitui teritoriu de studiu pentru disciplinele sociale particulare, riscînd să rămînă o componentă aleatoare a

limbajului politic. Aceasta este a doua strategie de definire a conceptului: specificarea conținutului său în funcție de nivelurile de analiză accesibile științelor sociale și de modul de măsurare.

Legătura dintre cele două strategii de definire este foarte strînsă: poziția și funcțiile conceptului într-o teorie științifică determină ierarhia de priorități a nivelurilor de analiză și tipurile de măsurători necesare. Acest fapt și implicațiile sale vor apărea mai clare după ce vom analiza mai în amănunt strategiile de definire enunțate.

Într-un anumit fel, apariția acestui concept și procesele sociale care i-au determinat răspîndirea au ridicat gradul de conștientizare a insuficientei edificări a unor părți importante ale teoriei societății socialiste: producem doar pentru a ridica bunăstarea tuturor și a fiecărui membru al societății? Dar un asemenea sistem duce — experiența istorică o demonstrează — la pericolul înstrăinării esenței socialismului, dacă producția pentru producție sau consumul pentru consum sînt obiective în sine. Deci producția, consumul, repartiția, proprietatea sînt doar mijloace pentru realizarea unui scop mult mai înalt: afirmarea și dezvoltarea personalității umane integrale (11). Dar cum acționează mijloacele asupra scopului? Există riscul ca valorile inerente producției, consumului, repartiției în calitate de componente ale procesului de reproducție să deturneze valorile societale care trebuie generalizate în virtutea esenței socialismului?

În realitate, reconstrucția imaginii societății dezirabile și a strategiei de acțiune este un proces permanent de o necesitate implacabilă. Ele trebuie continuu adaptate la condiții și realități mereu noi, ale căror semnificații imediate sînt contradictorii, „reînnoite" (12), cu atît mai mult cu cît constituie desenul originar, proiectul unei mulțimi uriașe de oameni. „Definiția calității este simplă: ea nu este altceva decît o conformitate cu proiectul, măsura în care un produs satisface specificațiile desenului originar" (13). Apare evidentă responsabilitatea oamenilor de știință care, urmînd o concepție politică — fundamentată și aceasta pe o concepție filozofică — întocmesc proiectul.

Din acest motiv, sistemul teoretic în care trebuie încastrat conceptul de calitate a vieții nu poate fi pur și simplu o teorie sociologică, o teorie economică sau una politică, ci trebuie să aibă un grad de generalitate mai

mare. Construind un concept al calității vieții dintr-o perspectivă particulară se renunță la capacitatea sa critic-constructivă, la potențele sale integratoare; vom avea, cel mult, o perspectivă sociologică asupra calității vieții care neagă sau nu ține seama de perspectiva economică etc.

Este imposibil să specificăm în acest stadiu al cunoștințelor toate elementele unei teorii generale asupra calității vieții. Vom insista doar asupra faptului că acest concept poate reevalua specificitatea proiectului socialismului într-un mod creator.

Căci socialismul a accelerat procesul prin care umanitatea a fost pusă în situația de a ajunge la o răscruce globală. Este vorba de un tip de societate care, pe o cale sau alta, a reușit să spargă dihotomia pe care capitalismul, ca sistem planetar, o oferea pînă la sfîrșitul primului război mondial: dominat sau dominant. Apariția socialismului a însemnat, în primul rînd, debutul realizării unui proiect pe care lumea capitalistă nu îl putea aplica. Totdeauna există mai multe proiecte decît cele care efectiv se realizează. Modurile alternative de viață nu sînt o invenție a lui Galtung. Ele au existat dintotdeauna, în orice societate putînd fi găsit un grup de oameni care a încercat să trăiască *altfel;* putem reaminti falansterele; putem reaminti pustnicii și călugării sau, mai aproape de noi, comunitățile hippy, care, pe baza unor decizii ghidate de valori opuse celor dominante își construiau o nouă microsocietate. Dar, la scară planetară, apariția sistemului socialist a însemnat o revoluție crucială, spre deosebire de tot ce l-a precedat, căci o masă importantă de oameni decidea sau urma o decizie de a aplica un alt proiect de viață. Ei nu doreau pur și simplu altceva, ci, cunoscînd bine (analiza societății prezente) ceea ce li s-ar fi oferit rămînind în sistemul alternativelor dominant/dominat, intenționau să pună în practică o structură de societate opusă celei cunoscute (imaginea societății dezirabile).

În mod firesc, socialismul pleca cu un proiect întocmit mai mult prin negație decît prin pozitivare la nivelul deciziilor curente: se știa exact ce NU trebuie să fie socialismul ca alternativă, în opoziție simplă cu capitalismul. Se știa mai puțin despre amănuntele pozitive (în sens de caracteristici obiective) și se știa și mai puțin că la o caracteristică oarecare a capitalismului există mai multe

alternative „la fel de adevărate" şi nu doar una singură. În toate ţările socialiste, după preluarea puterii politice de către clasa muncitoare, desfiinţarea exploatării omului de către om şi definirea scenariului concret de viitor, au avut loc dispute teoretice cu privire la felul în care trebuie să arate una sau alta dintre caracteristicile mai puţin centrale. S-a ajuns, astfel, la conştiinţa ideii că dacă se respectă liniamentele principale care fac ca o societate să nu fie capitalistă şi să fie socialistă o serie mare de parametri poate îmbrăca o mare varietate de forme, unele chiar nediametrale faţă de pandantul lor capitalist.

Dar această idee, valoroasă din toate punctele de vedere, trebuie în mod consecvent legată de conservarea şi înnoirea permanentă a proiectului şi scopului fundamental; în caz contrar, există riscul real ca obiectivele practice directe — de tipul asigurării cu prioritate a bunăstării — să devină valori centrale pe termen lung. O analiză de conţinut a unor scrieri economice mai vechi ar putea releva cu uşurinţă tendinţe tehnocrate sau autoritare ca premise necesare evoluţiei eficiente a motorului economic.

Am arătat deja că includerea conceptului într-o teorie, iar aceasta nu poate fi decît o teorie de maximă generalitate, nu este suficientă pentru a-l constitui ca obiect al ştiinţelor sociale. Pentru aceasta este necesar să se specifice nivelurile de analiză şi modurile de măsurare, atît pe plan descriptiv, cît şi pe plan explicativ.

Nivelurile de analiză sînt cele care funcţionează în mod curent în ştiinţele sociale (14):

— *nivelul societal-global;* studiile desfăşurate la acest nivel constituie răspunsuri la întrebarea „care este diferenţa dintre proiect şi realitate?";

— *nivelul diferenţial* al structurii societăţii, în care se răspunde la întrebarea „care sînt diferenţele în calitatea vieţii între grupurile sociale, între medii, între generaţii sau între oricare alte rezultate ale vreunei secţionări semnificative a societăţii?";

— *nivelul individual,* al oamenilor concreţi, în care se răspunde la întrebarea „cine, într-o colectivitate, într-un grup social, are calitatea vieţii mai ridicată/mai scăzută?"

Pentru a se putea desfăşura pe aceste niveluri de analiză şi pe derivatele lor, pentru a deveni un concept explicativ, se pune însă o condiţie esenţială: calitatea vieţii trebuie să fie *măsurabilă* sau, dacă nu este în întregime

astfel în anumite sisteme de măsură, să se specifice ce este măsurabil şi ce nu în interiorul conceptului.

Dar chiar şi alegerea măsurilor este puternic condiţionată de teoria de bază. Construind un concept axat pe asigurarea bunăstării ca finalitate umană (individuală şi/sau socială) se va apela la metodele cunoscute ale economiei empirice, urmărindu-se consumul de bunuri materiale şi servicii, de educaţie, de asistenţă medicală etc. Construind un concept al calităţii vieţii fundat pe acceptarea tendinţei spre fericire ca mobil şi valoare supremă se va apela la analize de valori, ale ideologiilor individuale şi colective etc.

În sociologie există însă o tendinţă foarte fermă de a considera marea majoritate a conceptelor drept operaţionalizabile prin intermediul unei tehnici legate de numele lui Paul F. Lazarsfeld. Această idee aplicată necritic, neţinîndu-se seama de raportul dintre cuantificabil şi necuantificabil în interiorul conceptelor, de caracterul inevitabil simplificat al măsurătorilor efectuate de sociolog, atunci cînd particularizează o teorie la un context oarecare, are drept urmare esenţială pierderea specificităţii abordării sociologice şi micşorarea relevanţei studiilor respective.

Delimitarea comensurabilităţii calităţii vieţii trebuie să plece de la conţinutul său şi de la funcţiile teoretice care îi revin prin cuprinderea într-o teorie a acţiunii.

Ideile centrale ale textelor care propun definiţii operaţionale calităţii vieţii (15) se pot rezuma astfel: a) calitatea vieţii este un concept care încearcă să reflecte „starea" sistemului social, a unui grup oarecare sau a unei mulţimi de indivizi la un moment dat şi în dinamică fără a reduce această descriere la „bunăstare", „nivel de trai", „standard de viaţă", considerate concepte reducţioniste, insuficiente, parţiale, punînd un accent prea mare pe latura economică; b) pentru a fi completă, descrierea inventariază un număr mare de componente care par să fi fost lung timp ignorate de „filozofia economică" pragmatică. O parte considerabilă a datelor respective referitoare la aceşti parametri există sau poate fi pusă uşor în evidenţă; o anumită pondere trebuie însă prelevată direct de la populaţia vizată, ceea ce impune nevoia unor organisme specializate sau a modificării actualelor sisteme de indicatori. Problema *teoretică* centrală a acestui tip de studii este specificarea conceptului, ceea ce în ma-

joritatea cazurilor se realizează prin negație limitativă (calitatea vieții nu este numai *bunăstare*). Cum nu există un acord asupra acestor specificații, este firesc să constatăm o variație a dimensiunilor și indicatorilor constituenți de la un autor la altul; partea comună este totuși setul de indicatori „clasici" — economici, educaționali etc. — care descriu într-un mod tradițional caracteristicile structurale ale indivizilor umani sau ale grupurilor considerate. Problema *tehnică* centrală, așa cum apare și la o analiză logică a elementelor de mai sus, este modul de îmbinare a variabilelor „obiective", factuale cu cele „subiective". Problema *practică* centrală este existența acelui complex uriaș de date pe care îl presupune un astfel de demers.

S-ar părea deci că în interiorul conceptului se întrepătrund două tipuri de măsuri, fără a putea spune că una este exclusiv economică și cealaltă exclusiv sociologică sau psihologică.

La încrucișarea celor două specificații (a nivelului de analiză și a tipurilor de măsuri interne) se regăsesc unele tipuri de cercetări curente astăzi și altele inedite pentru sociologia românească:

Nivel de analiză / Obiecte măsurate	societal-global	diferențial			individuale
		clase	grupuri	medii	
nivel de trai	1	4.1	4.4	4.7	5
procese sociale neeconomice obiective	2	4.2	4.5	4.8	6
ideologii, percepții, reflectări	3	4.3	4.6	4.9	7

Schema de mai sus este descriptivistă și ambiguă, dar ea ilustrează corect căutările actuale îndreptate spre depășirea reducționismului economic (fără a ignora rolul acestuia în calitatea vieții) prin considerarea cît mai completă a agentului social.

Dar, datorită unui complex de factori, cele două strategii de definire a conceptului pot fi rupte una de cealaltă: în practică se pot realiza excelente cercetări asupra nivelului de trai, înțeles ca totalitate a bunurilor consumate, a accesibilității lor etc. și excelente studii asupra proceselor sociale neeconomice (democrație, conducere, creativitate socială, alienare etc.) fără ca vreunul dintre

aceste demersuri să resimtă necesitatea logică a celuilalt. În plan teoretic însă ruptura dintre ele generează o simplificare și o unilateralizare a personalității subiectului istoric colectiv, făcînd loc riscului de a utiliza cercetarea socială drept instrument manipulativ direct.

De exemplu, orice cercetare asupra nivelului de trai desfășurată în țara noastră scoate în evidență că există diferențieri pe medii, între unele grupuri sociale, între persoane. Acesta este un rezultat banal care decurge din condiții obiective foarte ferme: societatea socialistă nu distribuie bunurile și serviciile în mod egal, ci în funcție de calitatea și cantitatea muncii depuse, în concordanță cu interese economice imediate. Desigur că există categorii de oameni care nu muncesc, dar care participă la consum: tineretul școlar, copiii preșcolari, handicapații fizic și psihic etc. Dar esențialul este că cea mai mare parte a venitului persoanelor active și ocupate se realizează din munca proprie și nu din exploatarea muncii altora. De aici nu decurge însă o omogenizare completă: aceasta constă doar în faptul că sursa venitului nu cuprinde exploatarea. Dimpotrivă, dincolo de această omogenizare firească este posibil un proces de diferențiere foarte intens. Dar și constatarea și explicarea acestui fapt este încă un rezultat parțial. S-ar putea ca un consum mai ridicat să se asocieze cu o participare socială mai ridicată, cu o intensitate a muncii mai înaltă, cu o responsabilitate organizațională mai semnificativă, ceea ce ar fi perfect compatibil cu teoria axiologică a conceptului de calitate a vieții; dar s-ar putea ca un consum și un venit mai ridicat să se asocieze cu utilizarea unor procedee de a le obține neconforme cu principiul central al societății socialiste. În acest caz nivelul de trai este ridicat, dar calitatea vieții este scăzută.

Se observă deci *că între nivelul de trai* și *calitatea vieții nu există o legătură de determinare atît de strînsă* pe cît pare să o sugereze economismul vulgar; legătura este *de la parte la întreg* și nu de la cauză la efect. Acum apare mai evidentă trăsătura centrală a conceptului — aceea de a încerca să evalueze global gradul de dezvoltare a personalității umane ca subiect istoric colectiv și ca subiectivitate creatoare. Prin acest exemplu s-ar putea să se înțeleagă mai ușor de ce abordarea conceptu-

lui are nevoie cu prioritate de un cadru de referință axiologic ferm.

În practică însă, datorită condițiilor particulare în care se desfășoară cercetările și datorită ponderii limitate a cuantificabilului în interiorul conceptului, are loc o simplificare drastică, inevitabilă, a conținutului său esențial. Acest fapt nu trebuie să constituie însă un factor inhibitor, căci se datorează unor elemente obiective.

4. **Tipuri de cercetări.** Cele 7 tipuri de cercetări numerotate în schema de mai sus reprezintă formele actuale de abordare a subiectului și se înfățișează într-o varietate de cazuri particulare aproape nelimitată. Le vom examina pe scurt, accentuind doar asupra literaturii autohtone.

Analiza nivelului de trai la nivelul întregii societăți este cel mai frecvent tip de cercetare din această categorie: ea servește la evidențierea progresului în diferite etape de dezvoltare a țării, la ilustrarea „distanțelor" dintre societăți mai avansate și propria noastră societate din acest punct de vedere și la planificarea necesităților globale viitoare. Totuși, deși frecvente, majoritatea studiilor de acest gen sînt parțiale, atît în ceea ce privește aria indicatorilor urmăriți, cît și în ceea ce privește legăturile acestora cu alte fenomene sociale: căci nu este suficient să se arate că densitatea medie de locuire a scăzut cu 10% în zece ani, ci trebuie să se arate și gradul de modificare a confortului, înnoirea fondului locativ etc.

Tipul 4 de cercetare (analiza nivelului de trai pe clase, grupuri sociale, medii etc.) rezultă imediat. Nici în acest caz nu dispunem de cercetări semnificative, deși este evident că ele sînt necesare.

La nivel individual, analiza nivelului de trai (tipul 5 de cercetare) este ceva mai frecventă, dar nu în sine, ci ca urmare a includerii unor indicatori ai subiectului în cercetări cu un alt profil. S-au făcut unele analize ale dotării menajelor urbane și rurale cu aparatură casnică și mijloace de locomoție, există, de asemenea, unele cercetări asupra consumului alimentar și de bunuri și servicii pe tipuri de menaje. Este însă necesară o sinteză cuprinzătoare a acestor cercetări și o specificare clară a

zonelor de interes încă neacoperite. Căci, într-adevăr, știm încă foarte puține lucruri semnificative despre bugetele de familie, despre consumul ostentativ, despre mecanismele de asimilare a unor modele de consum, despre însăși existența acestor modele de consum.

În ceea ce privește procesele sociale neeconomice obiective, în ultimii 10 ani au avut loc cercetări destul de ample referitoare la procesul de urbanizare, la profesionalizarea rurală, la migrație, democrație organizațională, tipul de conducere în organizații etc. Totodată, trebuie să se semnaleze că există foarte multe aspecte ale acestor procese insuficient cunoscute: studii referitoare la delincvență juvenilă și matură, procese demografice, prestigiul meseriilor, fenomenele culturale etc. În general, fenomenele anomice nu s-au bucurat de un interes din partea cercetătorilor deși, în repetate rînduri, conducerea superioară de partid și de stat a indicat necesitatea studierii lor.

O mare parte din cercetările sociologice au avut drept obiectiv determinarea constelațiilor de opinii, ideologii, percepții colective, reflectări ale diferitelor grupuri sociale. Faptul este firesc deoarece sondajele de opinie sînt totuși partea cea mai „profesională", cea mai elaborată și cea mai spectaculoasă din științele sociale neeconomice. Nivelul ridicat al metodologiei cantitative în cercetarea sociologică românească contemporană se bazează tocmai pe exercițiul investigațiilor opinionale.

Din cele prezentate mai sus rezultă cu claritate că, paralel și în interacțiune cu edificarea unei *teorii axiologice a calității vieții*, este necesară dezvoltarea considerabilă a analizelor empirice. Trebuie însă să se țină seama că o caracteristică esențială a oricărei teorii sociologice, care o pune adesea în inferioritate față de cele psihologice sau economice, este aceea că transformarea sa în termeni cantitativi antrenează o simplificare importantă a determinațiilor teoretice. Din acest motiv, ierarhia de priorități pentru elaborarea unui concept fertil al calității vieții așază pe primul plan teoria aplicată și continuu modificată prin intervenții empirice.

1. C. Zamfir, N. Lotreanu, *Cuvînt introductiv*, în *Calitatea vieţii*. Academia „Ştefan Gheorghiu", „Caiet documentar", nr. 2/1980.
2. J. Galtung, *Către noi indicatori de dezvoltare*, în *Rolul indicatorilor sociali în conducere*, Academia „Ştefan Gheorghiu", „Caiet documentar", nr. 8/1978.
3. B. de Jouvenel, *Arcadie, essais sur le mieux vivre*, în *Futuribles*, SEDEIS Paris, 1970; *L'économie politique de la gratuité*, 1957.
4. C. Vlad, *Creştere şi valori*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1980.
5. J. Fourastié, *Les trentes glorieuses*, Fayard, Paris, 1979.
6. E. Dobrescu, *Optimul economiei socialiste*, Editura politică, Bucureşti, 1976, p. 26; a se compara accepţia dată bunăstării în acest studiu cu definiţiile sectoriale din M. Mănescu, M. Vasilescu, *Statistica nivelului de trai*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1967, p. 7, şi din S. G. Strumilin, *Scrieri economice alese*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 99—108.
7. E. Dobrescu, *op. cit.*, p. 26.
8. G. Lukács, *Ontologia existenţei sociale*, Editura politică, Bucureşti, 1982, p. 318: „... Marx nu stabileşte un raport de producţie directă între lumea formelor şi conţinuturile conştiinţei şi structura economică, ci între această lume şi totalitatea existenţei sociale ... Doar marxismul vulgar ... a transformat această determinare într-o relaţie cauzală directă între economie sau unele din momentele ei şi ideologie".
9. R. A. Falk, *A Study of Future Worlds*, The Free Press, New York, 1975, p. 11.
10. J. Galtung, Conferinţă la CEDOR—O.N.U.—ROUMANIE, 28 mai 1980.
11. K. Marx, *Teorii asupra plusvalorii*, vol. II, Editura politică, Bucureşti, 1960, p. 93: „... producţia pentru producţie nu este altceva decît dezvoltarea forţelor productive ale omenirii, adică *dezvoltarea bogăţiei umane ca scop în sine* ... această dezvoltare a capacităţilor speciei *om*, deşi la început se face pe seama majorităţii indivizilor umani şi chiar pe seama unor clase întregi, în cele din urmă va suprima acest antagonism şi va coincide cu dezvoltarea fiecărui individ luat în parte ... deci o dezvoltare mai înaltă a individualităţii se cumpără numai cu preţul unui proces istoric în cadrul căruia indivizii sînt sacrificaţi".
12. V. Roman, *Limite sau cotitură*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1981, p. 216.
13. M. Maliţa, *Aurul cenuşiu*, vol. II, Dacia, Cluj-Napoca, 1972, p. 109.
14. C. Zamfir, *Trei nivele ale teoriei sociologice*, în „Revista de filozofie", nr. 3/1972, p. 249—259.
15. Bibliografia sociologică asupra *calităţii vieţii* este destul de bogată. În afara caietelor documentare citate mai sus, mai menţionăm P. Apostol, *Calitatea vieţii şi explorarea viitorului*, Editura politică, Bucureşti, 1971; C. Zamfir, *Calitatea vieţii. Semnificaţia sa în contextul umanismului actual*, în „Revista

de filozofie", nr. 5/1980. Dintre lucrările altor teoreticieni consacrate problemei menționăm: M. Florescu, *Calitatea vieții*, în „Era socialistă", nr. 18/1973; M. Drăgănescu, S. Beldescu, *Calitatea vieții și civilizația*, în „Era socialistă", nr. 6/1976; Vl. Trebici, *Calitatea vieții — finalitate a economiei socialiste*, în „Revista economică", nr. 38/1976; M. Vasilescu, M. Capătă, *Calitatea vieții*, în „Era socialistă", nr. 8/1980, I. V. Totu, *Dinamica dezvoltării și calitatea vieții în socialism*, în „Revista economică", nr. 22, 23, 24, 25/1980.

MOD DE VIAȚĂ, STIL DE VIAȚĂ, CALITATEA VIEȚII ȘI HABITUS

FRED MAHLER

Complexitatea excepțională și ritmul accelerat al dezvoltării contemporane, inclusiv contradicțiile ce se manifestă în cadrul acesteia, impun investigației teoretice abordarea și soluționarea creatoare a problematicii modului, stilului, calității vieții privite într-o viziune sistemic-dialectică. În mod mai direct, înfăptuirea programelor de dezvoltare economico-socială și crearea noilor relații sociale și umane proprii unei calități superioare a vieții în condițiile specifice făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării României spre comunism presupun și cer noi elaborări conceptuale, cercetări empirice și proiectări operaționale inovatoare, în același timp realiste și cutezătoare. În această perspectivă credem că se situează eforturile teoretice prezente și în țara noastră menite să exploreze noi cîmpuri epistemologice, de fapt, să centreze cercetarea științifică asupra unor fenomene insuficient studiate, cum este, între altele, modul de viață.

În cuprinsul acestui studiu, ne vom referi doar la posibila și, după opinia noastră, necesara încorporare a conceptului de HABITUS în sistemul categorial al analizei teoretice a modului, stilului, calității vieții. O asemenea investigare este cerută mai ales de modalitatea de cercetare a temei pentru care am optat, modalitate decurgînd din *teoria reproducției*, respectiv a *schimbării sociale*.

Habitus — delimitări teoretice. Nu vom încerca o sinteză a evoluției istorice a conceptului de habitus, deși prezentarea sa în diferite epoci, în accepții diverse dar relevînd o certă continuitate, ar fi profitabilă din multe puncte de vedere. Vom aminti numai scrierile lui Aristotel. În *Metafizica*, stagiritul amintește conceptul de habitus în legătură cu cel de ființă, stare, fel de a fi, el fiind privit ca o dispoziție permanentă spre deosebire de dispozițiile pasagere sau de simplul accident (1). Complementară este accepția habitusului în *Etica nicomahică* unde, căutînd definiția proprie virtuții ca diferită atît de pasiuni, cît și de facultăți, Aristotel o raportează la cea de-a treia componentă a sufletului — la dispoziții sau obișnuințe: „Dacă deci virtuțile nu sînt nici pasiuni, nici facultăți, urmează că ele nu pot fi decît dispoziții, adică obișnuințe sau maniere de a fi" (2).

Subliniind că pentru a deveni virtuos trebuie să practici virtutea (care nu apare direct din natură), Aristotel relevă rolul hotărîtor al obișnuinței în învățarea morală, în respectarea normelor morale: „Căci practica este principalul nostru mijloc de instruire în lucrurile pe care nu le facem bine ca și în cele pe care știm să le facem. De exemplu, construind devii zidar, cîntînd la liră devii muzician; și tot astfel practicînd dreptatea devii drept, practicînd cumpătarea devii sobru și moderat în dorințele tale; în fine, înfăptuind acte curajoase devii curajos. Ceea ce se întîmplă în societățile civile este dovada: căci legislatorii îi fac pe cetățeni virtuoși făcîndu-i să dovedească obișnuințe bune... În respectarea convențiilor și normelor de tot felul dintre oameni, noi ne dovedim unii drepți, alții nedrepți... Căci obișnuința de a ne comporta unii într-un fel și alții în alt fel, în aceleași circumstanțe, face ca unii oameni să fie înțelepți și moderați, alții depravați și nestăpîniți. Într-un cuvînt, din repetiția acelorași acte nasc obișnuințele" (3).

Rezultă, astfel, cîteva note distinctive ale conceptului, schițate încă în opera marelui filozof grec: *habitusul definește comportamente fundamentale, relativ stabile, rezultînd din învățarea respectării normelor efectuată în însăși practica existenței sociale* și, ca atare, *relevînd ceea ce azi am numi invarianții săi, modul de a fi al personalităților sau colectivităților*.

Evoluția ulterioară a cunoașterii științifice a dezvoltat conceptul pe două linii majore: cea psihologică, desci-

frînd îndeosebi rolul şi mecanismele de geneză a obişnuinţei în comportamentul indivizilor şi cea sociologică, psihosocială, etnologică şi antropologică, insistînd asupra diferitelor tipuri de comportamente sociale fixate ca reflexe stabile ale acţiunii subiecţilor istorici colectivi, asupra genezei lor şi, odată constituite, asupra impactului lor social. Dacă pe linia psihologiei accentul a fost pus mult timp mai ales pe descifrarea rolului obişnuinţelor în mecanismele inconştiente, spontane de comportare a individului — celelalte discipline s-au concentrat asupra determinării cauzale, a evoluţiei şi acţiunii sociale a „moravurilor" *(lato sensu)*, analizînd, şi în acest caz, mai ales stabilitatea, inerţia, conservatorismul obiceiurilor, rolul lor în menţinerea şi reproducţia identităţii sociale a grupului respectiv. Principalele argumente comune par a fi astfel caracterul static, conservativ al habitusului individual şi social, rolul său important în funcţionalitatea, în menţinerea şi adaptarea la noile cerinţe ale organismului respectiv, în homeostaza acestuia. Se pot aminti, în acest sens, cu referire la începutul de secol, teoriile şcolii freudiste despre comportamentele psihice avînd resorturi în „abisul" sinelui, subconştientul individual şi teoriile despre comportamentele sociale determinate de „subconştientul colectiv".

Sociologia, ca şi psihologia, psihologia socială, etnologia, antropologia şi nu mai puţin istoria ultimelor decenii, marchează un nou moment în evoluţia pe această linie de gîndire, moment valorificînd tot mai eficient tezele originare ale marxismului, precum şi aportul cunoaşterii ştiinţifice contemporane. Nu este aici locul de a evoca această confruntare teoretică. Subliniem doar că, în cadrul ei, au fost criticate tezele ce explică geneza şi esenţa habitusului în univocă referinţă cu „subconştientul" individual sau colectiv. În locul unei asemenea viziuni unilaterale şi neştiinţifice, tot mai multe abordări recente analizează structura şi dinamica habitusului pornind de la determinantele socio-economice, politice şi culturale majore, de la dialectica forţelor şi relaţiilor de producţie şi a felului de viaţă al oamenilor, a existenţei şi conştiinţei sociale, studiate în concretitudinea lor socio-istorică, în diversitatea caracteristicilor de clasă sau a particularităţilor altor comunităţi sociale.

În legătură cu această din urmă tendinţă, în contextul analizei noastre ne referim, în principal, la contribu-

țiile sociologului francez Pierre Bourdieu, care a situat habitusul în constelația centrală de concepte ale teoriei sociale. În recenta sa sinteză teoretică *Le sens pratique* (1980), el explicitează nu numai înțelesul profund și complex, originar al conceptului, dar și rolul său central în cadrul sistemului explicativ al societății.

Inspirîndu-se din *Tezele despre Feuerbach*, Bourdieu afirmă necesitatea permanentei reveniri la practică drept loc al dialecticii dintre *opus operatum* și *modus operandi*, dintre produsele obiectivate și cele încorporate de practica istorică, dintre *structuri* și *habitus*: „Condiționările asociate unei clase particulare de condiții de existență produc *habitusuri*, sisteme de *dispoziții* durabile și transpozabile, structuri structurate predispuse să funcționeze ca structuri structurante, adică în calitate de principii generatoare și organizatoare de practici și de reprezentări care pot fi obiectiv adaptate la scopul lor fără a presupune o privire conștientă a scopurilor și stăpînirea expresă a operațiunilor necesare pentru a le atinge, obiectiv «reglate» și «reglatoare» fără a fi prin nimic produsul ascultării față de reguli și, fiind toate acestea, colectiv orchestrate fără a fi produsul acțiunii organizatoare a unui șef de orchestră" (4).

Din bogăția, nu lipsită de o anume opacitate, a determinațiilor conceptului desprindem, înainte de orice, desfășurarea habitusului ca un *sistem de dispoziții* față de o situație sau acțiune socială, cu caracter *durabil*, prin care se exprimă atît *reprezentări*, *orientări valorice* și *atitudini*, cît și *comportamente practice*. Autorul introduce, astfel, conceptul de habitus ca *mediant* între *situația (obiectivă)* și *practica (subiectivă)* spre a evita, deopotrivă, mecanicismul obiectivist al unei determinări directe și totale, cît și spontaneismul subiectivist al unei depline nedeterminări a subiectului, fie el individ, grup sau societate.

Subiectul, fie el individ sau grup, acționează în practica cotidiană printr-un ansamblu de strategii în mare măsură „instinctive", care — deși logice (în conformitate cu logica praxisului) — nu sînt, de fiecare dată și în cazul fiecărui individ, rezultatul unei raționări conștiente: el ar reprezenta astfel o raționalizare a acțiunii efectuată nu printr-un act rațional explicit, ci în conformitate cu rațiunile implicite încorporate ca „reflexe dobîndite" prin practica istorică anterioară. Puterea obișnuințelor de

a fi o „a doua natură" decurge tocmai din acest proces de transformare a unor procedee raționalizate anterior în comportamente nemijlocite; habitusul este tocmai această structură mediantă între condiții și comportament sau, cum spune autorul, o *structură structurată* care devine la rîndul ei *structurantă*.

În acest moment al elaborării teoretice putem evidenția locul conceptului de habitus în înțelegerea procesului de *reproducție/schimbare socială*. Poziția lui Bourdieu pare, în acest sens, a sublinia mai ales *rolul reproductiv al habitusului*: „Produs al istoriei, habitusul produce practici, individuale și colective, deci istorice, conform unor scheme generate de istorie; el asigură prezența activă a experiențelor trecute care, depozitate în fiecare organism sub forma unor scheme de percepție, de gîndire și de acțiune, tinde, mai sigur decît orice reguli formale și decît orice norme explicite, să garanteze conformitatea practicilor și constanța lor de-a lungul timpului. Trecut care survine în prezent și care tinde să se perpetueze în viitor" (5). Sau, cum afirmă în alt loc, „habitusul este ISTORIE DEVENITĂ NATURĂ" (6).

Chiar dacă accentul este pus mai ales *pe funcția reproductivă a habitusului*, Bourdieu consideră *conceptul ca util pentru a explicita atît principiul de continuitate*, cît și cel de *transformare*: în acest sens el apreciază capacitatea de inovație a habitusului, în același timp, „infinită și strict limitată", precizînd că înțelegerea ei este posibilă numai cu condiția depășirii absolutizării alternativelor dintre determinism și libertate, dintre condiționare și creativitate, dintre conștiință și inconștient sau dintre individ și societate: „sistem dobîndit de scheme generatoare, habitusul face posibilă producția liberă a oricăror idei, percepții și acțiuni înscrise în limitele inerente condițiilor particulare ale producției sale, și numai în cadrul acestora ..., libertatea condiționată și condițională pe care o asigură este tot atît de depășită de o creație imprevizibilă de nou cît și de o simplă reproducție mecanică a condiționărilor inițiale" (7).

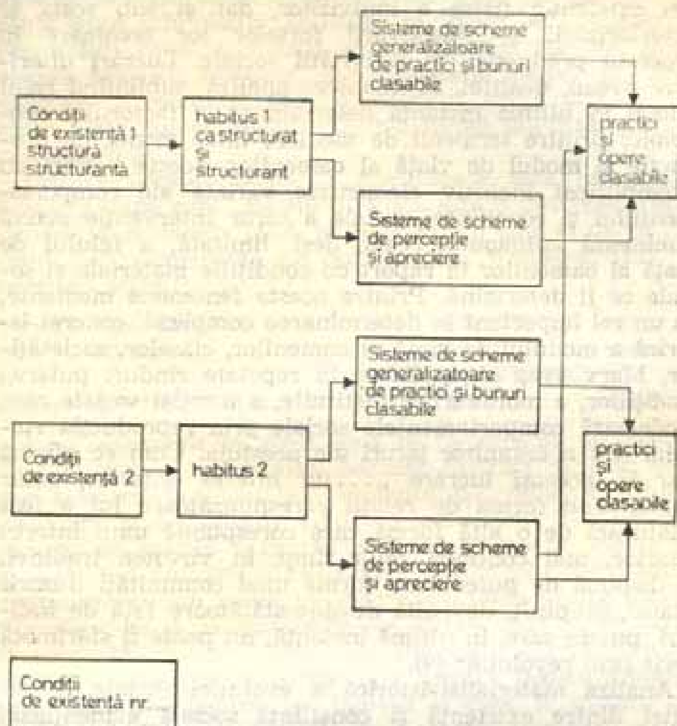
Ajungem, astfel, la o ultimă distincție făcută de autor (ultimă, desigur, numai în ordinea de idei a analizei noastre) și anume la *caracterul specific pentru o anumită condiționare socială, respectiv de clasă sau grupală, a habitusului*. Depășind atît punctul de vedere al sociologismului mecanicist, cît și pe cel al subiectivismului

spontaneist — teoria despre habitus scapă din falsa alternativă a determinării numai „din afară" sau numai „dinăuntru": ca „interiorizare a exteriorității" habitusul permite forțelor exterioare să se exercite, dar conform logicii specifice organismului în care ele s-au încorporat, adică într-un mod durabil, sistematic dar nemecanic. Habitusul este tocmai această lege imanentă, cum scrie autorul *lex insita*, inculcată în fiecare subiect de educația inițială care este nu numai condiția concertării practicilor, ci și a practicii concertărilor: identitatea condițiilor de existență tinde să producă sisteme de dispoziții asemănătoare (cel puțin parțial), din care rezultă omogenitatea (relativă) a habitusurilor unui anumit grup social; dar, după cum pentru membrii unui grup comunitatea condițiilor de existență și a experienței produce trăsături comune de habitus (avînd un efect de *universalizare)*, pentru cei aparținînd unor grupuri diferite (din punctul de vedere al condițiilor de existență și al experienței de viață) același proces duce la distincții de habitus (acesta avînd, astfel, în același timp, un efect de *particularizare*). Este ceea ce relevă importanța studierii habitusului în înțelegerea modului de viață și îndeosebi a stilurilor de viață, problemă cercetată pe larg, teoretic și empiric, în lucrarea aceluiași autor, *La distinction* din care reluăm schema alăturată (SCHEMA 1).

Schema evidențiază limpede rolul inițial al condițiilor de existență în determinarea habitusului și apoi rolul acestuia în determinarea practicilor (prin intermediul sistemelor de scheme), acestea din urmă definind stilul de viață specific condițiilor și habitusului respectiv (fără a ignora și relațiile și influențele reciproce cu alte condiții, habitusuri și stiluri de viață).

Toate aceste succinte incursiuni istorice și referiri la teoria socială a lui Pierre Bourdieu sînt argumente ale considerării habitusului ca unul din conceptele necesare în cadrul unei viziuni sistemic-dialectice a modului, stilului și calității vieții.

Locul habitusului în sistemul conceptual al modului, stilului și calității vieții. Pentru înțelegerea modului în care conceptul de habitus se poate dovedi util într-o teorie de ansamblu, cu caracter sistemic-dialectic asupra modului, stilului și calității vieții este utilă referirea la Marx și Engels. „Acest mod de producție trebuie să fie examinat

Schema nr. 1

nu numai sub aspectul în care apare ca o reproducţie a existenţei fizice a indivizilor. El este, într-o măsură şi mai mare, un mod determinat de activitate a acestor indivizi, un mod anumit de manifestare a vieţii lor, un anumit *mod de viaţă* al lor. Cum îşi manifestă indivizii viaţa, aşa sînt ei în realitate. Ceea ce sînt ei coincide deci cu producţia lor, atît cu ceea *ce* produc, cît şi cu felul *cum* produc. Prin urmare ceea ce sînt indivizii depinde de condiţiile materiale ale producţiei lor" (8).

Observăm că în această sintetică definire a determinării esenţiale a modului de viaţă de către felul activităţii productive, clasicii marxismului subliniază necesitatea de a privi modul de producţie nu numai sub aspectul reproduc-

ției existenței fizice a indivizilor, dar și sub acela al exteriorizării și obiectivării forțelor lor creatoare în procesul producției, al activității sociale. Lucrări ulterioare aveau, dealtfel, să nuanțeze analiza, subliniind rolul numai în ultimă instanță determinant al factorului economic; printre termenii de mediere între modul de producție și modul de viață al oamenilor, aceste lucrări au exemplificat inclusiv elementele variate ale comportamentului și conștiinței sociale a căror intervenție activă luminează autonomia reală, deși limitată, a felului de viață al oamenilor în raport cu condițiile materiale și sociale ce îl determină. Printre aceste fenomene mediante, cu un rol important în determinarea complexă, concret-istorică a modului de viață al oamenilor, claselor, societăților, Marx avea să analizeze în repetate rînduri puterea tradițiilor, a moravurilor instituite, a inerției sociale care modelează comportamentele sociale prin reproducția etosului sau a anumitor laturi ale acestuia. Cum se afirmă clar în aceeași lucrare „... un interes anterior, chiar atunci cînd forma de relații corespunzătoare lui a fost înlăturată de o altă formă care corespunde unui interes ulterior, mai continuă mult timp, în virtutea tradiției, să dispună de putere sub forma unei comunități iluzorii (statul, dreptul), devenită de-sine-stătătoare față de indivizi, putere care, în ultimă instanță, nu poate fi sfărîmată decît prin revoluție" (9).

Analiza materialist-istorică a evoluției sociale, a relației dintre existență și conștiință socială evidențiază, astfel, între alte caracteristici ale structurii și dinamicii modului de viață, *rolul determinant, în ultimă instanță, al modului de producție*, dar și *multitudinea verigilor mediante* (tradițiile încorporate în moravuri, reglate prin forța cutumei, întruchipate în tendințele inerțiale ale conștiinței sociale). Totodată, această analiză axează *procesul genezei noilor moduri de viață pe confruntarea acestora cu modurile de viață vechi*, ce marchează progresul social și situează problematica evoluției modului de viață în perspectiva reproducției, respectiv a producției (schimbării).

Conceptul de habitus este, astfel, prezent în mod implicit în teoria marxistă a modului de viață: pentru descifrarea mecanismelor complexe prin care se produce trecerea de la vechi la nou în existența cotidiană o importanță deosebită o au obișnuințele, teren pe care se întîl-

nesc și se confruntă tradiția și inovația, inerția și tendința spre schimbare. Dealtfel, în lucrările a numeroși cercetători care în ultimii ani se apleacă tot mai mult asupra definirii teoretice, conceptuale și asupra studierii empirice a modului, stilului, calității vieții, atît la noi cît și peste hotare, regăsim, într-o formă sau alta, aceeași problematică.

Printre acestea poate fi menționată teza lui Johan Galtung după care „modul de viață este o problemă referitoare la ce facem, cînd, unde, cum, cu cine și de ce facem" (10), dimensiuni pe care Monica Wemegah (11) le prezintă astfel:

de ce?	FINALITATE		PRAXIS	ce?
cum?	METODA	mod de viață	SPAȚIU GEOGRAFIC	unde?
cu cine?	SPAȚIU SOCIAL		TIMP	cînd?

Este interesant în acest sens să ne referim și la studiul analitic al sociologului polonez Andrzej Sicinski despre tratarea problematicii modului de viață, a stilului de viață și a calității vieții în cercetările sociale din Europa de est: în definirea atît a modului de viață, cît și a stilului de viață dimensiunea reproducției/producției, continuitatea sau respectiv discontinuitatea dintre condițiile de viață și comportamentele sociale apar cu deosebită evidență. Sicinski definește stilul de viață ca „un set de forme cotidiene de comportare specific pentru o populație dată sau pentru un individ și care le disting de alte populații sau indivizi" (12). Accentul este pus, astfel, atît în cazul modului de viață, cît și al stilului de viață, pe prezența unor *elemente stabile ale condițiilor și felului de viață*, ceea ce implicit presupune existența unor invarianți deci, cel puțin între anumite limite, reproducția unor moduri de comportare ca reflex al continuității unor moduri de existență și al menținerii unor standarduri de comportare.

În lucrările lui Johan Galtung (13) despre stilul de viață dominant burghez găsim, de asemenea, referiri la procesul de reproducție după cum afirmarea emergenței stilurilor de viață alternative deschide cîmpul manifestării discontinuității modurilor și stilurilor de viață, al transgresării reproducției spre producție, al tradiției spre inovație. În *The True Worlds*, Johan Galtung subliniază faptul că „societatea umană este capabilă de o accentuată

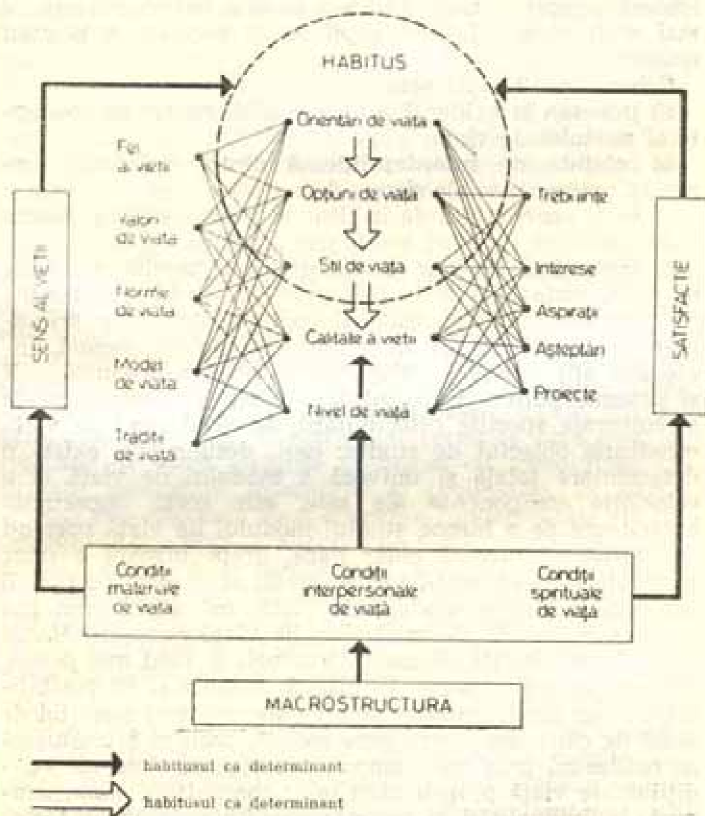
discontinuitate față de trecut": „Dacă omul și societatea ar fi sisteme închise, formele vieții umane nu s-ar fi schimbat atît de mult de-a lungul istoriei. Fiecare generație nu s-ar fi deosebit de următoarea. Societatea umană ar fi semănat cu o societate de termite prin înrădăcinarea unui invariant transmis de o generație la celelalte. Ființele umane sînt diferite. Noi sîntem capabili să schimbăm programul nostru, să dăm noi direcții vieții noastre, atît la nivel individual, cît și colectiv. Sîntem apți să elaborăm noi valori, în forma unor scopuri explicite sau a unor interese implicite. Sîntem capabili în limite largi să schimbăm «legile» schimbării noastre" (14).

Deși diferit orientată atît ca mod de abordare, cît și ca tipuri de soluții socio-politice, poziția sociologului francez Paul-Henri Chombart de Lauwe se apropie mult de o asemenea dialectică atunci cînd el analizează cultura-acțiune ca emergență a unor noi tipuri de existență și comportament ce se contrapun culturii dominante instituționalizate (15). Mai putem cita contribuția englezului Ian Miles la seminarul despre stilurile de viață alternative din Polonia (iunie 1980); reluînd teza lui Galtung, amintită mai sus, el dezvoltă explicit legătura acesteia cu teoria reproducției: „Vom afirma că modurile de viață sînt alternative în măsura în care ele sînt non-reproductive sau chiar contrareproductive față de DWL *(Dominant Way of Life)*. Orice stil de viață diferit are potențialul de a fi utilizat pentru a provoca o anumită schimbare în viața celor mai mulți oameni" (16). Pledînd împotriva oricărei analize anistorice a modurilor de viață alternative, autorul adîncește studiul dialecticii reproducției/producției, susținînd judicios că, spre a putea realmente provoca o schimbare a modului de viață existent, dominant, „modurile de viață alternative, emergente, noi, trebuie totuși, în anumite limite, să fie nu numai non-reproductive față de modul de viață dominant, dar și auto-reproductive, pentru a se putea afirma ca moduri de viață efective" (17).

Cătălin Zamfir și Nicolae Lotreanu implică în analiza conceptelor perspectiva dinamicii sociale și subliniază, totodată, importanța unei viziuni diacronice pentru o adecvată înțelegere a problematicii calității vieții și prefacerilor acesteia: „Stilul de viață sau modul de viață prezintă o semnificație socială și umană deosebită, în primul rînd pentru dinamica societății. Sînt stiluri de

viață care aduc o contribuție pozitivă, activă la dezvoltarea social-economică, în timp ce altele reprezintă un factor de influență negativă. Stilul de viață are însă o semnificație deosebit de importantă și pentru calitatea vieții. Nu numai condițiile exterioare de viață au o influență asupra calității vieții, dar și modul în care, în perimetrul unor condiții date, omul își organizează viața, stilul său de viață. Crearea unor noi stiluri de viață reprezintă din această cauză un aspect esențial al creșterii calității vieții (18).

MOD DE VIAȚĂ

Schema nr. 2

Cu tot caracterul incomplet al referirilor de mai sus, ele pot fi considerate suficiente pentru a concluziona asupra *prezenței tot mai largi și mai explicite în cercetările consacrate modului, stilului și calității vieții a perspectivei de analiză ținînd de raportarea lor la procesele de reproducție/producție*. Este tocmai contextul în care considerăm *utilă și necesară includerea conceptului de habitus în modelul teoretic global al modului, stilului și calității vieții*. Cu toate rezervele ce se impun în cazul unor scheme ce simplifică complexitatea realității și nu pot reda dinamica fenomenului considerat, propunem cu titlu de ipoteză o reprezentare grafică a acestui sistem conceptual mai mult spre a înlesni explicitarea succintă a poziției noastre.

Schema nr. 2 urmărește:

a) punerea în evidență a unui posibil sistem de concepte al modului de viață;

b) relațiile de interdependență dintre diferitele elemente componente ale sistemului;

c) locul conceptului de habitus în cadrul acestui sistem.

Să analizăm pe scurt aceste trei aspecte:

a) Impunînd, desigur, o definire mai precisă a diferitelor concepte folosite în literatura de specialitate pentru a desemna modul de viață și componentele sale principale, schema pornește de la *macrostructura socială*, înglobînd atît tipul de relații sociale și de producție, cît și sistemul politic și nivelul dezvoltării economice, sociale și culturale specific colectivității, al cărui mod de viață constituie obiectul de studiu: deși, desigur, nu există o determinare totală și univocă a modului de viață și a celorlalte componente ale sale, este certă importanța hotărîtoare de a începe studiul modului de viață pornind de la macrostructură chiar dacă, drept urmare a unor particularități concret-istorice, aceleiași macrostructuri îi corespund diferite moduri de viață, tot astfel cum pot exista similarități ale modurilor de viață corespunzătoare unor tipuri diferite de macrostructuri; în mod mai precis, determinarea (în esență, în ultimă instanță și cu posibilitățile unor particularizări menționate mai sus) modului de viață de către macrostructura socială, politică și culturală se realizează prin trei componente intercorelate ale condițiilor de viață proprii diferitelor comunități, clase, grupuri, individualități și anume: *condițiile de viață materiale*, cele *interpersonale* și cele *spirituale*. Aceste seturi

de oportunități obiective, întemeiate pe condiționarea macrostructurală, se transpun în *nivelul de viață* al comunității sau individualității respective.

Schema figurează, în continuarea axului central, celelalte două concepte fundamentale: cel de *calitate a vieții* și cel de *stil de viață*. Principalul element pe care schema noastră dorește să-l sublinieze în această privință este acela că, așa cum o arată, dealtfel, numeroase alte studii, conceptul de calitate a vieții are un caracter global, adînc semnificativ pentru tipul de mod de viață pe care îl definește: calitatea vieții este rezultanta unui complex de factori determinanți ce pot fi cunoscuți printr-o multitudine de indicatori, dar care sînt reductibili la două dimensiuni esențiale ale modului de viață: pe de o parte, *nivelul de viață*, cu tot ceea ce reprezintă ca oportunități obiective și condiționări structurale și, pe de altă parte, *stilul de viață* cu tot ceea ce acesta implică din punctul de vedere al orientărilor valorice, modelelor, aspirațiilor și opțiunilor colectivităților și individualităților la care se referă.

Schema mai figurează, fără a avea pretenția exhaustivității, o serie de elemente mai precise ce determină aceste laturi ale modului de viață și anume: stilul de viață este modelat de *orientările de viață* (cuprinzînd ca elemente ale *sensului vieții* tradițiile vieții, modelele de viață, normele de viață, valorile vieții, țelurile vieții), precum și, în funcție de aceste orientări ideale, dar nu numai de ele, ci și în raport cu cerințele obiective, de *opțiunile de viață* (definite în raport cu trebuințele, interesele, aspirațiile, așteptările și proiectele). În sfîrșit, schema mai cuprinde două elemente fundamentale ale sistemului de concepte al modului de viață, cel de *satisfacție*, rezultat complex al modului în care colectivitățile sau individualitățile privesc nivelul și calitatea vieții de care dispun prin prisma sistemului de trebuințe, interese, aspirații, așteptări și proiecte, precum și cel de *sens* al vieții concretizate în opțiunile și, respectiv, stilul de viață.

b) În cele de mai sus am subliniat deja unele dintre interdeterminările funcționale ale sistemului: succint, circuitul principal constă într-o multiplă determinare a *calității vieții*, pe de o parte de către *nivelul de viață* dependent de condițiile de viață (materiale, interpersonale

şi spirituale) şi determinat, în ultimă instanţă, de sistemul macrostructural, iar pe de altă parte de *stilul de viaţă*. Cum arătam, calitatea vieţii este rezultanta raportării orientărilor, opţiunilor şi stilului de viaţă la oportunităţile reale definite prin nivelul de viaţă existent şi posibilităţile evoluţiei sale. Schema figurează o serie de alte determinante ale sistemului sau ale diferitelor sale componente asupra cărora nu mai insistăm, subliniind odată mai mult importanţa satisfacţiei ca mod de reglare atît a stilului de viaţă şi a calităţii vieţii, cît şi în genere a modului de viaţă, prin raportarea orientărilor şi opţiunilor de viaţă la oportunităţi şi aspiraţii.

Printre aceste componente funcţionale ale sistemului se impune relevată, din punctul de vedere pe care îl susţinem, poziţia şi rolul habitusului în ansamblul modului de viaţă.

c) Aşa cum rezultă şi din schema de mai sus, considerăm necesară înglobarea într-un concept unitar, de ansamblu, a unor elemente componente ale modului de viaţă şi anume a *orientărilor de viaţă* (respectiv a modului în care sensul vieţii se concretizează în tradiţiile, modelele, normele, valorile şi ţelurile vieţii), a *opţiunilor de viaţă* ce reprezintă alegerea unor anumite alternative ale comportamentului social, în funcţie de orientări valorice, dar şi de trebuinţe, interese, aspiraţii, aşteptări şi proiectele de viaţă, precum şi a rezultantei acestora, *stilul de viaţă*. HABITUSUL *constituie, aşadar, acel ansamblu de elemente ale modului de viaţă care înglobează orientările, opţiunile şi stilul de viaţă al subiectului istoric colectiv sau individual*. Habitusul este, astfel, structurat de macrostructură şi de ansamblul condiţiilor materiale, interpersonale şi spirituale de viaţă, dar nu într-un mod univoc şi mecanic: conexiunea se realizează mediat, îndeosebi prin intermediul nivelului şi calităţii vieţii, precum şi al satisfacţiei; totodată, habitusul are la rîndul lui un rol structurant determinînd, în raport cu orientările valorice şi cu cerinţele materiale sau spirituale specifice, opţiunea pentru un anumit stil de viaţă şi deci pentru o anumită calitate a vieţii.

În numeroase studii, habitusul, elementele proprii acestuia, chiar atunci cînd apar sub alte denumiri, sînt instrumentul principal al *reproducţiei* modului de viaţă, vehiculul tradiţiei în orientările valorice şi stilurile de viaţă. Din punctul nostru de vedere, habitusul este un

element al practicii sociale în care se manifestă *tensiunea, contradicțiile, conflictele dintre trecut, prezent și viitor, fiind terenul principal de manifestare a reproducției, dar și al producției valorilor și comportamentelor.* Ca atare, nu habitusul în sine, ci numai anumite tipuri ale sale, este drept cele mai adeseori întîlnite, sînt instrumentele continuității și chiar ale inerției valorilor și comportamentelor sociale; dar tot în planul habitusului se nasc și se afirmă noile valori, aspirații, orientări de viață și stiluri inovatoare aflate în discontinuitate și chiar în conflict cu habitusul dominant, tradițional.

Să analizăm mai concret această problemă. Luînd exemplul societății noastre socialiste putem constata, pe de o parte, prezența la diferite clase, grupuri sociale, individualități, a unor habitusuri care reprezintă permanența unor tradiții valorice și comportamentale încorporate în orientările de viață, în opțiunile ce le fac și în stilurile de viață ce le practică; de regulă, aceste habitusuri sînt rezultatul transmiterii în cursul socializării a unui set de orientări valorice și normative, al interiorizării unor principii de comportare conforme unui anumit mod de viață; în acest fel, subiecții colectivi sau individuali ai practicii sociale se înscriu, prin habitusurile respective, în continuitatea existenței unei comunități, clase, a unui grup etc. Reproducția orientărilor valorice și normative existente prin transmiterea capitalului simbolic, prin inculcare la subiecți a unor valori și atitudini conforme sistemului axiologic dat, întărită prin puterea obiceiurilor și obișnuințelor, prin cutumă și moravuri, constituie o importantă funcție a habitusului în procesul homeostazei modului de viață. Dar, așa cum se știe, modul de viață, ca și oricare alt proces social, presupune în mod necesar nu numai reproducția, ci și producția, nu numai menținerea, ci și schimbarea, nu numai continuitatea, ci și discontinuitatea. Or, rolul inovator al habitusului este cu mult mai puțin înțeles și recunoscut dacă el nu este de-a dreptul negat. În fapt însă, o schimbare autentică a modului de viață nici nu poate fi concepută neglijindu-se acest aspect esențial.

Cercetări empirice variate pun în evidență în cadrul ansamblului de orientări valorice, opțiuni și comportamente, deci al modurilor cotidiene de comportare ce materializează anumite stiluri de viață pe care le numim habitusuri, atît elemente vechi, rezultat al reproducției,

cît și elemente noi, rezultat al schimbării modului de viață existent sau al genezei unui nou mod de viață. În realitate, habitusul este un ansamblu intern contradictoriu de orientări valorice și comportamente în care noul și vechiul coexistă în permanentă confruntare: pe lîngă elementele ce țin, astfel, de o determinare *ex post* și care traduc în invarianți de comportament orientări valorice și normative deja încorporate în conștiința și atitudinea subiecților ca rezultat al unei experiențe anterioare (învățare și practică socială) conforme unui mod de viață dat, habitusul include și germenii unui nou tip de orientare valorică și normativă, comportamente emergente ce abia încep să se structureze în obiceiuri și să se afirme ca noi invarianți, elemente avînd o determinare *ex ante*. Noile conținuturi și forme de comportare ce apar în cadrul unui habitus, chiar dacă sînt, îndeobște, mult mai puțin generalizate și apar ca lipsite de putere în raport cu elementele tradiționale, au o importanță deosebită pentru că tocmai de afirmarea și generalizarea lor depinde mișcarea fenomenului, schimbarea progresivă a modului de viață.

Dacă ne punem problema cum se produce prin habitus afirmarea noului în cadrul unui mod de viață dat, trebuie să avem în vedere cel puțin două elemente esențiale: a) așa cum subliniam și mai înainte, se impune, în primul rînd, să privim orice habitus ca un ansamblu de elemente ale vieții sociale intern contradictoriu în care se manifestă tensiunea și opoziția dintre nou și vechi; b) în al doilea rînd însă se cere să privim determinismul social în întreaga sa complexitate, ceea ce presupune includerea pe lîngă explicațiile cauzale de tip *ex post* și a celor *teleonomice*, de tip *ex ante*. Socializarea ca proces de inculcare la subiecții procesului istoric a valorilor și normelor dominante — inculcare ce produce tipuri de habitus corespunzătoare modului de viață existent, avînd în raport cu acesta un rol reproductiv — trebuie înțeleasă în complementaritatea ei, inclusiv contradictorie, cu *„socializarea anticipativă"*: odată cu afirmarea unor noi tendințe și condiții obiective, în raport cu noul set de valori și norme în curs de geneză și generalizare, „socializarea anticipativă" realizează inculcarea la subiecții procesului istoric a ansamblului de orientări valorice și comportamente ce actualizează cerințele obiective și subiective ale *schimbării* modului de viață existent și pregătesc indi-

vizii şi colectivităţile pentru realizarea performanţelor *viitoarelor lor roluri sociale*.

Astfel, pornind de la legităţile specifice unui asemenea determinism teleonomic, de tip *ex ante*, prin mecanismele „socializării anticipative" apar noi orientări valorice şi comportamente care încep treptat să se structureze în noi forme de habitus, diferite şi opuse faţă de habitusul dominant, anterior. Prin confruntarea permanentă între stiluri de viaţă vechi şi noi, odată cu afirmarea şi extinderea unor noi habitusuri, începe să se schimbe şi modul de viaţă în întregul lui.

Fiind societatea care, pentru prima oară în istorie, anulează însăşi baza vechilor societăţi — antagonismul de clasă — socialismul înseamnă cea mai radicală transformare în planul modului de viaţă, al stilului şi calităţii vieţii. Prin aceasta, el reduce la minimum măsura necesară a continuităţii (reproducţiei) faţă de sistemele de valori ale societăţilor anterioare şi, totodată, ridică la maximum măsura (prezentă şi în alte perioade de tranziţie de la o societate la alta) discontinuităţii, efectuînd (sau mai exact trebuind să efectueze) cea mai profundă şi largă producţie a unui sistem de orientări valorice şi comportamente ale unui habitus esenţialmente nou. În acelaşi timp, constituind sinteza istorică a întregului progres anterior şi creînd, prin eliminarea exploatării, asupririi şi înstrăinării, premisele adevăratei afirmări libere şi autentice a omului în condiţiile dezvoltării emancipatorii a întregii societăţi, socialismul reia şi dezvoltă, la un nou nivel, cele mai înaintate valori tradiţionale; în acest sens, ruptura sistemelor de valori produse de socialism — cea mai radicală din istoria dezvoltării societăţii umane, conform imperativului transformării revoluţionare a înseşi condiţiei umane — nu înseamnă o anulare totală a vechiului (împotriva nihilismului pseudorevoluţionar, a negării oricărei moşteniri) şi nici o simplă continuare a acestuia (împotriva oportunismului contrarevoluţionar, a negării oricărei specificităţi a conştiinţei socialiste); dimpotrivă, sub raportul reproducţiei/producţiei valorilor şi comportamentelor, al habitusului, etosul socialist înseamnă instituirea unui mod de viaţă radical nou, care, totodată, continuă, recuperează, reconsideră elementele cele mai profunde ale tradiţiei. Geneza noului habitus propriu socialismului înseamnă, astfel, împletirea unei *minime reproducţii* a vechiului sistem de valori şi comportamente

și a unei *maxime producții* a noului sistem de valori și comportamente.

Documentele programatice ale partidului nostru subliniază tocmai o asemenea orientare înnoitoare a evoluției modului de viață, a calității vieții în condițiile făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și ale înaintării României spre comunism, orientare ce presupune accentuarea în cadrul demersului teoretic a viziunii și practicii critice, prospective pe deplin corespunzătoare marxismului creator, umanismului revoluționar. Din acest punct de vedere relevăm următoarele concluzii principale ale argumentației noastre:

a) cercetarea științifică a modului, stilului și calității vieții trebuie, după opinia noastră, să incorporeze în mai mare măsură studierea în general a relației dintre *reproducție/producție, continuitate/discontinuitate;*

b) ea trebuie să definească mai precis și să cerceteze locul specific al habitusului în ansamblul acestui proces ținînd seama că tocmai în cîmpul acestuia se confruntă vechiul cu noul, habitusul putînd avea nu numai funcția general recunoscută de purtător al orientărilor valorice și tradițiilor comportamentale deja instituite și de generator al reproducerii lor, ci și funcția de înnoire prin fixarea în noi habitusuri a noilor orientări și opțiuni valorice și comportamentale, a stilurilor de viață inovatoare, emergente (o asemenea înțelegere a habitusului implicînd o analiză critică a teoriei socializării înțeleasă ca simplu proces reproductiv și de menținere a *statu-quo*-ului precum și încorporarea în cadrul acesteia a „socializării anticipative"):

c) orientarea practicii sociale spre transformarea continuă a structurilor, condițiilor și formelor de viață, acționînd multilateral astfel ca habitusul să devină tot mai mult dintr-o pîrghie a reproducției un instrument al schimbării orientărilor valorice și comportamentelor și, prin aceasta, a întregului mod de viață.

BIBLIOGRAFIE

1. Aristote, *Métaphysique*, tome I, livre A—Z, Librairc philosophique J. Vrin, Paris, p. 13.
2. *La morale et la politique d'Aristote*, Firmin Didot, Paris, 1923, p. 66—67.

3. *Ibidem*, p. 54, 56.
4. P. Bourdieu, *Le sens pratique*, Les Editions de Minuit, Paris, 1980, p. 88, 89.
5. *Ibidem*, p. 91.
6. P. Bourdieu, *Esquisse d'une théorie de la pratique*, Ed. Droz, Genève, 1972, p. 179.
7. P. Bourdieu, *Le sens pratique*, p. 92.
8. K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 3, Editura politică, București, 1958, p. 21.
9. *Ibidem*, p. 74.
10. Johan Galtung, *Life-Style: Irrelevance or Necessity?* Synopsis prepared for the WUS Workshop „Rethinking development", Colombo 26—28 July, 1978, p. 3.
11. Monica Wemegah, *Alternative Ways of Life: A Theoretical Approach*, Discussion Paper presented at the third GPID Meeting, Hamadan, Persia, 2nd—12th October 1978, p. 8.
12. A. Sicinski, *Dominant and alternative life styles in Poland; an out line*, The United Nations University, H.S.D.R.G.P.I.D. — 28 U.N.U.P. — 139, 1980, p. 2, in „Eastern European Social Studies", Grzegorzewice, 1980, p. 3.
13. Monica Wemegah and Johan Galtung, *The struggle against maldevelopment in high income countries*, Geneva, 1979.
14. Johan Galtung, *The True Worlds*, The Free Press, New York, 1980, p. 27.
15. P.-H. Chombart de Lauwe, *Culture et pouvoir*, Ed. Stock, Paris, 1975.
16. Ian Miles, *Notes on typologies of alternative ways of life*, march 1980, p. 2.
17. *Ibidem*, p. 4.
18. Cătălin Zamfir, Nicolae Lotreanu, *Cuvînt introductiv* la *Calitatea vieții*, „Caiet documentar", nr. 2/1980, Academia „Ștefan Gheorghiu", București, p. XXIII.

STILUL DE VIAȚĂ CA INVENȚIE CULTURALĂ

NICOLAE LOTREANU

Într-o societate în care deschiderea spre dezvoltarea și afirmarea multilaterală a omului constituie scopul său fundamental este firesc ca interesul pentru potențarea individualității umane să crească progresiv, pe măsura îmbogățirii resurselor sale materiale și spirituale. Fără îndoială că socialismul nu este, prin el însuși, o societate privilegiată de istorie și nu beneficiază de automatisme sociale care să asigure dispariția oricărei malformații în sfera satisfacerii trebuințelor umane. Restructurările macrosociale pe care le operează revoluția socialistă nu pot, prin ele însele, să influențeze într-atît conștiințele individuale încît fiecare membru al societății să se limiteze exact la atît cît cere satisfacerea rațională a trebuințelor sale. Este necesară, în acest sens, declanșarea simultană a unor resorturi individuale ale experienței și conștiinței care să contureze și să realizeze *un nou stil de viață*.

Anvergura istorică a schimbărilor pe care socialismul le vizează, în ansamblul existenței umane, calitatea orînduirii comuniste de a fi nouă — la scară istorică —, conferă o particularitate deosebită stilului de viață comunist. Spre deosebire de orice alt stil de viață din oricare altă epocă, el nu poate fi decît *o invenție culturală deplină*. El nu mai reprezintă o simplă acomodare la un anumit tip de civilizație, ci este una dintre forțele ei motrice, o condiție ce se înfățișează ca indispensabilă în întemeierea unei civilizații comuniste. Pentru că este un adevăr, devenit aproape loc

comun, că realizarea unui proiect social, rezultat el însuși al unei invenții sociale fără precedent în istorie, este condiționată de exprimarea conștientă, originală și integrală a tuturor membrilor unei societăți angajate pe această cale.

După cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, „sîntem o familie de aproape 23 de milioane de oameni, sîntem o familie foarte diversă dar cu toții trebuie să înțelegem că, indiferent în ce domeniu lucrăm, indiferent de ocupație, credință (...) avem datoria, ca membri ai marii familii socialiste, să acționăm în deplină unitate pentru a ne gospodări mai bine și pentru a asigura creșterea mijloacelor puse la dispoziția societății, a acestei mari familii, pentru progresul și dezvoltarea ei în continuare" (1). Această unitate nu presupune anularea diversității, abandonarea inițiativei sau originalității existenței individuale (acest abandon, poate, tocmai el, generează așteptarea pasivă ca toate trebuințele să fie satisfăcute de societate), ci, dimpotrivă, stimularea ei constantă, atît prin construcții culturale cu mare forță de atracție în mase, cît și prin încurajarea oricăror tendințe creative în îmbunătățirea calității vieții la nivel individual. Deși pare paradoxal, *unitatea socială este reală și eficientă atunci cînd pune deplin în valoare diferențierea umană caracteristică unei societăți.* O unitate care mizează pe amorfizare își anulează, din premise, șansa de a se realiza.

Privit din această perspectivă, stilul de viață devine o problemă socială de mare acuitate. Înțelegerea proceselor sociale și individuale implicate în geneza stilurilor de viață, a influenței lor asupra formării motivației individuale ca și asupra eficienței activităților sociale în general constituie o premisă de neevitat în elaborarea programelor de dezvoltare a societății noastre socialiste. Dealtfel, acest adevăr tinde să devină o constantă a preocupărilor partidului nostru în realizarea țelului suprem al societății socialiste: creșterea bunăstării materiale și spirituale a oamenilor muncii, afirmarea multilaterală a personalității umane.

Preocupările pentru definirea stilului de viață sînt relativ recente. Implicațiile unui astfel de demers sînt diverse și complexe. De aceea, de egală importanță ni se înfățișează atît relevarea principalelor fenomene economico-sociale care au dus la crearea posibilității ca stilul

de viață să se afirme ca invenție culturală semnificativă, pe măsura creșterii gradului de libertate a ființei umane, cît și a resorturilor specifice individualității umane și care au produs posibilitatea manifestării unicității, a autoconstrucției de sine în cadre sociale eliberate atît de exploatarea economică, cît și de opresiune politică. Pentru că, existența stilurilor de viață nu presupune, în primul rînd, o aglomerare cît mai mare de lucruri, ci *o organizare originală, creativă a vieții* care, de o parte valorifică integral mijloacele materiale și spirituale la dispoziția unei societăți și de alta constituie un aport eficient și indispensabil, datorită unicității care o exprimă, la dezvoltarea multilaterală a societății.

1. O literatură extrem de diversă este consacrată, astăzi, mecanismelor interne ale determinării proceselor sociale. Registrul ei se întinde de la critica acerbă a „economismului" („școala ecologistă"), umanismele tradiționaliste, revitalizarea unor mai vechi teorii idealiste (neoplatonismul ș.a.) și pînă la relevarea „determinismului negativ" al relațiilor economice și sociale („efecte perverse") (2). Dincolo de încărcătura ideologică a disputelor, ele converg spre evidențierea unor structuri de determinare „intermediare" între datul material și diverse domenii ale activității spirituale. Dealtfel și în literatura noastră de specialitate „automatismul" sau „mecanicismul" determinismului economic au fost supuse unei critici eficiente, subliniindu-se ideea, afirmată cu vigoare în documentele partidului nostru, că dialectica reală a determinării economice se realizează prin activități umane, cu rol de mediere, politicul fiind hotărîtor.

După cum se știe, o vreme s-a crezut într-un determinism mecanic generat de modul de producție asupra tuturor celorlalte sfere ale socialului. O asemenea prejudecată a fost însă depășită, perspectiva asupra determinismului social devenind mai complexă. S-au extins, astfel, studiile asupra unor structuri intermediare, ansambluri mixte economico-sociale ca, de pildă, modul de viață. Dar, adeseori, modul de viață este privit ca o simplă proiecție socială a modului de producție, camuflîndu-se reducționismul teoretic amintit prin simple operații terminologice.

Modul de viață tinde, într-adevăr, să fie o proiecție socială a modului de producție, dar o analiză concretă a realității pe care o reflectă acest concept are nevoie,

pentru a se împlini, de abordări din mai multe unghiuri. Mai întîi, modul de viață poate fi privit ca *un cadru socio-economic și cultural-obiectiv*, în care are loc producerea și reproducerea vieții umane, ca o structurare social-istorică a condiției umane determinată de un anumit mod de producție și un anumit tip de civilizație. În acest sens, despre realitatea modului de viață putem vorbi atît la nivelul societății globale (macrosocial), cît și la nivelurile microsociale, constituind, astfel, ansamblul posibilităților și limitelor obiective de manifestare a indivizilor umani.

În al doilea rînd, modul de viață poate fi privit ca *un sistem de norme și valori instituite, ca un model social:* ideal pentru acțiunea socială, imperativ pentru ideologie. Dar modul de viață mai poate fi relevat ca *mișcare reală a practicii sociale*. Dacă modul de viață, ca expresie valorică, reprezintă ansamblul aspirațiilor și idealurilor care animă o societate privind nivelul maxim de performanță socială pe care îl poate obține personalitatea umană, modul de viață ca mișcare practică se compune din elemente ale producerii și reproducerii vieții la toate nivelurile semnificative ale existenței umane: individual, de grup, de clasă, național; concret, din varietatea stilurilor de viață. Ele se nasc în spațiul de manifestare a contradicției dintre modul de viață ca model valoric și ca aspirație și totalitatea instituțiilor și mijloacelor care realizează proiecția socială a modului de producție la un moment dat. Se poate face astfel o primă constatare: dacă elementele modului de viață au un rol stabilizator și, în anumite momente, conservativ, cele ale stilului de viață au un rol dinamic, transformator.

Unii autori au tendința de a considera că stilul de viață are o valoare strict subiectivă și, prin aceasta, preocupările științifice pentru descifrarea sa ar fi lipsite de semnificație socială. Într-adevăr, o asemenea perspectivă pare neîndoielnică dacă accentul în definirea stilului de viață se pune, în primul rînd, pe satisfacerea specifică a trebuințelor umane sau se atribuie doar instituțiilor sociale rolul de a afirma personalitatea umană. a) Accentul pe trebuințele umane anihilează orice discuție despre stilurile de viață sau calitatea vieții. O asemenea perspectivă oglindește gradul de presiune socială a problemei satisfacerii nevoilor umane. Într-o societate în care nevoile umane elementare: hrană, îmbrăcăminte, habitat, sănătate, educație nu sînt satisfăcute pentru toți, o discuție despre

inovarea stilurilor de viață este pur platonică. Aceeași situație caracterizează și societăți dintre cele mai dezvoltate, în care inegalitățile frapante, conflictele și inechitatea mențin o mare parte din membrii săi la condiția nesiguranței zilei de mîine. „Din existența contemporană n-au dispărut paradoxurile, iar omul încă mai suferă, omul ca ființă socială — nu numai individuală, biologică — mai suferă și nu o dată e chinuit de neliniștea fragilității sale. Istoria de astăzi, într-un loc sau altul al lumii, e sfîșiată încă de dureroase semne de întrebare. Cîte milioane și milioane de oameni nu se întreabă astăzi — în epoca revoluției tehnico-științifice și abundenței pe care o poate da cea mai înaltă productivitate a muncii atinsă vreodată — cu ce se va hrăni mîine?" (3). b) Accentul pe instituție înseamnă admiterea unui domeniu real, obiectiv, numai pentru modul de viață, stilul de viață sau calitatea vieții constituind „laturile subiective ale modului de viață", cum afirmă un autor maghiar (4). Același autor susține însă că modul de viață desemnează o *totalitate socială*, or, o asemenea totalitate, de la Marx încoace, este privită ca o unitate tensională: *obiectiv-subiectiv*.

În acest sens, stilul de viață se constituie din posibilități ale naturii umane care se obiectivează prin activitatea liberă și originală a personalității. Mai mult, orice stil de viață tinde să se impună ca model pentru întreaga viață socială, iar unele vor fi chiar instituite ca moduri de viață atunci cînd un nou mod de producție va impune, selectiv, trăsături ale stilurilor de viață compatibile cu exigențele sale social-economice. Așa s-a întîmplat cu stilul de viață burghez ce a început să se afirme în opoziție cu cele încurajate de feudalitate. Această „latură subiectivă" își dovedește, astfel, rolul său deosebit de important.

Tendința relevată exprimă tentația, mai generală, de a considera tot ceea ce este individual drept „realitate subiectivă". Atitudine ce constituie o cursă pe care cercetătorul însuși și-o întinde și care face impermeabile articulațiile subtile ale vieții sociale. Tocmai aceste articulații, în mod concret, vieți umane individuale realizează determinismul social și produc, atunci cînd proiectele sociale ignoră legitățile obiective, „efectele perverse" la care se referă Raymond Boudon. Semnificative sînt, în acest sens, unele efecte ale revoluției industriale. Dez-

voltarea puternică a industriilor a avut, după cum se știe, drept consecință creșterea instrucției publice, a pregătirii școlare, a educației atît ca nivel, cît și ca întindere socială. Motivele inițiale ale acestei dezvoltări le-au constituit necesitățile de forță calificată de muncă pentru diferitele industrii și servicii. Organizarea industrială avea însă nevoie doar de cunoștințele necesare pentru a asigura un grad de disciplină și un *savoir-faire* satisfăcător al muncitorului, cu scopul, imposibil de realizat, de a asigura înlănțuirea armonioasă a activităților pe care salariații trebuiau să le presteze. În opoziție cu modelul robot pe care industria ar fi vrut să-l realizeze în procesele de educație, efectele au fost exact contrare.

Întinderea socială a activităților educative, cuprinderea unei mase din ce în ce mai mari în procese educative, creșterea nivelului general de cunoaștere, pe această bază, au antrenat creșterea corespunzătoare a nivelului de aspirație a maselor, a aspirației la autonomie, la libertate, în opoziție cu valorile comportamentale pe care le promova lumea industrială. Dacă se poate vorbi, într-adevăr, de o succesiune de mai multe valuri în evoluția civilizației umane, așa cum susține Toffler (5), atunci s-ar putea spune că fiecare val își pregătește propria lui moarte. Fiecare val, deși prin legea firii tinde să se afirme, să se dezvolte, să înflorească, cel puțin în mobilurile lui inițiale, devine propriul său gropar prin consecințele exact inverse pe care le produce în conștiința oamenilor. Astfel, industria, industrializarea care alimentează, determină valori anumane, în esența lor, fac ca prin procesele complementare pe care le declanșează în întreg ansamblul social să pregătească „terenul uman" — dacă se poate spune așa — pentru propria lor depășire. Dar aceasta nu înseamnă că modul de producție dominant cedează deja presiunii pe care forțe contrarii naturii sale o exercită, ci numai că problema socială care s-a pus inițial — creșterea nivelului de instrucție a forței de muncă — nu s-a rezolvat în favoarea proiectului capitalist, ci a dobîndit un grad mai mare de complexitate: de unde inițial trebuia rezolvată o simplă nevoie economică, sistemul s-a trezit în fața unui ansamblu de probleme privind aspecte dintre cele mai diverse ale vieții sociale: inechități culturale, discriminare școlară, revendicări de participare la decizii în întreprinderi etc. Prioritatea socială s-a transferat, astfel, din planul economic în cel

al modului de viață. Și astfel, un concept, elaborat de cercetările sociologice, în primul rînd, s-a impus în actualitate: natura și calitatea modului de viață. Pentru moment problema este relativ comodă pentru sistemul capitalist; resursele dobîndite prin dezvoltarea economică i-au permis investiții, nesemnificative pentru valoarea globală a profitului, în planul organizării timpului liber, dezvoltarea unor comodități de locuit sau transport, exacerbarea consumului etc. Și astfel, noua tensiune socială produsă neintenționat a putut fi ameliorată. Totuși ea rămîne ca potențialitate întrucît ceea ce s-a realizat este departe de a fi satisfăcător în perspectivă. Ambivalența unor opțiuni în favoarea calității vieții sau elevarea stilurilor de viață este mult mai puternică decît presupun cele mai inveterate opoziții conservatoare din capitalismul contemporan la încercări de modernizare economică sau politică.

2. Este incontestabil că educația de masă, consecință a procesului de industralizare sau cel puțin alimentată și susținută de el, a constituit un pas marcant înainte pe calea umanizării societății, deși în nici un caz o asemenea intenție nu era conținută conștient în proiectul inițial. Capacitatea de absorbție a noilor aspirații generate pe această bază este însă, pentru o societate capitalistă, foarte limitată. S-au dezvoltat, în schimb, posibilitățile de deturnare a lor în direcții alienate, în primul rînd, prin exacerbarea consumului, prin transformarea lui în aspirație cu atît mai obsedantă cu cît nivelul dorit devenea mai dificil de obținut. Hiperconsumul — supraconsumul sau tendința consumeristă —, care reușește să domine o vreme mentalitatea comună, ajunge însă să fie repede contrazis de stiluri de viață divergente. Pentru că, în raport cu posibilitățile de consum care nu pot fi decît limitate în orice sistem de organizare economico-socială, originalitatea și creativitatea umană manifeste pe planul vieții individuale ne apar ca nelimitate. Dacă, în general, publicitatea și acțiunile de influențare și orientare ale mentalității comune conform devizei „consumă și aruncă" pot să prindă o vreme și încă destul de solid în mase cu nivel de evoluție sau instrucție scăzut, aceste tendințe nu reușesc să convingă mediile culturale ale societății cu mari disponibilități privind creșterea nivelului de aspirație. Marea majoritate sau stilurile tipice de viață se centrează, în societățile umane divizate în clase opuse,

în jurul unui ideal suprem: bogăția. Dar nu orice fel de bogăție este vizată, ci aceea care permite individului nu să devină liber, ci stăpîn pe o cantitate uriașă de mijloace materiale care să-i asigure stăpînirea unui număr cît mai mare de indivizi, influența asupra unui număr cît mai mare de activități și instituții sociale, valorificarea exclusivistă a personalității printr-un număr cît mai mare de acte investite cu putere socială. Este reprodus, astfel, în micro, modelul macrosocial pe care sistemul economic îl promovează în evoluția lui.

Un sens pozitiv uman al bogăției îl constituie dobîndirea libertății. În primul rînd, în raport cu propria psihologie, adică debarasarea de stress-ul mizeriei, al sărăciei sau al neputinței. În al doilea rînd, în raport cu ceilalți: lichidarea dependențelor materiale de orice fel în raport cu semenii. În al treilea rînd, în raport cu societatea: dobîndirea mijloacelor materiale necesare utilizării tuturor activităților sociale destinate potențării și afirmării personalității, de formare-instruire, de confruntare, de exprimare-afirmare etc. În al patrulea rînd, față de presiunea timpului: procurarea răgazului pentru gîndire, reflexie, autoexaminare și proiecție. În al cincilea rînd, de deplasare în spațiu: extinderea sferei de cunoaștere și comunicare. Și în al șaselea rînd, de deschidere spre valorile comunitare, privite diferențiat pe niveluri și pe ansamblul organizării societății. În acest sens, bogăția constituie *totalitatea mijloacelor de care individul are nevoie pentru a se afirma ca personalitate liberă și creatoare.* Dar bogăția constituie, în același timp, una din cauzele fundamentale ale înstrăinării și duce la pierderea definitivă a șansei de a fi uman, atunci cînd din mijloc al realizării personalității devine scop unic sau cînd așteptarea îndeplinirii lui se dovedește a fi iluzorie. Departe de a mai constitui posibilitatea materială pentru a dobîndi libertatea necesară afirmării creatoare, ea devine, de fapt, un nou mijlocitor al sclaviei, chiar și pentru cel care o posedă. Pe de altă parte, mizeria, sărăcia, devenind condiții de netrecut, constituie drumul cel mai sigur de întoarcere la animalitate, anarhism, la crimă, pentru că ele duc, în fond, la resemnare, la dispariția oricărei speranțe de schimbare.

Capitalismul și mai ales tipul de dezvoltare industrială pe care l-a promovat au schimbat datele condiției umane producînd, totodată, o nouă contradicție pe acest plan: dezvoltarea tehnologică actuală prefigurează o revoluție

de proporţii istorice în producerea şi reproducerea vieţii materiale şi spirituale a fiinţelor umane, în vreme ce tipul de relaţii care dirijează această evoluţie conservă orientarea lor individualistă, proprie şi adecvată pentru perioada de debut a sistemului economic capitalist. Dincolo de orice speculaţie partizană ori de scepticism teoretic, bazat pe absolutizarea dificultăţilor de afirmare a unei societăţi noi, premisa că doar socialismul poate asigura condiţiile necesare pentru reglarea conştientă a unor raporturi dinamice şi echilibrate între necesităţile structural-sociale şi cele ale afirmării libere şi creatoare a personalităţii se impune tot mai mult în reflecţiile actuale cu privire la perspectivele de dezvoltare socială.

Socialismul înseamnă, în acest sens, spargerea cercului vicios în care economia de consum, proprie capitalismului dezvoltat, este incapabilă să asigure bunăstarea generalizată datorită faptului că o nouă calitate economică produsă nu mai poate fi reconvertită integral în calitate umană. Doar socialismul ca o nouă structură economico-socială, dar şi ca un nou sistem de orientări valorice poate mijloci perceperea limitei dincolo de care consumul încetează să fie satisfacere de trebuinţe, de necesităţi şi devine dominaţie a obiectualului — anularea posibilităţii de sublimare a energiei vii în spiritualitate, de individualizare şi interiorizare a esenţei umane, pe scurt, de autocreaţie.

O asemenea condiţie va putea fi îndeplinită şi prin declanşarea şi stimularea orientărilor creative în afirmarea stilurilor de viaţă. Inerţia pe acest plan poate avea consecinţe perturbatoare în chiar procesul asimilării noilor valori promovate de socialism. Lipsa stilului, a structurii virtualităţilor şi manifestărilor unice şi irepetabile caracteristice fiinţei umane, într-o totalitate dinamică şi activă de afirmare a personalităţii îl abandonează pe individ unor „modele" conformiste pe care le receptează fără discernămînt şi le practică împotriva a ceea ce *el are* ca dat fundamental — autenticitatea sa umană. „Trebuie să ne aşteptăm ca anumiţi factori social-economici ca şi diferite mecanisme specifice civilizaţiei tehnice să acţioneze în continuare în direcţia generalizării standardelor superioare ale necesităţilor materiale, a aspiraţiei de a poseda şi a tendinţelor consumeriste atît în ţările capitaliste, cît şi în cele socialiste. Simpla deosebire de orînduire dintre sistemul capitalist şi cel socialist nu este suficientă pen-

tru o diferențiere socială a oamenilor, a aspirațiilor umane și a stilurilor de viață. Iar așteptarea că după etapa satisfacerii generale a necesităților materiale de bază va urma în țările socialiste, în mod automat, o cotitură spre necesitățile autorealizării umane reprezintă un optimism nejustificat" (6).

Stilul de viață reflectă calitatea reală a vieții individuale la fel cum modul de viață reflectă calitatea socială a vieții. Lipsa lui face imposibilă geneza și consolidarea unor orientări valorice care să asigure autonomia și constanța manifestărilor individuale. Stilul de viață se constituie prin obiectivarea potențialităților creatoare individuale. Aria sa de influență este în strînsă dependență de forța personalității pe care o exprimă ca și de permisibilitatea cadrului social în care se manifestă. Pentru apariția unor elemente creative de valoare și închegarea lor într-o invenție culturală semnificativă, nu condițiile materiale sînt în primul rînd determinante, ci gradul de democrație, de libertate reală asigurat de un anumit sistem social. Stilurile de viață creative nu se pot manifesta la scară socială decît în condițiile unei democrații depline. Cu cît spațiul de manifestare a personalității este mai intens cu atît posibilitatea apariției unei invenții culturale crește.

3. Dorința oamenilor de a-și satisface trebuințele într-un grad și într-un mod pe care le consideră adecvate este la fel de legitimă ca orice fapt elementar de viață. De aici însă și pînă la a transforma într-un scop terorizant satisfacerea în chipuri cît mai subtile și mai obsesive a nevoii este un drum destul de lung, care trece prin autodeformare, prin autoalienare. Aceste deformări se pot întinde pe un registru destul de larg: de la arivism la dorința de a acapara și dobîndi cu orice preț mijloace materiale în aglomerări din ce în ce mai mari și pînă la nebunia pe care o poate genera tendința de a-i domina pe alții. De aceea, supapa de siguranță a stilului de viață o constituie calitatea vieții — singura care este în măsură să realizeze o valorificare echilibrată a interrelațiilor dintre stilul de viață și modul de viață. Dacă modul de viață se referă la ansambluri ale producerii și reproducerii vieții unei comunități sau unei societăți, adică este modul concret al unei societăți de a organiza satisfacerea nevoilor vitale ale membrilor ei — nevoi care au căpătat o

expresie socială instituită —, stilul de viață are o valoare individuală: în primul rînd, el constituie manifestarea activă a individualității sociale, în cadrul unui mod de viață dat și uneori depășindu-l.

Modul și stilul de viață sînt caracteristice unui anumit mod de satisfacere a necesităților umane. Acestea din urmă se manifestă în ipostaze diferite ca: *nevoi, aspirații, valori, instituții sociale* menite să le asigure satisfacerea. *Nevoia* constituie un mobil imediat și vital al activității umane. Ea exprimă o lipsă de energie materială sau spirituală care trebuie să fie acoperită. *Aspirația* constituie expresia ideală a nevoii, atît ca grad, cît și ca mod de satisfacere. Din tensiunea constantă între nevoie și aspirație ia naștere *valoarea*, ca exprimare conștientă a nivelurilor de atins și a evaluării mijloacelor și practicilor necesare satisfacerii nevoii. Precizarea acestei evaluări, creșterea influenței sale sociale, corespunzător cu creșterea producției și a complexității vieții sociale, determină *tipurile de instituții* pe care practica socială le generează pentru satisfacerea nevoilor umane. Chiar dacă noțiunea de nevoie n-a fost asimilată decît relativ recent de gîndirea economică, ea a influențat *avant la lettre* organizarea activităților economiei prin alte noțiuni ca cerere, piață etc.

Instituția este forma activată, practică a valorii care, la rîndul său, este produsă de mișcarea dialectică a contradicției dintre nevoie și aspirație. Odată această contradicție epuizată, între o anumită nevoie și o anumită aspirație, datorită faptului că activitatea de satisfacere tinde să devină un automatism, atunci cînd mijloacele sociale sînt, pe un plan sau altul, abundente, nevoia ca și aspirația încetează să mai fie mobiluri vii ale acțiunii, iar valoarea instituită își pierde legitimitatea socială. Și totuși ea se mai păstrează, un anumit timp, datorită inerției specifice oricărei activități instituite.

Pentru om, acest proces este relativ îndelungat și are o valoare demonstrativ-formativă. Epuizarea sa păstrează intactă experiența care, asimilată, contribuie la creșterea gradului de complexitate a tensiunii dintre o nouă nevoie și o nouă aspirație, constituind, astfel, premisa pentru invenții culturale semnificative.

Modul concret de realizare a acestei relații între *nevoie-aspirație-valoare* la nivelul individualităților sociale re-

prezentative precum și interferențele acestei relații cu instituțiile sociale generate de un anumit mod de viață alcătuiesc stilul de viață. Dacă modurile de viață sînt instituite, stilurile de viață sînt inventate.

Diverse date structurale ale modului de producție provoacă atitudini specifice pe planul vieții individuale. Acestea au o răspîndire mai mare dacă întîlnesc un stimul adecvat (consens) și ajung să devină semnificative pentru un grup, o categorie sau o clasă socială. O asemenea tendință, de natură creatoare, poate să se afirme ca o invenție culturală în măsura în care stimulii sociali influenți o afirmă ca atare. Dacă modul de viață are o existență umană reală, numai în măsura în care este afirmat de stiluri de viață compatibile cu exigențele sale, la rîndul său stilul de viață se poate manifesta ca invenție culturală numai dacă modul de viață este caracterizat printr-o structură suficient de complexă și echilibrată. Unilateralitatea acestuia din urmă poate determina o unilateralitate corespunzătoare a celui dintîi. Unilateralitate care va genera o reacție compensatoare din partea individualității sociale care tinde să dobîndească, pentru cadrul său de viață, o complexitate comparabilă cu cea a sistemului său de potențialități. Parafrazînd un celebru dicton latin, am putea spune că *nimic nu se afirmă pe plan social înainte de a exista ca tendință (potențialitate) pe plan individual.* Chiar și modurile de producție bazate pe inegalitate și selecție elitară se prăbușesc nu numai datorită limitării lor intime, ci și ca urmare a forței reactive a individualităților marginalizate de selecția și inegalitatea conținută în datele inițiale ale modului de producție.

De aceea, pentru o societate modernă ale cărei opțiuni de dezvoltare nu pot evita imperative ca desființarea inegalităților frapante și afirmarea tuturor oamenilor pe baza unei activități sociale productive, intervenția în procesele de formare și afirmare a stilurilor de viață este o necesitate. Un asemenea proiect, dacă este deturnat de scopuri voluntariste sau demagogice și nu întrunește, de fapt, condițiile unei acțiuni conștiente, ar putea să sufere două tipuri de deformări: *dirijismul*, care sfîrșește întotdeauna în influențarea efectelor și nu a cauzelor și, mai devreme sau mai tîrziu, eșuează în represiune (vezi cazul fascismului); *manipularea*, care înseamnă convertirea conștiințelor la acțiuni compatibile cu un scop

deformant, mascat de opțiuni ideologice ce exprimă aspirații populare la un moment dat. Modul eficient de intervenție conștientă, adecvată atît scopurilor, cît și valorilor umaniste, promovate de o societate socialistă, este însă cel de tip indirect, constînd în influențarea cauzelor și a legăturilor între procesele pe care acestea le declanșează, adică *implicarea* (7).

4. Selecția socială care s-a produs și a dus la instituirea unuia sau altuia dintre modurile de viață a fost însă mereu restrictivă. O valorificare deplină a tuturor posibilităților semnificative de inovare a întregului ansamblu social, pe care le conțin invențiile culturale produse de stilurile de viață, solicită o strategie complexă a acțiunii conștiente generalizate.

Influența stilului de viață individual, creativ, este limitată. Această limitare se datorește în principal tendinței de specializare a activităților sociale. Iată ce spune în acest sens J. Fourastié: „timp de secole dacă nu de milenii, cel puțin majoritatea celor despre care istoria sau preistoria deține informații, au asociat deci frumosul, adevărul și utilul și au urmărit evoluția estetică în cele mai mărunte manifestări ale vieții cotidiene și ale vieții intelectuale. Azi, și se pare din ce în ce mai net de cincizeci sau o sută de ani numai, arta s-a cantonat într-un domeniu specific expulzat din viața curentă a omului mediu. Astfel, frumosul, adevărul și utilul sînt urmărite separat și pe planuri diferite" (8). Unitatea omului este astfel spartă. Activitățile fundamentale, constitutive ale societății s-au separat într-atît, în condițiile capitalismului, încît astăzi legăturile între activitățile politice, activitățile estetice și activitățile științifice tind să slăbească. Cel puțin pe planul conștiinței, dacă nu și pe cel al realității. O asemenea realitate a trezit, la nivel individual, o tendință exact contrarie — individualizarea strictă a stilurilor de viață, încercarea individului de a-și autonomiza existența, cea liberă pe care nu și-o „vinde" societății. Departe de a constitui însă o soluție, o asemenea tendință ar putea duce, practic, la spargerea societății, la atomizarea indivizilor, a grupurilor și claselor sociale.

Soluția reală o constituie refacerea punctelor de comunicare dintre activitățile sociale fundamentale, refacerea unității existenței sociale pentru a putea construi unitatea omului. Iar aceasta presupune o strategie politică

solidă și eficientă, întemeiată pe consensul real al unei societăți care a decis să se autoconstruiască. Dificultățile în calea unei astfel de construcții sînt însă multiple. Unele dintre ele sînt create chiar de avantajele temporare pe care organizări momentane ale activităților sociale și economice le produc. *Boom*-ul economic care a urmat celui de-al doilea război mondial și care i-a surprins, de pildă, și pe cei mai aprigi apologeți ai sistemului capitalist — această supradezvoltare, nescontată în proporțiile în care ea s-a produs —, a oferit posibilități imense de manipulare a maselor. Un slogan s-a oferit imediat: *welfare state* (statul bunăstării sau statul providențial). Existența lui a fost însă scurtă. Criza declanșată de primele sindroame energetice de la începutul anilor '70 a dus rapid la discreditarea și la dispariția lui.

Dacă iluzia bunăstării pe care au întreținut-o 20 de ani de creștere economică susținută se baza în principal pe criterii cantitative, pe indicatorul nivel de trai, care avea în vedere doar creșterea parametrilor cantitativi ai vieții umane, calitatea vieții care exprimă fidel determinările esențiale ale stilului de viață, vizează, de astă dată, relații mai complexe, relații care exprimă totalități ale personalității umane, totalități ale afirmării omului. Ea vizează un *feed-back* necesar între structura activităților de dezvoltare socială și structura personalității umane. Desigur, că acesta este nivelul maximal pe care conceptul îl vizează în sens strict științific. După cum se știe, interpretări propagandistice nu au întîrziat să apară. Propaganda va prelua, totdeauna, acel conținut al ideii sau al conceptului care este favorabil politicii pe care o sprijină și o slujește, cel puțin temporar. De aceea, credem că, în actualul deceniu, preocupările de acest gen vor fi deosebit de importante. Probabil că problematica drepturilor omului va ceda locul prioritar în propaganda occidentală actuală și cea a calității vieții va constitui o sursă de identificare a diferitelor „avantaje" ale sistemului capitalist. De aceea, definirea unor criterii de evaluare a proceselor de formare a stilurilor de viață, a factorilor multipli pe care acestea le fructifică constituie un obiectiv de cea mai mare importanță pentru preocupările noastre științifice.

Stilul de viață se definește în raport cu tipul și nu cu gradul de cultură, în raport cu natura muncii/activității și nu cu profesiunea. O tipologie a stilurilor de viață este

dificilă întrucît un anumit stil de viață nu este niciodată desăvîrșit, caracteristicile sale nu au stabilitatea pe care o au cele ale modului de viață; probabilitatea schimbării este aici direct proporțională cu gradul de individualitate ce caracterizează o ființă umană sau un grup social. În afară de cazurile grave de alienare, viața fiecărui om poate fi privită ca un proces de căutare și autodezvăluire a identității sale. Motivarea socială a acestei întreprinderi este foarte puternică mai ales în cazul societăților deschise, participative.

Cel puțin două direcții de studiu sînt indispensabile pentru definirea stilurilor de viață proprii unui anumit tip de societate: a) studiul posibilităților de acțiuni modelatoare și conștiente ale societății asupra formării și afirmării stilurilor de viață și b) studiul tendințelor reale ce pot fi relevate în procesul de apariție și afirmare a individualităților sociale. Probabil că vom putea, astfel, desprinde mai multe grupuri de stiluri de viață: tradiționale sau „istorice" cum le numește A. Sicinski (9), de tranziție, integrative, nonconformiste, de sinteză etc.

Stilurile de viață tradiționale n-au suferit mari schimbări; se vorbește, în continuare, despre un stil de viață muncitoresc, țărănesc, intelectual ca și despre stiluri de viață tranzitorii: mic-burghez sau agroindustrial specific societăților în plin proces de industrializare. Ele păstrează trăsături care le disting, fie prin persistența proceselor economice care le-au produs, fie prin noua poziție socială pe care anumite pături au dobîndit-o.

Aceste trăsături nu sînt prin ele însele negative sau pozitive. Ele pot fi ori negative ori pozitive în funcție de contextele sau cîmpurile sociale concrete în care se manifestă. De exemplu, există tipuri de solidaritate distructivă a muncitorilor (vezi ludismul) precum există valori perene ale autarhiei intelectuale, produse în acea splendidă izolare a geniului. Problema nu este de a distruge un stil de viață pentru a-l înlocui cu altul sau a le distruge pe toate pentru a le înlocui cu unul singur. Soluția reală o constituie *sinteza*, pe măsura avansării procesului de omogenizare socială, în primul rînd economică și culturală. De fapt, o analiză a proceselor sociale care se produc în societățile moderne ne-ar conduce repede la concluzia că stilurile de viață de sinteză au început să aibă deja o expresie proprie. Ele au fără îndoială un caracter mai mult potențial. Trăsăturile lor, pe plan su-

biectiv, le-ar constitui originalitatea, franchețea, creativitatea, sinceritatea, spontaneitatea, iar obiectivele pe plan social: dezarmarea, umanizarea tehnicilor și ritmurilor impuse de dezvoltarea industrială, „reconcilierea" omului cu natura. Asemenea tendințe merită să fie cunoscute și încurajate. Ele sînt de domeniul invenției culturale și se nasc la intersecția diverselor medii culturale și a diverselor tipuri de individualitate. Proiecția socială a stilului de viață ca invenție culturală semnificativă este practic imposibilă prin simplu efort individual, cel puțin, în societățile în care diviziunea muncii și diviziunea socială sînt foarte pronunțate. Și totuși, în timp, aceste stiluri de viață, individual creative, au o influență cumulativă deosebit de semnificativă, ele au o valoare alternativă foarte mare.

Fără îndoială că stilurile de viață nu se afirmă și nu se dezvoltă izolat de contextul social mai larg pe care îl constituie modurile de viață.

Modurile de viață se constituie din structurări ale experienței sociale a unei comunități, considerată drept semnificativă pentru un anumit tip de organizare economică și un anumit tip de acțiune politică. Cele două pot să nu concorde, în cazul unei conflictualități sociale puternice, dar în mod sigur se vor armoniza pragmatic în măsura în care sistemul politic este mai permisiv. Se poate spune, astfel, că *stilul de viață este produsul activității personalității umane, se constituie din acțiunile ei specifice, pe scurt, din existența culturală a personalității care structurează activitățile necesare producerii și reproducerii vieții în funcție de orientări valorice proprii.* Dacă modul de viață poate fi schimbat prin revoluție socială, stilul de viață poate fi inovat, în mod real, doar prin autodescoperire și autoeducație în condițiile unei libertăți de manifestare a ființelor umane în continuă creștere. Întărirea caracterului normativ al modului de viață reduce simțitor posibilitatea de inovație pe planul stilurilor de viață; „individul este principalul sistem perturbat prin folosirea metodelor normative, el fiind unitatea activă elementară" (10). Asigurarea, la nivel macrosocial, a transformărilor cerute de tendințele de schimbare manifeste pe plan individual sau de grup creează condițiile necesare unei *autoconstrucții coerente a subiectivității umane* concretizată și în stilul de viață. În condițiile socialismului, dată fiind creșterea accentua-

tă a responsabilității umane, omul există în mod obiectiv, ca ființă originală, creativă, în măsura în care propria sa subiectivitate devine realitate obiectivă. Realitatea și validitatea construcțiilor subiectivității sînt atestate de adecvarea lor la cerințele unei necesități pe de o parte, iar pe de alta, de eficacitatea pe care o au în desfășurarea vieții umane, în multilateralizarea dezvoltării sociale.

NOTE ȘI BIBLIOGRAFIE

1. Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Plenara Consiliului Național al Frontului Democrației și Unității Socialiste*, din 10 februarie 1982, „Scînteia", 11 februarie 1982.
2. Expresie introdusă de sociologul francez Raymond Boudon (*Les effets pervers et ordre social*, P.U.F., Paris, 1977) pentru a numi rezultatele nedorite și neintenționate ale unor acțiuni sociale în interacțiunea reciprocă și a explica mecanismele sociale care fac ca rezultanta acțiunii istorice să fie „produsul unei forțe activînd ca totalitate în mod inconștient și involuntar. Căci, ceea ce vrea fiecare în parte e zădărnicit de un altul, iar ceea ce rezultă de aici este ceea ce n-a fost dorit de nimeni" (Friedrich Engels, *Scrisoare către Joseph Bloch*, K. Marx, F. Engels, *Opere alese*, vol. II, Editura politică, București, 1967, p. 461).
3. Dumitru Ghișe, *Dimensiuni umane*, Editura Eminescu, București, 1979, p. 257.
4. D. Fukas, *Filosofskii aspekt poniatiia obraza jizni*, în vol. *Problemi metodologhii issledovaniia obraza jizni v soțialisticeskih stranah*, Warszwa, 1979, p. 58.
5. Cf. Alvin Toffler, *La troisième vague*, Denoël, Paris, 1980.
6. Andrzej Sicinski, *Styl zycia*, Panstwowe Widawnictwo Naukowe, Warszawa, 1978, p. 201—202.
7. Înțelegem prin implicare o relație de *co-responsabilitate*. O asemenea relație poate fi comparată cu cea de consens, în care opiniile nu sînt explicite, ci implicite dar aspirațiile sînt clare, comune. Implicarea ar constitui un tip de acțiune conștientă, aptă să pregătească apariția uneia superioare și complexe — autocontrolul social.
8. Jean Fourastié, *Art, société et technique*, în „Diogène", nr. 100/1977, p. 158—190.
9. A. Sicinski, *op. cit.*, p. 318.
10. Cătălin Zamfir, *Metoda normativă în psihosociologia organizării*, Editura științifică, București, 1972, p. 188.

ROLUL VALORILOR ÎN STRUCTURAREA ŞI DINAMICA STILULUI DE VIAŢĂ

GEORGETA PLOEŞTEANU MARGHESCU

1. **Stilul de viaţă — permanenţă şi actualitate.** Stilul de viaţă — realitate diferenţiatoare dintotdeauna a oamenilor şi colectivităţilor umane — a reprezentat un obiect de stăruitoare meditaţie, integrîndu-se tentativei mai ample de descifrare de către om a propriei sale condiţii. Constituindu-se într-o permanenţă a reflecţiei omului despre om, problema stilului de viaţă a dobîndit, în epoca noastră, o rezonanţă şi o actualitate aparte. Fapt explicabil prin considerarea sa în perspectiva particularităţilor epocii contemporane. Remarcăm, astfel, pe de o parte, că pe măsura dezvoltării ştiinţei şi perfecţionării mijloacelor tehnice a crescut şi capacitatea omului de a domina natura. Aprofundarea cunoaşterii vieţii sociale, pe de altă parte, a sporit posibilităţile de intervenţie activă, conştientă, în orientarea şi conducerea activităţii sociale. Sfera controlului conştient exercitat de către om tinde să se extindă şi asupra omului însuşi, a modului său de a fi şi de a vieţui. Expresia tentativei luării în stăpînire de către om a înseşi fiinţei sale o constituie tendinţa din ce în ce mai manifestă ca, în structurarea stilurilor de viaţă ale colectivităţilor umane actuale, tradiţiei să i se substituie opţiunea conştientă, lucidă, concordantă cu caracteristicile proprii epocii noastre. Este acut resimţită necesitatea reconsiderării, la nivelul unor mari colectivităţi umane, a unor societăţi în ansamblul lor, a stilului lor de viaţă, a remodelării sau transformării sale revoluţionare. Desigur, modalitatea de împlinire a

tentativei amintite prezintă caracteristici distinctive în diferitele contexte sociale coexistente ale epocii noastre. Astfel, omul societății socialiste se confruntă în cea mai mare măsură și cu cea mai mare acuitate cu problema făuririi unui nou mod de viață corespunzător acestei societăți. Aici apar pregnant atît tendința, cît și posibilitatea luării în stăpînire de către om nu doar a naturii, dar și a societății și a propriei ființe. Problema menționată apare ca extrem de actuală și pentru societățile așa-numitei „lumi a treia". Colectivitățile umane aparținînd acestor societăți se confruntă simultan atît cu problema alegerii căii de dezvoltare, cît și cu aceea a stilului de viață adecvat deopotrivă structurilor lor tradiționale, particularităților rezultate din traiectoria lor istorică, cît și noii căi alese. Și, în sfîrșit, problema stilului de viață se pune cu acuitate și în fața occidentalului care, dacă pînă de curînd a proclamat superioritatea modului său de viață în raport cu oricare altul — situîndu-se, astfel, pe poziții etnocentriste —, astăzi conștientizează nu doar că această superioritate nu este reală, dar și că modul de viață centrat în jurul unor valori ca realizarea prin bunuri, bogăție etc. nu răspunde dezideratelor fundamentale ale împlinirii omului. În acest sens sînt interesante concluziile pe care le degajă Ethel Albert în urma unei analize a valorilor proprii poporului american, concluzii care reliefează că realizarea valorilor tradiționale americane — eficiență, bogăție, putere, libertate — n-a răspuns speranțelor ce se puseseră în ele (1).

Constatînd deci actualitatea analizei stilului de viață, remarcăm, totodată, faptul că ea prezintă particularități distinctive în cadrul diferitelor societăți ale lumii contemporane și chiar în interiorul acestor tipuri. Stilul de viață apare, în primul rînd, drept o problemă cu profunde implicații la nivelul practicii sociale. Drept care putem aprecia că prezența ei în sfera de interes a teoreticienilor se datorează amplei sale rezonanțe la nivelul vieții sociale; dar nu numai al ei. În cele ce urmează, ne vom limita doar la enunțarea determinărilor de natură teoretică.

Se pot distinge două filiere care au condus la conturarea stilului de viață ca un domeniu distinct: meditația despre cultură, pe de o parte, preocupările de natură antropologică, pe de altă parte. Odată cu constituirea filo-

zofiei culturii s-a afirmat, în cadrul acesteia, unitatea cultură-om (2). Ideea a fost potențată și valorificată, ulterior, într-un alt context teoretic — antropologia culturală — îndeosebi în cadrul acelor orientări care au conceput cultura ca realitate trăită, ca totalitate a *pattern*-urilor de comportament. Fapt ce a condus la caracterizarea culturii drept „mod de viață al unui popor" (3). De aici pînă la problema stilului de viață nu mai era decît un pas de făcut. Și acest pas a fost făcut de către acei teoreticieni care au afirmat explicit că „tipul de cultură determină un anumit mod de viață" (4). Astfel, problema stilului de viață este pusă într-un cadru teoretic deosebit de propice definirii și clarificării ei. Ipoteza de bază care ne este impusă de acest cadru este următoarea: diversitatea stilurilor de viață este, în primul rînd, o diversitate culturală. Ceea ce implică o perspectivă axiologică în abordarea stilului de viață. Dar punerea pe baze corecte a analizei stilului de viață presupune luarea în considerare a unor coordonate teoretice mai largi: teoria determinismului social, teoria acțiunii, teoria personalității, psihologia socială. Elementele oferite de acestea trebuie însă, în vederea asigurării caracterului unitar al unei tratări cuprinzătoare și complexe, subsumate perspectivei axiologice.

2. **Stilul de viață — caracteristici, coordonate definitorii.** Pentru clarificarea modului și măsurii implicării valorilor în structurarea stilului de viață se impune, mai întîi, disocierea analitică a stilului de viață de modul de viață, ceea ce va facilita sesizarea caracteristicilor lor diferențiatoare, a elementelor lor structurale distinctive.

Condițiile materiale ale vieții sociale — structurante pentru modul de trai — sînt date în raport cu individul (grupul) nevoit să-și desfășoare existența în acest cadru predeterminat. În această arie predeterminată individul (grupul) are posibilitatea să opteze, să-și elaboreze în mod liber un comportament propriu, diferențiator, să se autodetermine potrivit propriului proiect. Pe temeiul teoriei determinismului social, din perspectiva considerării raportului societate-individ, sesizăm drept note diferențiatoare pentru:

modul de viață	*stilul de viață*
— determinat	— autodeterminat
— obiectiv	— subiectiv
— dat	— creat, făurit
— determinant (în raport cu individul)	— autodeterminant
— exteriorizare	— interiorizare
— socializare	— personalizare

Remarcăm deci existența unei relații complexe între stilul de viață și modul de viață: stilul de viață se exprimă în modul de viață; modul de viață este cadru general de determinare a stilului de viață, dar stilul se manifestă atunci cînd determinarea exterioară devine, prin interiorizare, autodeterminare. Modul de viață interiorizat devine stil de viață; stilul de viață exteriorizat devine mod de viață. Stilul de viață reprezintă, la nivel individual și grupal, autodeterminare realizată într-o arie predeterminată. Stilul de viață se constituie drept cristalizare originală unitară, la nivelul modului de a fi al individului, a datului intern și a condițiilor exterioare. De remarcat faptul că „datul intern" este și el, la rîndu-i, parțial, rezultat al unor condiționări exterioare. Elementul esențial al acestui „dat intern" îl reprezintă valorile interiorizate. Analiza stilului de viață prin raportarea sa disociativă la modul de viață ne-a condus deci la problema valorii. Raportarea stilului de viață exclusiv la modul de viață nu este suficientă; ea se cere întregită prin considerarea valorii. Pe temeiul afirmării dublei raportări a stilului de viață — la modul de viață și la valoare — formulăm ipoteza, pe care analiza ulterioară urmează s-o valideze, că modul de viață se exprimă în stilul de viață nu direct, ci prin mijlocirea valorilor.

3. **Valoare și stil de viață.** Analiza raportului dintre valori și stilul de viață, a măsurii și modalității implicării valorilor în stilul de viață trebuie precedată de cîteva precizări ce au menirea de a se constitui în premise ale acestei analize: tratarea stilului de viață prin prisma unității om-cultură, om-valoare; stilul de viață caracterizează atît indivizii, cît și colectivitățile umane.

În vederea clarificării raportului stil de viață-valoare ne poate fi utilă menționarea conținutului conceptului de stil în accepțiile sale originare din estetică — prin Winc-

kelmann — şi din filozofia culturii — prin Nietzsche. Deşi definit preponderent prin elemente formale, conceptului de stil i s-a acordat şi o încărcătură axiologică. Această încărcătură a fost preluată şi în definirea stilului de viaţă. Conceptului de stil de viaţă i se acordă un conţinut valoric atunci cînd este definit, cum se face adesea, drept unitate lăuntrică a modului de a fi al unui individ, unitate rezultată din subsumarea comportamentului, atitudinilor, concepţiilor unei (unor) valori fundamentale. Stilul de viaţă transpare deci în acţiuni, comportament, atitudini, factorul lor unificator constînd în fundamentarea, întemeierea lor valorică. Trebuie subliniată aici unitatea foarte strînsă, realizată în cadrul stilului de viaţă, între valoare şi acţiune. Este drept că nici o valoare nu este, potenţial, neutră, orice valoare incitînd la acţiune, angajînd. Constitutive însă stilului de viaţă devin doar acelea dintre valori care se convertesc din valori declarate în valori trăite, în mod de a fi, acele valori deci care orientează individul (colectivitatea) în actele sale, în întreaga sa existenţă. Stilul reprezintă, prin urmare, comportament (în accepţia extinsă a termenului) în care au fost „încorporate" valori. În consecinţă, stilul de viaţă se constituie ca expresie nu a totalităţii valorilor la care individul (grupul) aderă, ci doar a valorilor trăite. Date fiind structura valorică a stilului de viaţă, pe de o parte şi natura valorii (fapt relevat anterior privind capacitatea oricărei valori de a incita la acţiune actualizată doar de unele dintre valori), pe de altă parte, se impune distincţia dintre *stilul proiectat*, dezirabil, care cuprinde totalitatea valorilor pentru care optează individul (grupul) şi, implicit, totalitatea comportamentelor potenţiale rezultate şi *stilul realizat*, trăit, care subsumează doar valorile în acţiune.

Sînt însă suficiente elementele menţionate pentru caracterizarea raportului stil de viaţă-valori? Prezenţa valorilor trăite, a comportamentului întemeiat valoric este necesară, dar nu suficientă. Stilul presupune încă ceva — şi aici trebuie să facem din nou apel la accepţia originară a conceptului de stil. Valorile sînt multiple, diferenţiate, iar comportamentul, întemeiat valoric, se concretizează într-un set de roluri care pot fi uneori contradictorii. Stilul este cel care asigură unui individ coerenţă interioară. Stilul îşi face simţită prezenţa prin

armonizarea valorilor la care aderă individul şi implicit a rolurilor sociale pe care le îndeplineşte, ceea ce presupune ierarhizarea valorilor. Astfel individul devine personalitate. Stilul este răspunzător de consistenţa personalităţii, el opunîndu-se modului „proteic" de a fi (5).

Pe temeiul celor semnalate anterior putem caracteriza astfel stilul de viaţă din perspectiva relaţiei sale cu valoarea: stilul de viaţă este dat de totalitatea coerentă, armonioasă a acelora dintre valorile pentru care individul (grupul) a optat, care transpar în modul lui de a fi (în comportamentul implicit şi explicit, material şi ideal) acordînd, astfel, individului (grupului) singularitate, unicitate, identitate particularizatoare. De remarcat că stilul nu se identifică cu valorile; el este comportament în care transpar valorile; nu un conglomerat de valori, ci valori constituite în sistem; avînd un temei valoric, iar valoarea fiind obiect al opţiunii, stilul intră în sfera autodeterminării.

Rezultă deci că stilul se structurează în funcţie de valori; stilul reprezintă o caracteristică intrinsecă unei personalităţi (colectivităţi) exteriorizată în acţiune, creaţie, comportament ca şi în rezultatele acestora deci în „operă" şi în modul de realizare a acesteia; stilul individualizează personalitatea (colectivitatea); în şi prin el se exprimă specificul ei; există o strînsă relaţie între stilul individual de viaţă şi cel colectiv, în aria unei comunităţi date constituindu-se un „set" de stiluri de viaţă posibile. Subliniind faptul că valoarea reprezintă element constitutiv central al stilului de viaţă trebuie remarcat dublul rol al valorilor în raport cu stilul de viaţă: afirmativ, constructiv, de structurare a stilului de viaţă; „negativ", de destructurare şi restructurare a stilului de viaţă. În consecinţă, nu numai că stilul de viaţă se structurează pe temei valoric, dar şi dinamica stilului de viaţă de la o generaţie la alta — pe verticală —, de la un individ la altul — pe orizontală — are, de asemenea, o determinare valorică.

4. **Rolul valorilor în structurarea stilului de viaţă.** Aprofundarea modului în care valorile structurează stilul de viaţă presupune, întrucît stilul se exprimă în comportament, un efort de clarificare a raportului valoare-acţiune. Stilul de viaţă implică, cum am arătat, nu valorile declarate, ci trăirea valorilor, exprimarea lor în

comportamente, atitudini, conduite, convertirea opțiunilor valorice în proiecte de acțiune. Putem afirma că în raportul său cu stilul de viață, valoarea își manifestă, prin excelență, capacitatea sa de organizatoare a sistemului de acțiuni, așa cum releva Clyde Kluckhohn. El menționa că „valoarea influențează alegerea modurilor, mijloacelor, scopurilor valabile ale acțiunii" (6). Dar dacă acest lucru este valabil pentru orice valoare, se poate realiza o ierarhizare a valorilor în funcție de măsura implicării lor în acțiune. De remarcat că tocmai în urma unei astfel de tentative de clarificare a implicării valorilor în acțiune a fost elaborat, în antropologia culturală contemporană, conceptul de orientări de valoare. În cadrul sistemului de valori al unei comunități, orientărilor de valoare le revine rolul de orientatoare ale acțiunii umane. Florence Kluckhohn definește orientările de valoare drept principii autorizate privitoare la problemele fundamentale ale existenței care influențează profund comportamentul; ele sînt valori de bază și criterii fundamentale ale ordonării logice a valorilor caracteristice unei societăți date, reprezentînd, în consecință, apogeul ordinei ierarhice a valorilor (7). Din această perspectivă putem aprecia că, în primul rînd, orientările de valoare sînt constitutive stilului de viață, prin aceasta accentuînd faptul că nu valoarea în sine, ci valoarea prin capacitatea ei de a incita la acțiune, conduită, atitudine se manifestă în stilul de viață. Ea are darul de a acorda comportamentului, gestului, atitudinii coerență, semnificație.

Problema care se pune este dacă afirmarea valorii drept conținut principal al stilului de viață nu implică o modalitate reducționistă de înțelegere a acestuia. Răspunsul este, după părerea noastră, negativ. Mai mult, considerăm că apelul, în primul rînd, la valori în explicarea stilului de viață ne ajută în mare măsură să-i sesizăm caracterul complex, dubla sa condiționare, obiectivă și subiectivă, internă și externă. Totodată, permite reliefarea unui fapt deosebit de semnificativ: acțiunea factorilor materiali sociali asupra stilului de viață se exercită nu direct, ci mediat, prin mijlocirea valorilor. Valorile condensează atît factorii obiectivi, cît și pe cei subiectivi. Deci, afirmarea rolului principal al valorilor în structurarea stilului de viață, departe de a implica o modalitate explicativă reducționistă, face posibilă evidențierea con-

figurației complexe a factorilor ce contribuie la constituirea stilului de viață.

Să punctăm, în cele ce urmează, coordonatele procesului prin care este structurat stilul de viață cu conținutul său valoric în care se exprimă dubla condiționare obiectiv-subiectivă. Stilul de viață se constituie pe temeiul unor determinanți materiali a căror expresie concentrată și imediată — relativ la stilul de viață — este modul de trai. Condițiile materiale date sînt receptate și integrate existenței reale a individului (grupului) în mod diferit, selectiv; ele sînt valorizate diferit, în funcție de aceste opțiuni valorice diferite constituindu-se stiluri diferite de viață. In acest sens și în această măsură stilul este expresia autodeterminării. Astfel încît, pe temeiul aceluiași mod de trai se poate edifica o multitudine de stiluri de viață, o diversitate extrem de bogată, nuanțată, o gamă largă, mergînd de la considerarea mijloacelor materiale de trai drept scop în sine pînă la aprecierea lor drept mijloc pentru realizarea spirituală, de la înstrăinare la existența autentic umană. Opțiunile valorice fundamentale orientează, în liniile sale principale, modul de a fi al individului (grupului), constituie temei al ierarhizării scopurilor, țelurilor, contribuie, astfel, la structurarea într-un tot coerent a existenței individului (grupului). Se impune reliefarea existenței unei relații complexe între sistemul de valori al unei societăți date și caracteristicile stilurilor de viață ale indivizilor (grupurilor) aparținînd respectivei societăți. Ne apare, astfel, clar că ființa umană este condiționată de sistemul valorilor dominante în țara sa, care justifică anumite scări de prioritate și stiluri de viață și prevalează atît în existența cotidiană, cît și în expresiile cele mai înalte ale activității spirituale (8). Putem conchide, în sensul celor menționate, că stilul de viață apare drept veriga de legătură dintre cultură și personalitate, el reprezentînd, în calitate de expresie coerentă și armonioasă, măsura în care personalitatea și-a însușit cultura (valorile culturii căreia îi aparține) sau acea parte din cultura însușită de personalitate și devenită mod de a fi.

Analiza rolului valorilor în structurarea stilului de viață implică luarea în considerare a raportului dintre spontan și conștient, a ponderii pe care fiecare dintre ele o are în diferitele etape ale existenței individului în structurarea stilului său de viață. Desigur, în măsură

apreciabilă, stilul de viață este expresie a autodeterminării, cum am mai spus. Aceasta însă nu trebuie concepută într-o manieră absolutizantă, nu numai întrucît autodeterminarea se realizează într-o arie predeterminată, dar și întrucît un rol aparte în realizarea ei revine modelului, ceea ce are consecințe sociale extrem de importante; căci se impune găsirea, la nivel social global, a modalităților optime de orientare a opțiunilor către stilurile social-dezirabile și, totodată, se cere să se recurgă la utilizarea lor cu deosebire în acele etape ale existenței individului în care el are, în mai mare măsură, disponibilitatea acceptării modelelor. Dintre modalitățile de orientare spre stilurile social-dezirabile considerăm că cea mai semnificativă este orientarea spre tipuri de valori corespunzătoare acestora. În consecință, procesul educațional trebuie să vizeze formarea individului în vederea seriilor de valori ce sînt dominante (9) în respectiva societate și care să întemeieze stilurile social-dezirabile ale acesteia.

5. **Rolul valorilor în dinamica stilului de viață.** Stilul de viață se constituie în cadrul unui proces complex, îndelungat, el nefiind niciodată definitiv. Prin capacitatea sa de a fi mobil, stilul de viață își pune pecetea asupra devenirii individului (grupului), orientînd-o, influențîndu-i traiectoria. Vom disocia între cauzele care fac necesară dinamica stilului de viață și sursele intrinseci ale acestei dinamici.

Stilul de viață este confruntat cu necesitatea unei duble adecvări: la structurile sociale și la datele interne proprii individului (aptitudini, aspirații etc.). Neconcordanța cu cele dintîi conduce la frustrare, la imposibilitatea de a trăi conform stilului de viață ales; neconcordanța cu cele din urmă conduce la insatisfacție, eșec. Necesitatea dublei adecvări amintite impune stilului de viață o dinamică pe măsura dinamicii celor două serii de factori: pe de o parte, necesitatea de a fi „contemporan“ cu lumea în care individul (grupul) își desfășoară existența și, pe de altă parte, necesitatea de a fi în acord cu sine.

Care sînt sursele dinamicii stilului de viață? Întrucît este structurat valoric, stilul de viață se desfășoară între coordonatele lui „este“ și „ar trebui să fie“, între existență și valoare. Această pendulare este sursă a dinamicii, a mobilității sale permanente. Este interesant de re-

marcat situaţia aparent paradoxală — paradoxală doar în măsura în care nu ţinem seama de structura valorii — care rezultă: valorile integrate stilului de viaţă îi acordă coerenţă, întregul sistem de acţiuni, conduite ale unui individ (grup) fiind subsumat unui sistem de valori, unei anumite ierarhii a acestora; în acelaşi timp însă valorile sînt sursă a dinamicii, tensiunii, fapt ce apare cu mai mare claritate dacă ţinem seama de distincţia dintre stilul de viaţă real, trăit şi stilul de viaţă ideal, proiectat. Prin stilul de viaţă ideal, stilul de viaţă se corelează direct cu valorile, iar prin stilul de viaţă real cu condiţiile materiale. Dinamica lui poate fi înţeleasă urmărind această dublă ancorare a sa — în existenţa materială şi în lumea valorilor. Structura sa, conţinutul său în diferite etape pot fi doar astfel explicate, prin această dublă determinare.

Funcţie atît de cauzele exterioare, care impun stilului mobilitate, dinamism, cît şi de sursele intrinseci stilului de viaţă se poate discerne între o dinamică fundamentală şi o dinamică permanentă a stilului de viaţă. Cea dintîi reprezintă expresia trecerii de la un tip de societate la altul, de la un mod de producţie la altul, trecere ce implică transformări fundamentale şi la nivelul stilurilor de viaţă. Dinamica permanentă a stilului de viaţă are loc în cadrul unor structuri sociale relativ constante. Dinamica permanentă exprimă, pe de o parte, necesitatea asigurării constanţei în condiţiile permanentei deveniri şi, pe de altă parte, necesitatea ca valorile care constituie temeiul stilului de viaţă să nu fie fetişizate, transformate în bariere în faţa noastră înşine, determinîndu-ne opoziţia faţă de concretul social mobil, fluctuant, în continuă devenire.

6. **Particularităţi ale structurării şi dinamicii stilului de viaţă socialist.** A construi o societate socialistă înseamnă a construi o lume nouă a cărei esenţă rezidă într-un om de tip nou caracterizat printr-un mod de a fi şi de a vieţui radical diferit de cel al oamenilor altor tipuri de societăţi: un mod de viaţă socialist. Drept care o coordonată semnificativă a aprecierii progreselor realizate de societatea noastră în construirea socialismului o reprezintă „grandioasele succese obţinute într-un timp istoric atît de scurt în transformarea revoluţionară a ţării, în

schimbarea întregului mod de viață al poporului nostru" (10).

Înfăptuirea revoluției socialiste conduce la crearea cadrelor obiective ale edificării unui om nou, caracterizat printr-un stil de viață socialist. Dar un stil de viață socialist nu apare automat ca expresie a acestora. Mai mult, el nu este apriori prescris, normele nu-i sînt date urmînd doar a fi „transcrise" în practică. Edificarea sa este parte integrantă a făuririi noii lumi, a omului nou; în cursul acestui proces complex el se conturează și se cristalizează treptat. Rezultă de aici o primă caracteristică a stilului de viață socialist: *constituirea sa în cadrul unui proces preponderent conștient*. Acesteia i se alătură *caracterul obiectiv, necesar al edificării noului stil de viață*. Corelarea acestor două caracteristici ale stilului de viață socialist este semnificativă întrucît reliefează că dacă pe temeiul relațiilor de tip socialist stilul de viață socialist se poate structura parțial spontan — coexistînd însă cu stiluri de viață nesocialiste, fapt ce explică prezența parvenitismului, a spiritului de căpătuială, a carierismului etc. —, edificarea sa deplină necesită implicare conștientă, sistematică, delimitare și combatere active a stilurilor de viață nesocialiste (mic-burgheze și burgheze).

Procesualitatea reprezintă o altă trăsătură a stilului de viață socialist care nu există ca dat, ci se conturează pe măsura construirii societății socialiste, atît în sens temporal, în acord cu etapele pe care le străbate socialismul în evoluția sa, precum și în sensul adecvării conținutului stilului de viață la structurile socialiste edificate. Se mai impune constatarea faptului că în acest proces dinamic în limitele coordonatelor generale ale stilului de viață socialist, coordonate ce decurg din configurația valorică de bază amintită, conținutul este și el supus devenirii. În cadrul sistemului de valori ce întemeiază stilul de viață socialist valorile lui „a avea" sînt subordonate valorilor lui „a fi", valorile materiale, celor spirituale. Căci dacă „un oarecare confort material este indispensabil pentru ca forțele sufletești date să nu se irosească toate în lupta pentru existența zilnică", el devine o „primejdie pentru viața sufletului din momentul în care se schimbă în scop și cult din mijloc și condiție ce a fost" (11).

Întrucît stilul de viață socialist nu se afirmă ca expresie imediată a condițiilor materiale de viață apare cu cla-

ritate necesitatea orientării aspirațiilor, modelării, formării, educării oamenilor în spiritul valorilor proprii societății socialiste. Proces extrem de delicat, în care trebuie să se pornească de la recunoașterea faptului că omul nu reprezintă o materie inertă, că de la el nu se poate obține un răspuns automat; răspunsul este funcție atît de acțiunea factorilor modelatori externi, cît și de ecuația internă proprie personalității. Eficiența actului educativ este direct condiționată de măsura în care se reușește să se țină seama de aceste lucruri. Orice societate se confruntă cu problema orientării către stilurile de viață social-dezirabile; ea devine însă, date fiind elementele anterior amintite, deosebit de importantă în societatea socialistă. Ceea ce explică preocuparea permanentă pentru găsirea modalităților de împlinire a acestui deziderat social major. Realizarea sa se face însă, expresie a caracterului profund umanist al societății socialiste, nu prin sacrificarea individului, ci pe temeiul „afirmării cît mai depline în viața socială a capacităților fiecăruia, împlinirii multilaterale a personalității umane, valorificării plenare a talentelor, aptitudinilor, inițiativei creatoare a oamenilor muncii" (12).

Din analiza raportului stil de viață-valori se desprind unele concluzii cu implicații de ordin practic.

Rolul principal în structurarea stilului de viață revine valorii. Din aceasta a decurs necesitatea considerării stilului de viață în contextul cultural și social căruia individul (grupul) îi aparține. Stilul de viață este întemeiat pe convertirea valorii în comportament, a culturii în civilizație. El constă în acea realitate concretă în care se articulează într-un tot coerent și unitar valoarea și acțiunea.

Afirmarea temeiului valoric al stilului de viață prezintă consecințe extrem de importante pentru un aspect semnificativ prin implicațiile sale la nivelul practicii sociale: diversitatea stilistică intra și intersocietală. Stilul are un caracter individualizator atît pentru individ, cît și pentru grup. Diversitatea stilistică este o stare de fapt incontestabilă; ceea ce s-a contestat adesea, îndeosebi la nivelul colectivităților purtătoare de culturi distincte, a fost caracterul de stare de drept a acestei diversități. În numele aprecierii superiorității unui anumit stil de viață, al unui anumit mod de a fi s-au afirmat intoleranța, disprețul față de alte stiluri de viață. Temeiul teoretic al

unei astfel de atitudini l-a constituit premisa „omogenității ultime“ (13) a omenirii, de aici rezultînd convingerea în caracterul justificat al intervenției active întru „fasonarea“ altor moduri de a fi în sensul grăbirii atingerii acestei omogenități. Astfel, reacția negativă față de alte moduri de a fi s-a transferat la nivelul acțiunii, îndreptățind tentativele de impunere a propriului stil de viață altor colectivități umane. Or, diversitatea stilistică este o diversitate culturală, valorică și ea are deci un caracter necesar, întrucît prin ea se exprimă personalitatea culturală distinctă a indivizilor și colectivităților umane. Stilurile de viață distincte reprezintă expresii diferite, reacții diferite ale omului, ființă unitară, dar capabilă să se manifeste printr-o multitudine de ipostaze.

Clarificarea modului de structurare și a procesualității stilului de viață prezintă semnificație și întrucît reprezintă o condiție necesară pentru găsirea modalităților celor mai adecvate — dintre care un rol aparte revine celor de natură valorică — de orientare a opțiunilor asupra stilurilor de viață în funcție de necesitățile sociale, de sistemul de valori propriu unei societăți date. Fapt ce trebuie luat în considerare întru izbîndirea tentativei proprii societății socialiste de creare, edificare a unui om nou caracterizat printr-un stil de viață adecvat noilor structuri sociale, sistemului de valori propriu societății socialiste. În documentele partidului nostru sînt subliniate atît realizările obținute în anii socialismului în domeniul activității ideologice și politico-educative, pentru formarea omului nou, cît și sarcinile ce-i revin în actuala etapă de dezvoltare a societății noastre: „Trebuie realizată o nouă calitate în organizarea și conducerea muncii politico-educative, în pregătirea ideologică a comuniștilor, a maselor populare“ (14).

BIBLIOGRAFIE

1. Cf. Ethel Albert, *Conflict and Change in American Values*, in *The Character of Americans*, edited by Michael McGiffert, The Dorsey Press, 1970, p. 201.
2. Cf. Alexandru Boboc, *Kant și neokantianismul*, Editura politică, București, 1968, p. 246, 343.
3. Elgin F. Hunt, Jules Karlin, *Society today and tomorrow*, The McMillan Company, New York, 1957, p. 55.

4. Raymond Ledrut, *De la personnalité culturelle et de ses relations avec le type culturel et le système social*, in „L'homme et la société", nr. 23/1972, p. 140.
5. Cf. Robert Lifton, *Protean man*, „Partisan Review", Spring, 1968, p. 15—27.
6. Clyde Kluckhohn, *Values and Value-Orientations in The Theory of Action*, in *Toward a General Theory of Action*, ed. T. Parsons, E. Shils, Harper and Row Publishers, New York, 1962, p. 395.
7. Cf. Victor Ayoub, *The Study of Values*, in *Introduction to Cultural Anthropology*, James A. Clifton (ed.), Houghton, Mifflin, Boston, New York, 1968, p. 165.
8. Miguel Reale, *Diversitatea culturilor și concepția despre lume*, comunicare la cel de-al XVI-lea Congres mondial de filozofie, Düsseldorf, 1978, în vol. *Filozofia și concepțiile despre lume*, „Caiet documentar", nr. 3/1979, Academia „Ștefan Gheorghiu", p. 401.
9. D. Price-Williams, *Studii comparative între culturi*, în *Orizonturi noi în psihologie*, Editura enciclopedică, București, 1973, p. 473.
10. Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1979, p. 84.
11. D. D. Roșca, *Existența tragică*, Editura științifică, București, 1968, p. 105.
12. *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura politică, București, 1975, p. 170.
13. Cf. E. Albert, *op. cit.*, p. 207.
14. Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1979, p. 82.

PARTICIPAREA SOCIALĂ — DIMENSIUNE A CALITĂȚII VIEȚII

IOANA SMIRNOV

Cercetările actuale privind analiza calității vieții din punctul de vedere al condițiilor naturale și sociale care afectează statutul existențial al omului, precum și al activităților care compun și definesc viața umană indică printre alte criterii de exprimare a *valorii pentru om a vieții sale și participarea socială*.

Aflat în centrul dezbaterilor teoretico-filozofice și politice internaționale, conceptul de participare se cere el însuși analizat și definit dintr-o perspectivă contemporană, întrucît marile imperative ale istoriei prezente, legate de progres, libertate, acțiune, de nevoia unei noi calități a vieții, nu se pot rezolva fără participarea activă a maselor de oameni ai muncii, a popoarelor — fapt care impune cu necesitate în domeniul științelor sociale cercetarea condițiilor de manifestare a acestora ca subiect istoric, a criteriilor generale de eficiență a participării sociale.

1. **Sensuri și dimensiuni ale conceptului de participare.** Se vorbește și se scrie mult despre „participare politică", „instituții participative", „modele participative", „educație pentru participare", „participare la cultură" ș.a. Fenomenele în cauză sînt complexe și nu pot fi surprinse în definiții schematice.

Se simte, în acest context, nevoia definirii multilaterale a conceptului de participare.

Dicționarul enciclopedic român circumscrie sfera și conținutul conceptului în *aria dreptului*, ca „situație în care două sau mai multe persoane au luat parte la săvîrșirea aceleiași infracțiuni. Cei ce participă pot fi autori, instigatori sau complici" (1). *Micul dicționar enciclopedic* reține doar *verbul a participa*, „a lua parte la o activitate, la o acțiune etc.; a aduce o contribuție (bănească, materială etc.) la o activitate economică (cu scopul de a obține un cîștig), a împărtăși starea de spirit sau sentimentele cuiva" (2). *Mica enciclopedie de politologie* fixează termenul în *domeniul politicului* ca „angajare conștientă a claselor, grupurilor sociale, a organizațiilor profesionale și politice, grupurilor mici și a indivizilor la elaborarea deciziilor politice și la traducerea lor în viață: modalitate superioară de manifestare a activității politice a oamenilor în condițiile unui regim politic democratic..." (3). *Dicționarul de psihologie* încearcă o generalizare — „implicarea unui individ într-o acțiune oarecare; credință difuză a copilului egocentric, constînd, după Piaget, în conceperea unor legături insesizabile, dar reale, între propria persoană și obiectele din realitatea exterioară... participarea este în legătură cu contopirea într-un singur tot a fenomenelor obiective și subiective care caracterizează egocentrismul"* (4).

Aceste aspecte — deși pun în lumină laturi importante ale unor specii de participare — suferă de o anumită unilateralitate, nu satisfac conținutul complex al termenului de participare. Este necesară, de aceea, o abordare mai cuprinzătoare a „genului" participare dintr-un unghi de vedere interdisciplinar.

Într-o primă aproximare desemnăm prin acest termen *aderarea în diferite forme la toate activitățile cu finalități sociale*.

Este necesară includerea în substanța conceptului de participare socială nu numai a participării juridice și politice, ci și a participării la viața comunitară (asumarea și exercitarea rolurilor în familie ș.a.), participarea la cultură, la distracții (folosirea timpului liber), la activități extraprofesionale, organizaționale, dar și, în pri-

* Termenul este împrumutat de Piaget de la Levy Brühl, care susține existența unor astfel de fenomene în gîndirea prelogică a primitivilor.

mul rînd, la activități profesionale, la acțiuni eficiente în procesul de producere a bunurilor și valorilor.

Participarea reprezintă, pe de o parte, *o modalitate de exercitare de către om, prin intermediul acțiunii, a controlului asupra mediului exterior (natural și social), pe de altă parte, o modalitate de formare, socializare și personalizare a individului însuși*, apt să se manifeste nu numai în realizarea unor activități utile pentru societate, ci și pentru propria sa satisfacție.

În aceste coordonate, participarea nu este înțeleasă doar ca efect al unei reglementări oficiale, ci îndeosebi ca rezultat al unei dezirabilități personale. Ea satisface în cea mai mare parte status-ul aspirațional al individului și prin faptul că deschiderea acestuia spre realizare poate îmbrăca un conținut mai larg decît succesul profesional.

Problematica participării are importante implicații și aspecte sociologice. Dezvoltarea — sau nedezvoltarea — sentimentelor, convingerilor, atitudinilor participative, valorificarea sau nevalorificarea lor, canalizarea acestora într-o direcție determinată, consecințele sociale ale acestei dezvoltări și valorificări, toate acestea depind în bună parte de condițiile sociale ale existenței oamenilor, de sistemele sociale în care ei sînt cuprinși, de structura și dinamica acestor sisteme. Participarea arată în esență cum devin oamenii legați (de) și integrați în structurile sociale și organizaționale, cum se manifestă ei ca unități funcționale ale sistemului social, care este natura implicării lor în acest sistem.

Iată de ce considerăm că în cercetarea calității vieții materiale și spirituale, a modului de trai și a stilului de viață nu se poate face și nu trebuie să se facă abstracție de inserarea indivizilor și grupurilor sociale în rețeaua relațiilor sociale și prin activități ce depășesc obligativitatea, activități în afara retribuției și avantajului; dimpotrivă, trebuie să se testeze gradul participării, în ce măsură ea vizează trecerea de la simplele adeziuni la sentimente participative, de la acestea la convingeri participative și de aici la atitudini, comportamente practice participative. De asemenea, este necesar să se cerceteze raporturile dintre participare și reprezentativitate, participare și creativitate, participare și manipulare, satisfacție și insatisfacție în procesul participării, motivație și participare, spontan și conștient sau obiectiv și subiectiv

în cadrul participării, orientările de valoare și tipurile de participare.

Indicatorul caracteristic care motivează și explică modul de viață este condiția; ea devine manifestă în funcție de felul în care trebuințele sînt satisfăcute ca urmare a participării la anumite activității de gradul de apartenență sau de referință a oamenilor la anumite table valorice, la ierarhia specifică a acestora.

2. **Acțiune socială și participare.** Acțiunea umană și participarea au conținuturi interferate și în anumite determinații suprapuse. Dacă operăm cu termenul de acțiune socială ca „un sistem complex de relații cognitive și materiale între oameni și realitate, care corelează organic, în baza principiului conexiunii inverse, o multitudine de factori sociali obiectivi și subiectivi" (5), putem afirma că *acțiunea socială reprezintă un tip de participare intențională, deliberativă, o activitate conștientă de realizare a unui act eficient asupra obiectului* care poate fi totalitatea domeniilor existențiale asupra cărora își exercită oamenii atributul lor de agent, respectiv atît asupra mediului natural, cît și asupra mediului social, inclusiv asupra umanului.

Se știe că omul nu produce numai pentru a trăi; pentru aceasta ar fi suficientă o adaptare la condițiile naturale care i-ar putea satisface necesitățile de subzistență și de reproducere. Actul simplu al producției generează aspirații dincolo de pragul natural al existenței sale, generează cultura prin producerea conștiinței, în interrelația complexă dintre creierul uman, activitatea de producție și practica socială. Omul își creează, astfel, prin activitatea de producție materială și spirituală o *condiție umană* ca bază de pornire, alta decît cea naturală dată, își produce propriul său mediu și mod de existență. Condiția umană poate fi definită prin prisma acestei înțelegeri ca bază istoric-obiectivă a ființării și autodezvoltării omului, constituită în structuri sociale concrete, construite prin munca (acțiunea) omului.

În raport cu natura umană ea semnifică realitatea afirmării umanului, ansamblul relațiilor sociale concrete care alcătuiesc mijloacele și limitele istorice ale manifestării și realizării sistemului uman potențial. Marx afirma că, „la drept vorbind, omul nu se raportează la condițiile sale de producție, ci se dedublează: el există în mod su-

biectiv, în calitate de el însuşi şi în mod obiectiv în condiţiile naturale, neorganice ale existenţei sale" (6).

Acţiunea cuprinde acele tipuri de participări la activităţi care vizează nemijlocit şi mijlocit socialul şi anume:

— acţiunea productivă: materială (tehnico-productivă, în sfera producţiei materiale) şi spirituală (de cercetare ştiinţifică, de creaţie artistică etc.);

— acţiunea social-politică: revoluţionară (de transformare şi perfecţionare a relaţiilor sociale, în primul rînd de producţie, de schimbare şi perfecţionare a instituţiilor sociale) şi administrativă (de optimizare a mecanismelor de funcţionare organizaţională a structurilor la toate nivelurile sistemului organizaţional al societăţii şi în toate domeniile de activitate);

— acţiunea instructiv-educativă (de instruire şi perfecţionare a pregătirii profesionale a participanţilor, de formare şi dezvoltare a conştiinţei lor sociale înaintate; de formare şi lărgire a orizontului de cultură, de formare şi dezvoltare multilaterală a personalităţii umane).

Eficienţa practică la nivelul macrosistemului acţiunilor sociale presupune azi o corelare strînsă a învăţămîntului şi sistemului educaţional cu cercetarea şi producţia. Atît învăţarea, cît şi cercetarea se continuă (într-un sens mai restrîns sau mai larg) în procesul producţiei, al practicii nemijlocite. Această continuare este condiţionată însă atît în amploarea (caracterul de masă), cît şi în eficienţa sa (randament înalt sau invenţie productivă) de gradul de libertate al învăţării (în perioadele formative prealabile) şi de randamentele cercetării (în activităţi sociale special instituite). În acest fel, împărţirea activităţilor sociale în productive şi neproductive nu mai corespunde epocii noastre, epoca revoluţiei ştiinţifico-tehnice. Creşte, astfel, intervenţia ştiinţei în toate activităţile umane, „ea este eliberatoare nu numai pentru că poate să înlocuiască şi să suprime uzura psihică şi nervoasă a muncitorului sau pentru că face să crească puterea de intervenţie a omului, ci şi pentru că îi permite creşterea libertăţii sale de acţiune, multiplicînd opţiunile posibile" (7).

Posibilităţile de afirmare a omului, circumscrise în actul muncii, nu se epuizează cu desăvîrşire aici. Momentele de neîmplinire din acest cadru se cer şi sînt tot mai consistent completate cu activităţi şi exprimări în celelalte sfere ale manifestării sociale, favorabile valorifi-

cării potențelor creative ale personalității omului și, ca urmare, cu influență pozitivă asupra gradelor și nivelurilor de participare ale acestuia. Pe măsură ce devine posibilă reducerea timpului de muncă socialmente necesar (ca urmare a creșterii însemnate a productivității muncii sociale) și sporirea timpului liber, adică a timpului consumat pentru cultivarea individuală, condițiile autorealizării omului sporesc și mai mult, ca efect al acestora sporind și participarea, angajarea conștientă și activă a acestuia în procesul social. În același timp, sfera activităților economice se lărgește continuu. Știința și tehnica restructurează și redimensionează — așa cum arătam — sectoarele, compartimentele, formele activității economice. Rezultă o sferă mai cuprinzătoare și mai unitară de activitate umană, care cultivă, de asemenea, noi modele participative.

Angajarea oamenilor, în calitatea lor de agenți, în domeniile fundamentale ale sistemului acțiunilor sociale mijlocește creșterea considerabilă a gradului și intensității participării lor. Aceasta pentru că procesul luării în stăpînire de către om a raporturilor lui cu natura (producția materială), cu societatea (activitatea social-politică) și cu sine (personalizarea individului) are drept rezultat diminuarea participării spontane — motivate numai psihologic — și creșterea participării conștiente — întemeiată cognitiv, axiologic, normativ —, acest nivel de participare avînd funcție hotărîtoare în structurarea și manifestarea subiectului istoric.

Desfășurată într-un cadru situațional, structurat dintr-un ansamblu de *relații sociale*, de *mijloace* (materiale, logice, ideologice), de *norme* (în raport cu care se instituie temeiurile raționale și afective), de valori (care orientează normele), *acțiunea vizează mai ales cooperarea oamenilor la nivel macrosocial* pentru a-și adecva mediul în care trăiesc, subordonîndu-și conștient eforturile individuale cerințelor generale majore ale societății. De aceea, *participarea vizează mai ales integrarea socială a individului*. La acest nivel (de integrare socială) se măsoară, dealtfel, eficiența participării individului la procesul social și aceasta depinde într-o mare măsură de gradul de conștientizare a necesității și consecințelor participării. La o astfel de condiționare prin conștiință a participării se referă și Erich Fromm atunci cînd afirmă că „în procesul vieții, omul intră în relație cu lumea prin

dobîndirea și asimilarea lucrurilor și prin intrarea în relații cu oamenii (și cu sine). Cel dintîi este procesul de asimilare, cel din urmă de socializare" (8).

Gîndim la necesitatea luării în considerare a unui *sens psihologic al noțiunii de participare* și pentru că restrîngerea conceptului doar la sensul politic (cum îndeobște se observă în literatura de specialitate) poate fi „echivoc și vag". Ea poate însemna, în anumite condiții, cum atrăgea atenția Chombart de Lauwe și „o parodie a consultării populației" (9). Importantă este modalitatea de participare eficace și aceasta depinde de participarea la acțiunea socială, în primul rînd, în sfera producerii valorilor materiale și spirituale.

Participarea nu se poate manifesta deci decît într-un context social-economic și cultural-ideologic favorabil, ea este dependentă de natura sistemului social, de opțiuni politico-ideologice. Pe această bază participarea devine un concept-cheie pentru elaborarea unor strategii de acțiune conforme cu condițiile, interesele, tradițiile și particularitățile fiecărei țări, cu aspirațiile, obiceiurile și stilul de viață al colectivităților umane.

3. **Obiectiv și subiectiv în structurarea și dinamica participării.** A devenit un loc comun faptul că pentru păstrarea și desfășurarea vieții lor, oamenii au nevoie de anumite mijloace de muncă, de o educație corespunzătoare, de un nivel cultural general. Acestea impun și păstrarea, respectiv schimbarea și perfecționarea anumitor relații economice și politice care le condiționează modul lor de muncă și de viață. Relațiile de acest tip au rolul unui sistem de transmisie cu ajutorul căruia oamenii obțin „materia necesară" satisfacerii trebuințelor lor.

Trebuințele au fost integrate de fondatorii materialismului istoric, atît în explicarea structurii determinismului social obiectiv, cît și în explicarea sistemului motivațional al comportamentelor indivizilor și grupurilor sociale. Cerințele umane de ordin natural (biologic, fiziologic) și cele de ordin social-istoric și psihologic sînt corelate: individul uman este analizat ca o ființă, în același timp, naturală și socială. Societatea este cea care creează *trebuințele* și tot ea este cea care stimulează *dorințele*, aspirațiile și reglează *satisfacerea* lor.

Orientată spre anumite *scopuri*, specifice colectivităților sociale, formulate pe baza *aspirațiilor*, *trebuințelor* și

intereselor individuale și *colective, sociale*, acțiunea socială este fundamentată psihologic, tehnico-economic, simbolic, valoric și normativ.

O dimensiune importantă a acțiunii sociale, relevam anterior, se referă la *cooperarea socială* a indivizilor și a grupurilor sociale, a claselor și comunităților sociale, în contextul socio-economic și cultural dat. O altă dimensiune, nu mai puțin importantă, este *alegerea* și *decizia* socială și politică. Aceasta pentru că problema libertății de acțiune este și problema opțiunii, în interiorul unor cadre sociale determinate, între diversele modele de participare pe care societatea, prin organele sale reprezentative, le propune.

Posibilitățile de alegere, de decizie variază de la societate la societate, mergîndu-se de la imposibilitatea unei alegeri în societatea sclavagistă (pentru clasa sclavilor) pînă la condițiile optime pentru decizie și participare la conducere în societatea socialistă și comunistă.

În sensul cel mai larg, termenul de participare ar putea avea la bază următoarele valori definitorii: a) *eliberarea*, concepută nu numai ca eliberare de exploatare, ci și de structuri ierarhice oprimante, ca acces la cultură și educație, iar în perspectiva umanizării reale a societății, concepută ca eliberare economică (umanizare a relațiilor economice prin dispariția proprietății private și a exploatării omului de către om), ca eliberare politică (prin dispariția antagonismelor sociale, a blocajelor care împiedică șansele egale de afirmare pentru toți oamenii și pentru fiecare în parte); b) *egalitatea* — ca expresie a unei poziții principal egale în societate, față de mijloacele de producție, egalitatea de condiții, de acces, de realizare, lichidarea posibilității ca diferențierile dintre oameni să devină relații de inegalitate pe care să se sprijine puterea; c) *echitatea* — ca așezare practică a raporturilor dintre oameni în conformitate cu principiul egalității, dreptății și justiției sociale — echitate atît în sfera contribuției la producerea de valori material-spirituale, cît și în sfera repartiției bunurilor și valorilor.

Acestea constituie premisele necesare unei adevărate participări, cu consecințe mai mult sau mai puțin imediate în planul responsabilității și libertății. Fără participare nu există nici o adevărată și deplină eliberare, nici egalitate și echitate, după cum nu poate exista o adevărată participare fără libertate, egalitate, echitate.

Societatea noastră socialistă ca proces progresiv de creare în mod conștient a propriei istorii se înscrie cu o experiență pozitivă și cu elemente originale în domeniul teoriei și al acțiunii participative.

Stimulînd continuu sporirea participării, s-a urmărit realizarea ei prin promovarea unor *valori compatibile* (libertate, egalitate, echitate), prin *concepte operaționale corespunzătoare* (creștere economică, consum, dezvoltare, conducere participativă etc.), prin *structuri și mecanisme adecvate* (care să asigure creșterea rolului maselor, al opiniei publice, controlul și evaluarea acțiunilor lor), prin *impulsuri stimulative* (educaționale, culturale, informaționale), care să asigure, prin accesul larg de masă la învățămînt și cultură, o creștere reală de *competență și participare*.

Prin toate acestea, participarea în condițiile țării noastre este pusă în coordonate definitorii clare. Ea nu este înțeleasă ca o noțiune de ordin statistic, pur cantitativ, deși nici acest aspect nu este de neglijat dacă acceptăm că socialismul este societatea care trece la realizarea sarcinii istorice de a face ca populația în întregimea ei să învețe să guverneze și să înceapă să guverneze.

Relevant — mai ales pentru această etapă — este îndeosebi *aspectul calitativ al participării*, întrucît i se conferă calitatea de concept al puterii economice și politice a clasei muncitoare în alianță cu țărănimea și cu celelalte categorii de oameni ai muncii.

Socialismul, desăvîrșind baza materială a democrației, creînd structuri de participare politică tot mai largă, declanșind procesul de afirmare treptată a *autoconducerii* ca principală formă a participării politice la viața socială, creează premisele unei afirmări și manifestări constructive ample a claselor, grupurilor și indivizilor, într-un spațiu politic mult mai larg decît în alte orînduiri sociale, între altele, nereductibil la cel statal, și din ce în ce mai mult asimilat de membrii societății prin cunoaștere și conștientizare. Formele de participare democratică promovate de partidul nostru nu pot fi înțelese, astfel, numai ca o manifestare suprastructurală (efect) a relațiilor de producție socialiste, ci și ca rezultat al acțiunii conjugate a unui complex de factori socio-culturali cu înrîurire pozitivă, în timp, asupra calității oamenilor, asupra deprinderilor personale și colective de participare, întemeiată din ce în ce mai mult nomologic, cognitiv și axiologic.

Participarea devine în aceste condiții *participare de apartenență*, cum o numește Petre Pânzaru, aspectul calitativ al participării relevînd legătura strînsă dintre libertate și procesul interiorizării valorilor și normelor, între libertate și cultură.

Libertatea se dobîndește prin participare la acțiune, dar ea se și învață. „Faptul că anumite valori — remarcă Mills — sînt învățate și nu moștenite nu le face mai puțin importante pentru motivarea umană. Dimpotrivă, ele devin parte integrantă a înseși personalității. În acest fel, ele contribuie la cimentarea societății, pentru că ceea ce este dorit din punct de vedere social devine o necesitate individuală" (10). Participarea constituie unul dintre procesele cele mai pertinente și dinamice de învățare pentru individ a libertății, după cum învățarea la rîndul ei constituie una dintre modalitățile eficiente de sporire a participării și responsabilității.

Există, indubital, un raport complex între democratizarea culturii, amplificarea participării și acțiunea socială, între întrepătrunderea și integrarea valorilor culturii în conștiința maselor, transformarea acestora în stimuli și motivații axiologice ale acțiunilor constructiv creatoare și modul lor de viață, un raport — am spune — între „interiorizare" și „exteriorizare", omul făcînd dovada potențelor sale creatoare și a nivelului său de participare numai în și prin acțiune.

Dispariția caracterului privat al proprietății asupra mijloacelor de producție, determinînd sporirea gradului de participare, asigură, totodată, și baza obiectivă a unui nou mod de viață, a unei noi calități a vieții. Dar, atît participarea, cît și calitatea vieții depind de nivelul și caracterul activităților productive ale oamenilor.

Dealtfel, și la Marx, nu esența umană este conceptul central în abordarea umanului, ci producerea și reproducerea vieții umane. Esența umană însăși este o realitate de atins numai prin acțiune istorică conștientă a oamenilor.

Corelarea acțiunii sociale productive cu participarea la făurirea unei noi calități a vieții, superioare vechii calități, reprezintă o preocupare majoră a partidului nostru în etapa actuală. Participarea se știe însă că este dependentă de calitatea factorului uman, de nivelul de competență acțională a agentului. De aceea, în activitatea de formare a unui astfel de agent se are în vedere ridicarea

nivelului său de competență profesională și de randamentele obținute în activitatea de producție, de nivelul de conștiință și de angajare socială a acestuia. Procesul formativ este complex, întrucît vizează domeniul conștiinței, exprimă fie modificarea poziției față de societate a unor oameni reali, vii, cu deprinderi și obiceiuri educate și dobîndite de-a lungul întregii lor existențe, personalități în genere formate cu deprinderi individuale bine definite, fie formarea unor oameni neajunși la maturitatea închegării lor, cu idei, valori, norme foarte labile, elastice, cu disponibilități individuale diferite față de anumite norme și valori atestate social.

Într-o societate ce se industrializează și se modernizează rapid, apar noi valori care nu pot fi, totdeauna, ușor asimilate. Paralel cu crearea structurilor pentru participare la conducerea vieții sociale, este, de aceea, necesară pregătirea individului pentru a ști să folosească integral structurile create, mai mult chiar, să modifice structurile pentru a putea perfecționa participarea și amplul proces al realizării personalității proprii, în baza unor modele participative eficiente în care dobîndirea satisfacției acțiunii să dețină un rol de prim ordin.

În această direcție, cultura este investită cu o nouă finalitate social-umană (mai ales în socialism) — stimularea dezvoltării armonioase a capacităților umane, prin racordarea, pe de o parte, a membrilor societății la circuitul creației sociale, prin necesitatea, pe de altă parte, de a face față atît producției din ce în ce mai perfecționate, cît și nevoii de participare la conducerea diferitelor domenii ale vieții sociale.

O cultură a participării va genera cu necesitate un tip de personalitate ce manifestă dorință de angajare creatoare, orientare novatoare, capacitate de a obține satisfacții în procesul muncii, interes pentru autoperfecționare, aspirații de îmbogățire a cunoștințelor, cointeresare activă și constantă pentru rezolvarea problemelor generale ale colectivității ș.a.

Cultura este, astfel, implicată în toate procesele sociale, începînd cu cel al muncii, continuînd cu acela al conștientizării colective și nu numai individuale, al organizării relațiilor sociale, pînă la procesele comunicării sociale. În acest cadru, participarea la întregul ansamblu al acțiunilor sociale (și îndeosebi la activitatea de conducere) devine o funcție extrem de complexă care

poate fi îndeplinită în condiții corespunzătoare doar dacă beneficiază de suportul și aportul culturii.

Dreptul la cultură implică nu numai accesul la creațiile existente, ci și dreptul la atitudini culturale participative. Se dezvăluie, astfel, virtuțile formativ-educative ale culturii care contribuie nu numai la socializarea, ci și la individualizarea omului, conceput nu numai ca manipulant al unor valori create de alții, ci și ca participant activ la creație. Se produce, astfel, nu numai asimilarea intenţională în concepţii şi mentalităţi a valorilor care asigură intrarea formală în rol a indivizilor, ci și asimilarea practică, pe calea participării nemijlocite la acțiunea colectivă, pe calea dobîndirii valorilor care asigură integrarea autentică a indivizilor în societate. Procesul de inserție a culturii în dinamica participării vizează deci *nu numai însușirea conștiinței participative*, ci mai ales *dobîndirea ei* și *obiectivarea ei eficientă*, condiție care asigură și satisfacția participării, precum și evaluarea subiectivă a acestei satisfacții (unul din criteriile majore ale atingerii nivelului nou, socialist, al calității vieții).

Sistemul instituțional al societății socialiste stimulează continuu nevoile și aspirațiile oamenilor muncii și deprinderile lor de participare pentru realizarea acestora, după cum acumularea de cunoștințe, creșterea motivației se constituie în forțe care presează în sensul lărgirii formelor instituționalizate ale participării. În ambele direcții, complexul cultural susține motivațional și instrumental participarea.

Prin acest mecanism retroacțional de modelare a condițiilor pentru dezvoltarea multilaterală a omului și respectiv pentru creșterea gradului de participare se realizează o împletire strînsă între factorii obiectivi și subiectivi ai determinismului vieții sociale în socialism, a cărui finalitate și tendință permanentă vizează asigurarea bunăstării materiale și spirituale mereu crescînde a oamenilor muncii, făurirea unei calități superioare de viață a acestora.

BIBLIOGRAFIE

1. *Dicționarul enciclopedic român*, vol. III, Editura politică, București, 1965, p. 672.
2. *Mic dicționar enciclopedic*, Editura enciclopedică română, București, 1972, p. 680.

3. *Mica enciclopedie de politologie*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 336.
4. Paul Popescu-Neveanu, *Dicționar de psihologie*, Editura Albatros, București, 1978, p. 517—518.
5. Ion Tudosescu, *Structura acțiunii sociale*, Editura politică, București, 1972, p. 154.
6. K. Marx, *Bazele criticii economiei politice*, Editura politică, București, 1974, p. 441.
7. Vincent Labeyrie, *Crise ecologique, crise de société et democratie*, in „La Pensée", nr. 198/1978, p. 93.
8. Erich Fromm, Michael Maccoby, *Social Character in a mexican village*, Printice-Hall, Inc. New Jersy, 1970, p. 68.
9. P. H. Chombart de Lauwe, *Pentru o sociologie a aspirațiilor*, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 128.
10. G. W. Mills, *Imaginația sociologică*, Editura politică, București, 1972, p. 67.

SISTEMUL DE VALORI — COMPONENTĂ A MODULUI DE VIAȚĂ SOCIALIST

NICOLAE CULIC

Termenul mod de viață desemnează sistemul variatelor activități desfășurate de oameni în vederea satisfacerii propriilor nevoi și aspirații, un anumit fel de a concepe și de a trăi viața, caracteristic pentru un individ, o clasă sau societate. Existența cotidiană a oamenilor, considerată în complexitatea și istoricitatea ei, nu poate fi concepută în afara multitudinii valorilor pe care aceștia le adoptă și le realizează în comportamentul lor. Modul de viață are în componența sa, ca element dinamic, *o anumită tablă de valori, structurată ierarhic,* care exprimă compararea și ordonarea satisfacțiilor obținute sau care pot fi obținute, organizarea și coordonarea trebuințelor și preferințelor.

Componentă definitorie a modului de viață, tabla de valori, deși este determinată, în ultimă instanță, de practica socială, influențează la rîndul ei, în forme specifice, modul de viață. Astfel, exteriorizarea activă a indivizilor în viața concretă este determinată și de sistemul de valori pe care fiecare și-l alcătuiește în conformitate cu aspirațiile și trebuințele lor. Întrucît orice mod de viață se definește ca fiind structurat (conștient sau spontan) în perspectiva unei ierarhii de valori, credem că nu este lipsit de importanță să reliefăm modalitățile specifice prin care valorile intervin în constituirea și dinamica modului de viață.

În fiecare sistem de valori, oricare ar fi nivelul la care se constituie (individ, grup, societate) pe prim plan se si-

tuează o valoare care are rol central în *orientarea și structurarea* modului de viață (individual sau social). Această valoare centrală influențează constituirea scopurilor acțiunii și elaborarea mijloacelor de realizare a lor, dar determină nașterea unor nevoi și aspirații noi. În cadrul modului de viață se produc și reproduc valorile specifice, caracteristice ale acestuia, dar în același timp, aceste valori tind să modifice modul de viață. Existența unei valori care se situează în prim plan imprimă particularități și trăsături specifice relațiilor interindividuale, constituirea relațiilor de valoare prin care indivizii, în conformitate cu scopurile pe care și le propun spre realizare și mijloacele pe care le folosesc, evaluează obiectele și persoanele, precum și acțiunile actuale sau virtuale.

Astfel, în feudalism oamenii, indiferent că erau țărani, preoți, cavaleri, castelani, aveau ca preocupare fundamentală: „să-și asigure protecția indivizilor mai puternici și, de asemenea, în măsura în care rolul social le-o permitea, să-și asigure dominația altor indivizi, în general mai slabi" (1). Individul avea valoare în funcție de legăturile care-l uneau de unul mai puternic, căruia i-a jurat credință dacă era cavaler sau de aceia mai slabi asupra cărora își exercita puterea sa de stăpîn. Integrarea era multiformă, iar datorită relațiilor de dependență, individul era supus unei succesiuni de cadre sociale care-l ocroteau, dar, în același timp, îl și constringeau. Modul de viață al oamenilor se desfășura într-o multitudine de rețele de dependență (a celui slab față de cel puternic, a individului față de grup) care constituiau cadrul acțiunii, gîndirii și atitudinilor.

În capitalism modul de viață se întemeia și structura pe *individualism* — reflex al relațiilor de proprietate specifice acestei orînduiri. Individualismul este un principiu etic, o valoare, dar și o trăsătură imanentă structurilor sociale bazate pe proprietatea privată, și în consecință, un mod de viață, un mod de a trăi și concepe viața, pe care-l impune natura relațiilor sociale primordiale. În cadrul acestui mod de viață, relațiile dintre oameni, valorizările lor reciproce se realizau în funcție de interesul privat. A. Smith, remarcînd această situație, afirma: „Nu de la bunăvoința măcelarului, berarului sau brutarului așteptăm noi să ne fie servită masa, ci de la grija cu care aceștia își privesc interesele lor. Ne adresăm nu omeniei, ci egoismului lor și niciodată nu le vorbim de nevoile noastre,

ci de avantajele lor proprii" (2). În modul de viață capitalist, în care singura relație care are valoare este relația de exploatare, „fiecare este un ansamblu de trebuințe și există pentru altul — iar altul pentru el — numai în măsura în care ei amîndoi devin mijloace unul pentru altul" (3). Coborîrea reciprocă a oamenilor la poziția de mijloace face imposibilă considerarea omului ca om și relațiile sale cu lumea, relații umane, transformă existența umană într-o existență înstrăinată. Principalele clase duc un mod de viață înstrăinat, dar atitudinea lor față de această situație este diferită. „Clasa posedantă și clasa proletariatului reprezintă aceeași înstrăinare de sine a omului. Dar prima clasă se simte satisfăcută și afirmată în această înstrăinare de sine, ea vede în înstrăinare *propria* ei *putere* și posedă în ea *aparența* unei existențe umane; cea de-a doua se simte anihilată în această înstrăinare și vede în ea propria ei neputință și realitatea unei existențe inumane" (4).

Departe de a produce modificări radicale în modul de viață, societatea capitalistă contemporană, prin manipularea indivizilor creează aparența unei existențe neînstrăinate. Organizarea socială specifică promovează numai acele calități necesare sistemului și suprimă talentele și manifestările care nu-i sînt utile. În această societate — așa cum arată unul dintre criticii contemporani ai capitalismului — „aparatul de producție tinde să devină totalitar în măsura în care determină nu numai ocupațiile, deprinderile și atitudinile socialmente necesare, ci și trebuințele și aspirațiile individuale" (5). Această identificare a indivizilor cu existența care le este impusă și în care găsesc realizare și satisfacție în modul lor de viață manipulat nu duce la înlăturarea înstrăinării, ci reprezintă, după opinia aceluiași autor, „un stadiu mai avansat al alienării; ea a devenit în întregime obiectivă, subiectul alienat este absorbit prin existența sa alienată" (6).

Relațiile *axiologice asimetrice* caracteristice acestor moduri de viață fac ca, atît în feudalism, cît și în capitalism, să nu se poată vorbi de forme de integrare autentic umane, întrucît în conservarea sau integrarea unei colectivități sînt necesare două condiții: a) existența unei scări comune de valori și b) realizarea unui schimb care să ducă la beneficii reciproce sau la echilibru.

Restructurînd întreaga realitate, societatea socialistă ia sub controlul său condițiile dezvoltării și mișcării libere a indivizilor, promovează raporturi și structuri sociale prin care urmărește conștient progresiva îmbinare a intereselor individuale și particulare cu cele generale. Dacă în capitalism producția era scopul omului, iar avuția scopul producției, în socialism procesul de formare a oamenilor primează asupra procesului de producție, întreaga mișcare socială dobîndind o nouă finalitate umană — înalta dezvoltare a individualității care să nu lezeze dezvoltarea liberă și creatoare a celorlalți indivizi. Prin noul sistem de valori promovat de societatea socialistă se urmărește înlocuirea valorilor forței, profitului și egoismului cu valorile de libertate, egalitate, solidaritate și demnitate umană în vederea orientării modului de viață în conformitate cu *principiile umanismului*. Umanismul socialist se deosebește de cel burghez prin faptul că se manifestă ca umanism practic ce promovează nu numai cerința realizării omului, ci evidențiază și mijloacele concrete pentru realizarea sa. După cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu „esența umanismului revoluționar — spre deosebire de aceea a umanismului burghez, care cultivă instinctul egoist, individualismul, lupta pentru bunăstarea personală în dauna bunăstării semenilor — constă în situarea omului în centrul întregii preocupări și activități a societății și, în același timp, în stabilirea unor raporturi armonioase, organice, între individ și colectivitate" (7). Umanismul socialist proclamă ideea dezvoltării multilaterale a tuturor membrilor societății, presupune realizarea fericirii personale în contextul fericirii întregului popor. Umanismul militant pe care îl promovează societatea socialistă nu rezidă numai din faptul că omul și dezvoltarea sa multilaterală constituie scopul întregii activități sociale, ci și din permanenta grijă pentru asigurarea mijloacelor corespunzătoare realizării scopului și pentru menținerea unității dintre valorile-scop și valorile-mijloc în vederea preîntîmpinării apariției contradicției între aceste coordonate, contradicție cu grave repercusiuni pentru existența și condiția umană.

Valorile intervin în modul de viață și prin asigurarea mijloacelor de acțiune, întrucît orice acțiune umană se desfășoară prin modalitățile și cu instrumentele culturii constituite. Acțiunile umane sînt creatoare de valori sau se definesc prin referință la valori. Valorile sînt mobilurile

comportamentului, cauzele cristalizării şi constituirii unui anumit mod de viaţă. Modul de viaţă implică şi satisfacţiile pe care le au oamenii în funcţie de o anumită tablă de valori. Această tablă de valori reglează acţiunea în toate verigile sale: stabilirea scopului, alegerea mijloacelor şi aprecierea consecinţelor.

Valorile sînt, de asemenea, elementele de bază ale constituirii modelelor de comportament. Modelele ideale de acţiune exprimă ceea ce corespunde mai bine naturii umane în fiecare epocă istorică, sînt expresiile subiective ale oamenilor referitoare la realizarea lor obiectivă. În funcţie de realizarea lor, oamenii aderă la tabla de valori a societăţii în care trăiesc sau se simt frustraţi de drepturile şi libertăţile lor legitime, manifestîndu-se atitudinal fie pentru conservarea şi propulsarea rînduielilor sociale existente, fie împotriva acestora. Proiecţiile existente în gîndirea oamenilor determină fie un comportament, fie o reprezentare, fie un tip de relaţii etc., şi au funcţia de a-i face pe cei care le urmează să rămînă fideli unui anumit sistem de valori. Modelele elaborate de individ antrenează comportamentul şi atitudinile lui în vederea realizării unei concordanţe între exteriorizările lui în viaţa reală şi tabla de valori pe care şi-a elaborat-o. Modelele de acţiune converg către un anumit model de personalitate umană şi către un tip de relaţii interpersonale şi de comportament ca factor unificator al grupului sau comunităţii. Acţiunea în conformitate cu modelele pe care le sintetizează şi promovează sistemul de valori are drept consecinţă orientarea indivizilor în vederea integrării lor în complexitatea vieţii sociale, ceea ce nu exclude posibilitatea unor diferenţieri ce rezultă din situaţia lor reală: fac parte simultan din mai multe grupuri sociale şi sînt incluşi simultan în mai multe tipuri de relaţii şi activităţi. Faţă de modelele grupurilor din care face parte, individul se comportă diferit, pe unele le acceptă, pe altele le respinge în funcţie şi de factori care ţin de individualitatea sa sau îşi creează modele proprii ca rezultat al combinării unor elemente diferite ce provin din modelele cu care vine în contact.

Realizarea modelelor în viaţa socială este un proces complex ce depinde de numeroşi factori, obiectivi şi subiectivi, care pot stimula atitudinea şi comportamentul activ al oamenilor în direcţia realizării condiţiei lor umane sau pot frîna acest proces. Concordanţa dintre

aspirațiile oamenilor și sistemul de valori, dintre modelul de dezvoltare umană și sistemul de valori, precum și dintre modelele individuale și cel al societății, reprezintă principalii factori care contribuie la înfăptuirea modelelor.

Societatea socialistă se preocupă de elaborarea și instituirea practică a unui nou sistem de valori care proiectează în planul conștiinței sociale și celei individuale un model de dezvoltare socială și de afirmare multilaterală a personalității. Noul model de dezvoltare umană nu se realizează în mod automat, procesul transferului valorilor din *ideal* în *real* nu se realizează de la sine. Realizarea modelului valoric creat de societate, cu consecințe atît asupra modului de viață, cît și asupra modalităților de structurare a personalității, este un proces complex. Complexitatea acestuia decurge din faptul că în el se întrepătrund factori multipli, și în unele situații unii dintre ei pot avea rol inhibitor. „Personalitatea comunistă — afirmă pe bună dreptate Elena Zamfir — nu se referă la un prototip ideal și simplificat, ci la persoanele reale care fără a scăpa de contradicții, de tensiunea dintre valori, aspirații, pe de o parte, și condiții obiective, pe de alta, tinde, printr-un proces conștient, de durată, către schimbarea și perfecționarea continuă a structurilor sociale" (8).

Sistemul de valori dominant din fiecare epocă, legat de existența unei clase, influențează modul de viață și prin orientarea activității, gîndirii și trăirilor membrilor societății în vederea *formării unei atitudini unificate față de existența socială*. „Cultura de diferite grade — scrie Gramsci — unifică un număr mai mare sau mai mic de indivizi din mai multe straturi sociale, al căror contact, din punctul de vedere al expresiei, este mai mult sau mai puțin eficace, indivizi ce se înțeleg între ei în diverse proporții etc. . . ." (9). Unificarea atitudinilor, în cadrul unui mod specific de viață, duce la realizarea unor comportamente unitare. Semnificativ pentru ilustrarea acestei idei este faptul evidențiat de J. Huizinga că dominarea valorilor religioase în anumite perioade istorice a determinat absența unei voințe ferme a tuturor de a face lumea mai bună și mai fericită. Întipărind puternic ca sens de viață, individual și social, aspirația spre o lume de dincolo prin desprinderea de cele pămîntești (orice atenție acordată lumii întîrzie mîntuirea), creștinismul a făcut ca în

evul mediu să nu se manifeste tendința spre transformarea lumii reale. „Epoca — arată J. Huizinga — nu cunoaște ca resort al gîndirii și acțiunii nici o strădanie conștientă pentru îndreptarea și prefacerea rînduielilor sociale sau politice. Practicarea virtuții în propria meserie este singurul lucru pe care îl poate oferi viața, dar, și în această practică, ținta este tot viața viitoare" (10). Reforma, deși nu a însemnat eliminarea dominației bisericii, a creat unele motivații care au contribuit, după părerea lui M. Weber (11), la dezvoltarea civilizației moderne, al cărei specific îl constituie orientarea spre lumea pămîntească. Spre deosebire de catolicism, care îndemna omul să renunțe total la orice activitate lumească și îl orienta extramundan, protestantismul a afirmat că unicul mijloc de a trăi în conformitate cu comandamentele divine îl constituie îndeplinirea de către fiecare a datoriilor corespunzătoare pe care Dumnezeu le-a atribuit indivizilor în societate. Calea salvării o constituie acțiunea economică, omul avînd datoria de a munci pentru gloria lui Dumnezeu și de a crea imperiul acestuia pe pămînt. Munca rațională, desfășurată în vederea profitului și acumularea acestuia, realizează stăpînirea rațională a lumii și, în același timp, comandamentele divine. Astfel, M. Weber a surprins afinitatea spirituală dintre atitudinea protestantă și atitudinea capitalistă, legătura dintre valorile și normele moralei protestante și acțiunea economică, influența unei atitudini religioase asupra conduitei oamenilor.

Societatea socialistă, prin modificările pe care le imprimă și care conduc la crearea unui nou mediu de viață, în permanentă îmbogățire și diversificare, *începe să contureze un mod de viață specific*. Cristalizarea unui mod de viață socialist, corespunzător formelor noi de organizare socială, reprezintă o componentă esențială a procesului de transformare a societății noastre. Conținutul principal al acestui proces îl constituie modernizarea societății, transformarea ei dintr-o societate cu nivel economic scăzut într-o societate dezvoltată industrial.

Cu toate că prefacerile pe care societatea noastră le produce în statutul existențial al omului determină modificări semnificative în modul de viață al fiecărui individ, nu putem vorbi de manifestarea unui mod de viață *unitar* și *stabil*, datorită existenței claselor și categoriilor sociale între care continuă să mai existe semnificative diferențe calitative și cantitative. Formarea modului de viață socia-

list unitar este un proces de durată, în cadrul căruia confruntarea indivizilor cu structurile sociale în care se integrează produce transformări și perfecționări reciproce.

Prin modificările pe care le realizează în sfera muncii — componentă centrală a modului de viață — socialismul creează premisele manifestării unor trăsături calitativ noi în modul de viață. Înlocuirea proprietății privat-capitaliste cu proprietatea socială de stat și cooperatistă duce la înlăturarea exploatării și transformarea muncitorului în producător și beneficiar colectiv al bunurilor materiale. În locul muncii pentru beneficiul altuia se introduce munca în beneficiul colectiv și deci, prin aceasta, pentru propriul beneficiu. Această nouă situație din sfera muncii duce la eliminarea condițiilor obiective ale înstrăinării muncii, cu toate că în socialism nu dispare orice formă de înstrăinare. Punînd în evidență relația dintre munca fiecăruia și bunăstarea colectivă, societatea socialistă urmărește să creeze formele prin care toți cei angrenați în procesul de producție să fie antrenați și la activitățile de organizare și conducere a muncii. Prin sistemul de instituții și organizații democratice cu caracter statal sau obștesc, conducerea societății se preocupă de perfecționarea și amplificarea participării oamenilor muncii la reglementarea tuturor proceselor sociale ce au loc în societatea socialistă.

Participarea tuturor la organizarea, conducerea și controlul muncii face posibilă realizarea unui spirit colectiv de cooperare și solidaritate. Manifestarea spiritului de cooperare și solidaritate este o trăsătură comună a modului de viață al tuturor claselor și categoriilor sociale. Această trăsătură exprimă existența unei *integrări autentic umane*. Exprimînd mișcarea individului către colectivitate și a colectivității către individ, solidaritatea dirijează întregul mod de viață al societății și indivizilor, fiind condiția prosperității sociale și cadrul împlinirii omului ca ființă creatoare în folosul său și al colectivității. Dezvoltarea acestei trăsături a modului de viață socialist implică, pe de o parte, o activitate intensă în vederea conștientizării de către fiecare membru al societății a necesității acțiunii în conformitate cu exigențele acestei valori, înțelegerea justă de către toți cetățenii a raportului dintre individ și societate, iar pe de altă parte, lupta fermă împotriva oricăror manifestări egoiste, individualiste, de indiferență față de aspirațiile și

eforturile poporului nostru. Datorită finalităţilor sale sociale şi umane realizarea şi dezvoltarea solidarităţii se înscriu ca o componentă definitorie a procesului de făurire a modului de viaţă socialist şi, totodată, ca o condiţie a acestuia. Generată de condiţiile sociale obiective specifice socialismului, solidaritatea nu se poate împlini fără modificări radicale în structura subiectivităţii în sensul transformării acestei condiţii vitale a fiecărei colectivităţi într-o aspiraţie personală a fiecărui membru al societăţii, deoarece, aşa cum subliniază tovarăşul Nicolae Ceauşescu, ea este „condiţia dezvoltării naţiunii, condiţia independenţei, bunăstării şi fericirii" (12).

În concordanţă cu prefacerile pe care le parcurge societatea noastră, conducerea societăţii se preocupă de elaborarea şi instituirea practică a unui nou sistem de valori care să caracterizeze modul de viaţă şi, în acelaşi timp, să contribuie la cristalizarea lui. Acest sistem nu face abstracţie de valorile culturale, de tradiţiile revoluţionare şi virtuţile moral-politice afirmate de poporul român în decursul existenţei sale milenare. Totalitatea valorilor politice, economice, ştiinţifice, morale şi artistice create şi depozitate de poporul român au, consideră Adela Becleanu Iancu, *„un profil propriu*, în acord cu condiţiile specifice în care acesta a trăit şi a creat, al unei modalităţi specifice de a aborda problemele de viaţă, de a armoniza puterile raţiunii cu cele ale vieţii afective" (13). Prin aceasta, se afirmă nu numai existenţa unei continuităţi în modul de viaţă al poporului român, ci şi necesitatea considerării spiritualităţii româneşti care „se exprimă printr-un *sistem de valori spirituale perene*, în care *toate* valorile caracteristice, alcătuitoare, mai mult sau mai puţin specifice, au un conţinut existenţial, participă, printr-o dialectică a permanenţei şi devenirii, la afirmarea de-sine-stătătoare a poporului român" (14), ca parte integrantă a afirmării unui mod de viaţă propriu poporului nostru.

Cuprinzînd valorile, normele, aspiraţiile şi orientările ce modelează şi semnifică acţiunea membrilor societăţii, ce exprimă atitudinea oamenilor muncii faţă de noua realitate socio-umană, cerinţele şi aspiraţiile societăţii, nevoile şi năzuinţele membrilor ei, sistemul de valori creează premisele realizării modului de viaţă unitar deoarece contribuie la *unificarea acţiunii, gîndirii şi simţirii tuturor oamenilor muncii* constituind, în acelaşi timp,

etalonul la care sînt raportate acţiunile şi faptele indivizilor.

Unificarea modului de viaţă este posibilă datorită caracterului *unitar* al sistemului de valori din societatea noastră. Unitatea acestuia implică inexistenţa, datorită absenţei claselor antagoniste, unor sisteme de valori contradictorii, a conflictelor irezolvabile dintre valorile promovate de societate şi valorile promovate de clase sau grupuri sociale, precum şi dispariţia mistificării raporturilor axiologice. Dacă în sistemele de valori ale societăţilor cu clase antagoniste, clasa dominantă definea valorile şi nevoile altor clase numai prin prisma intereselor ei, în socialism valorile şi aspiraţiile clasei muncitoare, clasa conducătoare a societăţii, coincid cu nevoile şi aspiraţiile întregii societăţi, cu cerinţele dezvoltării şi împlinirii umane. Clasele şi păturile sociale din societatea noastră, prin natura şi ţelurile lor, nu se situează pe poziţii economice, social-politice şi culturale fundamental opuse. Omogenitatea intereselor fundamentale ale tuturor claselor şi categoriilor sociale nu mai implică conştientizarea scindată şi contradictorie a cerinţelor dezvoltării sociale şi umane, realizîndu-se canalizarea eforturilor tuturor oamenilor muncii spre înfăptuirea idealului comun.

Semnificaţia unitară a sistemului de valori decurge atît din idealul social pe care îl exprimă — modelul comunist de organizare socială —, cît şi din elementele care constituie nucleul întregului sistem — valorile promovate de filozofia marxistă.

Restructurarea complexă a modului de viaţă nu exclude existenţa unor conflicte valoric-normative. Formele şi tipurile conflictelor valorico-normative sînt extrem de diferite şi prin natura lor se circumscriu următoarei tipologii:

a) conflicte valorico-normative rezultate din confruntarea directă, antagonică, a principiilor socialiste de muncă şi viaţă, cu mentalităţile şi practicile retrograde moştenite de la vechea societate;

b) conflicte valorico-normative, de natură antagonică, rezultate din influenţa pe care o exercită unele modele de viaţă ale societăţii capitaliste asupra modului de viaţă al societăţii socialiste.

c) conflicte valorico-normative, de factură neantagonistă, apărute în urma efortului de adaptare a unor categorii sociale la mediul industrial-urban, dar şi la ritmurile

înalte de dezvoltare materială și spirituală ale societății românești contemporane.

Expresie teoretică a sistemului de valori al societății noastre, *Codul normelor eticii și echității socialiste* dă o nouă ierarhie de valori prin care se urmărește orientarea și structurarea modului de viață, formarea unor trăsături „dorite" în modul de viață al oamenilor. Dar care dintre valorile prin care se vizează orientarea și structurarea modului de viață sînt dorite și asimilate de indivizi și în ce proporții, nu se poate spune decît pe baza unor studii sistematice. Întrucît modul de viață este o realitate atît obiectivă, cît și subiectivă, transformarea valorilor sociale în coordonate fundamentale ale existenței cotidiene a oamenilor este un proces complex ce depinde de numeroși factori. Aceștia sînt grupați în două categorii: *condiții* (totalitatea premiselor în interiorul cărora colectivul își organizează viața) și *inițiative* (care se referă la capacitatea oamenilor de a realiza, în cadrul condițiilor existente, un mod de viață cît mai concordant cu propriile lor aspirații) (15). Este evident, astfel, faptul că realizarea modului socialist de viață trebuie să fie, pe de o parte, rezultatul efortului societății de a satisface trebuințele și aspirațiile umane iar, pe de altă parte, a efortului indivizilor de a construi cît mai bine propriile lor vieți. După cum este și rodul fructificării *eficiente* a condițiilor și inițiativelor.

Apelul la aceste două categorii de factori facilitează înțelegerea existenței unor moduri de viață între care există deosebiri considerabile care însă nu derivă din caracterul relațiilor sociale și de producție. Diferențele care se manifestă provin, așa cum am mai arătat înainte, din existența, în socialism, a claselor și categoriilor sociale, între care există deosebiri atît de condiții, cît și de comportament, atitudini, mentalități și aspirații valorice. Orientarea indivizilor sau grupurilor spre anumite valori determină cristalizarea unor stiluri și moduri de viață diferite. Chiar și atunci cînd indivizi din același grup sau din grupuri diferite se orientează spre aceeași valoare așteptările lor sînt diferite. Referindu-ne la *muncă* trebuie, în primul rînd, să amintim că în sistemul valorilor afirmate de societate ea ocupă un loc central, fiind considerată sursa bunăstării și progresului precum și principalul mijloc de afirmare și împlinire multilaterală a personalității. Orientarea pe muncă a modului de viață al

societății decurge din caracterul ei de necesitate vitală pentru societate și din perspectivele devenirii ei, ale transformării într-o necesitate vitală pentru indivizi. În modul de viață al indivizilor poate ocupa același loc de prim rang, existînd o corespondență formală, care nu este întotdeauna și de conținut între locul muncii în ierarhia socială a valorilor și în tabla de valori a *indivizilor*.

În sistemul de valori al indivizilor munca poate fi valoare centrală ca sursă de asigurare a bunăstării și a posesiei bunurilor, chiar dacă nu produce întotdeauna satisfacție, menținîndu-se astfel starea de înstrăinare sau ca mijloc de autorealizare și satisfacție. În acest caz munca deține în sistemul de valori al indivizilor locul prioritar întrucît produce satisfacție și împlinire. Literatura de specialitate, pornind de la aceste două tipuri de atitudini față de muncă și în general față de viață și de la comportamentele în care se exprimă și realizează, distinge atitudinea de tipul *„a avea"* și *„a fi"*. Distribuția și frecvența acestor două tipuri în diferite clase și grupuri, precum și în interiorul acestora și cauzele constituirii lor nu pot fi surprinse decît prin cercetări empirice.

Există, de asemenea, moduri și stiluri de viață pe care nu munca le orientează și structurează, ci alte valori din afara sferei muncii (familia, activitățile distractive, sportive etc.). Absența muncii din ierarhiile de valori ale indivizilor sau rangul relativ mic pe care îl ocupă are manifestări și cauze multiple. Modurile de viață parazitare, deviante sau marginale, chiar dacă sînt minoritare și în contradicție cu tendințele cristalizate la nivelul colectivității, nu pot fi nesocotite.

Uneori, fără a fi în contradicție cu sistemul de valori al colectivității, stilurile de viață ale indivizilor nu se constituie în jurul muncii, ci în jurul altor activități care le produc satisfacție. Munca este considerată o activitate ca oricare alta, conținutul ei și modalitățile de desfășurare fiind pentru individ indiferente. Într-o primă aproximație, această atitudine față de muncă este rezultatul insatisfacției care nu decurge din caracterul muncii. Munca în sine este considerată de individ interesantă și generatoare de satisfacție, dar insatisfacțiile provin din perceperea statutului social al anumitor tipuri de activități, importanței scăzute pe care o acordă societatea unui anumit tip de muncă. Literatura de specialitate consemnează perceperea eficienței activităților sociale, a gradu-

lui de mobilizare a tuturor resurselor, a înțelepciunii cu care colectivitatea își organizează viața la nivelul condițiilor existente ca factor determinant al stării de satisfacție. „Sentimentul că s-a făcut tot ceea ce este posibil, că activitățile sociale sînt eficiente, resursele mobilizate într-un grad ridicat, efortul colectiv orientat înțelept spre obiectivele cu adevărat importante, reprezintă o sursă puternică de satisfacție. Dimpotrivă, perceperea caracterului ineficient al activităților colective, sentimentul că efortul merge în «gol», cu un efect disproporționat de mic și, de asemenea, că ceea ce se realizează nu este în direcția cea mai bună pentru om, reprezintă o puternică sursă de insatisfacție, o frustrare specifică" (16).

Ca surse de insatisfacție putem aminti, pentru societatea noastră, existența, încă, a unor condiții birocratice care frînează manifestarea inițiativei creatoare în muncă, insuficienta folosire a posibilităților reale de promovare în conformitate cu nivelul de pregătire și calificare, insuficienta recunoaștere socială a muncii, greutățile create, uneori în mod artificial, de către anumite instituții în realizarea muncii și în fructificarea rezultatelor ei. Evaluarea lucidă de către fiecare individ a condițiilor sale de muncă, a posibilităților sale de acțiune își pune deci amprenta asupra alegerii valorilor care se manifestă în viața și activitatea lor, asupra aspirațiilor. Nivelul de dezvoltare a necesităților și aspirațiilor în condițiile societății actuale este inegal, în funcție și de nivelul calificării, al tipului de muncă realizat. În socialism munca este activitatea centrală ce produce diferențieri în modul de viață și în jurul căreia se constituie moduri de viață specifice. După cum poziția ei în sistemul valorilor individului, atitudinea acestuia față de muncă și înțelegerea necesității morale a muncii constituie determinații esențiale ale modului de viață.

În constituirea unui mod de viață, specific, în realizarea orientărilor date de Congresul al XII-lea al P.C.R. în legătură cu creșterea nivelului de trai, cu ridicarea continuă a calității vieții, importantă este nu numai asigurarea unor condiții obiective cît mai bune, ci și valorificarea la maximum a acestora, după cum sînt necesare și schimbări în mentalitățile, atitudinile și sistemele de valori ale indivizilor. Pornind de la faptul că valorile pe care le promovează ideologia clasei muncitoare constituie

nucleul sistemului de valori al societății socialiste, tovarășul Nicolae Ceaușescu desprindea, la primul Congres al educației politice și al culturii socialiste, sarcina de primă importanță de a dezvolta „valorile morale și virtuțile umane specifice fiecărui cetățean, în strînsă concordanță cu gîndirea filozofică și etica revoluționară caracteristică orînduirii noastre noi, socialiste și comuniste" (17).

BIBLIOGRAFIE

1. André Scobeltzine, *Arta feudală și rolul ei social*, Editura Meridiane, București, 1979, p. 190.
2. Adam Smith, *Avuția națiunilor*, Editura Academiei R.P.R., București, vol. II, 1962, p. 13—14.
3. K. Marx, F. Engels, *Scrieri din tinerețe*, Editura politică, București, 1968, p. 597.
4. K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 2, ed. a II-a, Editura politică, București, 1972, p. 32.
5. Herbert Marcuse, *L'Homme unidimensionnel*, Les Editions de Minuit, Paris, 1968, p. 21.
6. *Ibidem*, p. 36.
7. *Congresul educației politice și al culturii socialiste, 2—4 iunie 1976*, Editura politică, București, 1976, p. 63—64.
8. Elena Zamfir, *Transferul valorilor din ideal în real. Implicații asupra personalității umane*, în vol. *Coordonate valorice ale civilizației socialiste*, Editura Academiei R.S.R., București, 1976, p. 236.
9. Antonio Gramsci, *Opere alese*, Editura politică, București, 1969, p. 46.
10. J. Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, Editura Univers, București, 1970, p. 454.
11. M. Weber, *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, Plon, Paris, p. 33, 91.
12. Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, Editura politică, București, 1977, p. 431.
13. Adela Becleanu Iancu, *Spiritualitatea românească. Permanență, devenire*, Editura politică, București, 1980, p. 8.
14. *Ibidem*, p. 79.
15. Cătălin Zamfir, *Calitatea vieții. Semnificația sa în contextul umanismului actual*, în „Revista de filozofie", nr. 5/1980.
16. *Ibidem*, p. 569.
17. *Congresul educației politice și al culturii socialiste, 2—4 iunie 1976*, Editura politică, București, 1976, p. 424.

CULTURĂ ȘI STILURI DE VIAȚĂ

LAZĂR VLĂSCEANU

Considerarea culturii în relație cu modul de viață, în general, și cu stilurile de viață, în special, se relevă cu forța evidenței. Oricare ar fi sensurile (empirice sau teoretice) date termenilor, nu putem să nu remarcăm impactul culturii asupra calității modului de viață sau asupra configurării unor stiluri de viață. O astfel de afirmație atrage după sine întrebări de genul următor: în ce măsură cultura activată, practicată, interiorizată se exprimă în stiluri particulare de viață? care sînt instanțele (agenții, instituțiile) constituite în cadrul culturii în așa fel încît au capacități de generare a unor stiluri uniforme sau diferențiate de viață? ce mecanisme ale raporturilor dintre stilurile de viață conduc la schimbări sau perpetuări culturale? Acestea sînt unele din întrebările la care ne vom referi în continuare cu intenția de a identifica măcar unele dintre aspectele caracteristice ale căilor și modurilor noastre de viață constituite în stiluri cu calități distincte.

1. **„Instanțe" ale culturii.** Dacă ne-am referi la universul cultural constituit, într-un plan mai abstract, l-am putea considera ca un ansamblu de simboluri cu propria lor structură semiotică, avînd nu atît capacitatea de a se semnifica pe ele însele, cît de a oferi orizonturi de semnificare acțiunilor și relațiilor umane, cadre referențiale pentru comportamentele cotidiene, raționalități de justificare și legitimare pentru modul de funcționare a umanului sau a relațiilor umane.

Structura de simboluri inerentă oricărui sistem cultural rezidă în cunoştinţe şi modalităţi sau procese de cunoaştere, valori şi principii apreciative, norme, reguli şi modele de comportare, căi şi modalităţi de înţelegere sau transfigurare expresivă a realului. Între individ şi realitatea socială şi chiar naturală se interpune cultura cu structura sa simbolică inerentă, astfel că integrarea socială şi culturală a fiecăruia din noi este precedată şi permanent continuată prin practici de iniţiere în universul expresivităţii simbolice. Această intermediere este, totodată, generatoare de stiluri individuale de viaţă. Cum anume se produce acest fapt este problema la care ne vom referi în continuare.

Din punctul de vedere al funcţionalităţii diferitelor procese în cadrul structurii simbolice a culturii putem distinge trei instanţe strîns corelate între ele: producţia, transmiterea şi reproducerea culturală.

Producţia culturală este o activitate creatoare, generatoare de semnificaţii culturale. Caracteristica sa principală rezidă în transfigurarea sau reconstrucţia realului în forma unor universuri cognitive, valorice sau/şi expresive ale situaţiilor existenţiale umane. Producţia de simboluri se poate realiza în mod *implicit*, în raporturile trăite ale omului cu lumea sa, rezultînd din încercarea de reflectare, explicare sau chiar de dirijare a lumii exterioare în conformitate cu propriul univers de dorinţe, fantezii sau nevoi. Forma *explicită* de realizare a producţiei culturale se practică în cadre specializate şi instituţionalizate, apărînd şi extinzîndu-se odată cu diversificarea modalităţilor culturale de raportare a omului la universul său existenţial, social şi natural. Remarcăm, dealtfel, ca tendinţă istorică, extinderea instituţională a formelor explicite de producţie culturală şi diminuarea ponderii formelor implicite sau interpunerea produselor culturale explicite între receptorul cultural şi universul referenţial într-o asemenea măsură încît omul poate să ajungă să se activeze prea puţin ca producător cultural şi mai mult ca preluator sau receptor de produse culturale instituţionale.

Activitatea de generare a noi simboluri culturale este întotdeauna asociată cu un efort de *valorizare* prin raportare la tabela valorilor preexistente sau prin considerarea dinamicii schimbărilor sociale şi umane (individuale). Produsele culturale dobîndesc autenticitate şi semnificaţie

socială prin valorizare, aceasta reprezentînd un moment semnificativ al oricărei producții culturale de simboluri. Finalizarea și autentificarea valorizării se exprimă în cealaltă instanță a structurii simbolice a culturii care ia forma transmiterii.

Transmiterea culturală o înțelegem ca o activitate de comunicare și difuzare a produselor culturale. Ea se realizează printr-o relație asimetrică între transmițător și receptor, în măsura în care se accentuează poziția pasivă a receptorului și cea dominatoare a transmițătorului. Dacă valorizarea era unul din momentele principale ale „producției culturale", *realizarea socială și individuală* a structurii simbolice este domeniul principal al transmiterii. Instituționalizarea diferențiată și specializată a producției culturale s-a asociat întotdeauna cu o diversificare a formelor și canalelor de transmitere culturală. De la formele interpersonale și directe de transmitere s-a ajuns astăzi la mijloace tehnice de difuziune culturală în masă cu posibilități rapide de generalizare a unui produs cultural, dar și de uniformizare a criteriilor de raportare valorică individuală și deci de reducere a posibilităților de diversificare a construcției culturale din comunitățile mai mici care solicitau o participare culturală mai mare a fiecăruia.

O altă instanță a structurii simbolice a culturii, ce este asociată și rezultă în mod direct din transmitere, este *reproducerea culturală*. Ea rezidă în repetarea pe scară largă a acelorași mesaje, valori sau conținuturi în funcție de caracteristicile receptivității individuale sau de configurația relațiilor sociale în care receptorii sînt implicați. Reproducerea poate să se realizeze la un nivel așa-zis al „aparențelor", caracterizîndu-se prin preluarea straturilor exterioare, direct vizibile ale unui produs cultural autentic, fără înțelegerea mecanismelor sau codurilor constitutive, intrinseci, cu funcție generatoare. Ostentația unei astfel de reproduceri rezidă cel mai adesea în proliferarea unor produse subculturale din punct de vedere valoric sau în mimări valorice de genul „kitsch" sau de genul produselor „subfolclorice" ce apar ca excrescențe pe construcțiile mai vechi (de exemplu, în muzica populară, în unele creații artizanale etc.). Reproducerea realizată la niveluri mai profunde este un proces fundamental al oricărei culturi prin faptul că-i asigură continuitatea în cadrul aceleiași „matrici stilistice". Ea se bazează pe

înțelegerea și activarea codurilor generative, a principiilor construcției culturale în conformitate cu normele și tradițiile consacrate, practicate și validate social și valoric.

Realizarea socială a oricărui produs sau simbol cultural, în sensul pătrunderii sale în universul real de viață umană, *rezultă din relațiile care se stabilesc între producție, transmitere și reproducere ca instanțe corelate ale oricărei structuri simbolice, culturale*. În producția culturală sînt prezente, într-o formă mai mult sau mai puțin vizibilă, transmiterea și reproducerea culturală întrucît acestea îi asigură difuziunea și realizarea socială, sînt temeiuri ale cunoașterii, creației și valorizării culturale. Produsul cultural se realizează ca simbol, părăsindu-și matca generativă și pătrunzînd în universul social de semnificații culturale pentru a fi reluat și practicat prin re-producere în cotidianitatea raportărilor și relațiilor interumane. Transmiterea se interpune între producția și reproducția culturală, iar reproducerea este *totodată* o reluare a producției în vederea redescoperirii cîmpului de semnificații și referințe investite în procesul inițial de generare. Structura simbolică se reproduce în transmitere pentru a asigura continuarea producției care îi este specifică.

Pătrunderea simbolurilor culturale în universul real de viață umană nu este însă uniformă, nediferențiată. Oamenii se raportează la cultură prin participarea lor predominantă în orizonturile producerii, transmiterii sau/și reproducerii culturale și de aici derivă diferențieri sau similitudini în planul stilurilor de viață practicate cultural și social. De aceea, în continuare, ne vom referi la natura stilurilor de viață și la sursele de diferențiere sau omologie ale acestora.

2. **Diferențierea și omologia stilurilor de viață. Cîteva surse.** Stilul de viață poate fi considerat, din punct de vedere al analizei noastre, ca avînd o structură tridimensională:

a) un aspect *individual* relevat prin expresivitate culturală, identitate personală și efort de autoidentificare;

b) un aspect *interacțional* exprimat prin modul de raportare la alții;

c) un aspect de *dependență reală sau aspirațională*, în sensul că fiecare din noi depindem de un stil care apar-

ţine şi „altora" sau aspirăm să ne identificăm cu stilul „altora".

Fiecare din aceste aspecte se combină în forme specifice în stilul cultural de viaţă pe care îl practicăm şi care este, în aceeaşi măsură, propria noastră *opţiune*, dar şi rezultatul *investiţiei* sociale generate de diviziunea constituită *între* elementele componente şi *în cadrul* structurii simbolice. Stilul de viaţă este *determinat* de condiţiile sociale şi culturale de viaţă, este produsul istoriei şi experienţelor individuale şi colective în cadrul culturii preexistente sau în curs de constituire la care participăm. Sociologic vorbind, este imposibil să ne sustragem determinărilor obiective ale stilului, să eludăm „regularităţile obiective" imanente condiţiilor sociale care au generat codurile şi practicile culturale. În aceeaşi măsură, diversificarea spaţiului cultural, diviziunea crescîndă din cadrul său, fie pe orizontală, fie pe verticală, afirmarea şi încurajarea socială a manifestării autonomiei individuale sau grupale oferă noi *domenii opţionale*, construindu-ne sau fiind implicaţi în construirea propriei identităţi social-culturale. Stilul de viaţă este *produs* şi, în acelaşi timp, *producător* al culturii în care se configurează. Ca atare, el dispune de un dublu sens: unul trăit, interiorizat şi manifestat ca mod de a fi şi de a recepta, prin scheme de percepţie, gîndire şi acţiune care ne aparţin şi prin care afirmăm pentru noi şi ceilalţi propria expresivitate simbolică, diferenţiindu-ne de alţii prin conservarea propriei identităţi; celălalt sens este al obiectivării, al manifestării în afară, al „jocului pe scena deschisă" a interacţiunilor şi tranzacţiilor sociale. În raport cu individul, primul sens este imanent, celălalt transcendent; primul este justificativ, celălalt productiv. Coincidenţa dintre aceste sensuri generează unitatea de stil şi consecvenţa practicilor stilistice de valorizare şi acţiune.

Coincidenţa dintre aspectul imanent şi cel transcendent, dintre construcţia justificativă („acesta-i stilul meu") şi cea productivă („aşa înţeleg să-l exteriorizez") nu este perfect simetrică. Unul sau altul poate să dispună de relevări sociale care sînt diferite ca intensitate sau formă de obiectivare. Practicile culturale stau mărturie în acest sens, observînd cum unele stiluri tind spre conformare sau stereotipie, iar altele spre evadare din ceea ce este constituit, acceptat, generalizat. Diviziunea socială a producţiei, transmiterii şi reproducţiei culturale este asociată cu diviziu-

nea socială între producătorii culturali, pe de o parte, şi transmiţătorii, respectiv reproducătorii culturali, pe de altă parte. Primii tind să afirme sensul productiv al stilului cultural de viaţă în timp ce ceilalţi sensul justificativ. Producătorii culturali ordonează, clasifică, ierarhizează simbolurile cu scopul de a le explora, adăuga sau schimba unele semnificaţii, de a propune noi orizonturi de semnificare şi interpretare. Transmiţătorii şi reproducătorii culturali raportează fiecare semnificare simbolică nouă la condiţiile trecute, statornicite şi cu funcţie integratoare pentru a le evalua gradul de conformare şi de încadrare în „paradigmă".

Cele două stiluri nu sînt însă disjuncte, ci mai degrabă omoloage, încadrîndu-se în aceeaşi clasă stilistică. Putem spune că stilul de viaţă este *o artă de a inventa* şi *o artă de a se conforma*, un mod de evaziune şi unul de integrare, fiind produsul aceloraşi condiţii sociale, al aceloraşi „regularităţi obiective" de exprimare, creaţie sau transmitere-reproducere. Dacă producerea şi reproducerea n-ar fi complementare, atunci orice simbol nou ar rămîne o simplă potenţialitate afirmată, dar nevalorizată social. Practicile culturale reproductive, repetate pe scară largă şi implicate în relaţiile de zi cu zi, ajung să genereze o conduită a conformităţii, un simţ comun generalizat în raport cu care se judecă fiecare produs şi prin care se elimină sau se sancţionează orice apare ca ciudat, neaşteptat, imprevizibil. Condiţiile sociale şi culturale ale istoriei generării şi consolidării stilului se perpetuează în forma condiţiilor de operare, manifestare şi producere actuală. Stilul se constituie, astfel, ca un fel de „ereditate culturală" ale cărei coduri construiesc „inconştientul" nostru cultural evaluativ, productiv şi/sau reproductiv. Ajungem să nu conştientizăm fiecare mod de a reacţiona, să nu ne comportăm ca o „fiinţă integral raţională" care calculează sau negociază fiecare tranzacţie culturală în care sîntem implicaţi. Nu este vorba de o formaţie organică, biologică, ci de o construcţie psihosocială care a pătruns prin socializare, culturalizare, educaţie în structura noastră personală şi ne face să reacţionăm ca şi cum am fi purtaţi de un fel de „automatisme culturale". Complementaritatea şi omologia stilurilor de viaţă nu exclud deci diferenţierile, ci mai degrabă le presupun.

O primă sursă de diferenţiere, la care ne-am referit doar parţial şi pe care vrem acum s-o aprofundăm, este

reprezentată de diviziunea instanțelor structurii simbolice a culturii (producție, transmitere, reproducere), a agenților și instituțiilor în care acestea se particularizează. Diversificarea, diferențierea și clasificarea, practicate și realizate în cadrul structurii simbolice, au condus la constituirea unei veritabile *diviziuni sociale a agenților și activităților culturale*. Concomitența genetică și întrepătrunderea instanțelor structurii simbolice se asociază în culturile moderne cu o specializare și diviziune socială a agenților culturali ca producători, transmițători sau reproducători ai culturii. Prima formă a acestei diviziuni a apărut odată cu instituționalizarea sistemului de învățămînt, cînd pentru conservarea și perpetuarea experienței sociale și culturale deja elaborate și oarecum testate, comunitatea socială și-a creat și organizat instituții specializate cu agenți și activități de transmitere și reproducere culturală. Sistemul de învățămînt a ajuns să funcționeze astfel incit să fie identificat cu un sistem al reproducerii culturale (1). Treptat, în evoluția istorică a comunității sociale, asistăm la o diversificare a instituțiilor de transmitere și reproducere culturală concomitent cu organizarea specializată de producere culturală. Mijloacele de comunicare în masă reprezintă nivelul maxim, pentru epoca noastră, de dezvoltare a canalelor instituționalizate de transmitere și reproducere culturală, rostul lor principal fiind acela de difuziune pe scară largă a produselor culturale elaborate în instituțiile specializate în producția culturală. Desigur că acestea și-au constituit o „simbolică" aparte de transmitere și reproducere, centrată pe cuvînt, imagine, sunet sau toate împreună, fără însă a-și părăsi funcționalitatea specifică cu care au fost investite social și cultural. Mai mult, diviziunea socială instituită a condus la distincția dintre „cultura mijloacelor de comunicare în masă", „cultura școlară", pe de o parte și cultura „autentică", maximizată valoric, a producătorilor sau instituțiilor de producție culturală. Accesul transmițătorilor și reproducătorilor culturali este limitat la produsele finite și valorizate public și mai puțin pătrunde în intimitatea producției culturale efective. Prin chiar acest fapt produsele sau simbolurile culturale sînt încărcate de misterul creației, fiind una din sursele miturilor moderne. Referindu-se, pe un alt plan, la o astfel de problemă, Mircea Eliade remarca faptul că „s-a stăruit mai puțin asupra a ceea ce s-ar putea numi miturile elitei, îndeosebi asupra

acelora care se cristalizează în jurul creației artistice și al răsunetului ei cultural și social. Trebuie să precizăm că aceste mituri au reușit să se impună dincolo de cercul închis al inițiaților, mai ales datorită complexului de inferioritate al publicului și existenței instanțelor artistice oficiale" (2). Considerarea domeniului producției cultural-artistice (literare, picturale, sculpturale etc.) ca exemplu tipic nu exclude posibilitatea de generalizare și asupra altor genuri de producție culturală (științifică, tehnică etc.). Apariția unei astfel de situații se asociază cu constituirea la nivelul creatorilor sau producătorilor culturali a unui nou gen de conformism care nu mai urmărește raportarea, supusă cu venerație, față de tradiție sau față de regulile și principiile statornicite, ci care se proiectează permanent în inovație sau într-un fel de „avangardă" a producției sau creației. Apare, astfel, un fenomen interesant de instituționalizare a inovației, a contestării culturale sau a mișcărilor de avangardă, care se constituie mai întîi în domeniul producției culturale și se extinde treptat și în domeniile instanțelor de transmitere și reproducere culturală. Într-un fel, printr-o astfel de tendință se reduc separarea, diferențierea și tensiunea dintre producători, pe de o parte, și transmițători-reproducători, pe de altă parte, în sensul că ultimii acceptă și receptează cu mai multă ușurință produsele inovatoare și avangardiste ale primilor. Totuși, ritmul schimbărilor propuse de producători pare a fi mai rapid decît ritmul asimilării la nivelul transmiterii-reproducerii culturale, astfel că decalajul se menține încă și perpetuează diviziunea socială între instanțele structurii simbolice. Mai mult, accesul transmițătorilor și reproducătorilor este mai adesea limitat la ceea ce am putea numi aspectele de „suprafață", vizibile, direct accesibile și mai puțin la lumea codurilor generative, a etosului constitutiv prin care producătorii culturali își exercită capacitățile inovatoare. Structura de profunzime, reprezentată de codurile sau principiile care fundamentează producția culturală, presupune o îndelungată practică de inițiere, un exercițiu de comparare și confruntare care să depășească mimetismul și să pătrundă în „manierismul" generării. Necunoașterea sau neînțelegerea structurii generative a codurilor sau principiilor producției culturale nu se exprimă însă prin respingerea produselor culturale noi sau inedite, ci mai degrabă prin mimarea acceptării și aprecierii lor. Se constituie și se manifestă,

astfel, un fel de aderare la „necunoscut", o apreciere etalată a „neînțelesului" pentru a nu lăsa impresia rămînerii în urmă, a neinițierii în ceea ce ar fi „specific" culturii moderne. Să fie acesta un semn al unei forme de „înstrăinare culturală" care s-ar manifesta în epoca noastră?

Oricum, important este să recunoaștem existența unei specificități a diviziunii sociale realizate între activitățile și agenții structurii simbolice a culturii. Importanța acesteia este semnificativă în măsura în care o considerăm ca fiind *generatoare de stiluri distincte de viață, adică de raportare, asimilare și realizare în cotidianitate a unor forme specifice de practică culturală.*

Diviziunea dintre cele trei instanțe ale structurii simbolice, dintre agenții și activitățile care le sînt reprezentative, am putea-o considera ca o diviziune pe verticală, în sensul că domeniile de competență socială și culturală care le caracterizează nu se suprapun decît parțial, iar în unele situații, ușor detectabile, se exclud reciproc. Diviziunea socială, bazată pe diferențiere, ordonare, clasificare, ierarhizare, ar putea fi și este aprofundată mai departe. K. Marx, referindu-se la domeniul economic, făcea remarca semnificativă că „... diviziunea muncii aduce cu sine în mod necesar o și mai mare diviziune a muncii ..." (3). *Mutatis mutandis*, am putea spune că diviziunii pe verticală îi este asociată o diviziune pe orizontală în cadrul fiecărei instanțe a structurii simbolice între agenții și activitățile specializate sau în curs de specializare. Aceasta ne apare ca o *altă sursă* a diferențierii generate în planul stilurilor de viață pe lîngă cele caracterizate în funcție de accesul *predominant* la un anumit nivel sau domeniu al diviziunii sociale din cadrul structurii simbolice.

Diviziunea socială pe orizontală se manifestă în cadrul fiecărei instanțe a structurii simbolice, evidențiind diferențierile care apar între agenții și activitățile de producere, transmitere, respectiv reproducere culturală. Acest tip de diviziune pe orizontală este semnificativ în măsura în care ne conduce la importante probleme ale constituirii și funcționării diferențiate, specifice diferitelor stiluri de viață. Principala și, într-un fel, determinanta diviziune pe orizontală s-a produs în domeniul producției culturale. Evoluția oricărei producții culturale relevă trecerea de la „sincretismul" cultural nediferențiat la cel segmentat (în sensul „solidarității mecanice" a lui Durk-

heim) şi apoi la cel diferenţiat. „La început producerea ideilor, a reprezentărilor, a conştiinţei se împleteşte nemijlocit cu activitatea materială şi cu legăturile materiale ale oamenilor, cu acest limbaj al vieţii reale. Formarea reprezentărilor, gîndirea, legăturile spirituale dintre oameni mai apar aici ca izvorînd direct din comportarea materială a acestora" (4). Treptat apare o autonomizare a producţiei culturale şi, odată cu aceasta, o extindere a diviziunii sociale a producătorilor şi activităţilor lor productive culturale. Al. Tănase vede în aceasta un „principiu metodologic într-o teorie marxistă a culturii", afirmînd că „. . . progresul culturii este condiţionat, între altele, de gradul de diferenţiere şi de conţinutul cognitiv al activităţilor productive, fie în planul existenţelor materiale, fie la nivelul unor elaborări intelectuale" (5). Diferenţierile producătorilor culturali se relevă în modul cel mai evident prin apariţia aproape permanentă a noi activităţi culturale sau prin schimbările care apar în cele consacrate şi legitimate social după instituirea unui nou domeniu. Să ne gîndim numai la raporturile stabilite între formele producţiei culturale de tip „umanist" după consacrarea şi accelerarea producţiei culturale de tip „tehnologic". Avem în vedere lupta culturii tehnologice pentru consacrarea „academică", apoi dominaţia culturii tehnologice şi schimbările pe care ea le-a generat în forma de expresivitate simbolică a valorilor culturii umaniste sau ne-am putea referi la tendinţele de diversificare din interiorul culturii umaniste sau al celei tehnologice prin apariţia unor noi activităţi şi forme expresive. Diferenţierile din cadrul *producţiei* culturale pot fi considerate în cel puţin următorii termeni:

a) *Numărul* crescînd al domeniilor de investigaţie, creaţie şi valorizare este unul din termenii de referinţă. Exemplul cel mai la îndemînă ar fi cel specific culturii tehnologice (deşi ar putea fi considerate şi alte exemple): dintr-un domeniu compact şi cu o autonomie scăzută, cultura tehnologică a început să se diversifice în zorii apariţiei societăţilor moderne, propunînd noi domenii de producţie culturală şi odată cu ele a cunoscut o permanentă accelerare a diviziunii şi o expansiune în alte domenii a limbajelor lor expresive.

b) *Graniţele* dintre domeniile producţiei simbolice au fost cînd accentuate, cînd estompate, dar întotdeauna prezente. Noii producători culturali au urmărit să-şi afir-

me identitatea. Inițial, au făcut apel la prestigiul domeniilor consacrate din care se considerau derivate, deși acestea, cel mai adesea, i-au repudiat. Cinematografia, produs convergent al progreselor culturii tehnologice și umaniste, s-a legitimat cînd prin teatru, cînd prin artele imagistice, deși atît una, cît și celelalte au considerat-o inițial ca fiind exterioară artei autentice. Cînd principiul său fundamental a început să se impună și să-și creeze propria bază socială, depășind oricare altă artă contemporană prin capacitatea de a selecta un univers extins de imagini, de a propune noi unghiuri de raportare emoțională și de viziune a realului, de a construi noi „sinapse" compoziționale în scene mult mai cuprinzătoare și sugestive, cinematografia s-a constituit nu numai ca un nou domeniu distinct al producției culturale, dar celelalte arte au început uneori să-și re-construiască legitimitatea prin ea. Acum un spectacol de cinema urmărește să fie cît mai diferit, cît mai „autentic" în raport cu un spectacol de teatru, de exemplu, iar teatrul caută noi forme de construcție imagistică și spectaculară pentru a fi „altceva" decît filmul (de exemplu, să intensifice participarea auditoriului, eliminînd pasivitatea care ar fi mai specifică spectacolului de cinema).

c) Un alt termen ar fi cel al *conștiinței* domeniului divizat și separat, accentuînd în primul rînd diferențierea și mai puțin convergențele, dezvoltîndu-și o teorie justificativă și mijloace practice de implicare a receptorului în domeniul specializat.

d) *Intensificarea interacțiunilor* între domenii în cadrul aceleiași instanțe este un alt indiciu al diferențierilor. În general, creșterea interacțiunilor generează noi diviziuni și diferențieri prin extinderea participărilor și experiențelor, prin generarea de noi dorințe, prin instituirea experimentării inovatoare ca mod de producere. De aici derivă și ritmul crescînd al vieții noastre contemporane și al diversificării formelor de producție culturală.

Diviziunea pe verticală se produce nu numai în cadrul producției culturale, ci și în modalitățile și instituțiile de transmitere și reproducere. Să ne gîndim numai la explozia mijloacelor de comunicare în masă, cu evantaiul lor larg de forme instituționale și tehnici de realizare a transmiterii sau la extinderea presiunii de reproducere culturală în condițiile constatării existenței unor ritmuri accelerate ale producției culturale și a efortului psihologic

de a nu se constata o rămînere în urmă, o ieşire din „modă" sau din ceea ce s-a consacrat ca nou şi poate chiar ca valoros.

Diviziunea pe orizontală sau verticală din cadrul structurii simbolice este probabil principala sursă a diferenţierii stilurilor culturale de viaţă.

O altă sursă la care ne vom referi în continuare este de natură psihosocială şi rezidă în multiplicarea rolurilor pe care una şi aceeaşi persoană trebuie să le „joace" pe scena vieţii sociale. Unitatea persoanei este de natură referenţială; avem în vedere poziţia sa în structura socială sau în cea ocupaţională. O astfel de poziţie este definită cu relativă precizie prin reguli sociale, fiind astfel oarecum statuată. Manifestarea sa *concretă* se realizează însă printr-o mare diversitate de roluri, corespunzînd diversităţii solicitărilor sociale şi culturale exprimate faţă de aceeaşi poziţie. Rolul este ceea ce societatea aşteaptă de la persoană ca mod de manifestare psihosocială pe baza unor modele prescriptive implicite de comportare. Unităţii personale îi corespunde diversitatea rolurilor psihosociale, generată de numeroasele ierarhii sociale, manifestări profesionale, familiale sau culturale. Real sau imaginar, aceeaşi persoană se află în faţa unei multitudini de roluri şi deci de opţiuni. Posibilitatea opţională deschisă de multiplicarea rolurilor este însă limitată de imposibilitatea alegerii individuale a tuturor variantelor posibile. Este un truism afirmaţia după care orice opţiune este şi o negaţie. Alegem anumite roluri şi prin chiar această opţiune ne construim propriul stil. Condiţia preliminară a diversificării stilurilor culturale de viaţă rezidă însă nu numai în deschiderea posibilităţii de opţiune, dar şi în multiplicarea diversificată a rolurilor disponibile sau în acceptarea socială a unei astfel de diferenţieri. Culturile închise sau puţin diversificate restrîng aria opţiunilor şi uniformizează stilurile. Centralizarea şi dirijarea culturală de tip autoritar limitează construcţia opţională şi diversificată, uniformizează şi generează stiluri culturale de masă prea puţin animate de codurile producţiei culturale. Instanţa cea mai activă este a reproducerii statornicitului, generarea de variaţii pe aceeaşi temă, închiderea explorărilor posibile, stereotipia raportărilor inedite. Situaţia alternativă a multiplicării rolurilor disponibile uneia şi aceleiaşi persoane poate genera stări individuale tensionale, aspiraţii nelegitime sau proiectate

dincolo de posibilitatea personală. Această situație poate conduce la marginalizări individuale sau la subculturi compensatorii.

Viața noastră socială dispune, totodată, de mijloace de echilibrare mai mult sau mai puțin spontană și poate este prea puțin actual să vorbim despre existența unei tensiuni a opțiunii pentru un stil. Mai degrabă am remarca generalizarea unui stil cultural de masă, rezultat al intensificării activității instituțiilor de transmitere și reproducere culturală și existența unor stiluri individuale generate de multiplicarea rolurilor potențiale oferite uneia și aceleiași persoane.

O altă sursă a diversificării stilurilor de viață este derivabilă din tendințele de specializare instituțională produsă în societățile moderne. Domeniile cunoașterii științifice și tehnice, ale producției materiale și artistice, ale organizării sociale tind să devină din ce în ce mai specializate. Întreprinderea industrială sau agricolă a evoluat, de exemplu, astfel încît dintr-o unitate tehnico-productivă unitară și simplă a devenit un ansamblu de funcții specializate, care pe lingă producție cuprinde cercetarea, proiectarea, organizarea-conducerea, marketing și probleme de utilizare a forței de muncă, ca să nu ne referim decît la specializările produse în însăși funcția de producție. Exemplele se pot multiplica, toate dovedind aceeași tendință de diversificare și specializare. Situația nu a rămas fără consecințe culturale, antropologii vorbind nu numai despre cultura integrală, totală, ci și despre subculturi specializate (nu în sens axiologic), cu stiluri culturale de viață distincte. Sigur că ele sînt raportabile la aceeași „matrice stilistică" unitară, dar se pare că diferențierile sînt mai puternice tensional și social decît similaritățile. Să considerăm caracteristicile culturii tehnologice și ale celei umaniste pentru a vedea diferențierile de stil existente.

Vreme îndelungată cultura umanistă a deținut poziție dominantă și încă astăzi unii o consideră — pedagogic vorbind — nucleul „culturii generale", care conferă stil și distincție. Cultura tehnologică a ajuns însă în epoca modernă nu numai o cultură alternativă, dar și dominatoare. Formele sale expresive pătrund în cultura umanistă și-i solicită reevaluări. Caracteristic pentru corespondențele dintre aceste culturi alternative nu este însă atît comunicarea, cît *tensiunea* comunicării și reevaluării mijloa-

celor semantice şi expresive care le sînt specifice. Cultura tehnologică este centrată pe cultul raţionalizării, eficienţei, optimizării, maximizării, standardizării, definirii detaliate a operaţiilor constitutive. Praxisul său se finalizează în rutina operaţiilor eficient finalizate. Idealul său este transformarea realului pentru eficientizarea acţiunii umane. Cultura umanistă mai veche cultivă ideea unei aşa-numite „detaşări de real", a construcţiei imaginative „purificate", „ideale", „dezinteresate". În timp ce cultura tehnologică se prezintă ca pragmatistă, cultura umanistă confruntă omul cu valori ideale. Încă atunci cînd cultura tehnologică nu era atît de dominantă, C. Baudelaire îşi afirma (6) „dezgustul de real", vizînd crearea unei realităţi diferite de realitatea tehnologică născîndă, adică a unei realităţi poetice *sui-generis:* „vreau cîmpii colorate în roşu şi copaci coloraţi în albastru" (artiştii din secolul XX le vor picta). În opoziţie cu realul care i se oferea în acea perioadă de construcţie (mijlocul secolului trecut), tot Baudelaire afirma că „poetul e inteligenţa supremă, şi fantezia e cea mai ştiinţifică dintre toate facultăţile". Poetul şi tehnocratul se vor uneori atît de diferiţi încît comunicarea dintre ei este dacă nu inexistentă în orice caz episodică. În astfel de condiţii, între cele două culturi se poate produce o adevărată schismă, fiecare urmărindu-şi propria cale de dezvoltare (7). Stilurile de viaţă asociate nu sînt mai puţin contradictorii, găsindu-şi exprimarea în distincţia, maliţios pronunţată, între „ingineri" şi „intelectuali". Principiile generative, modalităţile constructive, facultăţile psihice antrenate, limbajele expresive sînt uneori atît de diferite încît nu numai că propun stiluri distincte de viaţă şi raportare la viaţă, dar sînt şi prea puţin comunicative între ele. Să considerăm numai limbajul de exprimare. Cultura tehnologică propune un limbaj standardizat, matematizat, exact, cu reguli precise de organizare, ierarhizare şi deducţie; cultura umanistă foloseşte metafora, sugestia, asociaţiile cele mai neaşteptate, chiar „absurde". Între cele două limbaje omul modern este prins parcă în jocul unei pendulări a opţiunilor, iar stilul cultural de viaţă este scindat între ecuaţie şi metaforă, raţiune şi fantezie, standardizare şi evaziune. Timpul de muncă profesională este organizat, rutinizat şi orientat spre eficienţă. Să fie timpul liber (extraprofesional) un timp al culturii umaniste, al evadării în imaginar şi posibil? Schisma dintre cele două culturi este probabil

reală, dar nu mai puține sînt semnele — deocamdată necesare — ale comunicării și apropierii celor două culturi și ale stilurilor corespunzătoare de viață. În mod sigur o astfel de apropiere nu poate lua forma „umanizării" tehnologiei sau „tehnologizării" (în sens de raționalizare) a culturii umaniste. Poate mai degrabă comunicarea și mai ales apropierea dintre structurile de profunzime (coduri și principii generative) care le corespund vor conduce la emergența unei noi culturi umanist-tehnologice construită după măsura „forțelor umane esențiale". Unele semne ale acestei apropieri deja apar în cultura modernă. Să evocăm astfel cîteva exemple. Fizica însăși (a particulelor în special), ca cea mai dezvoltată știință a lumii de astăzi, a renunțat la limbajul strict al determinismului și l-a asimilat nu numai pe cel al statisticii și probabilităților, dar și al metaforelor, cînd se referă la structura cea mai intimă a materiei. Știința și tehnica împreună cu arta se depărtează de „universurile strict limitate" și construiesc „universuri fără limită", oferind spațiu de manifestare nu numai pentru rațiune, dar și/sau mai ales pentru imaginație. Deocamdată este o speranță, pe care o dezvoltăm în cîmpurile imaginației, vizînd posibilele apropieri și diferențieri neschismatice între stilurile de viață culturală. Oricum, o astfel de tendință nu va duce la uniformizarea, ci la diversificarea stilurilor de viață, oferind noi spații alternative de manifestare, nu atît contradictorii, cît omoloage sau complementare.

Prin definiție, stilul de viață individualizează, conferă unicitate, absoarbe din totalitate combinații care diferențiază. Cîmpurile de diferențiere și individualizare ale stilurilor de viață probabil că nu pot fi, totuși, înțelese decît prin raportare la unul dintre cele mai importante mecanisme sau procese ale societății noastre, constituit în condițiile de funcționare și construcție ale *structurii sociale*. Avem în vedere repartizarea oamenilor pe categorii sau clase sociale în funcție de anumiți indicatori sociologici sau de altă natură.

Relația dintre stilul de viață și poziția în structura socială este pe cît de evidentă pe atît de complexă. La prima vedere, dispunerea claselor sau categoriilor sociale în structura socială pare asociată cu o distribuție corespunzătoare a stilurilor de viață. Clasa muncitoare, de exemplu, ar dispune de un stil de viață care este diferit de cel al oricărei alte clase sau categorii sociale, iar în interiorul

aceleiaşi clase (categorii) ar apărea noi diferenţieri în funcţie de poziţia ocupaţională. Criteriile de diferenţiere socială şi ocupaţională ar coincide cu cele ale diferenţierii stilurilor de viaţă. Dacă ne-am ghida după astfel de premise atunci cel puţin următoarele aspecte problematice solicită clarificare:

a) Omogenizarea socială este una din principalele direcţii programatice ale dezvoltării economico-sociale din ţara noastră, urmărindu-se eliminarea treptată a diferenţelor economice, sociale, culturale sau de altă natură dintre diferitele clase sau categorii sociale. Prin creşterea mobilităţii sociale şi extinderea, respectiv egalizarea oportunităţilor sociale, se tinde spre apropierea nivelurilor de trai, eliminarea treptată a diferenţelor economice, creşterea gradului de accesibilitate la valori care în alte epoci istorice erau pentru unii practicate, iar pentru alţii poate doar imaginate, dar în nici un caz asimilate şi realizate. Omogenizarea socială este un proces istoric, iar dirijarea sa politică se poate realiza pe baza cunoaşterii anticipate — eventual experimentate — a traiectoriilor de devenire istorică ce corespund cel mai bine proiectului programatic. O societate a non-diferenţierilor este greu de imaginat şi poate chiar de nedorit. Problema îşi schimbă în acest caz natura şi ne întrebăm care sînt diferenţierile care totuşi s-ar perpetua. Domeniul de diferenţiere cel mai evident ar fi cel ocupaţional, în măsura în care oricărei societăţi dezvoltate îi corespunde o diviziune a muncii sociale şi o diviziune socială a rolurilor ataşate sau disponibile aceleiaşi persoane. Conservarea unor astfel de diferenţieri — prin natura lor *relative* — pare să se asocieze cu manifestarea culturală diferenţiată. Ceea ce este caracteristic diferenţierii generate de diviziunea ocupaţională a muncii şi de diviziunea socială a rolurilor personale este mobilitatea crescută, inter-schimbarea poziţiilor ocupaţionale între persoane care dispun de competenţa adaptabilităţii şi integrării în activităţi complementare, diminuarea diferenţelor de prestigiu cultural specific unei poziţii ocupaţionale sau unui rol social.

Spaţiul categorizării sociale este deocamdată, după părerea noastră, de tip *discret,* adică discontinuu, diferenţiat. Indicatorii sociali definesc cu destulă exactitate poziţia socială a unei persoane în ierarhia organizată a structurii sociale. De exemplu, ocupaţia, nivelul de şcolarizare, retribuţia, vîrsta, sexul, zona rezidenţială sînt nu-

mai cițiva din indicatorii cu care, din punct de vedere sociologic, putem să definim poziția unei persoane în ansamblul structurii sociale. Chiar dacă un astfel de demers clasificator pare să reifice procesul clasificării sociale, el corespunde naturii reificate intrinseci a spațiului categorizării sociale. Indiscutabil că în societatea noastră funcționează mecanisme dereificatoare, în sensul slăbirii barierelor separatoare dintre categoriile sociale. Se pot menționa în acest sens cîteva tendințe: creșterea nivelului de școlarizare, modernizarea zonelor rurale în sensul apropierii lor de caracteristicile urbanului, diminuarea diferențelor de retribuire, eliminarea, fie și parțială, a diviziunii pe sexe a muncii etc. Totuși raționalitatea diferențierilor dintre categoriile sociale își păstrează — cel puțin pentru viitorul apropiat — actualitatea și caracterul discret (discontinuu).

Spațiul categorizării culturale a stilurilor de viață este însă mai puțin discret; am spune că este mai degrabă *continuu*, cu suprapuneri de stiluri și amestecuri valorice. Discontinuității sau clasificării relativ stricte a categoriilor sociale i-ar corespunde o continuitate culturală cu clasificări și distincții mai puțin stricte. Relativitatea unei astfel de ipoteze nu poate să fie înțeleasă decît pe baze empirice. Totuși încă de pe acum putem sugera cîteva justificări ale căror incidențe empirice par evidente. Stilul țărănesc de viață, considerat prin manifestările sale tradiționale, și-a pierdut mult, dacă nu total, din coerență. Transmiterea și reproducerea culturală nu s-au mai realizat în strînsă legătură cu producția culturii tradiționale, au depășit autarhia culturală a comunităților sătești ca urmare a extinderii și atractivității (mai ales în rîndul tinerilor) exercitate de difuziunea culturii de tip urban prin mijloacele de comunicare în masă sau ca urmare a creșterii mobilității teritoriale. Diferența dintre stilul cultural rural și cel urban nu mai poate fi delimitată printr-o clasificare strictă și ca urmare a migrării unei populații largi din mediul rural în cel urban. Mai caracteristică este suprapunerea stilurilor, generînd un amestec ce ia forma unui nou stil impur de tip urban-rural. Acest fenomen este caracteristic nu numai unei anumite categorii sociale — muncitorilor proveniți din rural, de exemplu —, ci și intelectualilor de aceeași origine, deși într-un alt fel.

Tranziția economico-socială de la o economie *predomi-*

nant agricolă la o economie *predominant* industrială conservă, perpetuează, reproduce încă un spaţiu al categorizării sociale de tip discret, clasificatoriu, ierarhic, oarecum reificat. Aceeaşi tranziţie însă generează suprapunerea stilurilor culturale de viaţă, caracterul lor discontinuu, mai puţin clasificator şi diferenţiator.

b) Dacă am considera că distribuţia stilurilor culturale de viaţă coincide integral cu distribuţia categoriilor sociale şi ocupaţionale, atunci în mod implicit stilul cultural ar fi un epifenomen al categoriei sociale, n-ar dispune de o independenţă, oricît de relativă ar fi aceasta. Ipoteza noastră ar fi că distribuţia poziţiilor personale pe categorii sociale şi ocupaţionale este *unul* din indicatorii stilului de viaţă, dar nu *unicul*. Determinismului, implicit sau explicit al raportului dintre poziţia social-ocupaţională şi stilul de viaţă i-am suplini relaţia de corespondenţă dintre stilurile de viaţă ce se caracterizează prin *omologie* în cadrul aceleiaşi categorii sociale şi ocupaţionale sau în oricare din celelalte categorii ale structurii sociale. Cercetarea s-ar orienta cu precădere spre identificarea stilurilor de viaţă şi abia apoi acestea ar fi raportate la categoriile sociale.

c) Participarea la cultură este o caracteristică fundamentală a societăţii noastre, realizîndu-se atît la nivelul transmiterii şi reproducţiei culturale, cît şi la cel al producţiei culturale efective. Analiza modului de participare la cultură ar conduce la precizarea unui indicator important al stilului cultural de viaţă.

În concluzie, putem spune că pe măsura dezvoltării societăţii noastre se distinge tendinţa de depărtare a stilului de viaţă faţă de categoria socială sau ocupaţională, de nesuprapunere integrală a distribuţiei specifice stilurilor de viaţă culturală peste distribuţia categoriilor sociale. Relaţia dintre structura socială şi structura culturală n-ar fi de tip determinist, ci de corespondenţă relativă, probabil putînd să identificăm raporturi de omologie între stiluri culturale de viaţă ce traversează sau transcend distribuţia specifică structurii sociale. Dacă aceasta ar fi realitatea, constatabilă pe baze empirice, atunci distribuţia stilurilor culturale de viaţă şi caracteristicile sale constitutive ar fi unul din mecanismele principale ale generării unor schimbări în raporturile dintre categoriile sociale, în realizarea procesului istoric de omogenizare a societăţii.

BIBLIOGRAFIE

1. P. Bourdieu, J. C. Passeron, *La reproduction. Elements pour une theorie de la système d'enseignement*, Editions de Minuit, Paris, 1970.
2. M. Eliade, *Aspecte ale mitului*, Editura Univers, București, 1978, p. 178.
3. K. Marx, *Muncă salariată și capital*, în K. Marx, F. Engels, *Opere alese*, Editura politică, București, 1966, p. 76.
4. K. Marx, F. Engels, *Despre artă*, vol. I, Editura politică, București, 1966, p. 86.
5. Al. Tănase, *Cultură și civilizație*, Editura politică, București, 1977, p. 23.
6. Apud H. Friedrich, *Structura liricii moderne*, E.U.L., București, 1969, p. 31—56 (passim).
7. C. P. Snow, *Două tipuri de cultură*, în L. Vlăsceanu (coordonator), *Învățămînt, producție, cercetare*, Editura didactică și pedagogică, București, 1981, p. 72—83.

DIMENSIUNEA CULTURALĂ A MODULUI DE VIAȚĂ

PAUL CARAVIA

Specialiștii în studiul problemelor sociale, economice, politice sau culturale, chiar și cercuri mai largi de oameni s-au familiarizat astăzi cu o serie de termeni noi ce s-au substituit expresiilor uzuale de „fericire" sau „satisfacție". Sînt, desigur, termeni care se referă la împliniri sau neîmpliniri ale condițiilor de viață individualizate, chiar dacă angajează colectivități, grupuri sau pături sociale. Astfel de noțiuni ar fi, spre exemplu: „nivel de viață", „nivel de trai", „bunăstare", „venit național pe cap de locuitor" sau P.N.B., „mod de viață", „stil de viață", „calitatea vieții", „calitatea muncii", „calitatea mediului de existență", „standard de viață", „nivel de civilizație" sau de „cultură", „nivel de dezvoltare" (industrială, socială etc.), „concepție de viață" ș.a.

Există evidente sinonimii între aceste concepte, dar nu asupra lor dorim să ne oprim în cele ce urmează. Important este faptul că noțiunile semnalate, care aparțin și unor discipline sau științe relativ diferite, vizează condiția socială, economică, psihologică sau culturală a omului, a indivizilor, dar și a colectivităților precum și gradul sau modul în care se configurează împlinirea lor efectivă, satisfacerea lor. Există, desigur, și modalități mai analitice sau mai sintetice de cercetare, mai riguroase (deci determinabile strict), dar și mai flue, mai evazive pentru evaluarea *condiției umane*. Dar, spre deosebire de o evaluare metafizică, cu care ne-a obișnuit filozofia so-

cială*, modul de viață are în vedere, mai cu seamă, perspectiva *cotidianității*, a specificității în care se realizează, istoric, condițiile de viață, de existență.

De cele mai multe ori asemenea concepte au sau pot avea accepțiuni *statistice* pe care disciplinele sociale care operează cu mijloacele lor le numesc *dimensiuni*, *indicatori*, *itemi*, *spații de atribute*. Remarca noastră evidențiază aici caracterul operatoriu al acestor concepte ceea ce înseamnă că multe dintre ele subîntind posibile asemenea *caracteristici* ce pot fi măsurabile, cuantificabile, testabile și calculate pentru a obține o imagine mai clară, univocă, comparabilă cu cea a altor comunități sau cu cea observată într-un alt moment de investigare al aceleiași comunități.

Societatea, la gradul de complexitate pe care l-a atins, este, firește, îndreptățită să găsească o cale mai pertinentă decît simplele postulări pentru a determina „starea de fericire, de bună-stare" a oamenilor din diverse țări sau aparținînd unor orinduiri diferite (1). Remarcăm o adevărată fervoare a frecvenței utilizării lor și a preocupării pentru desprinderea semnificațiilor lor psihologice — benefice pentru optimiștii necritici sau pline de rezonanțe anxioase pentru „realiști". Oricum, astfel de concepte urmăresc să diferențieze „stări de fapt", „stări de spirit", stadii de evoluție sau de involuție, ierarhizări, priorități, într-un cuvînt „situații" pe care colectivitățile și indivizii le trăiesc direct, concret, atestînd sau contestînd în conștiința lor diversele ideologii-suport care le însoțesc. Vizează deci trăirea nemijlocită, cotidiană, în momente și pe arii definite, a unui ansamblu de evenimente curente care pot însă deveni neobișnuite, de excepție, în alte împrejurări, în alte contexte socio-culturale.

Apariția conceptelor menționate, chiar cu riscul de a exprima aceleași realități, se datorează nenumăratelor juxtapuneri și transferuri de „habitusuri" (Bourdieu), zelului discriminator și de diagnosticare de care disciplinele umanistice sînt cuprinse. Unele dintre noțiunile puse aici în discuție au un caracter neîndoielnic *cantitativ*. Nivelul de trai, de exemplu, ca și venitul pe cap de locuitor, bugetul de timp sau bugetul familial, nivelul sau gradul

---

* În limbaj heideggerian diferența dintre ceea ce face ca omul *să fie* și ceea ce face *să fie într-un anume fel, mod sau stare* în diferitele circumstanțe de timp și de loc.

de dezvoltare industrială, agrară sau chiar socială (această ultimă rezervă este justificată de faptul că indicatorii sociali sînt încă insuficient precizați și chiar rezistenți la o prelucrare matematică) pot fi exprimați prin valori numerice și cantitative. Altele sînt definibile prin atribute, prin aprecieri, prin estimări, am zice, de ordin atitudinal și axiologic propriu-zis care au nevoie de a fi nu numai constatate și postulate, dar și *demonstrate*. Sîntem, adeseori, tentați ca între expresiile *cantitativ* și *calitativ* să facem distincții de tipul *obiective* și *subiective*. Sociologia, antropologia și politologia s-au văzut nevoite să respingă asemenea analogii deoarece nu orice expresie cantitativă este obiectivă, după cum nu orice apreciere subiectivă este lipsită de temeiul obiectivității. Și acest lucru a apărut cu o stăruitoare frecvență în cadrul investigațiilor empirice, de teren, ca și în cazul teoretizărilor care urmăreau generalizarea structurilor social-istorice sau definirea și deci delimitarea tipurilor de orînduiri, de civilizații și culturi.

Considerațiile de pînă aici au mai curînd un caracter *metodologic*, dar apariția unor criterii de *diagnoză și prognoză calitativă a condiției sociale și a celei individuale*, precum „modul de viață", „stilul de viață" sau „calitatea vieții" (inclusiv oricare din subcapitolele ce pot fi vizate) dovedește că era tehnologică a condus la netăgăduite performanțe cantitative, la acumulări fabuloase în ordinea numărului de obiecte, bunuri, unelte sau informații, dar și la imprevizibile consecințe de ordin calitativ (exprimate azi prin termenul de „complexitate") în sfera vieții, a valorilor, într-un cuvînt a *umanizării*. Esența condiției umane a fost însă profund ultragiată de acest impact intempestiv în pofida sau tocmai datorită unei supraevaluări subiective a rolului cantitativului sau de fascinația obiectelor. Paradoxul provoacă încă mari neliniști și în conștiința comună și în epistemologia socială. Paradoxul constă tocmai în aceea că *ordinea* evenimentelor ce părea stăpînită pînă acum prin mijloace cantitative se revendică a fi „ameliorată" *calitativ*, iar determinarea „calitativității", în oricare sferă de aplicare, se revendică a fi *cantitativ* definită și măsurată pînă la limitele *„reificării"*. Așa s-a și impus conștiinței contemporane noțiunea de „calitate a vieții" ca un indicator sintetic, pentru evaluarea modului de viață, a numeroaselor și variatelor fațete ale existenței practice și a dinamismului

ei accelerat. Ne raliem aici opiniei lui B. de Jouvenel. Considerăm însă că *modul de viață este o expresie cotidiană, supusă prefacerilor neincetate ale existenței, ale ființării umane* (2). În consecință, credem *că nu trebuie confundată cu o categorie filozofică* întrucît praxisul exprimă deja existentul în acțiune, ci trebuie considerată *o categorie sociologică sau antropologică.*

Unii specialiști străini teoretizează chiar un „indice al calității vieții fizice" *(Physical Quality of Life Index* — PQLI) considerind indicatori cu maximă relevanță tocmai caracteristici (cantitative) precum „speranța de viață", „mortalitatea infantilă" și proporția „celor școlarizați". Aceste caracteristici sînt apreciate, în ultimă instanță, ca nevoi umane fundamentale. Amintind acest fapt am vrut să arătăm nu numai că adesecri *calitatea* vieții înseamnă evaluare *cantitativă* privind gradul de satisfacere a unor nevoi umane, individuale și colective, dar și imperativa condiție ca analiza modului de viață să pornească de la o prealabilă identificare și ierarhizare a ceea ce se poate considera „nevoi fundamentale" și „trebuințe umane". Și astfel, modul de viață va însemna nu numai satisfacerea acestor tipuri de nevoi și trebuințe, dar îndeosebi *forma* în care sînt satisfăcute precum și consecințele specifice pe care asemenea particularități de rezolvare a lor le are în diferențierea indivizilor, a grupurilor și comunităților umane, a conduitelor și care, în final, poartă amprenta orînduirii sociale.

În această perspectivă „civilizația industrială", de pildă, implică, în devenirea sa practică, a experiențelor nemijlocit trăite de colectivitățile umane căzute sub incidența ei, și convergențe dar și distincții nu mai puțin definitorii datorate atît orientărilor ideologice, cît și biografiei respectivelor colectivități. La rîndul lor, *modurile de viață presupun și existența unei dimensiuni specifice, de natură culturală,* axată pe structura valorică a semnificațiilor în care o comunitate își explică, își justifică și își legitimează *pluralismul axiologic* ce are loc înlăuntrul modului de viață care grupează sau chiar ierarhizează opțiunile de viață ale indivizilor și care întărește individualitatea profilului spiritual al grupurilor și claselor sociale. Acesta este după noi *stilul de viață.* Stilul de viață nu trebuie să se confunde, așa cum s-ar părea, numai cu conștiința de sine sau de noi, ci implică conștiința imediatității proximei sale realizări în condițiile de viață date.

Nu trebuie redus nici la stilul generic al unei culturi, al „operelor" create, ce vizează, acesta din urmă în special, spiritul „operelor" edificate în cadrul unei culturi și numai în subsidiar și forma trăită cotidian pe care o și numim *cultura cotidianității*.

Indicatorul sintetic al „calității vieții" urmărește să evalueze mai ales acele trăsături ale modului de viață care atestă cultura cotidianității adică a intensității *identității* indivizilor dintr-un mediu tehnic înconjurător, comportamentul de consum, percepțiile ambientale, prestigiul școlarizării și al profesionalizării, valorile inter-subiectivității (relații, interese, așteptări, însingurare, socializare ș.a.), predilecțiile cotidiene în timpul „pentru sine" oferite de societate, securitatea psihologică și socială, participarea la deciziile pe treptele cotidiene de interes, oferta culturală a comunității, obediența față de imediat, de modă, limbajul și „habitusurile" cotidianului etc.

Un exemplu tipic în această privință îl oferă analiza fenomenului industrializării din perioada postbelică a regiunilor și a orașelor noastre care s-au dezvoltat, cum era și de așteptat într-o epocă dominată de principiul concentrării și centralizării în foste unități urbane renovate și dezvoltate sau chiar în noi localități cu caracter urban edificate însă pe vatra unor vechi tîrguri sau a unor mari comune. Cum era și firesc industrializarea a făcut să apară și caracteristicile unei cotidianități de tip urban, a unui mod de viață adecvat, dar care nu era identic la Constanța și Slobozia, la Cluj-Napoca și la Bistrița-Năsăud, la Timișoara și Pitești.

Desigur, locuirea în clădiri tip bloc nou, relațiile de vecinătate noi, consumul stimulat de magazine moderne și mărfuri industriale relativ asemănătoare, alimentația de tip orășenesc ca și alte asemenea trăsături constituiau elementele comune ale noului mod de viață pentru categoriile profesionale dominante — muncitorimea industrială, personalul din sectorul serviciilor, personalul funcționăresc și intelectualitatea. Cu atît mai diferite vor fi aceste realități în localitățile de tip agroindustrial. Cu toate aceste asemănări, *stilul de viață* și *calitatea vieții culturale* diferă, uneori, radical de la o localitate la alta chiar cînd modul nou de viață păstrează o configurație cu multe elemente tradiționale. „Școala vieții" este uneori mult mai influentă decît gradul de școlarizare a populației. O numim și educație civică. Pentru unele

pături ale populației recent transferate în mediul urban nou creat stilul de viață rămîne adesea de tip rural sau se află în stadii diferite de tranziție spre stilul de viață urban. Situații de această natură au fost constatate în cercetări socio-culturale întreprinse în zona orașului București și a suburbanelor lui, în ultimul deceniu (3), concluziile fiind confirmate și de alte studii cum au fost cele referitoare la trebuințele populației și la comportamentele gospodărești (4).

La un examen mai superficial s-ar putea spune că, de fapt, ne aflăm în spațiul vechii dihotomii dintre *civilizație*, echivalată acum cu modul de viață cumulat eventual și cu nivelul de trai și *cultură* care ar corespunde conceptului „stil de viață". Reducția nu este întemeiată cel puțin pentru motivul că noțiunile de civilizație și cultură sînt mai globale (ca sens și cuprindere), mai abstracte și deci mai universale, în timp ce modul de viață și stilul de viață sînt mai particulare, mai diferențiale și deci mai analitice. În plus ele pot fi comensurate prin indicatorul calității vieții (5).

Menționăm, în continuare, cîteva dintre constituientele dimensiunii culturale ale modului de viață. Se vorbește, desigur, de starea *ecologică* a unui spațiu de viață dar și de o „conștiință" ecologică. Nu este însă deloc excesivă și ideea unei *ecologii estetice* caracterizată, de pildă, prin acele proiecte pictural-sculpturale sau de *design* care înnobilează suprafețe imense, kilometri pătrați chiar, cu semnificațiile unui anume stil de viață, ale unei estetici specifice condițiilor oferite de tehnologiile veacului nostru, într-un anume mod de viață evident diferit de cel al civilizațiilor străvechi. Dacă modul de viață face să se traducă în practică, în trăirea cotidiană, o formă sau alta de rezolvare a intereselor și a nevoilor umane, stilul de viață, prin forța sa persuasivă, poate remodela și resemnifica înseși aceste trebuințe. După unii autori, de exemplu, modul de viață modern, industrial, ar varia în funcție de felul în care societatea rezolvă binomul „producție de masă —consum de masă", astfel încît dimensiunea axiologică ar remodela spectrul cerințelor în direcția exacerbării consumului de produse oneroase sub aspect material și energetic sau, într-un alt stil de viață, ar putea direcționa preferențialitatea spre produse cu un design elevat, raționalizator, de durată și bogat în corespondențe estetice.

Calitatea vieţii discriminează, pînă la o limită, şi calitatea dimensiunii culturale a modului de viaţă dacă ne gîndim că se pot stabili indicatori care să măsoare confortul habitatului, dar şi valenţele estetice ale decorului, de la organizarea interiorului locuinţei pînă la expresia individualizată a locuinţei însăşi sau/şi a spaţiului înconjurător (curte, grădină individuală sau colectivă). Se cunoaşte reacţia publică faţă de lipsa de identitate şi de culoare locală a „uzinelor de locuit", cum le numea Le Corbusier sau a cartierelor care au excedat spaţiul urbanistic modern al multor localităţi sau intenţia de menţinere a centrelor istorice şi proiectele de „restaurare" a vechilor clădiri cu oarecare semnificaţie istorică pentru oraşele respective dar cu destinaţii şi facilităţi dintre cele mai moderne. Exemplele se înmulţesc potrivit criteriilor de bază adoptate în aplicarea indicatorului „calitatea vieţii" la determinarea aspectelor *calitative* ale mediului de locuit şi ale stilului de locuire. Designul vestimentar, al plasticii peisajului, al mediului vizual şi obiectual, al publicitarului sînt tot atîtea componente semnificative.

Remarcam într-o lucrare mai veche, pe cînd interesul pentru aceste modalităţi de abordare era încă la început (6), că trebuie să distingem, în definirea spaţiului de locuit şi a universului de obiecte ce-l compun, între *mediul natural*, *environul* înţeles ca mediu construit şi echipat de om pe structura mediului natural şi *ambientul* considerat ca proiecţie subiectivă, de percepere şi trăire psihologică şi valorică a celorlalte două coordonate în unitatea lor, dintr-o perspectivă a umanului în devenirea sa. Asemenea disocieri ar putea să ne ajute să înţelegem ceea ce numim astăzi dimensiunea culturală a modului de viaţă. *Cultura cotidianităţii*, pe care altădată istoricii o numeau viaţa privată a oraşului, a unei ţări, a indivizilor, a devenit în gîndirea sociologului H. Lefebvre (7) o imagine cuprinzătoare socio-culturală a vieţii moderne ce caracterizează perceperea şi trăirea nemijlocită a componentelor valorice prin care individul sau grupul uman se raportează la fenomenele generate de acţiunile şi de contemplarea cadrului construit în limitele modului cotidian de viaţă.

O altă dimensiune care modifică substanţial modul de viaţă este, desigur, cea *informaţională* care, pe lîngă impactul cu multe, dacă nu chiar cu toate sectoarele activităţilor practice, reconsideră profund contextul cultural şi

conduce, evident, la un stil de viață cu totul deosebit. Este, credem un capitol cu reverberații imprevizibile pentru ceea ce se va înțelege, în viitor, prin calitatea vieții, mai cu seamă în condițiile a ceea ce numim, din deceniul trecut, „comunicarea totală" (8). Organizarea vieții cotidiene, modelele tradiționale sau actuale, munca menajeră, alimentația, educația în formele ei deschise și permanente, active, ceas de ceas și zi de zi, normele și legislațiile uzuale de conduită și planning familial, buna-creștere, gustul și inițierea pentru achizițiile menajere, preocupările vîrstei a treia etc. sînt numai cîteva dintre situațiile care intră sub incidența calității vieții culturale (9) și care se vor resimți în condițiile informatizării vieții cotidiene și mai ales în *calitatea muncii*. O analiză specială se cuvine problematicii *culturii muncii* în evoluția societății noastre.

Cele spuse aici vor dobîndi noi și insolite proporții și semnificații dacă avem în vedere „orașele cosmice" în curs de proiectare, previzionate de B. Füller.

O altă formă va dobîndi și ceea ce am numit *cultura populară urbană* (2) în care se vor reflecta, probabil, mai puțin valorile tradiționale, dar care nici nu vor putea fi ignorate, alături și intricat cu valori de maximă accesibilitate ale urbanității. Structurile noului stil de viață vor influența omogenizarea populației sub raportul șanselor de realizare socială, nu însă și al opțiunilor valorice. *Dominanta etnologică*, cu întreg spectrul de credințe, obiceiuri și obișnuințe, de tradiții specifice, a noilor situații de viață va continua să-și imprime prezența în modul de viață al colectivităților din societatea contemporană. Se observă că nici stadiul de modernizare în care ele se află și nici participarea la ideologii diferite n-au estompat nevoia de identitate în cadrul conviețuirii. O preocupare importantă a studiilor privind calitatea vieții culturale va fi, cu siguranță, aceea referitoare la tipurile de relații care se stabilesc între culturile popoarelor în cursul vieții cotidiene, schimburile curente de valori, deschiderile aculturative ce presupun comunicare fără ștergerea identității.

Cultura populară urbană nu poate evita, de asemenea, fenomenul numit al *masificării* (10), al efectelor pe care le va produce accesul la cunoaștere și însușire a unora dintre valorile culturii cotidiene de către marile colectivități umane. Dacă ne gîndim că există popoare în care,

în mod cotidian, lectura presei și televizionarea atinge proporții impresionante, vom contesta critica „masificării" confundată nepermis de mult cu *uniformizarea* modelelor culturale. Masificarea, așa cum am mai avut prilejul să arătăm, implică *unidimensionare*, în sensul lui Marcuse, în societățile în care sînt ignorate căile de valorificare a opțiunilor critice și nu accesul sau participarea fără limite.

Aspectele culturale ale modului de viață amintite, problema culturii populare urbane, a masificării și a informatizării afectează, într-o măsură insuficientă, ca sens, ca pozitivitate și ca intensitate evoluția *culturii rurale*. În mediul rural ca și în noile localități cu caracter agro-industrial mai sînt încă de cercetat căile proprii ale diversificării, statornicirea unor modele autentice care emerg din organica și selectiva difuziune a valorilor tradiționale majore concomitent cu valori ale modernizării, ale culturii populare de tip urban care rezonează cu stadiul și aspirațiile unei populații, restratificată profesional și cultural.

NOTE ȘI BIBLIOGRAFIE

1. Amintim că Keneth J., Arrow (Premiul Nobel pentru economie) a încercat să elaboreze un indicator sintetic și condițiile de formalizare pentru o „funcție a bunăstării" bazată pe alternative raționale ale domeniilor de preferințe individuale într-o societate, in: *Social Choice and Individual Values*, 1966; vezi și C. Vlad, *Creștere și valori*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980.
2. S-au elaborat numeroase puncte de vedere și chiar definiții ale acestor concepte atît din perspectivă socialistă, cît și occidentală. „Modul de viață socialist" implică și situația de clasă ca o coordonată ce determină sau influențează istoric, prin intermediul „ideologiei" stilul de viață. Alteori se pune semnul egalității între modul de viață și stilul de viață sau/și esența orînduirii sociale. A se vedea în această privință „Caiet documentar" 2/1980 „Calitatea vieții", Academia „Ștefan Gheorghiu"; Pavel Apostol, *Calitatea vieții și explorarea viitorului*, Editura politică, București, 1975; Lenart Levi and Lars Andersson, *Population, Environment and Quality of Life*, United Nations World Population Conference, 1974; Bertrand de Jouvenel, *Arcadie, ou l'art du mieux-être*, în S.E.D.E.I.S., *Futuribles*, Paris, 1971. Este cuprinzător studiul analitic al problemei la H. H. Koelle, *Asätze für ein praktikables zielorientertes Modell der gegenwärtigen Gesellschaft*, Teil I, II, în „Analysen und Prognosen", Heft 22, 23/1972, care distinge în

afara grupelor de indicatori privind dimensiunea „materială" și „biologică" și pe cea „spirituală" și „psihologică" a indicatorului global „calitatea vieții" cu matrici de legături între trebuințe și satisfaceri. Se înțelege că am avut în vedere și analize ale modelelor globale. Așa cum am arătat, faptul că acest indicator vizează *calitatea* nu înseamnă că se referă exclusiv la dimensiunea *cultural-axiologică*, ci la modul în care sînt satisfăcute cerințele materiale și spirituale ale oamenilor. Implică deci paradoxul cantitativ-calitativ și subiectiv-obiectiv la care ne-am referit. Nu am discutat aici conceptul pe care l-am propus în 1974 și în lucrări ulterioare și anume „*calitatea organizării*", indicator pe care îl socotim mai eficient în discriminarea gradului de deteriorare a calității vieții, prin relevarea procesului *antientropic*, indicînd deci și direcția în care trebuie să se îndrepte eforturile umane (a se vedea comunicarea noastră *Populație și urbanizare. Calitatea organizării — o nouă ipoteză*, prezentată la simpozionul *Populația, familia și drepturile omului*, mai 1974; *O paradigmă comunicațională*..., în vol. *Interdisciplinaritatea și știința contemporană*, Editura politică, București, 1980, p. 252—281).

3. P. Caravia, *Dihotomiile culturii contemporane și construcția socialiste a culturii*, în vol. *Coordonate valorice ale civilizației socialiste*, Editura Academiei R.S.R., București, 1976, p. 39—77; Paul Caravia, *Pledoarie pentru o viziune sistemică asupra modului în care se trăiește și se va trăi la Brașov*, în „Astra", nr. 110, martie 1978, p. 4—5.

4. În perioada 1971—1979 am inițiat mai multe cercetări de sociologia comportamentului și culturii urbane precum și de sociologia trebuințelor și comportamentelor gospodărești, cu colaboratori din diferite colective. Semnalăm cîteva dintre aceste studii: *Cercetări comparative privind influența acțiunii cultural-educative asupra unor aspecte ale integrării industriale și urbane a populației active a Municipiului București, 1971—1975*, studii efectuate pe eșantioane diferite la nivelul unui sector al orașului București, al suburbanelor, Laboratorul de sociologie urbană al Municipiului București, *Raport de cercetare*, nr. 8586, 350 p.+150 p.+120 p., multiplicat. A se vedea și dezbaterea asupra rezultatelor în: P. Caravia, *Ipoteze privind dezvoltarea culturii urbane*, „Caietul" nr. 22 al Laboratorului de sociologie al Universității București, 1974, în care se prezintă lista celor 70 de indicatori folosiți și grupați astfel: a) date demografice asupra populațiilor analizate; b) structuri socioprofesionale, rute și grad de urbanizare; c) contextul cultural-urban (ruta urbană, confort locativ, echiparea locuinței, frecventarea dotărilor etc.); d) contextul cultural-familial; e) contextul cultural al muncii; f) nivelul culturalității (frecventare, preferințe, aspirații, canale de realizare a cerințelor culturale și sociale etc.); g) elemente ale culturii tehnico-științifice; h) elemente ale culturii populare și ale religiozității. În perioada 1974—1975 am inițiat și proiectat un studiu de sociologia comunicării urbane: *Comunicarea interumană și implicațiile asupra vieții sociale în cadrul urban* (Municipiul București), Laboratorul de sociologie urbană al Municipiului București, *Raport* nr. 3917, 70 p.+145 p., în care s-au prevăzut analize privind aspecte ale comunicării politice, aspecte ale

comunicării sociale (aria de relații interumane și tipologizarea lor, surse de informare folosite pentru nevoi sociale, culturale și servicii utilitare). A se vedea: Marilena Lunca, *Utilizarea serviciilor publice în mediul urban. Aspecte sociale și comunicaționale*, în vol.: *Sociologie, dezvoltare și practică socială*, Editura Academiei R.S.R., București, 1979, p. 131 și urm. În 1978 am elaborat (în colaborare) o sinteză: *Studiu socio-economic privind echiparea habitatului în mediul urban românesc*, 2 vol.; s-a întreprins concomitent o largă cercetare privind *Obișnuințele gospodărești ale populației din mediul urban*, Centrul de cercetări și inginerie tehnologică pentru articole casnice și jucării, Rapoarte de cercetare nr. 15.2.55 din 1978 și nr. 3975 din 1979 (în colaborare cu centrul de calcul A.S.E.), 108 p. + 98 p. + 120 p.; ancheta s-a efectuat în 20 de orașe mari din țara noastră, pe un eșantion de cca. 3000 de familii privind numeroase aspecte ale modului de viață și calitatea vieții. În afara caracteristicilor demo-profesionale și etnologice ale populației, cercetarea vizează 5 grupe mari de indicatori: a) condițiile de locuire (structura locuinței și a dependințelor, densitatea locuirii, natura funcțiilor gospodărești și de petrecere a timpului liber în spațiul de locuit ș.a.); b) gradul de dotare cu articole gospodărești și mobilier, vîrsta medie a obiectelor și perioada de înlocuire, aspirațiile în legătură cu locuința și echiparea ei, gradul de satisfacție, relația dintre caracteristicile obiectelor și gradul de modernizare a activităților; c) obișnuințele gospodărești cotidiene legate de prepararea și servirea meselor; d) natura activităților gospodărești, bugetul de timp, atitudinea față de calitatea serviciilor publice și frecventarea lor; e) structura timpului liber, folosirea și locul unde îl petrece în gospodărie (timp de aprovizionare, de preparare a hranei, curățenie, creșterea copiilor, cultură și relaxare, relația dintre trebuințe și gradul de adecvare a instrumentarului folosit; f) s-a efectuat un studiu amplu, în cele 20 de orașe, privind obiceiurile alimentare ale diverselor categorii de populație (natura alimentelor și varietatea preparării, frecvența meselor etc.). S-au corelat aceste studii din perioada amintită cu numeroase alte cercetări întreprinse de același colectiv (C.C.I.T.A.C.) privind relația dintre nevoile cotidiene și natura obiectelor gospodărești, de la aspectele de marketing pînă la cele ergonomice și de design.

5. Literatura privind indicatorii sociali și modalitățile de analiză este foarte bogată. A se vedea „Caietul documentar", nr. 8/1978 întocmit la Academia „Ștefan Gheorghiu" precum și lucrări cu privire la studiul nevoilor și trebuințelor ale unor autori precum: M. Malița, C. Mamali, V. Constantinescu, C. Zamfir ș.a.
6. P. Caravia, *Ekistica — o metateorie urbană*, în vol. *Sociologia militans*, vol. V, Editura științifică, București 1972, p. 240—274.
7. H. Lefebvre, *La vie quotidienne dans le monde moderne*, Gallimard, Paris, 1968; pe lîngă alte lucrări ale aceluiași autor mai sînt de semnalat cele ale lui Ch. de Lauwe, A. Moles, J. Baudrillard, R. Barthes. Există observații interesante și în scrieri literare din diverse epoci.

8. P. Caravia, *Information and the reprezentation of the future*, Paper presented at the Third Conference for the Investigation of the Future, Bucharest, 1972, publicată în *Probleme de informare și documentare*, I.N.I.D., nr. 7/1973, p. 583—604; P. Caravia, *Microelectronica și „calitatea organizării" mediului de existență*, în vol. *Implicațiile microelectronicii asupra vieții economice și sociale*, Institutul politehnic, București, 1982.
9. O componentă importantă a culturii cotidianității este *design*-ul însuși aplicat în mai toate sectoarele vieții unei colectivități moderne pe care însă n-am putut-o dezvolta în paginile acestui studiu și pentru care se poate cerceta bibliografia de specialitate. Aici amintim colecția *Encyclopédie pratique Larousse* M.-H. Beetholn-Dir. 1er volume: *L'Habitation et son décor*; 2e volume: *La vie quotidienne*, 3e volume: *Bien-être et Loisirs*, Librairie Larousse, Paris, 1968; *Larousse ménagere* (redigé par 160 spécialistes) și 18 volume din „Collection pratique de poche", printre care *Organisation et achats ménagers* (lucrări conținînd referiri la comportamentul cotidian), Librairie Larousse, Paris, f.a.
10. P. Caravia, *Masificarea — un fenomen inevitabil*, în „Astra", nr. 1/1980, p. 14—15.

TRĂSĂTURILE POLITICII P.C.R. DE CREŞTERE A NIVELULUI DE TRAI ŞI DE RIDICARE CONTINUĂ A CALITĂŢII VIEŢII ÎN ROMÂNIA ÎN ETAPA ACTUALĂ

CONSTANŢA PARTENIE

Problematica modului de viaţă şi a calităţii vieţii este studiată de diferite discipline: filozofie, sociologie, psihologie, economie politică, ecologie etc. Doar o abordare interdisciplinară poate asigura o cuprindere satisfăcătoare a unui domeniu atît de complex.

Economia politică îşi aduce aici o contribuţie specifică. În primul rînd, ea oferă o bază pentru analiza modului de viaţă din perspectiva modului de producţie care, conform teoriei marxiste, este, în ultimă instanţă, determinant al profilului întregii vieţi sociale, inclusiv al modului de viaţă. În al doilea rînd, ea studiază relaţia *producţie-nevoi*, bază a nivelului de trai şi, prin aceasta, a calităţii vieţii.

Numeroase studii (2—14) converg în a susţine ideea că, determinările pe care modul de producţie le conferă modului de viaţă nu se fixează direct în forme concrete, particulare, respectiv stilul de viaţă specific fiecărui individ, ci în marile tipuri ale individualităţii, ca „personificare" a categoriilor socio-economice, a structurii sociale de clasă, a comunităţilor umane, în strînsă legătură cu structurile socio-profesionale şi cu alţi factori care, în principal, pot fi grupaţi astfel:

— natura social-economică a sistemului, calitatea relaţiilor sociale de producţie şi, în primul rînd, forma de proprietate asupra mijloacelor de producţie dominantă în sistem;

— modul de organizare și funcționare a sistemului politic existent în societate;

— sistemul de valori ideologice, politice, juridice, morale, filozofice, culturale etc., caracterul antagonist sau neantagonist al acestui sistem de valori;

— gradul de satisfacere a nevoilor materiale și spirituale ale membrilor societății și trăsăturile calitative esențiale ale existenței, dezvoltării și perfecționării personalității individuale și colectivităților umane.

Sintetizînd totalitatea raporturilor și interdependențelor organice dintre acești factori ce determină condițiile vieții sociale, materiale și spirituale existente în societate la un moment dat, modul de producție istoricește determinat generează un anumit mod de viață, căruia îi corespunde în fiecare etapă a dezvoltării societății o anumită calitate a vieții.

Așezînd proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție la temelia întregii orînduiri economico-sociale, socialismul creează condițiile obiective ale instituirii unei corelații de tip nou între producție și consum.

Totodată, proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție creează o unitate inseparabilă între producție și producători, întruchipată în calitatea oamenilor muncii de proprietari ai mijloacelor de producție, producători ai bunurilor materiale și spirituale, beneficiari ai rezultatelor activității economico-sociale.

În acest fel, orînduirea socialistă creează, în mod obiectiv, necesitatea și posibilitatea ca economia națională în ansamblul său să devină obiectul unei activități direcționate în mod planic și proporțional către îndeplinirea scopului fundamental al producției sociale — ridicarea bunăstării materiale și spirituale atît a întregii societăți, cît și a fiecărui membru în parte.

Concepută în termenii dialecticii marxiste, relația producție-consum în societatea socialistă, ca unitate contradictorie care stă la baza înfăptuirii reproducției socialiste lărgite dobîndește un caracter neantagonist și funcțional, în sensul implicării consumului social și individual atît ca moment al producției, cît și ca obiectiv și finalitate a sa. În sistemul socio-economic socialist, producția socială nu dă numai obiectul consumului, valori de întrebuințare pentru subiectul consumator, ci îl implică în calitate de individ productiv, proprietar și beneficiar al rezultatelor producției, iar prin întregul angrenaj al supra-

structurii socialiste larg democratice generată de sistemul relațiilor de producție socialiste, el devine, totodată, subiect decident, participînd direct la organizarea, edificarea și conducerea societății.

În mecanismul general-obiectiv de funcționare a sistemului economiei socialiste se creează o comunitate de interese fundamentale unitare, de scop, acțiune și voință, care impun o participare activă conștientă a tuturor membrilor societății socialiste la organizarea, înfăptuirea și dirijarea producției sociale în vederea realizării scopului său fundamental. Prin aceasta, producția socială socialistă nu rămîne față de nevoi un simplu instrument de satisfacere a lor. Caracterul fundamental și, prin esența sa, neantagonist al contradicției producție-consum în societatea socialistă rezidă tocmai în faptul că elimină separarea și opoziția dintre producție și nevoi avînd ca punct de plecare necesitatea optimizării corelației NEVOI-EFORTURI-EFECT (REZULTAT) UTIL, iar ca funcție-scop creșterea nivelului de trai și ridicarea continuă a calității vieții.

Nevoile producătorilor se constituie ca nevoi ale producției, iar gradul satisfacerii lor se integrează, pe de o parte, în structura procesului reproducției socialiste lărgite (sfera consumului), iar, pe de altă parte, în sistemul relațiilor sociale de producție socialiste ca raporturi economice de consum de bunuri materiale și spirituale, avînd la bază principiile repartiției după cantitatea, calitatea, importanța socială a muncii, criteriile eticii și echității socialiste prin care se asigură cointeresarea participării la producția socială ca element hotărîtor al consolidării relațiilor de producție socialiste și al transformării lor în stimulent al dezvoltării și progresului rapid al forțelor de producție.

Analizînd consumul ca moment al reproducției, dar și ca obiect al relațiilor de consum și prin aceasta al relațiilor sociale de producție, putem evidenția că, dacă absorbind produsul, consumul creează nevoia unei producții noi, în schimb producția „produce consumul", realizînd obiectul consumului, nevoia de consum și mai ales determinînd *modul de consum* al acestui obiect în interiorul unui anumit mod de producție istoricește constituit.

Socialismul creează un nou mod de viață care se deosebește de cel capitalist prin aceea că înlătură inegalitatea economică și politică dintre membrii societății, ex-

ploatarea omului de către om, discrepanțele teritoriale privind dezvoltarea economică și socială, asigurînd condiții egale de muncă și viață pentru toți membrii societății, accesul întregii populații la învățămînt, cultură și ocrotirea sănătății.

Instaurarea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție, respectiv făurirea relațiilor socialiste de producție, reprezintă o condiție obligatorie, dar nu și suficientă pentru făurirea modului de viață socialist, impunîndu-se cu necesitate obiectivă construirea unei baze tehnico-materiale puternice și asigurarea unui ritm înalt al dezvoltării forțelor de producție.

Politica P.C.R. de creștere a nivelului de trai și ridicare continuă a calității vieții are un profund caracter științific, bazîndu-se pe cunoașterea cerințelor legilor economice obiective și a particularităților acțiunii lor în fiecare etapă a dezvoltării economico-sociale a țării noastre, a contradicțiilor ce se manifestă în diverse domenii ale funcționării sistemului social. Pe de altă parte, întreaga politică economică a P.C.R., atît pe plan intern, cît și în relațiile internaționale se află în deplină concordanță cu interesele cele mai profunde ale poporului.

Politica de creștere a nivelului de trai și a calității vieții în țara noastră constituie un obiectiv de largă perspectivă istorică, țelul suprem al politicii generale a partidului, înscriindu-se ca o direcție a programului de bază a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării României spre comunism. Programul P.C.R. subliniază că: „Acestui țel îi sînt subordonate toate eforturile pentru dezvoltarea în ritm intens a economiei naționale, pentru creșterea venitului național" (1).

În procesul profundelor transformări revoluționare de construire a socialismului în România, politica economico-socială a P.C.R. de dezvoltare susținută a forțelor de producție, de creare și consolidare a unei puternice baze tehnico-materiale, de modernizare a structurii de ramură și teritoriale a economiei naționale, de creștere a avuției naționale și a venitului național, precum și de perfecționare continuă a bazei economice a societății și a întregii sale suprastructuri a asigurat, într-o perioadă istorică scurtă, condițiile materiale, obiective, pentru ridicarea pe o treaptă superioară a nivelului de civilizație materială și spirituală a întregului nostru popor.

În cadrul politicii generale a P.C.R., diferitele sale domenii, subsisteme cum sînt: politica de dezvoltare a industriei, agriculturii, construcţiilor, comerţului, transporturilor, serviciilor etc., politica demografică, politica de pregătire şi perfecţionare a forţei de muncă, politica veniturilor, politica de preţuri etc. sînt strîns legate între ele, formînd un tot unitar.

În acest sens este interesant de urmărit strînsa corelaţie care există între repartiţia venitului naţional în fond de dezvoltare şi fond de consum şi dinamica nivelului de trai al populaţiei, corelaţie verificată de experienţa construcţiei socialismului în ţara noastră. Tabelele nr. 1 şi nr. 2 pun în evidenţă că accentuarea creşterii fondului de dezvoltare, începînd din anul 1965, ca urmare a menţinerii la cote înalte a ratei acumulării pe o perioadă mai mare de timp, a avut drept rezultat accelerarea creşterii fondului de consum şi prin aceasta sporirea într-un ritm mai rapid a veniturilor reale ale populaţiei, asigurîndu-se atît creşterea retribuţiei reale, cît şi a veniturilor ce se obţin din fondurile sociale de consum, respectiv creşterea cheltuielilor social-culturale de la bugetul de stat, ce revin pe locuitor.

Strategia dezvoltării economico-sociale a ţării noastre, asigurînd modernizarea structurii economiei naţionale, a generat importante modificări cantitative şi calitative în ceea ce priveşte forţa de muncă — creşterea volumului forţei de muncă ocupate, modernizarea structurii acesteia şi perfecţionarea nivelului pregătirii profesionale şi de cultură generală. Tabelul nr. 3 prezintă dinamica şi structura ocupării forţei de muncă pe sferele activităţilor economico-sociale (sfera productivă şi neproductivă), precum şi pe ramurile economiei, în raport cu dinamica populaţiei ocupate — total —, punînd în evidenţă corelaţia dintre strategia dezvoltării complexe şi multilaterale a economiei naţionale, accentuarea rolului industriei ca ramură conducătoare şi gradul ocupării forţei de muncă, respectiv folosirea raţională şi complexă a întregului potenţial de forţă de muncă. Între indicatorii sintetici ai dezvoltării unei economii naţionale, „dinamica şi structura ocupării forţei de muncă" reflectă cel mai cuprinzător politica economică a unui stat, deoarece evidenţiază structura economiei pe ramuri, nivelul dezvoltării bazei tehnico-materiale, gradul înzestrării tehnice a muncii, politica de investiţii, politica demografică etc., dar mai ales, arată

Tabelul nr. 1

STRATEGIA DEZVOLTĂRII ECONOMICO-SOCIALE ŞI DINAMICA CREŞTERII NIVELULUI DE TRAI
1950 = 100

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1976	1977	1978	1979
1. Venitul naţional (total)	100,0	192,0	268,0	413,0	599,0	10 ori	11 ori	12 ori	13 ori	14 ori
2. Venitul naţional pe locuitor	100,0	181,0	238,0	354,0	482,0	784,0	864,0	930,0	991,0	10 ori
3. Fondul de consum	100,0	192,0	273,0	379,0	517,0	780,0	858,0	936,0	10 ori	11 ori
4. Fondul de acumulare	100,0	192,0	244,0	570,0	979,0	19 ori	20 ori	23 ori	25 ori	25 ori
5. Veniturile reale totale	100,0	146,0	182,0	249,0	326,0	477,0	522,0	546,0	595,0	618,0
6. Veniturile reale pe un locuitor	100,0	137,0	161,0	214,0	263,0	366,0	397,0	411,0	444,0	457,0
7. Retribuţia reală totală personal muncitor	100,0	125,0	185,0	226,0	271,0	325,0	345,0	365,0	395,0	404,0
8. Cheltuielile social-culturale de la bugetul de stat, ce revin pe locuitor	100,0	179,0	341,0	521,0	796,0	11 ori	12 ori	13 ori	14 ori	14 ori

Întocmit pe baza *Anuarului statistic al R.S.R.*, 1980, *D.C.S.*, p. 97, 98, 99 şi 537. Rîndurile 3 şi 4 au fost calculate pe baza datelor de la pag. 97–98.

Tabelul nr. 2

STRATEGIA DEZVOLTĂRII ECONOMICO-SOCIALE ŞI RIDICAREA NIVELULUI DE TRAI
1965 = 100

	1965	1970	1975	1976	1977	1978	1979
1. Venitul naţional total	100,0	145,0	247,0	275,0	299,0	321,0	341,0
2. Venitul naţional pe locuitor	100,0	136,0	221,0	244,0	262,0	279,0	294,0
3. Fondul de consum	100,0	136,0	206,0	226,0	247,0	264,0	290,0
4. Fondul de acumulare	100,0	172,0	333,0	351,0	386,0	403,0	439,0
5. Veniturile reale totale	100,0	131,0	191,0	209,0	219,0	239,0	248,0
6. Veniturile reale pe locuitor	100,0	123,0	171,0	186,0	192,0	208,0	214,0
7. Retribuţia reală total personal muncitor	100,0	120,0	144,0	153,0	161,0	175,0	179,0
8. Cheltuieli social-culturale de la bugetul de stat, ce revin pe locuitor	100,0	153,0	211,0	230,0	249,0	269,0	269,0

Întocmit pe baza *Anuarului statistic al R.S.R.*, 1980, D.C.S., p. 97–99; 537. Rîndurile 3, 4 şi 8 au fost calculate pe baza datelor de la p. 97–98.

Tabelul nr. 3

DINAMICA ŞI STRUCTURA OCUPĂRII FORŢEI DE MUNCĂ PE RAMURI ALE ECONOMIEI NAŢIONALE

Anii	Populaţie ocupată	Sfera productivă				Sfera neproductivă			
		Industrie	Construcţii	Agricultură, silvicultură	Transp. TCC	Circ. mf.	Învăţămînt şi ştiinţă	Sănătate	Alte activităţi
1950	100,0	12,0	2,2	74,3	2,2	2,5	2,5	1,1	3,2
1955	100,0	13,1	4,3	69,7	2,7	3,3	2,5	1,2	3,2
1960	100,0	15,1	4,9	65,6	2,8	3,4	3,1	1,6	3,5
1965	100,0	19,2	6,3	56,7	3,7	4,0	4,0	2,0	4,1
1970	100,0	23,0	7,8	49,3	4,3	4,3	4,2	2,3	4,8
1975	100,0	30,6	8,1	38,1	5,0	5,5	4,8	2,6	5,3
1976	100,0	31,9	8,3	35,9	5,0	5,8	4,9	2,7	5,5
1977	100,0	32,8	8,7	34,7	5,0	5,9	4,8	2,6	5,5
1978	100,0	33,5	9,0	32,8	5,2	6,0	5,0	2,7	5,8
1979	100,0	34,7	9,1	31,0	5,5	6,1	5,1	2,7	5,8
1950 = 100									
1955	112	122	216	105	149	150	106	112	119
1960	114	144	253	105	156	157	175	192	119
1965	116	106	327	89	217	168	204	226	132
1970	118	228	412	79	254	208	203	240	146
1975	121	311	443	64	301	271	217	294	189
1976	122	327	455	60	307	288	224	305	201
1977	123	336	481	58	309	293	230	290	204
1978	123	344	495	55	326	300	229	304	215
1979	123	358	503	52	379	303	239	308	222

Întocmit după *Anuarul statistic al R.S.R.*, 1980, D.C.S. p. 113–114.

forța productivă a unei națiuni, capacitatea de a crea noi locuri de muncă, de a asigura în cadrul dezvoltării economice, condițiile necesare pentru ocuparea întregului potențial de forță de muncă existentă în societate. Cu alte cuvinte, acest indicator, „dinamica și structura ocupării forței de muncă", nu este numai un indicator economic cantitativ, ci și un important indicator economic calitativ, avînd capacitatea de a reflecta gradul de prosperitate a unui sistem economico-social, calitatea modului său de producție și a modului de viață a oamenilor.

Funcționarea continuă a forței de muncă existente este un aspect calitativ al superiorități societății socialiste față de cea capitalistă, al superiorității modului de producție și al modului de viață socialist atît în sensul asigurării condițiilor materiale egale pentru toți membrii societății privind exercitarea dreptului la muncă, cît și în sensul condiționării mărimii veniturilor reale ale populației în funcție de gradul participării fiecăruia la producția socială.

În țara noastră, calea principală a creșterii nivelului de trai al populației a constituit-o sporul veniturilor directe sub forma retribuției nominale nete pe baza muncii prestate. Totodată, trebuie remarcat că veniturile reale ale populației au sporit, în principal, pe calea majorării retribuției nominale în condiții de stabilitate a prețurilor sau de menținere a modificării lor în limitele coeficientului de creștere planificat.

Politica consecventă a partidului și statului nostru de creștere a nivelului de trai și ridicare continuă a calității vieții își găsește cea mai concludentă ilustrare în realizările obținute în cincinalul 1976—1980 privind sporirea veniturilor populației și puterii de cumpărare, în nivelul consumului de bunuri alimentare, nealimentare și servicii, în îmbunătățirea condițiilor de locuit, de muncă și odihnă, a stării de sănătate și a nivelului cultural al populației.

Datele din Tabelul nr. 4 reflectă strînsa legătură care există în cadrul politicii generale a partidului și statului nostru de dezvoltare economico-socială a țării, între *indicatorii ce se referă la premisele materiale ale creșterii nivelului de trai:* produsul social, venitul național, productivitatea muncii, volumul investițiilor, volumul comerțului interior și exterior etc. și *indicatorii veniturilor populației:* retribuția medie netă, retribuția reală, venitu-

Tabelul nr. 4

DINAMICA PRINCIPALILOR INDICATORI PRIVIND DEZVOLTAREA ECONOMICO-SOCIALĂ ÎN PERIOADA 1971—1980

	Anul 1980 față de 1970	Ritmul mediu anul 1971—1980
1. Producția netă industrială	301,0	11,6
2. Producția globală industrială	289,0	11,2
3. Producția globală agricolă (media anuală 1976—1980 față de 1966—1970)	138,1	4,7
4. Volumul total al transportului intern de mărfuri	168,2	5,3
5. Volumul total al investițiilor în economia națională (media anuală 1976—1980 față de 1966—1970)	277,9	10,7
6. Volumul total al fondurilor fixe existente	246,0	9,4
7. Volumul total al comerțului exterior	497,1	17,4
8. Numărul personalului muncitor	143,7	3,7
9. Productivitatea muncii în industria republicană (pe baza producției globale)	197,0	7,0
10. Desfacerile de mărfuri cu amănuntul	214,8	8,0
11. Prestările de servicii pentru populație	210,8	7,7
12. Produsul social	230,3	8,7
13. Venitul național	241,3	9,2
14. Retribuția medie netă a personalului muncitor	173,6	5,7
15. Retribuția reală a personalului muncitor	154,1	4,4
16. Veniturile nominale ale țărănimii din C.A.P. și gospodăria personală pe o persoană activă	239,9	9,1
17. Veniturile obținute de populație din fondurile sociale de consum pe o persoană	192,4	6,8

Sursa: *Comunicatul cu privire la îndeplinirea planului unic de dezvoltare economico-socială a R.S.R., în perioada 1976—1980.* „Scînteia" din 20 ianuarie 1981.

rile nominale ale țărănimii obținute din C.A.P. și gospodăriile personale, calculate pe o persoană activă, precum și veniturile obținute de populație din fondurile sociale de consum, calculate pe un locuitor. La rîndul lor, indicatorii veniturilor populației se aplică într-o strînsă corelație cu indicatorii consumului populației cu privire la consumul de produse alimentare și nealimentare, indicatorii înzestrării populației cu bunuri de folosință îndelungată precum și indicatorii prestărilor de servicii către populație.

Tabelul nr. 5 prezintă dinamica consumului mediu anual pe locuitor la principalele produse alimentare, avind ca bază de comparaţie anii 1950 = 100 şi 1965 = 100, iar tabelul nr. 6 prezintă dinamica înzestrării populaţiei cu bunuri de folosinţă îndelungată, la 1 000 de locuitori, avind ca bază de comparaţie anul 1965 = 100.

În etapa actuală de dezvoltare a ţării noastre, rolul hotărîtor în satisfacerea nevoilor oamenilor muncii îl are

Tabelul nr. 5

DINAMICA CONSUMULUI MEDIU ANUAL PE LOCUITOR LA PRINCIPALELE PRODUSE

Anii	Carne şi produse din carne	Grăsimi total	Lapte şi produse din lapte	Ouă	Zahăr şi produse din zahăr	Cartofi	Legume, preparate din legume
			1950 = 100				
1965	159	221	98	195	217	151	115
1970	187	264	103	241	280	124	132
1975	274	318	123	363	294	190	172
1976	290	349	130	397	361	186	194
1977	311	357	134	403	365	176	190
1978	329	370	142	431	383	158	204
1979	356	320	167	456	397	141	208
			1965 = 100				
1970	117	120	105	123	129	82	115
1975	172	144	126	186	135	126	150
1976	182	158	133	203	166	123	169
1977	195	162	137	207	168	116	165
1978	206	168	146	221	176	104	177
1979	223	145	171	234	183	93	181

Întocmit pe baza *Anuarului statistic al R.S.R.*, 1980, D.C.S., p. 100.

Tabelul nr. 6

DINAMICA ÎNZESTRĂRII POPULAŢIEI CU BUNURI DE FOLOSINŢĂ ÎNDELUNGATĂ LA 1 000 LOCUITORI

Anii	Aparate	Televizoare	Frigidere	Maşini de gătit	Maşini de spălat rufe	Aspiratoare de praf	Autoturisme
				1965 = 100			
1970	144	234	252	140	200	213	533
1975	167	503	448	209	297	295	11 ori
1976	173	551	503	221	322	317	13 ori
1977	178	599	566	234	351	346	16 ori
1978	183	663	636	240	386	379	19 ori
1979	195	699	686	245	410	395	21 ori

Întocmit după *Anuarul statistic al R.S.R.*, 1980, D.C.S., p. 101.

fondul de consum individual care asigură creşterea continuă a veniturilor obţinute în funcţie de cantitatea, calitatea şi importanţa muncii prestate, în strînsă legătură cu nivelul dezvoltării forţelor de producţie, al laturilor de ordin calitativ şi cantitativ ale producţiei sociale. Această orientare în politica P.C.R. de creştere a nivelului de trai şi ridicare continuă a calităţii vieţii este determinată de nivelul actual de dezvoltare economică a ţării noastre, de accentuarea laturilor intensive ale dezvoltării economice, precum şi de necesitatea creşterii nivelului cointeresării materiale ca principiu de organizare şi conducere a economiei, ca factor de mobilizare a tuturor oamenilor muncii în înfăptuirea procesului de trecere la o nouă calitate în activitatea economică. Nivelul de ansamblu al consumului membrilor societăţii la un moment dat este reflectat de veniturile totale reale ale populaţiei*. Acestea cuprind totalitatea bunurilor şi serviciilor de care beneficiază populaţia prin intermediul fondului de consum individual şi al fondului de consum social**. Însă, aşa cum sublinia Karl Marx, satisfacerea într-o măsură mereu crescîndă a nevoilor populaţiei pe seama cheltuielilor sociale necesită dezvoltarea sferei serviciilor sociale, care la rîndul ei depinde de dezvoltarea forţei productive a muncii, de capacitatea sferei productive de a disloca o parte din forţa de muncă utilizată în această sferă, pentru a fi ocupată în sfera neproductivă (vezi tabelul nr. 3).

O caracteristică a politicii P.C.R. de creştere a nivelului de trai şi de ridicare continuă a calităţii vieţii o constituie preocuparea pentru asigurarea unui echilibru optim, fundamentat economic, între veniturile directe, ob-

---

* Vezi tabelele nr. 1 şi 2 care prezintă dinamica veniturilor reale totale (rîndul 5) în perioada 1950—1979 în paralel cu indicatorii sintetici ai dezvoltării economico-sociale a ţării noastre.

** Fondul de consum social este o parte a fondului de consum destinat consumului colectiv al societăţii. El revine membrilor societăţii sub forma unor servicii şi produse acordate populaţiei în mod gratuit sau la preţuri reduse şi poartă denumirea de retribuţie socială. În principal, destinaţiile fondului de consum social sînt: dezvoltarea învăţămîntului, ocrotirea sănătăţii, pensiile, bursele pentru elevi şi studenţi, alocaţiile pentru copii, ajutoare sociale, întreţinerea creşelor, căminelor, grădiniţelor, acoperirea cheltuielilor cultural-educative şi sportive, a cheltuielilor administraţiei de stat, precum şi a celor pentru apărarea naţională şi ordinea publică.

ţinute de fiecare om al muncii în funcţie de cantitatea, calitatea şi importanţa socială a muncii prestate şi cheltuielile social-culturale efectuate de stat şi unităţile economico-sociale, de care beneficiază întregul popor sub forma retribuţiei sociale.

În concepţia P.C.R. cu privire la creşterea nivelului de trai şi ridicarea continuă a calităţii vieţii, căile şi mijloacele politicii economice au un caracter unitar, determinat de caracterul unitar, constant şi profund umanist al scopului, al ţelului suprem al întregii sale politici, acţionînd ca un sistem de mijloace, de pîrghii economice a căror utilizare şi eficienţă se particularizează de la o etapă istorică la alta, avînd o condiţionare obiectivă din perspectiva strategiei dezvoltării, dar şi o relativă autonomie, o condiţionare subiectivă în sensul alegerii acelor căi şi soluţii de politică economică care pot influenţa în mod pozitiv şi stimulator stabilirea şi înfăptuirea obiectivelor dezvoltării.

Documentele Congresului al XII-lea al P.C.R., *Programul-directivă de creştere a nivelului de trai în perioada 1981—1985 şi de ridicare continuă a calităţii vieţii* scot în evidenţă ca o constantă a politicii generale a partidului şi statului nostru, legătura inseparabilă între obiectivele dezvoltării economico-sociale a ţării şi cele privind nivelul de trai. Astfel, ritmul creşterii nivelului de trai, gradul de satisfacere a nevoilor populaţiei sînt corelate cu ritmul creşterii economice, al creşterii productivităţii muncii sociale şi individuale, al creşterii eficienţei producţiei, precum şi cel al întregii activităţi economico-sociale. Pîrghia economico-socială prin care se asigură funcţionalitatea acestei corelaţii este dată de cointeresarea materială şi morală a tuturor oamenilor muncii privind participarea lor activă, angajată şi responsabilă la înfăptuirea producţiei sociale. Stabilirea priorităţilor în cadrul strategiei partidului nostru de satisfacere a nevoilor populaţiei, de creştere a nivelului de trai şi a calităţii vieţii se întemeiază, deopotrivă, pe obiectivele social-umane şi pe posibilităţile existente în economia naţională în fiecare etapă a dezvoltării acesteia. Realizarea principalelor direcţii ale creşterii nivelului de trai şi a calităţii vieţii în actualul cincinal, referitoare la: creşterea veniturilor tuturor categoriilor de cetăţeni, creşterea gradului de satisfacere a nevoilor fundamentale ale populaţiei prin sporirea cheltuielilor social-culturale de la bugetul de

stat privind dezvoltarea învățămîntului, artei, culturii, ocrotirii sănătății, formării și afirmării plenare a personalității umane, sprijinirea familiei, ocrotirea mamei și copilului, realizarea unui amplu program de construcții de locuințe și de amenajare urbană a localităților țării, creșterea producției bunurilor de consum și a bazei materiale a serviciilor se întemeiază cauzal și legic pe înfăptuirea obiectivului fundamental și a liniilor directoare ale dezvoltării economico-sociale a țării în această perioadă — continuarea pe o treaptă superioară a îndeplinirii Programului partidului, creșterea în ritm susținut a economiei naționale, afirmarea cu putere a revoluției tehnico-științifice în toate domeniile, trecerea la o nouă calitate a întregii activități economico-sociale.

BIBLIOGRAFIE

1. *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura politică, București, 1975, p. 88.
2. Godard, Fr., *De la notion de besoin au concept de pratiques de classe*, în „La Pensée", nr. 166/1972.
3. Kapustin, E., *Economiceskii aspekt socialisticeskogo obraza jizni*, în „Voprosi ekonomiki", nr. 6/1975, p. 38—47.
4. Pajeska, I., *Les facteurs du développement*, în „Perspectives polonaises", nr. 7—8/1975.
5. Rosemberg, S. și colectiv, *Unele aspecte ale nivelului de trai în Republica Populară Polonă*, în „Caiet de studiu" nr. 65, Institutul de Economie Socialistă, 1979.
6. Semenov, V., *Viravnivanie soțialnogo polojenia trudeașcihsea v S.S.S.R.*, în „Voprosi filosofii", nr. 6/1974, p. 45—54.
7. Seve, L., *Marxisme et théorie de la personalité*, Edition Sociales, Paris, 1969, p. 127.
8. Sicinski, A., *Styl zycia a sposob zycia. Styl zicia. Prezmiany we wspólczesney Palsce*, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1978, p. 8.
9. Smirnov, A., *Narodnoe blagosostoianie — vissaia țel socialisticeskogo proizvodstva*, în „Znanie", nr. 7/1978, seria ekonomika.
10. Terrail, J.-P., *La production des besoins et les besoins de la production*, în „La Pensée", nr. 180/1975.
11. Totu, I., *Dinamica dezvoltării și calitatea vieții în socialism*, (I, II, III, IV), în „Revista economică", nr. 22, 23, 24, 25/1980.
12. Verret, M., *Sur la culture ouvrière*, în „La Pensée", nr. 163/1972.
13. Zamfir, C., *Indicatori de stare și indicatori de satisfacție*, în „Viitorul social", nr. 2/1980.
14. Zamfir, C., Lotreanu, N., *Cuvînt introductiv*, la *Calitatea vieții*, în „Caiet documentar", nr. 2/1980, Academia „Ștefan Gheorghiu", București, 1980, p. 19.

DE LA MARKETINGUL EXPANSIV LA PEDAGOGIA CONSUMATORULUI

IONEL DOROFTE

Dezvoltarea într-o manieră explozivă a activităţilor economico-sociale din ultimele două secole, dezvoltare la dimensiuni planetare simultan cantitativă, prin sporirea numărului de oameni, maşini şi sisteme aflate în interacţiune, cît şi calitativă, prin inovarea şi introducerea unor tehnologii cu totul noi ca urmare a revoluţiei tehnico-ştiinţifice, a condus la o serie de mutaţii succesive în ceea ce priveşte scara şi conţinutul nevoilor şi satisfacţiilor umane, a calităţii şi intensităţii cu care este trăită viaţa de individ.

Deceniile 6 şi 7 ale secolului nostru au fost dominate de un entuziasm tehnologic nestăvilit, entuziasm care cuprindea, deopotrivă, activitatea inginerilor şi cercetătorilor specializaţi în inovaţia tehnico-ştiinţifică, cît şi scrierile social-politice cu un caracter general. Descoperirea şi trecerea la producţia de serie a tranzistorului, energiei atomice şi maselor plastice păreau argumente pe deplin acoperitoare pentru orice planuri de viitor de mari proporţii, omul de ştiinţă apărînd din această perspectivă un adevărat „ucenic vrăjitor“ capabil să modeleze cu destulă libertate natura şi tehnosfera. În plus, creşterea economică constantă înregistrată de economiile apusene în perioada postbelică a favorizat impunerea în aceste ţări a unei atitudini consumeriste, de risipă exagerată a materiilor prime şi energii achiziţionate la preţuri modice din ţările subdezvoltate.

în mare, în statele cu un venit ridicat pe cap de locuitor, am asistat, în termenii economistului american W. W. Rostow, la o trecere de la societățile „tradiționale", caracterizate printr-un nivel scăzut al productivității și consumului, la societatea „consumului de masă". Nenumărate comparații cu trecutul nu prea îndepărtat, operate cu ajutorul unei multitudini de indici și indicatori abstracți sau intuitivi difuzați prin toate mijloacele de comunicare în masă, au stat și stau mărturie pentru această creștere impresionantă și au întreținut și alimentat optimismul generalizat al publicului larg în fața perspectivelor pe care le deschid în continuare progresul tehnic și creșterea economică.

În perioada expansiunii economice postbelice, în Occident, motivația standard (căci nu numai producția, ci și trebuințele umane au suferit un proces de uniformizare) a devenit creșterea desperată a consumului sau, mai bine spus, a achiziției de produse, multe dintre acestea fiind numai parțial sau deloc utilizate înainte de a fi aruncate prematur.

E drept că această concepție de sorginte hedonistă asupra vieții a fost supusă concentric unor repetate critici și incriminări de către numeroși gînditori, filozofi și oameni politici din toate timpurile. Dar nu e mai puțin adevărat că, la rîndul lor, exponenții unei orientări „raționale" a consumului au fost priviți cu scepticism și neîncredere de cele mai largi cercuri ale populației și anume ca propovăduind pentru alții (indivizi sau, după caz, națiuni aflate mai departe de „cornul abundenței") false idealuri ascetice.

Pentru multă lume creșterea economică, devenită scop în sine, părea „panaceul" sau mult căutata „piatră filozofală" capabilă să rezolve toate problemele umanității. Un exemplu tipic îl poate constitui lucrarea *Civilizația anului 1995* publicată în 1970, în care cunoscutul economist și viitorolog Jean Fourastié concluziona la capătul întreprinderii sale prospective: „Starea viitoare a umanității va fi deci comparabilă cu cea a unui univers în care și bunurile materiale vor fi date de natură ființelor vii la fel de generos ca și oxigenul și apa" (1).

Cam aceasta era starea generală de spirit la 6 martie 1972 cînd un imens grafic ce domina pagina întîi a revistei „International Herald Tribune" reprezenta curbele de evoluție ale producției industriale și populației ma-

pamondului într-o prognoză în care, după familiara creștere exponențială pe perioada curentă, era prevăzută o cădere bruscă la toți indicatorii în jurul anilor 2020—2050 ceea ce avea să provoace un veritabil „șoc" al prezentului. Explicațiile succinte care completau imaginea apocaliptică erau cît se poate de clare și fără echivoc și anume: profesorul Meadows de la Institutul Tehnologic din Massachusetts, autorul principal al primului raport către Clubul de la Roma, afirma că prelucrînd pe calculator într-un model logico-matematic complex toate informațiile mondo-economice disponibile la acea dată, concluzia este că dacă omenirea nu își va limita în mod voit și fără întîrziere dezvoltarea cantitativă, în 4 sau 5 decenii o criză mondială de o amploare și magnitudine fără precedent va zgudui planeta din temelii.

Aceste ipoteze au provocat un adevărat seism psihologic cu dimensiuni și recurențe poate de neînchipuit altădată, seism ce s-a propagat cu iuțeală pe toate meridianele, stîrnind pasionate discuții pro și mai ales contra.

Debutul celui de-al 8-lea deceniu a ridicat brusc, dar cu o fermitate de neimaginat altădată, problema necesității introducerii unui control operativ al efectelor pe termen lung ale dezvoltării tehnico-economice pentru a se preveni situația nedorită de nimeni, dar probabilă în afara unor măsuri corespunzătoare, ca aceasta să se transforme într-un adevărat „cal troian" al civilizației. Căci, trebuie să subliniem de pe pozițiile noastre, producția și creșterea economică nu constituie un scop în sine, ci doar un mijloc de a satisface nevoile tot mai diversificate ale populației; deci trebuie studiat cu foarte multă atenție în ce măsură poluarea, stresarea biopsihică și dezechilibrele ecologice antrenate ca efecte secundare ale progresului tehnologic nu afectează prea mult calitatea reală a vieții.

Unele studii au demonstrat că „nu ne aflăm, așa cum ar rezulta dacă am urma logica unor sofiști ai scepticismului tehnologic, în fața unui nod gordian de probleme a cărui singură soluție să o constituie abandonarea progresului tehnic" (2). Dimpotrivă, celelalte rapoarte ale Clubului de la Roma și mai ales lucrarea *Viitorii 200 de ani*, semnată de Herman Kahn, demonstrează în mod convingător că omenirea este îndreptățită să spere la desfășurarea unui „scenariu optimist" al propriului viitor (3). Dar meritul de necontestat al grupului Meadows va ră-

mine acela de a fi tras un serios semnal de alarmă față de o complexă situație care, numai analizată științific și controlată prin decizii social-politice oportune, poate deveni un factor de progres și nu de frînare a dezvoltării economico-sociale la nivel macro. Or, aceasta este o problemă „în ultimă instanță, de *valori*, de o dezbatere privind valorile care trebuie să genereze atitudinea și opțiunile umane în domeniul progresului tehnic și al științei" (4).

Într-adevăr, cele mai autorizate studii de prognoză — cum ar fi de exemplu cel de-al patrulea raport către Clubul de la Roma intitulat sugestiv *Să ieșim din era risipei* — dovedesc că „limitele reale ale creșterii sînt mai mult politice, sociale și administrative decît de ordin științific sau tehnologic" (5). La un examen mai atent vom constata însă că, pînă la urmă, criza energetică nu este decît aspectul de suprafață al unor crize mai profunde la nivelul mecanismelor psihologice și sociale.

Dar — pînă acum cel puțin — limitele care rezidă din natura profundă a omului și din aspirațiile sale cristalizate timp de secole s-au dovedit a fi mult mai dificil de depășit (6). Fără transformări radicale la acest nivel, acțiunile parțiale de economisire și reducere a consumurilor se dovedesc puțin eficace, întru totul asemănătoare cu cele ale „prohibiției alcoolului în S.U.A. în perioada interbelică și eforturile Academiei de a reforma limba vorbită" (7).

Singura posibilitate de a evita acest virtual punct critic al evoluției este aceea de a depăși sau — în termenii lui Marcuse — de „a ne elibera" de modelul societății de consum. Această din urmă expresie „a te elibera de societatea abundenței" pare la prima vedere contradictorie. Și, într-adevăr, ar fi și greu de negat faptul că lipsurile și sărăcia, iar nu belșugul, sînt angoasele dintotdeauna ale omenirii! Dar prețul plătit pentru confortul minimei rezistențe a consumatorului mediu este prea mare, chiar dacă printr-un efect de tip narcotic (8), efect stimulat pe toate căile și cu toată arta de societatea capitalistă, se poate crea o dependență psihoafectivă față de înșiși factorii constringători. Și anume, prețul acestui pact faustian *sui-generis* este denaturarea și industrializarea trebuințelor și satisfacțiilor umane fundamentale printr-o reducție elicoidală la unidimensionalitatea unității monetare. Iar rezultatul este o sărăcie a personalității indivi-

dului consumocentric care, în ciuda achiziției crescînde de bunuri și servicii, se dovedește a fi pînă la urmă o ființă umană abrutizată, schilodită și frustrată, care-și apără cu înverșunare propria sa robie (9).

Așa se face că în iureșul epopeei achizitive, consumatorul nu mai este destinatarul, ci agentul creșterii producției de mărfuri care nu face decît să urmeze logica mercantilă a comercianților. Geniul „societății industriale" constă în a face să coincidă capacitățile intelectuale și dorințele sociale ale individului cu obiective care reflectă de fapt propriile interese (10). Căci, în pofida iluziei comune, în societatea de consum principalul centru de polarizare a energiei motivaționale a indivizilor ascunde în fapt interesele expansioniste ale producătorilor: a vinde mai mult, mai mult și mai rapid, orice aduce profitul. Așa se face că la un moment dat e justificată întrebarea retorică din titlul unei lucrări apărute în Franța: *Consumatori sau consumați?*, în care C. Doremus și G. Sautray, după o originală critică statistică a disfuncțiilor sistemului de producere și distribuție a mărfurilor se îndreaptă spre o variantă „împăciuitoristă", soluția oferită constînd în final în formarea unor așa-numite „societăți" și „cooperative" de consumatori (11).

Importantă — arăta Jacques Robin, inițiatorul „grupului celor zece", activ în domeniul prospectivei — este o translocare a sistemului de raportare a progresului de la cantitativa creștere economică luată drept obiectiv de-sine-stătător la un obiectiv centrat pe dezvoltarea personalității și aptitudinilor specific umane (12). Pentru societatea socialistă scopul nemijlocit al producției și progresului economic și social este ridicarea neîncetată a bunăstării societății în ansamblu și a fiecărui cetățean în parte. Noțiunea de „bunăstare socială" are un profund caracter dinamic implicînd armonizarea intereselor prezente și viitoare și cuprinzînd ansamblul condițiilor de muncă și de viață: consumul de bunuri materiale și servicii, durata săptămînii de lucru și a timpului liber, condițiile de muncă și de locuit, gradul de dezvoltare a învățămîntului, de cultură, ocrotirea sănătății și a mediului ambiant, durata medie de viață, gradul general de civilizație al societății etc. (13).

Din această perspectivă, problema indicatorilor apare ca fiind mult mai complexă. Caracterul parțial al Produsului Național Brut a fost pus în evidență de mulți

autori; acesta deformează într-o anumită măsură realitatea deoarece, pe de o parte, este greu de obținut în forme absolut comparabile pornind de la statisticile existente și de la calculul în monede naționale, iar pe de altă parte, în cazul țărilor slab dezvoltate, el măsoară doar parțial produsul social, și anume, acea parte a sa care trece prin canalele pieței. Astfel B. de Jouvenel arăta că P.N.B.-ul, ca expresie exclusivă a valorii economice, va crește dacă, de exemplu, „am transforma Notre Dame de Paris într-un imobil de birouri". În încercarea de a se descoperi în diversitatea de criterii mult căutatul indicator al Bunăstării Naționale Brute — B.N.B. — după o expresie propusă de Jan Tinbergen, cunoscutul economist de origine română Lionel Stoleru recomandă regruparea diferiților indici în trei categorii: 1) statistici economice, 2) statistici socio-demografice și 3) statistici ecologice (14).

Cea mai dificilă s-a dovedit a fi investigarea aspectelor care țin de psihologia și concepția economică *sui-generis* a consumatorului. Cercetătorul francez P. L. Reynaud a construit și etalonat o primă scară de evaluare a tensiunii motivaționale de consum (15) pe care, pentru interesul ei, o dăm în anexa A.

Un grup de specialiști români au realizat în această direcție un studiu de mare amploare și rafinament metodologic publicat de Editura politică în 1977 cu titlul *Tipologia economiilor naționale* (16). Autorii au utilizat simultan pentru tipologizare patru grupuri de criterii: social-politice, de potențial, de nivel de dezvoltare și de grad de participare la schimbul internațional de mărfuri. În contextul studiului de față ne reține atenția indicatorul sintetic al dezvoltării economico-sociale obținut din analiza statistică multivariată a nu mai puțin de 9 variabile și anume P.N.B.-ul pe locuitor, consum de energie pe locuitor, randament cereale la hectar, consum alimentar pe locuitor-zi, consum proteine pe locuitor-zi, proporția populației neagricole în populația activă, proporția elevilor în populația de 5—14 ani, medici la 100 mii locuitori, durata medie a vieții, toate pe perioada 1960—1971. Pentru exemplificare am extras cîteva valori pe care le prezentăm în anexa B.

Ceea ce vom observa este dispersia ridicată a ierarhiei rangurilor obținută de o țară la indicatori destul de apropiați din punctul de vedere al conținutului și mai ales

corelația destul de largă obținută între indicatorul suveran — B.N.B.-ul — și indicatorul sintetic, de această dată în mod clar mai elocvent și mai cuprinzător. Astfel, există țări care se ridică multe locuri în clasament după acest ultim criteriu față de clasificările unidimensionale clasice (România de la 40 la 29) în timp ce altele coboară în ierarhie (Suedia de la 2 la 9, Arabia Saudită de la 49 la 90).

Dacă am lua în considerare nu numai indicatorii obiectivi, ci și cei subiectivi ai echilibrului, satisfacției interioare personale, am obține — probabil — o nouă și mai validă ierarhizare a țărilor și zonelor geografice din punctul de vedere al bunăstării reale a indivizilor. În condițiile unei integrări sociale anomice, creșterea producției de mărfuri nu va contribui proporțional și la sporirea nivelului general al satisfacției persoanelor aflate la intersecția „marilor canioane" ale unui prea accidentat teren al spațiului social. Așa se face că într-o societate care, în sine nu este de loc săracă, mulți se simt săraci pentru simplul fapt că vecinul lor posedă ceva ceea ce ei încă nu au (17). Criminalitatea în creștere, deteriorarea moralei și a relațiilor familiale, consumul excesiv de băuturi și droguri pot accentua și mai mult starea de insecuritate și insatisfacție în ciuda unei aparente bogății generale.

Dimpotrivă, putem remarca, de exemplu, că în satul românesc tradițional — cum ar fi de pildă Siliștea-Gumeștilor, descrisă magistral de Marin Preda —, obștea respectivă cunoștea o viață sufletească și spirituală bine echilibrată în contextul unor relații interpersonale bazate pe respect și îngăduință reciprocă. Mai mult, contactul direct cu natura favoriza împămîntenirea unei atitudini de înțeleaptă înțelegere și tonică acceptare a evenimentelor cruciale ale vieții pe planeta Pămînt: naștere, căsătorie, maternitate, boală și moarte. Identificîndu-se și nu concurîndu-se cu un grup într-o competiție de referință, întotdeauna psihologic frustrantă, personalitatea și conținutul vieții personale se îmbogățește cu noi valențe.

În ce direcție trebuie să căutăm soluțiile? A. Peccei propune un nou umanism (18).

Primul obiectiv al „noului umanism" ar fi deci „dreptatea socială" (19). Or, în țările occidentale principiul dreptății sociale este acceptat „ca ideologie", dar în realitate grupuri și clase sociale întregi sînt defavorizate în

mod flagrant. Cu atît mai mult pe plan internațional principiile forței, inechității și inegalității au devenit astăzi intolerabile și pot deveni fatale în viitor. Dreptatea și echitatea socială la toate nivelurile societății umane s-a impus ca principala *idee-forță* care direcționează un ansamblu de transformări ce a cuprins epoca noastră.

Al doilea obiectiv al „noului umanism", libertatea de acțiune și gîndire pentru toți cetățenii, este, desigur, transpunerea unui precept moral fundamental cu adînci rădăcini în istoria umanității și care a cunoscut numeroase încercări de transpunere în Agora, dar și numeroase eșecuri și renunțări. Căci — foarte corect subliniază autorul — „numai organizată social libertatea poate exista", în alte circumstanțe nefiind decît o formă de dominare a majorității de către o minoritate privilegiată. Or, lupta pentru libertate presupune un asalt continuu și perseverent asupra celui mai puternic și malign dușman al colectivității — violența. Sub orice formă s-ar manifesta, de la agresivitatea primară a indivizilor declasați pînă la asasinatul politic plănuit și realizat cu sînge rece de organizațiile teroriste, violența, agresiunea și teroarea nu sînt decît antipozii degenerativi ai condiției umane. Dar expresia cea mai periculoasă și mai inumană a violenței este războiul și înarmarea termonucleară, care va trebui trecută cu cea mai mare urgență la lada de gunoi a istoriei.

„Dezvoltarea umană" este obiectivul fundamental spre care omenirea va trebui să se concentreze în viitor. Creșterea nivelului „calității umane" presupune, după Peccei, o schimbare radicală a modului în care omul își înțelege rolul și responsabilitățile. Nu putem accepta creșterea economică orientată spre ceea ce îndeobște se numește „satisfacerea nevoilor umane" atîta timp cît privim în mod unilateral omul numai în calitate de consumator. Această mentalitate este înșelătoare și reducționistă. Nevoile umane, fiind în mare parte determinate social, vor trebui potențate și stimulate de societate în concordanță cu interesele generale și cu posibilitatea reală de a le satisface. Altfel nu pot rezulta decît haosul și frustrarea. Revoluționarea calitativă a condiției umane solicită renunțarea la tot ceea ce este formal, artificial și nenatural în consumul populației și trecerea la o dezvoltare plenară a personalității umane axată pe satisfacția activității creatoare și a comuniunii afective cu ceilalți.

Or, trebuie să remarcăm din nou, numai societatea socialistă realizează cadrul și posibilitatea adoptării unor strategii cu adevărat realiste de dezvoltare multilaterală a personalității și colectivităților umane, dezvoltare liberă, eliberată de deformarea mercantilă a consumerismului ostentativ care caracterizează societățile privat-concurențiale.

Se impune deci necesitatea reevaluării, atît în teorie, cît și în practică, a modului de a percepe, interpreta și acționa în noul și tot mai complicatul sistem al interacțiunilor energetice, substanțiale și informaționale care definesc astăzi Terra. Acest fapt presupune însă un concertat efort de autoanaliză, curajoasă și mai ales lipsită de prejudecăți a fundamentelor motivaționale care determină dezvoltarea individului și a societății. Va trebui să înțelegem mult mai profund care este natura adevărată a nevoilor, necesităților și satisfacțiilor umane fundamentale, ponderea actuală și de perspectivă a „datului" și „construitului" pe planul trebuințelor individului.

Or, numai teoria multidisciplinară și sistemică a consumului oferă cadrul operațional cel mai adecvat necesar într-o întreprindere de acest gen. Bazele analizei științifice a consumului, adică în termenii noștri a totalității satisfacțiilor mijlocite de piață au fost puse de Marx în lucrările sale fundamentale. Dar centrul analizei teoretice marxiste a fost îndreptat spre studierea legilor mișcării „valorii" (cantității de muncă socialmente necesară) mărfurilor, problema „valorii de întrebuințare" fiind — după cum afirmă explicit autorul — exterioară analizei propuse a *Capitalului*. „Marfa este, în primul rînd, un obiect exterior, un lucru care prin proprietățile sale satisface un anumit fel de nevoi ale omului. Natura acestor nevoi, dacă ele provin, din *stomac sau din fantezie* este lipsită de importanță. *Nu este vorba aici de a ști în ce fel lucrul satisface nevoia omenească*. Utilitatea unui lucru este aceea care face din el o valoare de întrebuințare" (20) (s.ns.).

Din textul de mai sus rezultă că Marx, scoțînd în afara analizei *Capitalului* problema determinării valorii de întrebuințare, nu a restrîns aprioric, așa cum o fac astăzi mulți economiști și sociologi, gama trebuințelor satisfăcute de marfă, ci, adept al unei concepții multidimensionale — care rezultă, dealtfel, din întreaga sa operă —, consideră că acestea pot avea o proveniență și biologică

(„din stomac") și psihologică („din fantezie"). Astăzi problema valorii de întrebuințare a produselor destinate consumului de masă se pune cu acuitate pentru știința și ideologia marxistă, fiind obiectul unor studii multidisciplinare (privind aspectele economice, tehnologice, merceologice, sociologice și psihologice) și abordată de numeroși cercetători. Astfel, profesorul Vaistain consideră că valoarea de întrebuințare socială va trebui să devină piatra unghiulară a economiei politice a socialismului. Puncte de vedere interesante aduce și I. Nicolov (21) care arată că o importantă lipsă a teoriei economice actuale (inclusiv marxiste) este aceea că „nu privește valoarea de întrebuințare ca raport social". La noi Mihai C. Demetrescu (22) și P. Mâlcomete (23) au desfășurat o activitate de pionierat în direcția abordării complexe psiho-socio-economice a comportamentului consumatorului.

Viitoarea teorie a valorii de întrebuințare va trebui să integreze ceea ce este valid din cercetările de pînă acum asupra consumului. Vom defini — într-o primă evaluare operațională — *consumul* ca fiind *totalitatea satisfacțiilor pe care consumatorul le obține prin intermediul pieței de mărfuri, indiferent dacă acestea sînt imediate sau îndepărtate, obiective sau subiective, reale sau iluzorii.*

Dar, se pare că încă din cele mai vechi timpuri, prin intermediul unor înșelătoare și complicate mecanisme psihoafective, în mare parte induse și mai ales amplificate social, a avut și are loc în permanență un impresionant proces de amalgamare și substituire, într-o țesătură practic opacă pentru simțul comun, a dorințelor și trebuințelor umane, astfel că, în fapt, este greu, dacă nu chiar imposibil, să mai putem penetra într-un fel oarecare învelișul aparenței consacrate a fenomenelor. Așa se face că nenumărate obiecte și produse materiale se adresează în întregime, dar cel mai adesea printr-o corezonanță de armonici motivaționale, unor cerințe de nivel psihologic și societal. Și, de fapt, acesta credem că este și principalul „nod gordian" al priorităților umanității de azi, „nod" a cărui descîlcire nedistructivă ar permite, prin beneficiile fără seamăn care ar rezulta din descătușarea și canalizarea funcțională a atîtor energii și talente pervertite și deturnate de la adevărata lor menire și împlinire, o amortizare rapidă și fericită a oricîtor eforturi și strădunțe ar fi necesare pentru a se ajunge în sfîrșit la acest țel.

În acest fel a fost cheltuită și disipată, într-un travaliu sisific de ridicare a noi și tot mai sofisticate „piramide" ale istoriei universale și individual-particulare, o mare parte din resursele umanității. Desigur, orice conduită umană, chiar și exprimarea publică a unor idei abstracte sau sentimente, are și o componentă substanțială. Astfel vom considera bineînțeles acceptabil, de exemplu, actul de a se dărui logodnicei o floare ca *semn* și *simbol* al unei prețuiri și afecțiuni.

Vom considera, în mod similar, firesc faptul că hainele, pe lîngă funcția lor originală de protector termoizolant al organismului, să joace și un rol de „etichetă socială" vestimentară a unor date despre statutul socioprofesional și personalitatea posesorilor lor. Dar dacă din *derivată*, această funcție devine *principală*, vom asista la o concurență cu totul exagerată și costisitoare manifestată prin valurile periodice ale modei mondo-standardizate, valuri care, asemenea talazurilor mării, agită numai inutil atmosfera și climatul psihosocial fără a le deplasa sau îmbogăți într-o direcție pozitivă.

Dar moda nu afectează numai vestimentația, ci și autoturismele, locuințele, medicamentele (24) și chiar utilajele industriale (25). Cercetări în domeniul motivației consumatorului au arătat că în societatea modernă automobilul este nu numai un mijloc individual de transport ci și un puternic simbol al *prestigiului social*. Așa se explică faptul că în Occident, înainte de izbucnirea crizei energetice, toate încercările de a proiecta și lansa pe piață un autoturism mai economic și totuși mai funcțional au eșuat fiind refuzate de public. Și aceasta în ciuda faptului că în varianta clasică viteza practică de deplasare în orele de aglomerație în Paris este de 5—10 km pe oră. Și chiar atunci cînd circulă pe o autostradă modernă, un calcul realist ne va arăta că deși acul indicator al kilometrajului indică 120 km pe oră, dacă vom aduna și timpii de muncă necesari pentru procurarea banilor de achiziționare și întreținere a autoturismului vom obține o viteză reală a autoturismului mai mică decît cea a bicicletei (26).

În același sens, printr-un experiment efectuat de noi am arătat că în ciuda faptului că persoanele fumătoare declară că diferitele tipuri de țigări au caracteristici gustative bine diferențiate și de nesubstituit, o testare prin „metoda oarbă" a dovedit că fumul a două țigări de pre-

țuri foarte diferite este foarte ușor de confundat (27). Și totuși cîte aprecieri elogioase nu vor emite majoritatea persoanelor la care într-un ambalaj de lux vom introduce tutunul cel mai banal!

Aceste mecanisme de „transfigurare psihologică" a obiectelor de consum trebuie cunoscute cît se poate de precis pentru a le putea, în măsura posibilului, „dezamorsa". De fapt, în perioada postbelică am asistat, mai ales în S.U.A., la o expansiune a cercetărilor motivaționale, conturîndu-se o disciplină utilizată în special în promovarea vînzărilor (28). Pe plan teoretic se face simțită încă lipsa unei teorii psihoeconomice evoluată a deciziei consumatorului (29). Or, problema laitmotiv care se impune în fața tuturor acestor cercetări a fost rezumată cel mai bine de George Katona în felul următor. „Este consumatorul rațional sau irațional? Aceasta este întrebarea ..." (30).

Teoriile și concepțiile asupra consumului și consumatorilor au un caracter dinamic, urmărind și influențînd, la rîndul lor, evoluția istorică a complexelor procese economico-sociale la care se referă (31). În acest sens, credem că am putea distinge, preluînd o „matrice interpretativă" deja impusă în psihosociologia industrială (32), trei mari etape ale dezvoltării socio-economice și respectiv a două modele conceptuale ale acestei realități, modele pe care le vom nota, tot pentru a păstra tradiția, cu X și Y.

	Concepția „X"	Concepția „Y"
trebuințele și motivațiile de consum	sînt inerente subiectului economic, relativ stabile, avînd o modalitate de satisfacere bine definită	pot apărea și dispărea în diferite momente; sînt introduse și normate de cele mai multe ori de societate; formează un complex de necesități psiho-fizio-sociale
caracterul trebuințelor și motivațiilor	sînt mai mult de natură fiziologică, elementul psihosocial cel mult le nuanțează	nu există o disjuncție între satisfacerea unor trebuințe psihologice și a uneia fiziologice; un obiect de consum poate satisface, în același timp, o necesitate fiziologică și una psihologică și are simultan și o semnificație socială

	Concepţia „X"	Concepţia „Y"
consumatorul	este esenţialmente raţional; acţionează ca un adevărat calculator economic în direcţia maximizării satisfacţiilor obţinute în urma achiziţiei de bunuri	este om şi nimic din ceea ce este omenesc nu îi e străin; consumul are pentru acesta un puternic caracter emoţional
cererea de mărfuri	un act economic reflex care reflectă statistic necesităţile, trebuinţele şi motivaţiile de consum ale publicului	un proces de decizie complex, presupunînd toate etapele cunoscute ale acesteia; Nu există o corespondenţă perfectă între cererea de mărfuri şi trebuinţele reale ale consumatorilor
vînzarea	simplă mediere între consumator şi producător	o parte integrantă a consumului însuşi; influenţează decizia de achiziţionare a bunurilor, dar şi satisfacţia finală a consumatorului
utilizarea	un aspect atît de evident încît nici măcar nu merită a fi studiat	cunoaşterea adîncă a procesului de utilizare a bunurilor de consum are o deosebită importanţă întrucît nu este întotdeauna transparentă pentru producători şi organele de decizie

Prima etapă este aceea a economiei „tradiţionale", etapă a căror condiţii concret-istorice făceau ca atît pentru practician, cît şi pentru teoretician problema investigării ştiinţifice a motivaţiilor şi trebuinţelor consumatorului să nu se pună. Mai bine-spus, aceasta era considerată ca o evidenţă. Economia artizanală era caracterizată prin:

— contactul direct al producătorului cu indivizii consumatori
— stabilitatea sortimentului şi a cantităţii mărfurilor
— penuria generală

De aici trei consecinţe importante:

a) nu exista practic o problemă importantă a desfacerii. Orice marfă era cerută în orice cantitate care putea fi fabricată dacă preţul era accesibil. Datorită nivelului scăzut al producţiei era imposibilă atingerea saturaţiei

pieţii la vreun sortiment de produse. După cum arăta J. K. Galbraith ştiinţa economică a acelei perioade reflecta această stare de fapt sub forma principiului cunoscut astăzi ca fiind „dogma lui Say": oferta îşi creează cu necesitate cererea;

b) produsul de consum apărea ca definit (numai) de o sumă de proprietăţi fizico-funcţionale;

c) nivelul coborît al standardului de viaţă îl obliga pe consumatorul mediu să-şi chibzuiască deosebit de atent venitul modest pentru a-şi satisface în primul rînd nevoile mai presante. De fapt, numărul alegerilor posibile era atît de redus încît decizia era previzibilă şi aproape automată. Această situaţie va favoriza dezvoltarea concepţiei despre un *Homo Oeconomicus* în întregime raţional într-o teorie propusă explicit la sfîrşitul secolului al XVII-lea de filozoful englez Bentham. Ideea directoare este aceea că omul calculează foarte exact, decizind în deplină obiectivitate şi cunoştinţă de cauză, atunci cînd achiziţionează un produs oarecare.

În a doua etapă, trecerea la economia industrială va schimba în mod fundamental ecuaţiile problemei şi va introduce o variabilă luată puţin în considerare pînă atunci şi anume: consumatorul. Căci, preluînd o remarcă a lui Cadet (33), putem afirma că în societatea modernă abia „s-a născut şi a fost descoperit consumatorul". Iată cîteva caracteristici:

— producţia de mare serie distanţează acum pe cumpărător de producător. Acum este greu de ştiut ce doreşte cu adevărat un imens public necunoscut şi eterogen. În plus, producţia de masă are nevoie şi de un „consumator de masă". Cum să se adapteze un produs cvasiidentic la o diversitate atît de mare de gusturi? Şi cum poţi cîştiga cît mai mulţi clienţi atîta timp cît eficienţa economică creşte considerabil odată cu volumul vînzărilor? O decizie de fabricaţie a unui produs modern pune în mişcare valori tehnice şi economice importante. Cum poţi atunci prevedea dacă produsul respectiv va avea sau nu succes? Iată numai cîteva din numeroasele şi dificilele întrebări pentru a căror răspunsuri au fost iniţiate ample cercetări de marketing. Ritmul rapid de diversificare şi lărgire a producţiei conduce la apariţia şi la lansarea pe piaţă a noi şi noi produse. Dacă însă pînă acum producătorul îşi orienta producţia după normele tradiţionale, creşterea economică îl obligă să forţeze asimilarea unor

noi produse de către publicul cumpărător. Consumatorul nu mai apare, așadar, ca determinat de o gamă bine stabilită de trebuințe, ci ca un potențial pe care comerciantul abil va ști să-l orienteze;

— creșterea nivelului de trai permite consumatorului să-și satisfacă un număr mereu sporit de trebuințe și necesități, multe dintre acestea nemaiavînd un caracter de stringență. Totodată, pe piață se găsesc simultan mai multe tipuri și mărci de produse care se concurează în a atrage atenția. Acest fapt va da posibilitatea și cumpărătorului mediu să aleagă în diversitate. Decizia sa, de multe ori subiectivă, influențînd puternic cererea, devine treptat centrul atenției producătorilor. Vechiul concept de *Homo Oeconomicus* nu mai este operațional în noile condiții: comportamentul efectiv al cumpărătorului societății moderne îl infirmă în mod constant. Consumatorul de astăzi nu ne mai apare ca o mașină de calcul economic, ci ca un om în carne și oase dotat cu sensibilitate și dispoziții afective (34). Cum scria P. Martineau, *l'homme logique și l'homme economicus* sînt abstracții; sub masca raționalității consumatorului se ascunde un *être* care trăiește, respiră și acționează în virtutea propriilor sale convingeri. Mai mult, comportamentul acestui consumator este determinat în bună parte de comportamentul grupului socio-cultural de referință la care acesta se raportează. De aceea, produsul nu reprezintă pentru individ doar o sumă de calități fizice, ci are, după expresia lui Dichter „o personalitate" (35).

În a treia etapă a dezvoltării economico-sociale, în care am intrat în deceniul al 8-lea, etapă, desigur, mult prea recentă și în care sîntem mult prea direct implicați pentru a risca orice gen de concluzii cu caracter definitiv, dar în același timp suficient de tranșantă și de stringentă pentru a ne obliga la o perseverentă și atentă reflectare, asistăm la o reașezare a raporturilor necesitate-producție-consum. Se poate afirma că tentația unei creșteri economice pur cantitative a intrat într-un firesc și ireversibil impas, noile strategii ale dezvoltării trebuind să țină tot mai mult cont de numeroasele restricții obiective ale penuriei de materii prime și de energie. În plus, grupuri tot mai largi ale publicului își reorientează interesul de la maximizarea profund asimetrică a consumului spre o optimizare pe ansamblu a raportului economic cost-avantaj, adică o recumpănire și reevaluare

a eforturilor și timpului investit pentru a obține totalitatea satisfacțiilor directe și indirecte prin achiziționarea de produse. Astfel, dacă la începutul deceniului trecut majoritatea absolută a indivizilor chestionați într-o anchetă realizată în Franța declarau că ar fi dispuși la orice sacrificii pentru a realiza ciștiguri suplimentare, în 1974 numai 30% mai fac afirmații asemănătoare, în timp ce majoritatea pare atrasă mai mult de tentativa de „a căuta activități noi, mai complete, pentru a-și trăi viața" (36). Din analiza datelor în prezent disponibile se poate afirma că sîntem în pragul intrării într-o „eră a personalității" (37).

Pentru națiunile socialiste care au pășit pe calea construirii unei noi ordini valorice și morale, atît în domeniul raporturilor sociale dintre oameni și state, cît și în cel al trebuințelor, motivațiile și satisfacțiile umane care să-l dinamizeze pe fiecare individ, problema dezafectării motivațiilor pecuniare și consumeriste se impune ca prioritară. Desigur, socializarea principalelor mijloace de producție — dealtfel, actul de naștere a noii orînduiri — constituie premisa, garanția și infrastructura obiectivă a acestui proces, dar practica social-istorică a dovedit că punerea în operă a noului tip de personalitate și a unei mai adecvate structuri de rezistență axiologic-normativă a edificiului social este o acțiune social-istorică de o mare amploare și complexitate fără precedent și nu poate fi realizată într-un timp scurt sau fără efort.

În această direcție un rol tot mai important îl vor avea de jucat științele socio-umane care se vor constitui treptat într-o adevărată inginerie socială (38), care să fundamenteze opțiunile și deciziile organismelor democratice de autoconducere. Or, în această întreprindere, psihologia și sociologia economică (39, 40) și mai ales pedagogia consumatorului (41) pe care o putem defini ca sistem teoretico-experimental de cunoaștere științifică, remodelare și influențare socialmente controlată a indivizilor în raporturile acestora cu valorile economice, își vor aduce, fără nici o îndoială, contribuții dintre cele mai importante.

În acest context, este oportun să abordăm o problemă de cea mai mare actualitate. Și anume, care ar putea fi calea optimă, mecanismele și instrumentele tehnico-sociale cele mai eficiente pentru a ne apropia cît mai rapid de nivelul țărilor dezvoltate economic? Căci, luînd în

considerare numai dinamica procentelor pur economice și pornind de la faptul că economiile statelor superindustrializate realizează, în afara perioadelor de criză, creșteri însemnate, ar rezulta o cvasiimposibilitate practică de a reduce, în afara unor eforturi și programe speciale, în mod absolut și relativ decalajele (42). Noi considerăm că cel puțin următoarele patru „capete de pod" ale ofensivei dezvoltării pot potența în mod substanțial perspectivele optimiste.

1. **Propulsionarea moral-politică a dinamicii proceselor tehnico-economice.** Acest factor devine tot mai activ cu cît avansăm spre etape superioare ale civilizației, ieșind de sub imperiul restricțiilor necesității oarbe și poate răsturna orice extrapolare statistică. Astfel, referindu-se la „miracolul japonez", reputatul economist N. Georgescu-Roegen afirma că „nici un specialist în planificare nu ar putea întocmi un plan economic care să facă să avanseze o economie de la condițiile Japoniei din 1880 la cele de astăzi" (43). Idealurile și aspirațiile unei societăți devin, tot mai mult, adevărate *causa eficientis* ale dinamicii sociale.

2. **Preluarea sistematică a experienței valoroase a statelor care sînt mai avansate într-un domeniu sau altul.** Introducerea, la cîțiva ani diferență, a unor ramuri industriale poate constitui un avantaj de modernitate*. În acest fel — arăta Tadeusz Kotarbinski — putem explica uimirea, la prima vedere paradoxală, a unui cetățean al unei țări în curs de dezvoltare care călătorește într-o țară industrializată în fața „aparatelor pe care le vede acolo — telefoane, scaune stomatologice, transport în comun — toate mai puțin bune, mai primitive decît mijloacele respective din patria sa. El este gata să fie convins de superioritatea țării sale față de această țară străină, cunoscută ca model de atitudinea progresistă" (44). Cum progresul țărilor dezvoltate economic nu se face după un scenariu cunoscut și optimizat dinainte, ci în bună parte prin căutarea și încercarea de noi soluții care nu se dovedesc întotdeauna viabile, preluarea nuanțată și oportună a acestei experiențe poate regulariza în mod

---

* Un exemplu îl constituie trecerea tehnic avantajoasă a producției industriei electronice românești direct la dispozitive cu semiconductori, sărindu-se peste etapa, ce s-a dovedit ulterior nefecundă, a tuburilor electronice.

favorabil cursul ascendent al unei creșteri economice intensive.

3. Țările în curs de dezvoltare sînt puse astăzi în situația de a se angaja simultan în înfăptuirea a două procese tehnico-economice de mare amploare și anume, creșterea economică și revoluția tehnico-științifică, procese care, dorim să subliniem, au caracteristici independente și chiar opuse. Din punctul de vedere al analizei economice, nivelul de producție Y_0 obținut la etapa T_0 de populația N_0 este: $Y_0 = fN_0,K(T_0)$ (45) unde a fost notat cu *K* capitalul investit. Fenomenul creșterii economice apare dacă la momentul T_1 acumularea de capital dă posibilitatea să punem la dispoziție muncitorilor mijloace de producție individuale care să le permită o creștere a producției individuale în măsură să asigure atît o creștere a consumului personal, cît și a unor noi investiții în mijloace de producție. Deci, revenind la disjuncția pe care Marx o opera în analiza muncii și anume în *valoare* și *valoarea de întrebuințare*, putem afirma că, în primul rînd, creșterea economică este o creștere evaluată monetar a *valorilor* bunurilor aflate în mișcare în economie. O lipsă fundamentală a unor astfel de modele este aceea că o asemenea analiză „neglijează efectul progresului tehnic" (46).

După opinia noastră, caracteristica principală a evoluției tehnologice actuale este aceea că determină o creștere asimetric mai mare a *valorilor de întrebuințare* decît a timpului socialmente (direct sau indirect) necesar pentru obținerea de noi utilități. Astfel, într-un timp foarte scurt am asistat în tehnica calculului electronic, prin introducerea circuitelor integrate, la căderi de prețuri de sute și chiar mii de ori. Or, dacă am evalua producția actuală de microprocesoare și computere în prețurile de acum 10—15 ani (un calcul similar am putea face și cu antibioticele) am obține niște creșteri foarte mari ale venitului național de astăzi, ceea ce din punct de vedere al calculului economic ar fi justificat și chiar de dorit pentru a putea compara în echivalente nivelul de trai al celor două perioade. De fapt, după cum arăta Mihai Drăgănescu, o analiză economică subtilă ne va dovedi că, măsurată în unitățile monetare care să reflecte liniar timpul de muncă socialmente necesar pentru obținerea totalității mărfurilor (în condițiile unei stagnări relative

a forței de muncă), suma totală a valorilor obținute într-un an de societate trebuie să rămînă constantă (47).

Deci, creșterea venitului național nu reflectă în întregime sporirea obiectivă a bunăstării sociale. Credem, cu titlul de ipoteză, că, odată cu accentuarea vitezei procesului inovației tehnico-științifice, decalajele economice între state vor măsura mai mult un defazaj tehnologic în timp decît vechea accepțiune a acestui termen. Este deci o chestiune de maximă importanță pentru reușita acțiunilor pe acest „front" deschis al dezvoltării, de a cataliza cît mai mult cu putință „avantajele schimbătoare ale terenului" și de a fructifica acei „curenți" favorabili care apar din intersecția celor două revoluții: economică și tehnico-științifică.

Iar cel mai important dintre aceste tendințe pare a fi creșterea ponderii prelucrării informaționale în defavoarea aspectelor energetice și substanțiale ale materiei. Astfel, Mihai Drăgănescu citează o statistică din care rezultă că, în unele țări cum ar fi de exemplu S.U.A. și Japonia, ponderea populației care lucrează în domeniul informației (totalitatea instituțiilor de cultură și a mass-mediaurilor) a egalat-o pe cea din domeniul industrial (48). Acest aspect nou al dezvoltării economice și sociale trebuie avut în vedere în orice prognoză și planificare macroeconomică pentru viitor.

4. **Dezinstrăinarea și revenirea la sine a condiției umane.** În finalul acestui studiu dorim să subliniem încă o dată afirmația că pîrghia arhimedică și, totodată, piatra de încercare a validității societății socialiste, care va asigura superioritatea acesteia, o constituie coordonarea conștientă a eforturilor naționale pentru a realiza un tip nou de om și de societate, cu adevărat multilateral dezvoltate.

Căci dacă proprietatea privată asupra mijloacelor de întreținere și producție era în fapt o dezrădăcinare din temelii a raporturilor, în acest caz antagoniste, ale individului cu toți ceilalți, dimpotrivă socializarea acestora corespunde, în fapt, unei adevărate „răscumpărări" a dreptului cel mai elementar al omului și anume acela de a se măsura cu sine și nu cu averea sau sărăcia sa. În cazul contrar, al societăților care rămîn în continuare centrate psihedelic pe consum și risipă, evoluția acestora se va lovi, într-un derapaj social previzibil, dar necontrolabil, de anumite limite fizice, dar și psihologice și sociale în

fața cărora măsurile parțiale de „economisire și recuperare" a resurselor nu pot fi decît paleative iluzorii.

Pentru o strategie sănătoasă a dezvoltării este vital trebuitoare o riguroasă ilustrare și mai ales decantare a trebuințelor și satisfacțiilor membrilor noilor societăți de balastul unor moșteniri ce se pot dovedi falimentare. Numai așa, eliberată de presiunea concurențial-pecuniară, va fi posibilă recristalizarea creatoare a condiției și personalității umane, atît de ades și de nedrept vitregită în determinantele inalienabile ale fericirii și plenitudinii.

Credem că esența acestui îndrăzneț salt din „imperiul" societății de consum spre „republica" consumului social poate fi rezumat în următoarele cuvinte simple: *de la a avea pentru a consuma la a fi pentru a deveni.*

ANEXA A — SCARA DE EVALUARE A TENSIUNII MOTIVAȚIONALE DE CONSUM (P. L. REYNAUD)

1. *Tabel privind nivelul comportamentului în materie de consum: echilibru bugetar* (constatări rezultînd din răspunsurile la chestionare)

	PUNCTE
— Buget rău compus, cumpărări iraționale, dezechilibru	0,5
— Sectoare raționale și iraționale în echilibru	1
— Rațional dar cu „insule" iraționale	1,5
— Raționalitate în organizarea consumului	2

2. *Tabel privind educația și informația:*

— *cunoașterea produsului și a condițiilor pieței*	
— Ignorarea largă a produselor și a prețului	0,5
— Cunoașterea, dar și ignorarea unei importante părți din volumul mărfurilor	1
— O bună cunoaștere, dar cu excepții	1,5
— Bună informare	2

3. *Tabel privind atitudinea față de satisfacerea nevoilor: preocupări privind standardul existent și viitor de viață*

— Pasivitate. Nu reacționează în fața unei diminuări a standardului de viață	0,5
— Apărarea standardului de viață, dar fără încercări de a-l ameliora	1
— Urmărirea creșterii nivelului de viață, dar fără eforturi notabile	1,5
— Acceptarea noilor eforturi pentru creșterea standardului de viață	2
— Atitudine incisivă *(tendue)* față de creșterea nivelului de viață	2,5

CLASIFICAREA ŢĂRILOR DUPĂ NIVELUL DE DEZVOLTARE ECONOMICO-SOCIALĂ

Ţara	P.N.B. loc.		Consum de energ./loc.		Randament cereale/ha.		Consum alim./loc./zi		Consum proteine loc./zi		Populaţia neagr. în pop. activă		Elevi în pop. de la 5–19		Medici la 100 mii loc.		Durata medie a vieţii		Indice sintetic	
	$	Rang	kw.	rang	kg.	rang	cal.	rang.	gr.	rang.	în %	rang.	în %	r.	nr.	r.	ani	r.	în %	r.
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
S.U.A.	5160	1	11240	1	3726	11	3270	11	97	15	96	2	99	2	155	16	71	19	100	1
Suedia	4240	2	6089	6	3536	14	2800	33	84	35	91	12	99	3	136	22	74	4	81	9
Anglia	2480	12	5507	8	3927	8	3140	21	90	26	97	1	92	16	127	25	71	11	78	13
U.R.S.S.	1400	25	4500	14	1545	60	3280	9	101	66	68	36	94	13	237	2	70	26	72	17
Bulgaria	820	35	4029	18	3187	19	3000	7	97	14	58	43	90	21	189	6	71	14	69	24
România	740	40	3071	25	2356	30	3120	23	92	22	51	58	95	8	152	17	68	33	60	29
Polonia	1350	26	4374	15	2348	31	3270	10	99	11	62	41	77	45	156	15	70	24	66	27
R.P. Chineză	160	89	561	59	1811	44	2370	59	63	61	34	81	75	49	22	76	50	75	25	65
Arabia Saudită	540	49	988	45	1261	72	2080	96	56	85	39	74	23	107	9	91	42	94	13	90

1. Jean Fourastié, *La civilisation de 1995*, P.U.F., Paris, 1970, p. 117.
2. Ionel Dorofte, *Scenarii pentru 200 de ani*, în „Era socialistă", nr. 24/1977.
3. Herman Kahn, *The Next 200 Years*, William Morrow, New York, 1976.
4. Constantin Vlad, *Creștere și valori*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980.
5. Dennis Gabor, Umberto Colombo, *Sortir de l'ère du gaspillage*, Dunod, Paris, 1978, p. 2—6.
6. Sam Love, *Energy. The Crisis Behind The Crisis*, în *Readings in Sociology*, The Dushkin Publishing, Group, Connecticut, 1975, p. 244.
7. Dennis Gabor, Umberto Colombo, *op. cit.*
8. Philippe d'Iribarne *Le gaspillage et le desir. De la voiture au vélo*, Fayard, Paris, 1975, p. 113.
9. Herbert Marcuse, *Scrieri filozofice*, Editura politică, București, 1977, p. 437.
10. John Kenneth Galbraith, *L'autre dimension*, în *Economie de l'environnement*, Calmann-Levy, Paris, 1975, p. 290.
11. Christian Doremus, Gilbert Sautray, *Consommateurs ou consommés*, Edition du Seuil, Paris, 1973.
12. Jacques Robin, *De la croissance économique au développement humain*, Paris, 1975.
13. Emilian Dobrescu, *Optimul economiei socialiste*, Editura politică, București, 1976, p. 27.
14. Lionel Stoleru, *L'equilibre et la croissance économique*, Dunod, Paris, 1978.
15. P. L. Reynaud, *Les bases fournies par la psychologie moderne a l'évaluation des besoins*, în *Les besoins de biens de consommation*, P.U.F., Paris, 1963.
16. Cornel Burtică (coordonator), *Tipologia economiilor naționale*, Editura politică, București, 1977.
17. Jan Tinbergen, *Pour une Terre vivable*, Elsevier Sequia, Paris, 1976, p. 17.
18. Aurelio Peccei, *The Human Quality*, Pergamon Press, New York, 1977.
19. Aurelio Peccei, *op. cit.*, p. 133.
20. Karl Marx, *Capitalul*, Editura politică, București, 1953, p. 75.
21. Nicolov Ivan, *Cibernetica și economia*, Editura politică, București, 1975.
22. Mihai C. Demetrescu, *Marketing*, Editura politică, București, 1973.
23. Petre Mâlcomete (coordonator), *Dicționar de marketing*, Editura Junimea, Iași, 1980.
24. J. P. Dupuy et S. Karsenty, *L'Invasion pharmaceutique*, Le Seuil, Paris, 1974.
25. Theodore Levitt, *Inovation et marketing*, Editions d'organisation, Paris, 1969.
26. Philippe d'Iribarne, *op. cit.*, p. 10.
27. Ionel Dorofte, *Efectul de „halo" în percepția bunurilor de consum*, comunicare, Iași, 1974.

28. Ernest Dichter, *Motivating Human Behavior*, Mc. Graw-Hill, New York, 1971.
29. J. F. Bernard-Becharies, *Le choix de consommation*, Editions d'organisations, Paris, 1970, p. 11.
30. George Katona, *The powerful consumer*, Mc. Graw-Hill, New York, 1960, p. 145.
31. Ionel Dorofte, *Marketing în strategiile dezvoltării*, în „Cronica", nr. 43/1979.
32. R. E. Miles, L. W. Porter, J. A. Craft, *L'art de mener les hommes. Trois modelès d'attitudes*, în *La gestion des ressources humaines*, Editions hommes et techniques, 1976, p. 41—43.
33. Cadet, A. Cathelet, *La publicité*, Payot, Paris, 1968.
34. Hubert Brochier, *Les besoins humaines*, în „Esprit", nr. 12/1969.
35. Ernest Dichter, *op. cit.*
36. Philippe d'Iribarne, *op. cit.*, p. 135.
37. Ch. Tavel, *L'être de la personnalité*, C.N.R.S., Paris, 1975.
38. Cătălin Zamfir, *Strategii ale dezvoltării sociale*, Editura politică, București, 1977.
39. P. L. Reynaud, *La psychologie économique*, P.U.F., Paris, 1969.
40. Tiberiu Prună, *Psihologie economică*, Editura didactică și pedagogică, București, 1967.
41. Pierre Albou, *La psychologie de la vente*, P.U.F., Paris, 1976.
42. Wassily Leontief, *Viitorul economiei mondiale*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977.
43. N. Georgescu-Roegen, *Legea entropiei și procesul economic*, Editura politică, București, 1979, p. 379.
44. Tadeusz Kotarbinski, *Tratat despre lucru bine făcut*, Editura politică, București, 1976, p. 253.
45. Lionel Stoleru, *op. cit.*, p. 331.
46. Lionel Stoleru, *op. cit.*, p. 334.
47. Mihai Drăgănescu, *Muncă și economie*, Editura politică, București, 1974.
48. Mihai Drăgănescu, *A doua revoluție industrială*, Editura tehnică, București, 1980, p. 137.

GENEZA ŞI DINAMICA PLANURILOR DE VIITOR

O strategie de analiză psihosocială a stilului de viaţă

ION-ANDREI POPESCU

Lumea contemporană este angajată în schimbări sociale ample cu accente puse simultan pe industrializare, urbanizare, creşterea nivelului general al educaţiei, expansiunea comunicării de masă. Chiar dacă aceste schimbări au început să fie manifeste de mai multă vreme sau sînt abia în stare latentă, procesele presupuse de ele par avea un caracter de universalitate. Şi asta din cauza acelui invariant care este logica modernizării.

Modernizarea socială este originată de teoreticieni (1) în schimbările sociale consecutive celor două mari evenimente ale perioadei secolelor XVIII—XIX, Revoluţia franceză şi revoluţia industrială engleză. Sensul curent al conceptului „modern", împreună cu familia sa semantică (modernism, modernitate etc.) a fost propus în epoca luminilor de către enciclopediştii francezi pentru a desemna desprinderea conştientă de vechi, de tradiţional, efortul de a promova noi forme şi valori de expresie socială. Opusă proceselor şi structurilor sociale ce nu mai satisfăceau, modernizarea apare drept caracteristica unei acţiuni de transformare menită să creeze noi structuri apte de a sprijini dezvoltarea economică, extensia educaţională şi expansiunea participării politice.

Modernizarea a început în momente diferite în societăţi diferite. O analiză comparativă longitudinală descoperă însă că succesiunea şi sincronicitatea proceselor incluse îi conferă modernizării caracteristici de sistem. Şi anume: industrializarea a atras după sine dezvoltarea

unor mari aglomerații urbane și mari rețele de transport; de asemenea, a fost necesară o pregătire a populației ce deservea complexele industriale, iar administrarea acestor mari complexe necesita exercitarea unor practici politice neimaginate pînă atunci. Simultan, nevoia de circulație rapidă a informației a creat rețele de mijloace de informare.

Aceste procese, paralele într-un plan al evoluției sociale, au comun, în centrul logicii universale a modernizării, *principiul raționalității*. Afirmarea acestui principiu trebuie văzută nu atît în domeniul particular de evoluție a fiecărui proces (urbanizare-industrializare, educație, participare politică), ci sub forma impactului efectelor exercițiului rațional în toate procesele. De exemplu, industrializarea este o aplicație a principiului rațional la procesul de producție și, chiar dacă urbanizarea nu este totdeauna guvernată de acest principiu, soluția industrializării urbane este un caz tipic de rezolvare modernă a cerințelor dezvoltării. Pe de altă parte, efecte modernizante comportă și educația. Este dificil să vorbim astăzi de specializare profesională sau de cunoaștere științifică fără a lua în considerare căile analitice și raționale de gîndire promovate prin educație. Unii autori susțin chiar că acesta este principalul vehicul al modernizării sociale (2). În fine, creșterea expunerii la comunicarea de masă este o altă instanță de aplicare a principiului rațional. Contactul regulat cu mass-media crește nivelul conștiinței indivizilor asupra evenimentelor dincolo de orizontul lor local, promovînd universalitatea.

Toate aceste ilustrări vor să servească ideea că raționalitatea este unitatea de măsură comună tuturor proceselor modernizării și că modernizarea este un caz de schimbare socială a cărei amplitudine poate fi măsurată. Nu parametrii absoluți atinși pe o dimensiune sau alta sînt relevanți pentru modernizare, ci impactul reușitei raționale, a reușitei pe toate aceste dimensiuni.

Una dintre întrebările pe care le-au pus cercetătorii domeniului a fost: dacă o societate este modernă sau se modernizează, care este raportul dintre aceasta și individ? Este societatea cea care contribuie la modernitatea indivizilor ce o compun sau aceștia sînt agenții modernizării societale? Este greu să se răspundă fără a se consulta gama opiniilor autorilor ce susțin poziții opuse. Individul, persoana este sursa modernizării, susțin doi dintre

cei mai proeminenţi cercetători ai procesului, Inkeles şi Kahl, aserţiunea lor fiind confirmată şi de alte studii (3). Cei doi elaborează un concept, „modernitatea individuală globală" şi creează un model al persoanei moderne, definite de următoarele caracteristici: empatie, credinţa în relevanţa cunoaşterii ştiinţifice, acceptarea riscurilor, orientarea către planificare, aspiraţii educaţionale, acceptarea schimbării şi inovaţia. Dar cea mai importantă parte a teoriei modernităţii individuale este cea care reclamă că atitudinile descrise formează un sindrom, ceea ce traduce faptul că un individ nu poate susţine atitudini inegale pe dimensiunile menţionate fără ca din acest dezechilibru să apară conflicte de personalitate.

Alţi autori pledează împotriva „modernităţii individuale" ca noţiune centrală (4). Ei acceptă rolul atitudinilor moderne în procesul de dezvoltare socială, subliniind, în acelaşi timp, că lăsînd doar individul ca sursă de modernizare socială pot apărea efecte cu caracter frenator în evoluţia socială. Structurile sociale şi instituţiile moderne potenţează atitudinile moderne în sprijinul modernizării societale — este punctul de vedere al acestor autori.

Unele cercetări empirice şi contribuţii teoretice asupra proceselor de modernizare în ţările socialiste sprijină ideea că dezvoltarea simultană a unor instituţii moderne şi a unor noi matrici ale personalităţii umane sînt pre-condiţiile dezvoltării pe coordonatele modernizării. Punerea pe baze noi a unor structuri şi relaţii dezvoltate inegal, preocuparea conducerilor politice pentru dezvoltarea industrială, creşterea nivelului educaţional general, dezvoltarea infrastructurilor urbane şi de transport, expansiunea culturii de masă şi a informării publice au fost principalele caracteristici ale schimbărilor sociale în epoca construcţiei socialiste. În perioada respectivă eforturile au fost dirijate în special către construcţia unor instituţii şi relaţii sociale noi care să constituie reţeaua punctelor de referinţă pentru dezvoltarea industrială (5).

Din acest punct de vedere, considerînd experienţa schimbării sociale în ţările socialiste, putem avansa ideea că într-o anumită etapă a dezvoltării structurile şi relaţiile sociale sînt cele ce promovează ideea de modernizare, iar atitudinile individuale, modernizarea lor sînt funcţii de timp şi de experienţa contactului cu instituţiile reprezentative ale societăţii. O ipoteză posibil de cercetat ar putea exprima următoarele: individul va dezvolta atitudini mo-

derne dacă instituţiile cu care are contacte îi oferă egalitatea accesului pe unele dimensiuni (instrucţie, cultură, informaţie), stabilitate (locuri de muncă, confort al habitatului, relaţii de siguranţă în mediul social), raţionalitate percepută, libertate de inovare şi creativitate, dezvoltare personală.

Analiza atitudinilor individului modern poate fi condusă în două moduri relativ distincte. Unul ar fi punerea în opoziţie a trăsăturilor omului tradiţional cu cele ale omului modern. Inkeles şi Smith (6) au alcătuit un fel de inventar al caracteristicilor celor două categorii. După ei, *persoana tradiţională* este definibilă prin: acceptare pasivă a soartei, frica de inovaţie şi neîncrederea în nou, dependenţa faţă de autoritate, credinţa în bătrîni şi lideri religioşi, identificarea exclusivă cu grupurile primare locale şi parohiale ş.a. Printre trăsăturile *omului modern* se enumeră: deschiderea la experienţă, pregătirea pentru schimbare, orientarea în prezent, dispoziţii de a-şi forma şi susţine opinii, credinţa în eficacitatea acţiunii umane. O astfel de metodă prezintă dezavantaje. În primul rînd, nu se poate imagina o ruptură netă între dimensiunile pe care era ancorat omul tradiţional şi cele pe care evoluează omul modern. Inkeles şi Smith par să ignore notele de mixtură între cele două stări. În al doilea rînd, este neglijată relaţia între atitudini şi valori (categorisite prin descriptorii de mai sus) şi comportamentele directe corespunzătoare. Inferenţa asupra incidenţei comportamentale a atitudinilor (tradiţionale/moderne) pare a fi punctul cel mai slab al acestui demers. În studiile lor, atitudinile moderne par mai clare la nivelul opiniilor decît pot fi ilustrate prin comportamente deschise.

Al doilea mod de analiză ar fi studiul *per se* al caracteristicilor atitudinale presupuse a fi moderne. Făcînd abstracţie de punctul de plecare aflat în reţeaua tradiţionalului se poate presupune evoluţia atitudinilor pe o dimensiune unică. Şi anume, *raţionalitatea*.

Descriam înainte raţionalitatea drept factor comun al principalelor procese de schimbare presupuse de modernitate. Acesta era cazul modernizării societale. Modernizarea individuală este de presupus că evoluează pe aceeaşi coordonată. Un principal argument în favoarea acestei afirmaţii îl aduce studiul consistenţei atitudinal-comportamentale. Deşi literatura problemei menţionează imposibilitatea relativă a unui consonanţe perfecte între cele

două registre, ni se pare necesară o precizare. Este posibil ca, datorită spectrului larg în care oscilează aspirațiile, persoanele să susțină atitudini ce sînt discrepante cu proiecția lor comportamentală. Fie că aspirațiile exced posibilitățile și resursele persoanei, fie că există o serie de constringeri impuse de mediul social ce o obligă să-și modifice parametrii comportamentali, lipsa de consonanță atrage după sine căutarea de mijloace pentru a putea pune în acord atitudinile cu expresia lor în conduită. Aici se află, în opinia noastră, sursa posibilă a modernității. Individul *raționalizează* resursele sale în raport cu obiectivele și pe acestea în funcție de gradele de libertate oferite de mediul social.

Ipoteza modernității individuale poate fi validată numai dacă se presupune că modernizarea (termenul general) este de găsit de-a lungul unui continuum ce pleacă de la individ pînă la modernitatea instituțiilor și a întregului sistem social.

Activitatea de raționalizare proprie individului se poate ilustra prin oricare din caracteristicile descrise de autorii menționați ca definind omul modern. Cazul specific care face obiectul acestui studiu este orientarea persoanei spre planificare.

Un exemplu tipic pentru ilustrarea dinamicii raționalității atitudinale a stilului de viață modern îl constituie *planificarea*. Atunci cînd oamenii trebuie să adopte unele decizii, mai mult sau mai puțin majore, referitoare la propria lor existență, sînt puși în fața unei adevărate complexități evenimențiale. Una din caracteristicile lumii moderne este abundența factorilor, elementelor definitorii și numărul de actori implicați în mai toate situațiile în care omul trebuie să ia o hotărîre, să aleagă între alternative. Deciziile, hotărîrile despre care discutăm acum se referă la momentele majore ale existenței fiecăruia dintre noi: profesiunea, întemeierea unei familii, alcătuirea unui „inventar" casnic, copiii și educația lor. Dacă acestea, aparent, sînt mai puține, există și multe alte momente pentru care se găsesc diverse soluții, alegerea uneia sau alteia fiind un adevărat și laborios proces de decizie. Nu degeaba se vorbește despre „teroarea micilor decizii", ele fiind acelea ce pun foarte dese probleme oricărui om. Raportată la dimensiunea timp, succesiunea acestor momente decizionale impune găsirea unei „metode" de a elabora decizii optime. Fiecare individ are un potențial mai

mult sau mai puțin adecvat de a lua în manieră eficientă decizii. Unii oameni reușesc să-și organizeze cu succes viața adoptînd stilul intuitiv, fiecare elaborat decizional fiind rezultatul unei „impresii" generale despre evenimente, dinamica și implicațiile lor. Aici nu predomină raționalitatea, ci afectivitatea sau cel mult proiecția asupra vieții în termenii dorințelor personale. O altă categorie de oameni, din ce în ce mai numeroasă, este mai realistă atunci cînd analizează posibilitățile aferente fiecărei decizii. La aceștia predomină principiul rațional prin forma în care fiecare set de decizii „de viață" este evaluat în termenii realității interrelate lui. Predominant, acest *stil* include gîndirea proiectivă, înțelegerea caracterului sistemic al vieții, ca efort de a pune ordine în obiectivele existenței. În cazul acestei categorii, efortul elaborării unei strategii este dictat de credința că viitorul poate fi prevăzut și îmbunătățit prin intervenție activă.

Am vorbit de stil pentru că fiecare își impune particularitățile sale în trasarea acestui drum, a strategiei pe care intenționează s-o aplice în a-și apropia viitorul dezirabil. Și este posibil să se descrie stilul de viață al oamenilor pornind tocmai de la modul în care ei înțeleg să și-o organizeze, planificîndu-i în mare sau mai în amănunt diversele părți componente.

Relația între stilul de viață și planificare, din perspectiva avansată mai sus, presupune a admite unele definiții de lucru. În primul rînd, este aproape unanim admis faptul că stilul (de viață, în general, de îmbrăcăminte, de comportare etc.) indică existența unui invariant, a unei constante personale aplicate unor situații neuniforme și neechivalente între ele. Stilul poate oferi cercetătorului posibilitatea unor predicții. În al doilea rînd, planificarea presupune colectarea, evaluarea și integrarea informațiilor necesare pentru a lua hotărîri în condiții de relevanță crescută, prin care persoana să-și adapteze mediul dezordonat și impredictibil în loc de a reacționa prin adaptare la el.

Reunind registrele de semnificații ale celor două definiții de lucru, planificarea se impune a fi calea prin care viața și evenimentele ei sînt puse într-o altă ordine, într-un alt plan decît cel al receptării pasive, în planul scopurilor propuse conștient. Planificarea este și o *metodă*. Ea trebuie văzută ca analiză sistematică a posibilităților, prevenire a dificultăților sau căilor care nu duc nicăieri,

cu alte cuvinte ca dezvoltare a mijloacelor de a dobîndi viitorul.

Pot fi deosebite două forme de manifestare a metodei, aflate în zone diferite ale vieții sociale: a) *planificarea instituțională, organizațională* care este o formă colectivă de eliminare a intuitivului, a semnificației contingentului și b) *planificarea individuală și de grup mic* (familial, de exemplu) care este un rezervor important de raționalitate. Cele două forme, feluri, mecanisme de planificare se întrepătrund atît de strîns încît nu poate fi concepută o planificare instituțională fără indivizi raționali, autodisciplinați, cu conștiința timpului și sensul orientării și nici planificarea individuală sau de grup familial fără un mecanism social ce funcționează după reguli descifrabile și predictibile.

Din punctul de vedere al istoriei metodei, se pare că planificarea instituțională, spiritul organizațional este o creație colectivă, care a fost în bună măsură premisa facilitatoare a modernizării. Ca model social, activitatea de planificare a început să fie reprodusă în micro de către membrii societății. Motivația acestei imitații pare să fi fost credința celor ce folosesc planificarea că oamenii își ating obiectivele mai mult ca funcție a ceea ce fac ei înșiși decît de ceea ce le este dat.

De exemplu, în organizațiile de muncă este greu de presupus că munca s-ar putea desfășura eficient dacă oamenii nu ar accepta ideea de planificare și nu și-ar face din ea un reper al propriului lor drum. Ca atare, se poate spune că metoda coexistă atît în formele sociale de organizare cît și la nivelul actorilor sociali, păstrînd evidentă distincția între domeniile ei de aplicare.

În societatea socialistă, planificarea este o premisă facilitatoare pentru individ. Ea înlesnește percepția asupra straturilor de semnificații ale evenimentelor, făcînd mai descifrabile atributele vieții sociale. Planificarea specializării forței de muncă, de exemplu, reprezintă oferta profesionalizării. Faptul că există programe de acțiune socială pe termen lung face ca și obiectivele individuale să devină mai explicite, sustrase nedeterminării. Societatea capitalistă, în care structura socială impune un stil de „concurs", nu este favorizantă pentru apariția stilului de viață planificat. Începînd cu taxele aproape prohibitive pentru educație și terminînd cu concurența din do-

meniul colectării simbolurilor statusului social, ea nu facilitează accesul tuturor indivizilor la metoda planificării, ci numai unei categorii restrînse, elitei.

*

În cele ce urmează propunem o analiză a modului în care se construiește și se dezvoltă stilul planificat de viață în societatea noastră. Se insistă asupra paradigmei „stil planificat", pentru a detașa rolul pe care activitatea prin metoda planificării îl are în elaborarea și susținerea unor conduite raționale. Asumpția fundamentală a studiului este următoarea: în actuala etapă a dezvoltării societății, oamenii tind tot mai mult să adopte criteriul raționalității în acțiunile lor concrete, expresia acestei atitudini fiind sesizabilă la nivelul modului în care planificarea intervine în construcția stilului de viață. Cu cît acțiunile lor au un suport mai mare în spațiul planificat, cu atît stilurile respective pot fi estimate mai clar pe dimensiunea modernității.

*

Prima fază a procesului de planificare constă în *elaborarea obiectivelor*. În esență este o fază valorică ce ilustrează domeniul de oscilație a aspirațiilor indivizilor. Să luăm un exemplu: opțiunile profesionale ale adolescentului, profesiunea către care dorește să se îndrepte și, implicit, școlarizarea necesară acesteia. În perioada adolescenței apar primele încercări de determinare a scopurilor existenței, deși cîmpul evenimentelor ce o compun este foarte puțin structurat. Aspirațiile sînt înalte, de asemenea, și obiectivele ce decurg de aici. Valoarea atașată scopurilor profesionale nu are instrumentalitate, este doar o valoare în sine. Mai multe cercetări desfășurate în țara noastră, printre care și ale noastre, în București arată o amplitudine mare în domeniul aspirațiilor profesionale. Pe de o parte, ele nu au suport în performanțele școlare ale celor investigați, iar de cealaltă parte seamănă izbitor cu ceea ce doresc părinții drept profesiuni pentru copiii lor. Fenomenul poate fi interpretat ca ilustrare a aspirațiilor de mobilitate. Acestea denotă valoarea obiectivului și nu obiectivul văzut drept capăt al unui drum. Dacă, dimpotrivă, obiectivului (scopului) îi este asociată o funcționalitate, necesitatea sa, extragerea valorii sale din rețeaua de valori concurente, o deliberare, atunci pu-

tem vorbi de premisele apariției planificării. Proiectarea unor scopuri este o condiție minimală, dar nu și suficientă. Pentru a putea vorbi de planificare, obiectivele trebuie fixate in termeni de timp.

Pentru a continua exemplul de mai sus să presupunem că un tînăr și-a fixat (singur sau cu ajutorul unor agenți de socializare—școala, familia, alte persoane sau modele) un obiectiv profesional ce cuprinde în aria sa și școlarizarea necesară: o facultate. În funcție de acesta a fost elaborat un scenariu, o proiecție în timp. O cercetare asupra scenariilor de acest gen poate duce la un foarte semnificativ inventar al învățării sociale. Vom găsi în proiecțiile respective, amestecate, persoane-agenți de intervenție, instituții ce frinează sau favorizează aspirația către obiectiv, calcule asupra a ceea ce se va intimpla, de tipul „dacă ... atunci ...", preliminări ale efortului necesar de depus, straturi de obiective parțiale etc. Referința temporală este obligatorie, in sensul in care obiectivele trebuie atinse sau se doresc a fi indeplinite în anumite perioade de timp. Toate aceste atribute conferă valorii obiectivului instrumentalitatea. Aici se află a doua condiție pentru ca un obiectiv să poată fi planificat.

Obiectivele planificate sînt, în această lumină, și scenariile pe care le construiesc partenerii cuplului familial aflați la începuturile menajului, păstrarea sau dobîndirea unei locuințe, dotarea casnică a acesteia, extinderea familiei *(planningul)*, constituirea bugetelor și așa mai departe. Aici există o particularitate. Față de scenariile, planurile individuale, cele de familie sînt rezultatul consensului dintre membri. Inabilitatea membrilor cuplului de a realiza consensul devine o frînă a progresului către obiective și este de așteptat ca planurile să întîrzie să apară.

Cea de-a doua fază a procesului este cea *analitică*. Odată stabilită gama obiectivelor, delimitînd anumite priorități ale importanței acestora pe dimensiunea timp, se elaborează unele *strategii* de acțiune. Ce comportă astfel de strategii? În primul rînd, construcția unor alternative, dacă este posibil. Dată fiind stadialitatea planurilor și fiind presupuse mai multe obiective parțiale — ca puncte obligatorii de trecere —, se pot lua în considerare mai multe drumuri și mijloace posibile pentru a uni aceste puncte. Unii autori definesc procedeul drept „elaborare de programe alternative" (7), înțelegînd printr-un pro-

gram un set de acţiuni interrelate şi direcţionate către obiective specifice.

Evaluarea alternativelor este partea cea mai dificilă, poate, din cadrul întregului proces de planificare. În acest sens ea alcătuieşte mare parte din substanţa dramatică a vieţii individului modern. Societăţile tradiţionale nu prea ofereau alternative. În lumea modernă, multiplicarea raporturilor individ-instituţii, individ-individ, instituţie-instituţie, apariţia unui lanţ lung de mediatori de raport impune gîndirea în alternative ca soluţie la complexitatea evenimentelor.

Dacă se formulează alternative, ele sînt analizate şi prelucrate prin unele metode ce tind să se apropie de sfera ştiinţificului. Una ar fi raportarea cantităţii, calităţii, disponibilităţii resurselor de alocat fiecărei acţiuni ce duce către obiectiv la ceea ce rezultă semnificativ din atingerea obiectivului. Aceasta este, în mare, metoda analizei costuri/beneficii din planificarea ştiinţifică. Alta ar fi imaginea schimbărilor de strategie necesară pentru a controla efectele unor schimbări în situaţia reală, consecutive apariţiei unor evenimente mai mult sau mai puţin probabile, mai mult sau mai puţin dezirabile. În ştiinţa planificării corespondentul acestui demers este metoda simulării. Deosebirea dintre sferele de aplicare ale metodelor amintite rezidă în caracterul informaţiilor de care dispune cel ce le aplică. Dacă în planificarea economică fiecare din metode este aplicată unui set complet de informaţii, în cazul indivizilor, demersul este, practic, inversat: exerciţiul metodei caută să suplinească riscurile ce pot proveni din fragmentarea informaţiei despre evenimentele pe care se calchează acţiunile lor.

În situaţiile reale, de viaţă, un obiectiv atît de comun cum este dobîndirea unei locuinţe prin credit, presupune analize ce prin logica lor se apropie de demersul ştiinţific al planificării. Pîrghia ajutătoare indivizilor şi grupului familial este, în majoritatea cazurilor, analiza resurselor necesare fiecărei alternative sau trepte dintr-o strategie. Punerea în raport a costurilor împreună cu beneficiile are anumite caracteristici. Beneficiile sînt, de fapt, obiectivele, iar costurile sînt resursele alocate atingerii celor dintîi. Pot fi identificate, indiferent de obiectivul în raport cu care s-a constituit o strategie sau alta, mai multe categorii de resurse: a) resurse financiare, economice, b) resurse fizice, c) resurse de timp, d) resurse

psihologice. Aparent, în cele mai multe variante, terenul cel mai bătut este cel al resurselor financiare, toate celelalte categorii de resurse fiind angajate mai mult sau mai puțin explicit. Pot fi descrise cazuri în care alocarea pe termen lung a resurselor financiare poate fi disfuncțională față de echilibrul psihic al unui grup familial. Sau cazuri în care unele persoane s-au angajat în acțiuni de perspectivă îndelungată fără a lua în considerare starea lor de sănătate, resursele fizice. În această privință „planificatorii" trebuie să decidă cît de mult pot aloca din fiecare categorie de resurse pentru a le proiecta în acțiunile de urmărire a scopurilor. De asemenea, trebuie să fie luate în considerare și stările prezumate ale resurselor de timp, pe toată durata aplicării strategiei alese. În viața cotidiană lucrul acesta nu reușește tuturor. Modificările de strategii care au demarat deja impun costuri suplimentare, uneori valoarea acestora depășind dezirabilitatea însăși a obiectivului respectiv. De aceea, este necesară o atentă revizie, sub toate aspectele și implicațiile, a fiecărui pas din strategia aleasă. Demersul final în acest proces trebuie să fie „bugetarea" tuturor resurselor, chiar și a celor psihologice.

Să luăm un exemplu. În societățile moderne este foarte des practicată cumpărarea pe credit. Pentru țările occidentale motivul real al acestei atitudini este inflația, ceea ce astăzi poți cumpăra cu o sumă oarecare de bani (locuințe, obiecte de folosință îndelungată, automobile etc.) mîine va trebui să plătești mai scump. Facilitatea dobîndirii de bunuri mai mult sau mai puțin necesare în termenii actualității imediate este o capcană în care cad mulți oameni și în special familiile tinere. Și la noi tinde să se dezvolte o astfel de atitudine. Apariția de noi bunuri generează o propensiune către posesia lor imediată. Încărcarea cu datorii (credite) pe termen lung este un cost psihic la care nu rezistă mulți. Supradimensionarea riscurilor prin contractarea nerațională de credite conduce la uzură și ca efecte, fie despărțirea de bunuri, fie abandonul unui întreg plan de viață care începuse generos. Cauza? Calculul defectuos al resurselor.

Etapa a treia, *practică*, a planificării este cea mai încărcată de elemente concrete. Este vorba de implementarea strategiei alese, de punerea în aplicare a planurilor. Organizarea practică a planurilor este un proces complex. Se desemnează priorități pînă la nivelul conduitelor cotidie-

ne, se analizează complementaritatea interindividuală a acțiunilor. Acest din urmă moment este mai evident în cazul planurilor cuplurilor. Reciprocitatea comportamentală este elementul fundamental, fiecare membru al cuplului trebuind să-și asume anumite conduite și să înțeleagă modul în care acestea se relaționează obiectivelor comune. Am făcut această precizare pentru că implementarea planurilor aproape totdeauna implică schimbări semnificative în comportamentele cotidiene, în modurile uzuale de a face lucrurile. Un exemplu: o facultate urmată la cursuri serale sau fără frecvență — deci un obiectiv major, educațional — impune anumite sacrificii și constringeri în sfera activităților cuplului.

Pe de altă parte, nu este un fapt ieșit din comun ca unele planuri să nu promoveze „examenul" practic, să cadă din cauza unei organizări inadecvate sau din cauza unor resurse impropriu alocate. Una din deficiențele pe care le arată verificarea prin practică a strategiilor planificate este insuficiența marjei de corectare a acțiunilor.

Aici survine o altă etapă. Este vorba de *controlul realizării progresului către obiective,* moment succesiv lansării în realitate a acțiunii planificate, implementarea strategiilor alese pentru a funcționa. Din unghiul de vedere din care se poate spune că planificarea este un proces continuu, trebuie menționată cerința ca, pentru a face această activitate continuu profitabilă, să fie necesară o evaluare permanentă a deciziilor luate în primele faze și, dacă este cazul, schimbarea lor. Apariția de noi factori, dispariția celor pe care se conta poate reclama corectarea planurilor sau chiar abandonarea lor. În esență, procedura de verificare, de evaluare a reușitei transpunerii planului este întemeiată pe „calculul" diferenței între ceea ce se așteaptă de la el și ceea ce promite că va aduce strategia implementată. Cînd progresul unei strategii deviază de la linia expectațiilor, este necesară analiza factorilor și evenimentelor ce au îndepărtat obiectivul, a erorilor ce au produs devierea. Corectarea mai poate fi făcută dacă planul respectiv se mai află sub control și dacă distanța între așteptări și realitatea tradusă este suficient de mică pentru a nu mai fi necesare ajustări importante.

În fine, atingerea obiectivului planificat certifică sau nu justețea strategiei alese, a variației acesteia în funcție de realitate. Realizarea unui obiectiv sau a mai multor

obiective nu înseamnă atingerea procedurii planificate. Chiar şi modul în care se succed obiectivele este necesar a fi planificat. Pe de altă parte, realizarea unuia conduce la conturarea altui obiectiv şi aşa mai departe. De aceea, odată deprinsă metoda, planificarea devine un proces continuu.

Acestea sînt, în conexiunile lor esenţiale, fazele procedurii de planificare. Se poate observa că plecînd de la reţeaua teoretică propusă aici este posibil să se contureze un întreg demers de cercetare concretă. Premisa de bază ce a stat la baza construcţiei de mai sus a fost că în societatea noastră, societate aflată în transformări dinamice, complexe, oameni se transformă pe măsura schimbărilor sociale, adoptînd în acţiunile lor conştiente criteriul raţionalităţii. O expresie a acestei atitudini este exerciţiul metodei planificării. Ea certifică credinţa că oamenii îşi pot stăpîni viitorul şi îl pot crea pe măsura aspiraţiilor lor.

BIBLIOGRAFIE

1. Lerner, D., *The Passing of Traditional Society*, Free Press, MacMillan, New York, 1958; Bendix, R., *Tradition and Modernity Reconsidered, Comparative Studies in Society and History*, vol. IX, 1967, nr. 3.
2. Portes, A., *Factorial Structure of Modernity*, în „American Journal of Sociology", vol. 79, nr. 1/1973; Kumar, K., *Some Reflexions Individual Modernity, Comparative Events*, vol. 4, nr. 3/1973.
3. Inkeles, A., D. H. Smith, *The OM Scale-A Comparative Sociopsychological Measure of Individual Modernity*, în „Sociometry", vol. 29, nr. 4/1966; Kahl, J., *The Measurement of Modernism. A Study of Values in Brazil and Mexico*, University of Texas Press, 1969; Inkeles, A., *Making Man Modern: On the Causes and Consequences of Individual Changes in Six Developing Countries*, în „American Journal of Sociology", vol. 81, nr. 1/1975; Armer, M., A. Schnaiberg, *Measuring Individual Modernity: A Near Myth*, în „American Sociological Review, vol. 37, nr. 3/1972; Inkeles, A., Smith, D. H., *Individual Changes in Six Developing Countries*, Cambridge University Press, Cambridge, Mass., 1974.
4. Kumar, K., *op. cit.;* Portes, A., *Modernity and Development. A Critique*, în *Studies in Comparative International Development*, vol. VIII, 1973; Stephenson, J. B., *Is Everybody Going Modern? A Critique and a Suggestion for Measuring Modernism*, în „American Journal of Sociology", vol. 74, nr. 3/1969.
5. Osipov, G. V., Szczepanski, J., *Socialnie problemî truda i proizvodstva sovietsko-polskoie sravnitelnoe isledovanie*, Ksiazka,

Varşovia, 1969; Constantinescu, M., H. H. Stahl, *Procesul de urbanizare în zona Slatina—Olt*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1970; Szczepanski, J., *Some Issues in Theoretical and Empirical Research in the Process of Social Modernization*, comunicare la Conferinţa sociologică internaţională asupra modernizării, Varşovia, 1972; Hegedus, A., M. Markus, *Modernization and the Alternative of Social Progress*, comunicare la Conferinţa sociologică internaţională asupra modernizării, Varşovia, 1972.

6. Inkeles, A., D. H. Smith, *op. cit.*, 1974.
7. Cort, R., W. J. M. Gillis, *Life Planning: A Process for Life Decisions Proceedings of the 1975 Annual North American Meeting of the Society for General Systems Research*, New York, 27—30 January 1975.

UN MODEL OPERAŢIONAL DE STUDIERE A „CALITĂŢII VIEŢII DE MUNCĂ"

SEPTIMIU CHELCEA

Preocuparea pentru definirea şi măsurarea „calităţii vieţii de muncă", deşi de dată recentă, s-a materializat într-un impresionant număr de studii şi cercetări sociologice concrete. Într-o bibliografie extinsă pe o perioadă de 15 ani (1957—1972) se consemnează apariţia anuală a unui număr de aproximativ 18 studii, 3 volume şi 2 rapoarte generale de anchetă. Cu siguranţă că, în prezent, numărul lucrărilor care tratează teoretic şi metodologic problema „calităţii vieţii de muncă" sau comunică rezultatele unor studii de teren vizînd situaţia omului în procesul muncii este mult sporit.

Cu ocazia Conferinţei UNESCO pentru „Calitatea vieţii" (Paris, 13—16 decembrie 1976), Stanley E. Seashore făcea o trecere în revistă a cercetărilor asupra „calităţii vieţii de muncă" (1). Sînt de reţinut cîteva aspecte:

a) *Preocuparea guvernelor pentru cercetarea „calităţii vieţii de muncă"*. Se citează astfel raportul *Living at Work: Australia*, publicat în 1976 de către F. Emery şi C. Phillips. Acest raport a fost cerut de guvernul australian cu scopul de a elucida factorii individuali şi de a determina calitatea profesiunilor şi a mediului de muncă.

b) *Dezvoltarea studiilor comparative internaţionale*. A fost analizată, de exemplu, „calitatea vieţii de muncă" în Bulgaria şi în Grecia, utilizîndu-se aceeaşi metodologie. S-a comparat „calitatea vieţii de muncă" în contexte sociale foarte asemănătoare (Canada şi Statele Unite ale Americii) şi în contexte sociale net diferenţiate (Austria, Israel, Italia, S.U.A., Iugoslavia).

c) *Importanța pe care o vor dobîndi în viitor problemele „calității vieții de muncă"*. Într-o cercetare efectuată în Japonia asupra a 700 de conducători industriali, a rezultat că, în viitor, „calitatea vieții de muncă" va deveni o problemă majoră, mai importantă chiar decît salariile.

d) *Efortul fiecărei societăți globale (națiuni) de promovare a propriului model de „calitate a vieții de muncă"*. Trăsăturile revoluției tehnico-științifice, modificările moderne din structura muncii (automatizare, cibernetizare, îmbogățirea muncii) urmează a fi integrate în tradiția culturală a fiecărui popor și, în funcție de opțiunile politice, să devină model național de „calitate a vieții de muncă".

Sub raport teoretic și metodologic, cei aproximativ douăzeci de ani de cercetări asupra „calității vieții de muncă" au marcat unele contribuții notabile. Nu intenționăm și nici nu credem că am reuși să sintetizăm toate progresele realizate. În ceea ce ne privește, considerăm că modul în care oamenii produc, ca și satisfacția obținută reprezintă elementele definitorii ale „calității vieții de muncă". Conținutul original al conceptului de „calitate a vieții de muncă" rezidă în sinteza aspectelor obiective și subiective, individuale și sociale. „Calitatea vieții de muncă" apare, astfel, ca *un raport între ceea ce oferă (producție) și ceea ce obține (satisfacție) individul*.

Cînd avem o calitate corespunzătoare a vieții de muncă? Atunci cînd raportul amintit este echitabil, cînd între ceea ce individul oferă societății și ceea ce primește din partea societății există o corespondență echitabilă. Cînd acest raport se modifică, avem de-a face cu o societate inechitabilă sau cu indivizi amorali, care acceptă să primească de la societate mai mult decît li se cuvine.

Atît producția, cît și satisfacția suferă o determinare din partea unei multitudini de factori, pe care îi putem grupa în patru mari clase: factori tehnologici (T), biologici (B), psihici (P) și sociali (S). Între cele patru categorii de factori există interinfluențe profunde (vezi fig. 1).

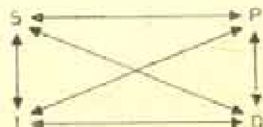

Fig. 1. Interrelațiile dintre factorii determinanți ai „calității vieții de muncă".

Neglijarea uneia sau alteia din categoriile de factori se repercutează negativ asupra „calității vieții de muncă", în primul rînd asupra producției și, apoi, asupra satisfacției muncii. Să ne imaginăm rămînerea în urmă a dezvoltării factorilor tehnologici. Toți ceilalți factori ar avea de suferit. Același lucru se poate spune și despre factorii biologici, psihici și sociali. Numai dezvoltarea echilibrată, armonioasă a tuturor acestor factori determină atît o producție înaltă, cît și satisfacție corespunzătoare și prin aceasta o „calitate a vieții de muncă" superioară.

Lucrurile nu sînt chiar atît de simple. Intervine percepția subiectivă a indivizilor. Poți beneficia de tehnologie modernă, dar factorul uman să nu perceapă acest lucru, să manifeste chiar nemulțumire față de efortul de introducere a progresului tehnic. Același lucru se poate spune și despre ceilalți factori. Iată de ce este necesar ca, odată cu asigurarea factorilor obiectivi ai „calității vieții de muncă", să se acționeze și asupra celor subiectivi, conștientizînd situația prezentă și mai ales perspectiva.

Succintele considerații referitoare la definirea conceptului de „calitate a vieții de muncă" ne conduc la problema măsurării sau, altfel spus, la necesitatea stabilirii indicatorilor „calității vieții de muncă". Experiența dobîndită în cercetarea „calității vieții de muncă" arată, dacă nu eșecul, cel puțin modestia rezultatelor obținute în urma întocmirii unor lungi liste de indicatori obiectivi și subiectivi, de stare și evaluativi care, corelați, să dea o măsură adecvată a „calității vieții de muncă".

Fiind un concept prin excelență sintetic, „calitatea vieții de muncă" impune pentru cercetare, după opinia noastră, găsirea tot a unor indicatori sintetici. Ei ar putea fi: *producția* și *satisfacția muncii*. Așadar, modelul de cercetare a „calității vieții de muncă" propus de noi reține producția ca prim element în studiu.

1. **Producția — element fundamental în cercetarea „calității vieții de muncă".** În Republica Socialistă România dreptul la muncă este garantat prin Constituție. În raport cu pregătirea, capacitatea profesională, nevoile societății și ale colectivului în care urmează să-și desfășoare activitatea — conform Legii nr. 12 din 1971 — fiecare cetățean al țării are dreptul să lucreze în meseria sau profesia sa și să fie promovat în categorii superioare de încadrare sau în funcții de conducere potrivit capacității

profesionale și aptitudinilor sale, cu respectarea condițiilor de studii și vechime prevăzute pentru postul respectiv. În țara noastră, dreptul la muncă este corelat cu datoria de a munci. *Constituția R. S. România* prevede că munca este o îndatorire de onoare pentru fiecare cetățean al țării. Fiecare „persoană aptă de muncă" are obligația de a se încadra într-o muncă utilă societății (Legea nr. 25 din 1976).

Producția realizată de o persoană sau de o colectivitate depinde de „durata medie a vieții de muncă" și de „norma de muncă". Pentru a stabili „durata medie a vieții de muncă" trebuie să luăm în calcul o serie de indicatori parțiali: vîrsta medie de intrare în viața de muncă, vîrsta medie de ieșire din viața de muncă, numărul zilelor lucrătoare dintr-un an, săptămîna de lucru, durata zilei de muncă. Un astfel de indicator global este însă foarte dificil de calculat, în plus, „riscă să antreneze cumulul de erori al fiecărui element compozant" (2). Considerăm că reunirea indicatorilor „vîrstă medie de intrare în viața de muncă" și „vîrstă medie de ieșire din viața de muncă" aproximează totuși acceptabil „durata medie a vieții de muncă", dînd un indice operațional adecvat în studiul „calității vieții de muncă". Să examinăm mai întîi separat cei doi indicatori parțiali.

În evoluția societății, în general, și în țara noastră, cazul care ne preocupă, vîrsta la intrarea în viața de muncă are tendința să crească. În societățile tradiționale, munca în agricultură antrena întreaga familie, inclusiv copiii. În sistemul capitalist, așa cum se știe, se folosea și se mai folosește încă forța de muncă a copiilor. Conform studiilor *Organizației Internaționale a Muncii*, în 1979 peste 52 de milioane de copii sub 15 ani erau angajați și munceau ca salariați în întreprinderile capitaliste. În prezent, în țara noastră, vîrsta la intrarea în viața de muncă nu poate fi mai mică de 16 ani, conform prevederilor art. 62 alin. 2 din *Codul muncii*. Vîrsta de 16 ani reprezintă, așadar, limita inferioară a vîrstei de intrare în viața de muncă. Limita superioară este diferită după profesiune și ocupație, în conformitate cu reglementările nomenclatorului de funcții aprobat prin Legea nr. 12 din 1971 privind încadrarea și promovarea în muncă a personalului din unitățile socialiste de stat. Avînd în vedere că la încadrarea în muncă trebuie respectate condițiile de studii (pregătirea profesională), vîrsta la intrarea în viața de muncă

diferă foarte mult, fiind, de regulă, superioară vîrstei la intrarea în viaţa activă (vîrsta la care o persoană poate fi încadrată în muncă). Legea nr. 28 din 1978 prevede încadrarea în muncă pentru stagiul de practicanţi a tuturor absolvenţilor învăţămîntului obligatoriu de 10 ani, în cazul în care aceştia nu-şi continuă studiile în învăţămîntul liceal sau profesional. De la încadrarea ca practicanţi, absolvenţii învăţămîntului obligatoriu de 10 ani beneficiază de toate drepturile muncitorilor necalificaţi (după stagiu de practică de 6—12 luni, prin examen, pot obţine categoria I de calificare). Din cele prezentate rezultă că intrarea în viaţa de muncă pentru muncitorii necalificaţi se face în prezent la vîrsta de minimum 17 ani (7 ani la intrarea în şcoală + 10 ani şcolarizare). În viitor pentru această categorie de personal muncitor vîrsta la intrarea în viaţa de muncă şi vîrsta la intrarea în viaţa activă vor coincide (dat fiind faptul că vîrsta de şcolarizare este acum de şase ani).

Intrarea în viaţa de muncă, pentru muncitorii calificaţi, se face, de regulă, la vîrsta de 19 ani. Absolvenţii treptei a II-a de liceu, cu diplomă de bacalaureat, care s-au pregătit într-o meserie pentru care nu se prevede stagiu de practicant, primesc şi certificat de calificare (categoria a II-a). Obligativitatea încadrării în muncă a absolvenţilor de liceu (treptele I şi a II-a) rezultă din Legea nr. 24/1976 privind recrutarea şi repartizarea forţei de muncă. Şi pentru absolvenţii şcolilor profesionale, vîrsta la intrarea, ca muncitori calificaţi, în viaţa de muncă este de 18—19 ani. Pentru o serie de profesiuni, ca pregătire profesională, se prevede absolvirea învăţămîntului superior (Decretul nr. 54/1975). De regulă, absolvirea învăţămîntului superior (3—6 ani de studiu) presupune *intrarea în viaţa de muncă* la vîrsta de 22—25 ani.

În acord cu Codul muncii, cu legile şi decretele în vigoare, vom spune deci că vîrsta la intrarea în viaţa de muncă se cuprinde între 16 şi 25 de ani. Acest fapt nu este lipsit de semnificaţie, dacă avem în vedere că pensionarea pentru limita de vîrstă se face, pentru majoritatea categoriilor de personal, la 62 de ani la bărbaţi şi 57 de ani la femei. Aşa cum se ştie, *vîrsta la încetarea activităţii* este determinată prin lege. Dreptul la pensie, reglementat de Legea nr. 3/1977, se referă la personalul

muncitor care a împlinit vîrsta de 62 de ani (la bărbați) și 57 de ani (la femei) și care are o vechime totală, minimă, în muncă de 30 de ani bărbații și 25 de ani femeile. La cerere, vîrsta la încetarea activității poate fi redusă la 60 de ani pentru bărbați și 55 de ani pentru femei. Pentru unele ocupații și profesiuni sînt prevederi speciale pentru pensionare. Așa cum se știe, în raport cu condițiile de muncă, complexitatea și importanța muncii sînt instituite trei grupe de muncă. La cerere, cei din grupa I de muncă pot beneficia de pensie pentru vechime integrală și limită de vîrstă de 52 de ani pentru bărbați și 50 de ani pentru femei. Cei din grupa a II-a, la cerere, se pot pensiona la 57 de ani (bărbații) și 52 de ani (femeile). În celălalt sens, încetarea activității poate fi amînată pînă la vîrsta de 65 de ani pentru bărbați și 60 de ani pentru femei. În unele cazuri, vîrsta la încetarea vieții active poate fi chiar de 70 de ani, prin reîncadrarea pensionarilor conform circularei nr. 12 284 a Ministerului Muncii (din 11 iulie 1978). De asemenea, în baza art. 19 alin. 1, din Legea nr. 3/1977, profesorii și conferențiarii din învățămîntul superior au fixată limita de pensionare de 65 de ani (bărbații) și 60 de ani (femeile). La cerere, cu acordul unităților de învățămînt, profesorii și conferențiarii pot fi menținuți în activitate încă 5 ani, ajungînd astfel la vîrsta de 70 de ani și, respectiv, 65 de ani (femeile). Legea stabilește — așa cum s-a văzut — vîrsta la încetarea activității (vîrsta la care o persoană poate părăsi activitatea de muncă, devenind pensionară). Vîrsta de pensionare — conform legislației în vigoare — nu poate fi mai mică de 50 de ani, cu condiția vechimii integrale, și nici mai mare de 70 de ani.

Considerăm că introducerea indicatorului „vîrsta la ieșirea din viața de muncă", arătînd vîrsta la care o persoană încetează activitatea de muncă, ne poate ajuta în analiza „calității vieții de muncă". Cunoscînd vîrsta la intrarea în viața de muncă și vîrsta la ieșirea din viața de muncă, putem calcula durata vieții de muncă (sau vechimea neîntreruptă în muncă), adică intervalul de timp în care o persoană a desfășurat activitate într-o muncă utilă societății (Legea nr. 25/1976). Pe ramuri ale econo-

miei naționale, pe sexe și chiar pe întreprinderi se poate calcula durata medie a vieții de muncă.

În majoritatea cazurilor, *durata vieții de muncă* nu coincide cu *durata vieții active* (intervalul de timp care separă *vîrsta de intrare în viața activă de vîrsta la încetarea activității)* (3). Conform actualei legislații din țara noastră, în majoritatea cazurilor, durata vieții active este, pentru bărbați, de 46 de ani și, pentru femei, de 41 de ani. La cerere, cu respectarea vechimii totale minime în muncă, durata vieții active poate fi redusă la 44 de ani pentru bărbați și 39 de ani pentru femei. Tot la cerere, în cazurile specificate de lege, durata vieții active poate fi prelungită pînă la 49 de ani la bărbați și 44 de ani pentru femei. În timp ce durata vieții active reprezintă o potențialitate, indicatorul *durată a vieții de muncă* — propus de noi — exprimă o realitate concretă, fiind, după opinia noastră, foarte adecvat pentru măsurarea „calității vieții de muncă".

Pentru că vîrsta la intrarea în viața de muncă este, în mod obișnuit, mai ridicată decît vîrsta la intrarea în viața activă (așa cum s-a arătat), corespunzător, și *durata medie a vieții de muncă* va fi mai mică decît *durata vieții active*. Am făcut această precizare pentru că, lipsindu-ne datele statistice referitoare la durata medie a vieții de muncă, vom lua în considerare limitele duratei vieții active. Concluziile vor fi, în acest caz, cu atît mai corecte. Dacă raportăm durata vieții active la durata medie a vieții, conform *Anuarului statistic al R.S.R.*, 1981, obținem indicele 0,68 $\left(\text{raportul } \frac{46}{67,42}\right)$, cu limitele minimă 0,65 $\left(\frac{44}{67,42}\right)$ și maximă 0,73 $\left(\frac{41}{67,42}\right)$ pentru bărbați, iar pentru femei de 0,57 $\left(\frac{41}{72,18}\right)$, cu limitele minimă: 0,54 $\left(\frac{39}{72,18}\right)$ și maximă: 0,61 $\left(\frac{44}{72,18}\right)$. Durata medie a vieții a cunoscut în țara noastră o creștere continuă:

Anul	1932	1956	1964	1970	1978
Durata medie a vieții	42,01	63,17	68,51	68,58	69,82
Bărbați	—	61,48	66,45	66,27	67,42
Femei	—	64,99	70,51	70,85	72,18

Bazîndu-ne pe această constatare putem să formulăm următoarea regularitate empirică: în timp ce durata medie a vieţii are tendinţa să crească, durata medie a vieţii de muncă are tendinţa să scadă. Pînă la un punct, cu cît va fi mai mic raportul dintre durata medie a vieţii de muncă şi durata medie a vieţii, cu atît calitatea vieţii de muncă va fi mai ridicată. Durata medie a vieţii de muncă, teoretic vorbind, pentru cei care au debutat ca muncitori necalificaţi este de 45 de ani, de 43 de ani pentru cei care s-au încadrat direct ca muncitori calificaţi şi de 38 de ani pentru profesiunile care cer o pregătire realizată prin absolvirea învăţămîntului superior. Pentru femei, teoretic, durata medie a vieţii de muncă este de 40 de ani, ca muncitoare necalificate, de 38 de ani, ca muncitoare calificate şi de 33 de ani, ca absolventă de învăţămînt superior*. (Pentru simplificare nu mai luăm în discuţie limitele minime şi maxime.)

Rezultatele susţin demonstraţia noastră. Raportînd *durata medie a vieţii de muncă* (teoretică) la *durata medie a vieţii* obţinem următorii indici:

Categoria de personal muncitor	Sex	Indice
m. necalificaţi	B	$\frac{45}{67,42} = 0,67$
	F	$\frac{40}{72,18} = 0,55$
m. calificaţi	B	$\frac{43}{67,42} = 0,64$
	F	$\frac{38}{72,18} = 0,53$
studii învăţămînt superior	B	$\frac{38}{67,42} = 0,56$
	F	$\frac{33}{72,18} = 0,46$

Indicii obţinuţi au semnificaţie sporită în analizele diferenţiate ale forţei de muncă masculine şi feminine, pe

* Cu excepţia cadrelor didactice din învăţămîntul superior.

ramuri ale economiei naţionale, după profesiune şi ocupaţie, analize care, din cîte cunoaştem, pînă în prezent nu s-au realizat. De aceea, reţinem formularea raportului: durată medie a vieţii de muncă/durată medie a vieţii doar ca ipoteză, demonstraţia noastră sporind gradul de plauzibilitate al ei.

Ipoteza ne apare cu atît mai plauzibilă dacă luăm în considerare, ca durată a vieţii de muncă, nu numai vechimea în muncă (în ani), ci şi structura anilor de muncă (concediul de odihnă, săptămîna de lucru, ziua de muncă). Ziua de muncă de opt ore a însemnat o cucerire revoluţionară a clasei muncitoare şi, în acelaşi timp, un salt în „calitatea vieţii de muncă". De asemenea, reducerea săptămînii de lucru influenţează pozitiv calitatea vieţii de muncă. După cum se ştie, în actualul cincinal „Se va trece la realizarea etapei a doua a programului de reducere a săptămînii de lucru, astfel ca pînă la sfîrşitul cincinalului să se generalizeze săptămîna de lucru de 44 ore" (4). O astfel de realizare va contribui hotărîtor la înfăptuirea unei noi „calităţi a vieţii de muncă".

Verificarea ipotezei sporirii „calităţii vieţii de muncă" odată cu micşorarea raportului dintre durata *medie a vieţii de muncă şi durata medie a vieţii* va trebui să ia în considerare doar ieşirile din viaţa de muncă prin pensionare pentru limită de vîrstă şi vechime integrală în muncă. În caz contrar indicele propus de noi îşi pierde semnificaţia. Desigur, am putea să ne întrebăm care este valoarea optimă a raportului propus. Acest lucru nu intră însă în preocupările noastre imediate. Pentru moment, avansăm doar ipoteza că modul în care oamenii ies din viaţa de muncă, devenind pensionari, reprezintă un indicator adecvat pentru măsurarea „calităţii vieţii de muncă". Dreptul la pensie este reglementat prin Legea nr. 3/1977 privind pensiile de asigurări sociale de stat şi asistenţă socială. Acordarea pensiei se face pentru munca depusă, limită de vîrstă şi invaliditate. Ne putem întreba: care mod de ieşire la pensie indică o calitate superioară a vieţii de muncă? Cu siguranţă că ieşirea din viaţa de muncă datorită accidentelor sau îmbolnăvirilor profesionale nu exprimă o calitate a vieţii corespunzătoare. Dimpotrivă, cu cît numărul pensionarilor de invaliditate este mai mare, cu atît „calitatea vieţii de muncă" este mai scăzută. Introducem pentru calcul „rata de pensionare de invaliditate"

exprimată prin proporţia pensionarilor de invaliditate faţă de totalul populaţiei ocupate:

$$\text{Rata de pensionare de invaliditate} = \frac{\text{nr. pensionari invaliditate}}{\text{total populaţie ocupată}} \times 100.$$

Cu cît rata de pensionare de invaliditate va fi mai mică, cu atît calitatea vieţii de muncă va fi mai ridicată. Rata de pensionare de invaliditate poate fi calculată diferenţiat pe sexe, grupe de vîrstă, profesiuni, ramuri economice, pe judeţe şi global, la nivel naţional. De asemenea, pot fi întocmite tabele de pensionare de invaliditate pe sexe şi grupe de vîrstă, la nivelul întreprinderilor, al centralelor şi ministerelor (vezi Tabelul nr. 1).

Tabelul nr. 1

TABELUL DE PENSIONARE DE INVALIDITATE, PE SEXE ŞI GRUPE DE VÎRSTĂ

Grupa de vîrstă	Total	Masculin	Feminin
Total pensii invaliditate			
16–19 ani			
20–24 ani			
25–29 ani			
30–39 ani			
50–54 ani			
55–59 ani			
60 de ani şi peste			

Curba de pensionare de invaliditate, ca reprezentare grafică a valorilor din tabelul astfel întocmit, poate fi foarte lămuritoare pentru calitatea vieţii de muncă.

Exemplificăm cele spuse cu date statistice referitoare la un judeţ, în perioada 1978—1980, după introducerea Legii nr. 3, pînă în prezent. La nivelul judeţului Suceava, rata de pensionare de invaliditate are o tendinţă de re-

ducere, indicînd astfel creşterea „calităţii vieţii de muncă" (vezi Tabelul nr. 2):

Tabelul nr. 2

RATA DE PENSIONARE DE INVALIDITATE (JUD. SUCEAVA)

Anul	1978	1979	1980
Rata de pensionare de invaliditate	2,32	2,29	2,16

Desigur, ar fi fost interesant să putem calcula rata de pensionare de invaliditate pe sexe, grupe de vîrstă, profesiuni, ramuri economice. La *Direcţiile pentru probleme de muncă şi ocrotiri sociale* astfel de date statistice lipsesc. Sugerăm factorilor responsabili oportunitatea ţinerii evidenţei pensionarilor de invaliditate după criteriile mai sus enunţate, rata de pensionare de invaliditate reflectînd nu numai calitatea vieţii de muncă, dar şi eficienţa activităţii de protecţie şi securitate a muncii.

Ieşirea din viaţa de muncă pentru limită de vîrstă şi vechime integrală constituie cea mai bună modalitate de încetare a vieţii de muncă şi deci — în ipoteza noastră — indicatorul unei înalte „calităţi a vieţii de muncă"*. Cunoscînd numărul pensionarilor pentru limită de vîrstă şi vechime integrală, ca şi numărul populaţiei ocupate, putem calcula cu uşurinţă rata de pensionare pentru limită de vîrstă şi vechime integrală.

$$\text{Rata de pensionare pentru limită de vîrstă şi vechime integrală} = \frac{\text{nr. pensionarilor vîrstă-vechime}}{\text{total populaţie ocupată}} \times 100.$$

Cu cît rata de pensionare pentru limită de vîrstă şi vechime integrală este mai ridicată, cu atît şi „calitatea vieţii de muncă" este mai înalt umană.

* Ideea analizei „calităţii vieţii de muncă" după modul în care încetează viaţa de muncă ne-a fost sugerată de J. Galtung, care propune studiul „calităţii vieţii" prin analiza „calităţii morţii".

Pentru județul Suceava situația este următoarea (vezi Tabelul nr. 3):

Tabelul nr. 3

RATA DE PENSIONARE PENTRU LIMITĂ DE VÎRSTĂ ŞI VECHIME INTEGRALĂ (JUD. SUCEAVA)

Anul	1976	1978	1979	1980
Rata de pensionare pentru limită de vîrstă și vechime integrală	3,69	3,86	3,85	3,87

În perioada 1978—1980, la nivelul județului Suceava, valorile ratei de pensionare pentru limită de vîrstă și vechime integrală rămîn constante. Dacă luăm în considerare un orizont trecut mai îndepărtat (anul 1976, de exemplu) sesizăm o tendință de creștere a „calității vieții de muncă".

Ca și modul în care ies oamenii din viața de muncă, durata medie a vieții de pensionar exprimă și ea *calitatea vieții*, inclusiv a vieții de muncă. Ni se pare deplin justificat să presupunem că, cu cît durata medie a vieții de pensionar este mai mare, cu atît „calitatea vieții de muncă" a fost mai bună. Inexistența unor date statistice centralizate privind durata medie a vieții de pensionar (pe ramuri ale economiei naționale, după ocupație și profesiune, pe sexe) ne obligă să luăm în calcul raportul și rata de înlocuire a pensionarilor de asigurări sociale de stat pentru limită de vîrstă și vechime integrală. La nivelul Direcțiilor pentru probleme de muncă și ocrotiri sociale județene există situații statistice care permit calcularea *raportului* și a *ratei de înlocuire* pe ansamblul economiei județului, nu și pe ramuri ale economiei. Astfel, pentru județul Suceava raportul de înlocuire a pensionarilor de asigurări sociale de stat pentru limită de vîrstă și vechime integrală, în anul 1979, era de 97,03, iar rata de înlocuire era de -0,11.

Analiza „calității vieții de muncă", după modelul propus de noi, poate fi aprofundată calculîndu-se seria dinamică a raportului de înlocuire a pensionarilor de asigurări sociale de stat pentru limită de vîrstă și vechime integrală, ca și rata de înlocuire a acestei categorii de populație.

Raportul de înlocuire a pensionarilor de asigurări sociale de stat pentru limită de vîrstă și vechime integrală se calculează astfel:

$$\frac{\text{Nr. de intrări (cazuri noi) în această categorie de pensionari}}{\text{Nr. de ieșiri (prin deces) din această categorie de pensionari}} \times 100.$$

Formula ratei de înlocuire a acestei categorii de pensionari face apel la aceleași elemente ca și raportul de înlocuire, raportînd diferența dintre ele la totalul pensionarilor (numărul mediu al pensionarilor).

$$\frac{\text{Nr. pensionari limită vîrstă și vechime integrală (cazuri noi)} - \text{Nr. ieșiri (prin deces)}}{\text{Nr. mediu pensionari limită de vîrstă și vechime integrală}} \times 100.$$

Cu cît raportul și rata de înlocuire a acestei categorii de pensionari vor avea o valoare mai ridicată, cu atît și „calitatea vieții de muncă" va fi mai ridicată.

Producția și satisfacția muncii — cele două elemente unitare ale calității vieții de muncă — vor fi analizate în funcție de durata vieții de muncă. Producția realizată de una sau mai multe persoane se măsoară prin „norma de muncă", definită în *Codul muncii* ca fiind „cantitatea de muncă necesară pentru efectuarea operațiilor sau lucrărilor de către o persoană cu calificare corespunzătoare, care lucrează cu intensitate normală, în condițiile unor procese tehnologice și de muncă determinate" (art. 92). Normarea muncii se extinde la toate categoriile de personal, exprimîndu-se în funcție de caracteristicile procesului de producție și natura activității în: norme de timp, norme de producție, atribuții concrete cu precizarea zonelor de deservire, sarcini de serviciu etc. Fie că este vorba de norme de muncă locale, elaborate de fiecare unitate în parte, fie că este vorba de norme de muncă unificate, elaborate la nivelul ministerelor, întreaga producție din țara noastră este normată. Credem că nu greșim dacă apreciem că, pe ansamblu, primul an de la intrarea în viața de muncă se corelează cu anumite dificultăți în îndeplinirea normei de producție sau îndeplini-

rea ei prin depunerea unor eforturi care fac să crească peste normal intensitatea muncii. Integrarea învățămîntului cu cercetarea și producția, reorganizarea pe baze noi a școlii noastre de toate gradele, ca și alte măsuri vizează reducerea duratei de integrare în producție a noilor contingente de oameni ai muncii. La rîndul lor, cercetările sociologice urmăresc cu precădere realizarea normelor de muncă din prima zi a vieții de muncă, fără sporirea intensității muncii.

La ieșirea din viața de muncă, deși s-a acumulat o bogată experiență, este de presupus că îndeplinirea normei de muncă ridică, de asemenea, unele probleme. Pentru a îndeplini aceleași sarcini, persoanele în vîrstă depun un efort sporit, în unele cazuri norma de muncă nu mai poate fi îndeplinită dacă se lucrează cu „intensitate normală".

2. **Satisfacția — componentă a „calității vieții de muncă".** Cel de-al doilea element al modelului de cercetare a „calității vieții de muncă", satisfacția muncii, va fi definit prin „reducție propozițională". Dacă reducem satisfacția muncii la retribuție, introducem prin aceasta o „definiție parțială" — cum numește Rudolf Carnap (*Testability and Meaning*, 1936) demersul de atribuire a unui predicat în funcție de reacția la un stimul (5). Astfel, dacă o persoană are retribuție mare, atunci ea are o înaltă satisfacție a muncii ($R \rightarrow S$).

Sîntem conștienți că satisfacția muncii este determinată de o mare complexitate de factori, așa cum s-a specificat chiar în introducerea acestui studiu și cum am analizat-o în alte cercetări (6). În cele ce urmează avem în vedere însă un model de analiză prin reducție propozițională care se justifică în condițiile în care implicația mai sus-menționată este adevărată. Or, toate cercetările sociologice de teren din țara noastră au arătat că retribuția constituie un factor major pentru satisfacția muncii.

Principiul socialist al repartiției după cantitatea, calitatea și importanța socială a muncii, care stă la baza Legii nr. 57 din 1974, modificată și completată prin Legea nr. 4 din 1978 și prin Decretul Consiliului de Stat nr. 169 din 1980, leagă veniturile populației de rezultatele muncii. *Sistemul de retribuire* legiferat în țara noastră cuprinde următoarele elemente: *retribuția tarifară* (cu forme specifice de retribuire în acord sau cu bucata — acord direct,

acord global, acord indirect, acord progresiv —, în regie şi retribuirea pe bază de tarife sau cote procentuale), *indemnizaţia de conducere, participarea la beneficii, premiile, sporul pentru vechime neîntreruptă în aceeaşi unitate, sporuri sau retribuţii majorate pentru cei care lucrează în condiţii deosebit de grele, retribuţii majorate (diminuate)* pentru depăşirea (neîndeplinirea) indicatorilor de plan şi *nivelurile diferenţiate de retribuire* pe ramuri, subramuri şi activităţi din economia naţională pe grade de unităţi (7).

Întrucît *retribuţia tarifară* este cea mai frecvent întîlnită şi reprezintă cea mai mare parte din *retribuţia totală*, în analiza noastră, pentru simplificare, vom face abstracţie — cu toate limitele ce decurg de aici — de celelalte elemente ale *sistemului de retribuire*. Retribuţia tarifară pentru muncitori şi personalul operativ se stabileşte pe baza reţelelor tarifare sau a listelor de funcţii, care prevăd categorii de încadrare cu un nivel de bază şi două trepte de retribuire. Trecerea de la nivelul de bază la treapta întîi este posibilă după un an vechime minimă în categoria respectivă, iar trecerea de la o treaptă la alta, după o vechime minimă de 2 ani în treapta în care personalul este încadrat. Retribuţia tarifară a personalului tehnic, economic şi de altă specialitate se stabileşte pe grade profesionale, nivel de bază şi 6—7 gradaţii, corespunzător celor 41 de clase de retribuire (Legea 57 din 1974). Trecerea de la nivelul de bază la gradaţia 1 presupune, în afara calităţilor personale şi a calificativului obţinut, o vechime minimă de 2 ani în funcţia respectivă, iar trecerea la o gradaţie superioară este condiţionată de o vechime minimă de 3 ani în gradaţia în care personalul este încadrat. În anexe la Legea retribuirii după cantitatea şi calitatea muncii nr. 57 din 29 octombrie 1974, republicată cu modificările şi completările survenite, sînt specificate categoriile de încadrare pe ramuri ale economiei naţionale (8).

Coroborate cu anexele Legii privind încadrarea şi promovarea în muncă a personalului din unităţile socialiste de stat nr. 12 din 1971, aceste date ne vor servi la elaborarea *scenariului* satisfacţiei muncii diferitelor categorii de personal. Subliniem că în analiză se practică o dublă reducţie: satisfacţia muncii este redusă la retribuţie, retribuţia este redusă la retribuţia tarifară. Considerăm totuşi că rezultatele sînt sugestive, descriind forma

generală a evoluției retribuției și deci a satisfacției muncii. Evoluția retribuției de-a lungul vieții de muncă variază de la individ la individ, dar diferențele sînt mai mari între profesiuni decît între persoanele ocupate în aceeași profesiune. La nivel național, raportul dintre retribuția minimă și cea maximă este de la 1 la 5,5. În *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XI-lea și Congresul al XII-lea și sarcinile de viitor ale partidului* se apreciază că „acest raport este pe deplin corespunzător actualei etape de dezvoltare și el trebuie să fie păstrat încă multă, multă vreme" (9). În cadrul aceleiași profesiuni, exceptînd funcțiile de conducere, raportul dintre retribuția minimă și maximă este mult mai mic: 1 la 1,8 pentru muncitorii calificați din poligrafie și din industria constructoare de mașini; de la 1 la 1,6 pentru muncitorii calificați din industria textilă ş.a.m.d. Pentru muncitorii necalificați, raportul este mai mic: 1 la 1,19 în poligrafie și industria textilă: 1 la 1,23 în industria constructoare de mașini etc. În cadrul profesiunilor care impun ca nivel de studii absolvirea învățămîntului superior, raportul dintre retribuția minimă și maximă este de: 1 la 1,25 pentru ingineri (grupa întîi); 1 la 2,11 pentru profesorii din licee, școlile de maiștri și școlile profesionale; 1 la 2,69 în învățămîntul superior.

Dacă avem în vedere un *scenariu optimist* al promovării într-o categorie de retribuție superioară (cu vechime minimă), constatăm diferențe semnificative pentru analiza calității vieții de muncă. Debutul în viața de muncă, precoce sau tardiv — așa cum s-a arătat —, se asociază cu niveluri diferite ale retribuției și deci cu o satisfacție a muncii specifică. Unele profesiuni permit — teoretic vorbind — obținerea categoriei maxime de retribuție într-o perioadă de timp mai scurtă, altele, după o durată a vieții de muncă mai mare. Astfel, vechimea minimă în meserie pentru promovarea în categoria superioară de retribuție (categ. a VI-a) pentru muncitorii calificați la locul de muncă și prin ucenicie este de 15 ani; pentru muncitorii absolvenți ai școlilor profesionale — 13 ani; pentru absolvenții școlilor tehnice de muncitori calificați — 7 ani; pentru absolvenții școlilor postliceale — 8 ani și, în fine, pentru muncitorii care au absolvit liceul indus-

trial vechimea minimă necesară este de 6 ani. Absolvenţii învăţămîntului tehnic, economic şi universitar trebuie să aibă o vechime minimă în specialitate de 14 ani, pentru ocuparea funcţiei de inginer principal I, economist principal I, chimist, fizician, matematician principal I (în cadrul cărora se prevăd 6 gradaţii). În învăţămînt, retribuţia maximă se obţine după o vechime în profesiune de minimum 28 de ani (în învăţămîntul superior) şi 29 de ani (în învăţămîntul preşcolar primar, gimnazial, liceal, profesional şi de maiştri).

Ni se pare logic să afirmăm că cu cît este mai mare retribuţia la debutul în profesiune ca şi retribuţia maximă şi cu cît este mai redusă vechimea minimă necesară pentru obţinerea ei, cu atît este mai ridicată „calitatea vieţii de muncă".

În ceea ce priveşte vechimea minimă necesară pentru obţinerea categoriei de încadrare superioară constatăm că este mai redusă la profesiunile cu debut precoce. Cu alte cuvinte, se poate susţine că muncitorii au debut precoce în viaţa profesională şi ajung rapid la retribuţia maximă, în timp ce profesiunile care presupun absolvirea învăţămîntului superior se caracterizează printr-un debut tardiv şi o durată îndelungată a vieţii de muncă pînă la obţinerea retribuţiei maxime. Relaţia pusă în evidenţă pare să aibă o valabilitate mai generală. Analizînd veniturile în funcţie de vîrstă, pentru diferitele profesiuni din Franţa, cunoscutul psihosociolog Jean Stoetzel ajunge la concluzii asemănătoare cînd compară muncitorii cu „profesiunile liberale" (10).

În cele spuse pînă aici, am avut în vedere un scenariu optimist, situaţia ideală în care promovarea într-o categorie de retribuţie superioară se face cu o vechime minimă necesară. În mod obişnuit situaţia nu se prezintă aşa. Nu toţi muncitorii au aceleaşi aspiraţii profesionale şi, în consecinţă, nu toţi promovează examenul pentru obţinerea unei categorii de calificare superioară, nu totdeauna întreprinderile pot asigura timp de 3 luni tuturor muncitorilor lucrări superioare categoriei în care sînt încadraţi. În fine, Legea nr. 12 din 1971 prevede că anual pot fi trecuţi în categorii de retribuţie superioară pînă la cel mult 40% din numărul total al muncitorilor dintr-o întreprindere, în ultima categorie putînd fi încadraţi doar 5—8% din numărul muncitorilor calificaţi din ramura respectivă. Pro-

movarea în categorii superioare a personalului tehnic, economic și a celui asimilat este fixată anual la 30% din totalul personalului unităților economico-sociale, gradațiile 5, 6, 7 putînd fi acordate doar unei proporții de 10% din personalul încadrat în gradațiile respective (Legea nr. 57 din 1974). Așa se face că între scenariul optimist al promovării în categorii de retribuție superioare și situația reală există diferențe. Luăm pentru exemplificare situația din învățămîntul superior. Conform scenariului optimist, la vîrsta de 34 de ani, teoretic, orice persoană care are vechimea în specialitate, pregătire profesională, calitățile morale și politice corespunzătoare poate deveni profesor universitar. Conform *Sistemului informațional privind evidența, mișcarea și utilizarea personalului didactic* (Ministerul Educației și Învățămîntului, 1978, p. 17—18), în 1978, media de vîrstă a profesorilor universitari era de 54 de ani, grupîndu-se în majoritate între 43 și 66 de ani. Vîrsta medie a conferențiarilor era, la acea dată, de 48 de ani, cei mai mulți grupîndu-se între 35 și 65 de ani; a lectorilor — 43 de ani, cea mai mare parte avînd între 30 și 57 de ani, și, în fine, vîrsta medie a asistenților era de 36 de ani, centrîndu-se între limitele de 27 și 42 de ani. Se constată că vîrsta la ocuparea funcțiilor didactice, în 1978, era mai mare decît vîrsta impusă de debutul în viața profesională și de vechimea minimă necesară pentru ocuparea respectivelor funcții (asistenți — 24 de ani; lectori — 29 de ani; conferențiari — 31 de ani). Rezultă că durata medie a vieții de muncă pentru obținerea retribuției superioare este mai mare decît vechimea minimă prevăzută de lege. Nu trebuie pierdute din vedere variabila psihologică, resortul motivațional, nivelul de aspirații, sensibilizarea la eșec etc. care explică o anumită parte din diferența dintre durata vieții de muncă și vechimea minimă în muncă prevăzută de lege. Dezvoltarea economică explică totuși în cea mai mare măsură decalajul amintit. Avansăm astfel ipoteza: cu cît va fi mai mic decalajul dintre durata vieții de muncă pentru obținerea unei categorii de retribuție superioară și vechimea minimă prevăzută de lege, cu atît satisfacția muncii va fi mai mare și, deci, calitatea vieții de muncă mai ridicată. Reducerea acestui decalaj — tendință manifestată în societatea noastră socialistă — depinde de un complex de factori economici, sociali, politici, sporirea veniturilor oame-

nilor muncii, creşterea continuă a bunăstării întregului popor constituind scopul fundamental al politicii partidului nostru.

Modelul de cercetare a „calității vieții de muncă" pe care l-am prezentat poate fi aplicat la nivel macrosocial, luînd în considerare datele statistice existente. El se bazează pe legislația muncii în vigoare la noi în țară și reflectă principiile socialiste de încadrare într-o muncă utilă societății și de retribuție conform cantității, calității și importanței sociale a muncii depuse.

Aplicarea la realitățile din țara noastră a modelului de cercetare a „calității vieții de muncă" avînd ca elemente fundamentale *producția* și *satisfacția* a permis formularea unui set de ipoteze privind calitatea vieții de muncă în R. S. România, relevînd totodată politica partidului și statului nostru de creștere a nivelului de trai și de ridicare continuă a calității vieții.

BIBLIOGRAFIE

1. Stanley E. Seashore, *Indicators of the Quality of Working Life* (traducere), în *Calitatea vieții*, „Caiet documentar", nr. 2/1980, Academia „Ștefan Gheorghiu".
2. Jacques Delors (Ed.), *Les Indicateurs sociaux*, în *Futuribles*, Paris, 1971, p. 123.
3. Vladimir Trebici, *Mica enciclopedie de demografie*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1975, cap. V.
4. Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1979, p. 52.
5. Karl-Dieter Opp, *Methodologie der Sozialwissenschaften*, Rowohlt, Hamburg, 1970, p. 117 și urm.
6. Septimiu Chelcea, *Satisfacția muncii industriale*, în „Viitorul social", nr. 1/1979.
7. Gabriela Ioan, *Drepturile și obligațiile personalului muncitor*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980, cap. 2.
8. *Buletinul Oficial al R. S. România*, anul XVI, nr. 59—60, 23 iulie, 1980.
9. Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1979, p. 51.
10. Jean Stoetzel, *Le cours de la vie selon la condition sociale. Une étude des revenues selon l'âge dans les diverse professions*, în „Revue française de sociologie", XXI, nr. 2, p. 155—170.

STILUL DE VIAȚĂ STUDENȚESC

ELENA ZAMFIR, CĂTĂLIN ZAMFIR,
ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

Studenția reprezintă un stil de viață distinct. Pentru a-l înțelege este nevoie să răspundem la cîteva întrebări fundamentale: prin ce se caracterizează activitatea profesională a studentului nostru în momentul actual? cum se raportează el la munca sa și la perspectivele profesionale care i se deschid? care sînt preocupările sale în afara muncii? ce face în timpul liber? de ce resurse economice dispune? la ce fel de bunuri aspiră și la care are acces? care este atitudinea sa față de relațiile dintre sexe? cum se raportează la societatea în care trăiește? ce așteaptă de la viitor? cît de satisfăcut este de tipul de viață pe care o duce?

Pentru a răspunde la toate aceste întrebări am suplimentat analiza teoretică și observațiile cotidiene de care noi, autorii, dispunem în calitate de foști studenți și actuale cadre didactice, cu datele sistematice oferite de o largă cercetare întreprinsă în primăvara anului 1980, pe un eșantion de 1 000 de studenți din centrul universitar București*.

---

* Cercetări asupra studenților s-au mai făcut în țara noastră. În mod special *Centrul de cercetări pentru problemele tineretului* s-a preocupat de acest subiect. Rezultatele investigațiilor realizate între 1969 și 1972 au fost expuse în lucrarea *Studentul și societatea*, Editura Dacia, Cluj, 1973, autori: E. Cincă, Gh. Crăciun, R. Cresin, F. Mahler (coordonator), V. Miftode, A. Mihu (coordonator), C. Schifirneț (coordonator). Aceste cercetări s-au concentrat asupra profilului social-politic al studentului.

Instrumentul principal al cercetării a fost un amplu chestionar cuprinzind 206 întrebări, referitoare la principalele aspecte ale vieţii studenţeşti: viaţa profesională, participarea la cultură şi petrecerea timpului liber, relaţiile dintre sexe, baza economică a vieţii studenţeşti, orientarea sa în viaţă, sistemul de valori şi gradul de satisfacţie în viaţă.

Eşantionul a fost extras din mai multe institute de învăţămînt superior bucureştene: Academia de studii economice, Universitate, Institutul politehnic, Institutul de arhitectură, Institutul de medicină şi farmacie, Institutul de teatru şi arte plastice, Institutul de construcţii, Institutul de educaţie fizică şi sport. Din aceste institute au fost selectate grupe din toţi anii de studiu (mai puţin anul V) de la 20 de facultăţi, variate ca profil. Prin modul în care a fost alcătuit şi prin mărimea sa, eşantionul nostru, chiar dacă nu este riguros reprezentativ, considerăm că oferă o imagine ce aproximează cu suficientă exactitate starea generală a studenţimii bucureştene şi, probabil, este puternic indicativ pentru studenţimea română, în momentul actual. Ne-am oprit doar asupra studentului de la cursurile de zi şi din facultăţile obişnuite, fără a include cursurile de subingineri.

Cadrul general al vieţii studenţeşti. Studentul este, de regulă, un tînăr de-abia ieşit din adolescenţă şi neintrat complet în viaţa matură, cu activităţile şi responsabilităţile specifice acesteia. 91% dintre studenţii eşantionului nostru sînt între 20 şi 25 de ani. Doar 5% sînt peste 25 de ani, restul de 4% avînd sub 20. Din punct de vedere social, maturitatea este asociată, în primul rînd, cu integrarea în muncă, obţinerea prin propria activitate a resurselor economice necesare vieţii, întemeierea unei familii şi a unei gospodării proprii. Studentul se află într-o fază de trecere, de pregătire pentru integrarea în muncă. El nu dispune de venituri proprii care să-i asigure existenţa. Condiţiile sale de viaţă sînt asigurate de familie şi colectivitate. El este degrevat de multe din sarcinile pe care un matur le are de îndeplinit în mod curent, avînd posibilitatea să se concentreze asupra însuşirii profesiei pentru care se pregăteşte, a formării sale sociale şi culturale. Deşi încă de acum începe să-şi caute partenerul de viaţă, studentul nu este, de regulă, căsătorit şi aproape în totalitatea cazurilor nu are o gospodă-

rie proprie — casă şi tot ceea ce trebuie menajului —, amînînd întemeierea acesteia după terminarea facultăţii. Maturitatea socială a studentului este sensibil întîrziată în raport cu vîrsta sa. Ceilalţi tineri, la aceeaşi vîrstă, sînt deja încadraţi în muncă şi au început, cei mai mulţi dintre ei, să-şi constituie propria lor familie şi gospodărie. În cercetarea întreprinsă de Centrul de cercetare a problemelor tineretului, citată mai sus, autorii găseau în 1969 doar 10% dintre studenţii eşantionului lor căsătoriţi, în comparaţie cu proporţia de căsătoriţi pe ansamblul tineretului urban la vîrsta de 20—25 de ani care era în acel an de 29,6% la bărbaţi şi 69,4% la femei. În eşantionul nostru 14% dintre studenţi sînt căsătoriţi.

Activitatea specifică studentului este *pregătirea* profesională, învăţarea, cu toate particularităţile sale. Participarea la cursuri şi seminarii, laboratoare şi diferite forme de lucrări practice, studiul în bibliotecă, pregătirea pentru examene sînt componente specifice ale vieţii studenţeşti.

Ca perioadă de trecere, studenţia este determinată, în orientările sale fundamentale, de statutul social şi profesional al viitorului absolvent. Studentul se pregăteşte nu numai pentru o profesie, ci şi pentru o anumită poziţie socială asociată profesiilor intelectuale. Prestigiul social al acestor profesii se răsfrînge şi asupra studenţilor. În plus, profesia de intelectual este asociată şi cu un stil de viaţă specific. Studentul se pregăteşte deci, totodată, şi pentru un stil de viaţă care este caracteristic grupului socio-profesional intelectual din care va face parte.

Din acest punct de vedere, studenţia reprezintă un proces de formare a unui stil de viaţă — cel caracteristic grupului socio-profesional de intelectuali. Ea omogenizează rapid şi puternic tinerii veniţi din variate medii socio-profesionale, pregătindu-i pentru un mod de viaţă care, pentru mulţi dintre ei, este diferit de cel al familiei din care vin. Aceşti doi factori — condiţiile actuale ale vieţii de student şi statutul socio-profesional viitor — acţionează în sensul ridicării gradului de omogenitate a modului de viaţă studenţesc. Studenţii fac aproximativ aceleaşi lucruri, îşi însuşesc un sistem relativ omogen de valori, se pregătesc pentru acelaşi stil de viaţă. Această afirmaţie este susţinută de datele cercetării noastre: există o mare omogenitate în ceea ce priveşte orientări-

le generale, caracteristice modului de viață studențesc. Există însă și variații, adesea substanțiale, în comportamentul și aspirațiile studenților. Aceste variații au mai multe surse. În primul rînd, sînt o serie de factori obiectivi diferențiatori: sexul, vîrsta, anul de studiu, categoria socio-profesională din care studentul provine, tipul de profesiune intelectuală pentru care se pregătește (facultatea). În al doilea rînd, sînt diferențe determinate de tipul de personalitate, de experiența de viață a fiecăruia, de evoluția intelectuală și socială individuală, de opțiunile sale valorice fundamentale, de mediul social-uman concret în care fiecare s-a format. Diferențele nu par a lua valori foarte ridicate. În mod special ne vom opri la cîțiva factori mai importanți care, tradițional, sînt puternic diferențiatori: sexul, categoria socio-profesională a părinților, tipul de profesie ales.

Sexul. Tradițional, modurile de viață se diferențiau într-un grad foarte ridicat în funcție de sex. Societatea modernă a redus semnificativ aceste diferențe. În mod special, aceste diferențe sînt mai reduse în cazul studenților și al profesiilor de tip intelectual, decît în cel al celorlalte categorii socio-profesionale. Amplitudinea redusă a diferențelor dintre modul de viață al băieților în raport cu cel al fetelor în perioada studenției provine, în cazul țării noastre, și din participarea mult mai intensă la viața profesională a femeii. Mai ales în mediile socio-profesionale intelectuale, femeia are un rol profesional activ. Astfel, în rîndul femeilor cu studii superioare, în țara noastră, procentul „casnicelor" este mult mai redus decît în categoriile de femei cu pregătire școlară mai scăzută. În multe dintre țările capitaliste (de exemplu, S.U.A.), un procent destul de ridicat dintre absolventele institutelor de învățămînt superior nu vor profesa după absolvire. Și, de asemenea, un procent mai mare de studente decît de studenți nu termină studiile. Multe dintre fete, așa cum arată studiile întreprinse, vin la colegii și universități nu pentru a dobîndi o profesie, ci mai mult pentru a realiza o cultură generală, a asimila un stil de viață și, adesea, chiar pentru a găsi un partener de viață.

La fel ca și băieții, fetele vin la facultate, în țara noastră, în vederea însușirii unei profesii, pe care se așteaptă să o practice. Acest fapt este de natură a apropia foarte mult atitudinile față de învățătură, față de profesie. Trebuie să ne așteptăm însă și la o serie de diferențe. Fe-

meia are în societatea actuală un rol distinct: ea este solicitată într-o mai mare măsură în gospodărie, în creşterea copiilor, în familie în general decît bărbatul. Acest lucru face ca, în mod inevitabil, să existe disponibilităţi ceva mai reduse pentru femei decît pentru bărbaţi în ceea ce priveşte participarea la activităţile sociale exterioare familiei şi chiar la viaţa profesională. Ne aşteptăm, de aceea, ca orientarea profesională a studenţilor şi studentelor, deşi apropiată, să prezinte unele diferenţe de intensitate, pornind de la performanţele profesionale şi sfîrşind cu vocaţia profesională şi locul atribuit profesiei în propria viaţă. Ne aşteptăm să apară, de asemenea, diferenţe în tipurile de activităţi de timp liber, în atitudinea faţă de sine, faţă de îmbrăcăminte etc.

Categoria socio-profesională de provenienţă a studenţilor reprezintă o altă sursă de diferenţiere. Tînărul este influenţat de modul de viaţă şi de sistemul de valori al mediului social din care vine. Ne putem aştepta însă ca aceste diferenţe să fie mai reduse decît diferenţele efective dintre diversele categorii socio-profesionale. Sînt două argumente în sprijinul acestei ipoteze. În primul rînd, decizia de a veni la facultate echivalează cu opţiunea pentru o anumită poziţie socio-profesională, ducînd la identificarea cu valorile acesteia, la asimilarea modului de viaţă specific acesteia. În al doilea rînd, însăşi viaţa de student exercită o puternică influenţă omogenizatoare, accelerînd integrarea în noua poziţie socială. Diferenţele datorate mediului socio-profesional de provenienţă vor tinde deci să se micşoreze pe măsură ce tînărul evoluează ca student şi, apoi, ca profesionist. Ne putem totuşi aştepta ca sistemul de valori şi o serie de caracteristici ale modului de viaţă al intelectualităţii să fie mai puternic asimilate de către tinerii veniţi din mediile intelectuale, decît ceilalţi tineri.

Tipul de profesie pentru care studentul se pregăteşte este şi el asociat cu diferenţe în orientări şi mod de viaţă. Profesii ca medic, inginer, profesor, economist, cercetător ştiinţific, arhitect, constructor, artist sînt diferite din multe puncte de vedere: tipul de muncă, condiţiile de muncă, prestigiul social, stilul de viaţă asociat. Una dintre dimensiunile care creează diferenţierile cele mai semnificative între profesii este gradul de complexitate al profesiei şi ponderea elementului de creativitate/rutină.

Dacă analizăm profesii atît de diferite ca cea de electronist, medic, artist, automatist, arhitect, matematician, observăm că ele au ceva în comun: gradul lor de complexitate este sensibil mai ridicat decît în alte profesii, ponderea creativității este mai mare în raport cu rutina, standardizarea. Performanța în aceste profesii este în funcție de interesul investit în dezvoltarea profesională, de acumularea de noi cunoștințe (ritmul de schimbare în cazul acestor profesii este foarte ridicat), de talentul personal, de pasiunea cu care sînt realizate. Datorită marii complexități a acestor activități profesionale, sînt posibile performanțe foarte diferențiate. O profesie mai standardizată, aflată într-un ritm lent de schimbare, antrenează capacitatea de creație, talentul și vocația într-o măsură mai mică. Pasiunea, vocația reprezintă un tip de motivație eficace pentru performanțele dificile. Desigur, orice profesie poate fi făcută cu talent, dăruire, cu pasiune. O asemenea orientare subiectivă față de profesie reprezintă însă motivația obligatorie a performanței în profesiile cu un grad ridicat de complexitate. Aceasta este și explicația pentru care aceste profesii, asociate cu un înalt prestigiu social, sînt pentru tineri înalt dezirabile.

Viața profesională. Profesiile de tip intelectual prezintă în societatea modernă o ridicată dezirabilitate socială. Lucrul este valabil și pentru societatea noastră, adăugîndu-se și prestigiul de care intelectualitatea s-a bucurat în societatea românească tradițională. Această situație va fi caracteristică, poate în forme sensibil mai diminuate, pînă cînd se vor lichida deosebirile esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală, munca de execuție și munca de conducere. După părerea noastră, există mai multe rațiuni pentru care profesiile intelectuale reprezintă poziții sociale spre care mulți tineri (și părinți, în ceea ce privește copiii lor) aspiră.

• *Produsele* activităților intelectuale sînt estimate de către colectivitate a avea o mare valoare, conferind prin aceasta prestigiu social și satisfacție autorilor lor. Un profesor „produce“ oameni educați, formați pentru viață și muncă, un doctor „produce“ sănătate, un inginer, noi tehnologii de producție, un om de știință, noi adevăruri, un artist, opere de artă.

• Profesiile de tip intelectual prilejuiesc *activități* cu un nivel ridicat de complexitate și creativitate, în sine interesante. Ele pot genera pasiuni, vocații. În plus condițiile lor de desfășurare — fizice, tehnice, culturale, social-umane — constituie o puternică sursă de atracție.

• Pregătirea școlară superioară oferă posibilități de acces în sistemul de conducere a societății.

• Profesiile intelectuale sînt relativ *mai bine remunerate*. Acest aspect nu pare să aibă o pondere însemnată în prestigiul de care se bucură aceste profesii, întrucît, în condițiile țării noastre, diferențele de remunerație sînt relativ limitate. Unele profesii intelectuale sînt relativ mai slab remunerate decît unele profesii care nu presupun pregătire superioară.

• În fine, trebuie să ținem seama de faptul că profesiile intelectuale sînt asociate cu un *stil de viață* care, la rîndul său, este înalt dezirabil. In plus, viața de student este ea însăși, pentru tineri, deosebit de atractivă.

Toate aceste rațiuni explică de ce în rîndurile tineretului nostru există foarte larg răspîndită aspirația de a urma o facultate. La acești factori trebuie adăugat încă un aspect foarte important referitor la *condiții*. În țara noastră există multe facilități, începînd cu bursele acordate de colectivitate și sfîrșind cu gratuitatea învățămîntului, de natură a permite oricărui tînăr, independent de situația economică a familiei sale, să realizeze o pregătire superioară. Părinții sînt, de asemenea, puternic motivați să-și orienteze copiii spre învățămîntul superior, să le creeze condițiile necesare pentru pregătirea examenului de admitere și urmarea cursurilor facultății. Prin tradiție, în societatea noastră părinții își asumă largi responsabilități pentru a asigura condițiile unei cît mai bune evoluții social-profesionale a copiilor lor.

Cercetarea noastră oferă posibilitatea de a afla care este motivația opțiunii actualilor studenți pentru a veni la facultate. Studenții cuprinși în eșantionul nostru au fost solicitați să examineze o listă cu opt motive posibile ale opțiunii pentru intrarea în facultate și să le noteze în ordinea ponderii pe care au avut-o în decizia pe care *ei* au luat-o: cu *1*, motivul cel mai important, cu *2*, al doilea ca importanță și așa mai departe, pînă la ultimul ca importanță; motivele care nu au funcționat deloc în decizia luată de ei au fost notate cu *9*. Tabelul 1 redă motivele în ordinea importanței lor.

Tabelul nr. 1

IMPORTANŢA DIFERITELOR MOTIVE ÎN DECIZIA DE A VENI LA FACULTATE*

Motivele venirii la facultate	Apare pe primele 3 locuri în %	Nu a constituit un motiv în %
Pentru a dobîndi o profesie interesantă	80	8,6
M-a atras viaţa de student	56,1	18,9
Pentru a dobîndi o profesie cu prestigiu social	45,1	32
Pentru a obţine o poziţie socială înaltă	18,9	48
Pentru a dobîndi o profesie uşoară	19,2	50,8
O profesie bănoasă	14,8	49,6
La insistenţa părinţilor	11,1	59,8
Pentru o căsătorie la acelaşi nivel social	3,7	68,6

Dobîndirea unei profesii în sine interesantă este cel mai activ motiv pe totalul eşantionului, urmat de *atracţia exercitată de viaţa de student* şi de prestigiul social al profesiei. Celelalte motive au contribuţii mai reduse, dar totuşi, suficient de active. După cum am presupus, *avantajul economic* este estimat a fi avut un rol mai puţin important în luarea acestei decizii, jumătate dintre studenţii chestionaţi declarînd că acest motiv nu a avut nici un rol. Părinţii au şi ei un rol activ în această decizie. La 40% dintre studenţi, se estimează că insistenţa părinţilor a *avut o anumită* pondere în decizia de a intra la facultate.

Interesant este că între motivaţia deciziei de a veni la facultate a fetelor şi a băieţilor nu apar diferenţe semnificative. Cu o singură excepţie: băieţii sînt semnificativ mai motivaţi decît fetele de obţinerea unei *profesii care aduce o remuneraţie ridicată* (p >, 001)**. Şi la băieţi, această motivaţie, deşi mai activă, ocupă totuşi un loc secundar. Diferenţa este explicabilă. Conform „diviziunii" tradiţionale a sarcinilor dintr-o gospodărie, bărba-

* Deoarece numărul non-răspunsurilor este în general mic, el nu este inclus în tabele.

** Pentru simplificare, atunci cînd comparăm mediile a două grupuri, nu vom indica valorile lor absolute, ci doar semnificaţia statistică a diferenţei, nivelul de încredere probabilistic pe care îl avem că diferenţa este semnificativă.

ților le revine responsabilitatea de a face eforturi mai mari pentru obținerea de resurse economice. În raport cu mediul socio-profesional de proveniență al studenților* ierarhia motivelor rămîne, de asemenea, fundamental aceeași, diferențe apărînd doar în cazul a trei motive: studenții proveniți din mediile non-intelectuale indică un rol mai ridicat pentru motivațiile *profesie mai ușoară* (p >, 001) și *atracția vieții de student* (p >, 01), în timp ce studenții proveniți din mediile intelectuale indică o importanță mai mare motivului *profesie interesantă* (p >, 02). Tinerii ai căror părinți au activități predominant fizice optează pentru o profesie de alt tip, adesea, pentru a evita o serie de condiții mai grele despre care știu, din relatările părinților, și, de asemenea, pentru un alt stil de viață. În cazul studenților proveniți din familii intelectuale, asimilarea mai directă a valorilor acestui grup socio-profesional — printre care și importanța ridicată acordată caracterului interesant în sine al muncii — creează o tendință de a sublinia mai mult importanța acestei rațiuni în opțiunea de a intra la facultate.

Diferențe semnificative de motivație apar și între facultăți. La facultățile „de vîrf" (electronică, automatică, medicină, arhitectură, teatru, matematică, fizică) importanța motivației *profesie interesantă* este semnificativ mai ridicată decît la celelalte facultăți (p >, 001); în schimb, la aceste din urmă facultăți sînt mai puternice majoritatea celorlalte motivații: *atracția vieții de student* (p >, 001), *profesie mai ușoară* (p >, 001), *insistența părinților* (p > 001), pentru a obține o *poziție socială înaltă* (p >, 01), pentru a găsi un *partener de căsătorie cu același statut social* (p >, 05).

Un alt aspect se referă la mediile din care provin studenții. Mediile intelectuale dau o proporție mai mare de studenți decît celelalte medii (Tabelul nr. 2). În afară de condițiile cultural-intelectuale mai favorizante pentru performanțele școlare, mediile intelectuale tind să dezvolte și o motivație mai ridicată a intrării în facul-

---

* Pentru mediul socio-profesional de proveniență a studenților am luat ca indicator profesia tatălui: țăran, muncitor, lucrător în servicii, funcționar, cadru mediu (tehnician, maistru, cadru mediu sanitar), intelectual. Pentru a desemna toate grupurile socio-profesionale diferite de cel intelectual și pentru care intrarea copiilor la facultate înseamnă o *schimbare socială*, am utilizat termenul convențional de profesii *non-intelectuale*.

tate. În ceea ce-i privește pe intelectuali, obținerea pentru fiii lor a unei profesii tot intelectuale reprezintă o cerință esențială a reproducerii statutului lor social. Pentru celelalte categorii, aceasta reprezintă o schimbare „în sus" a statutului social. Studiile asupra mobilității sociale au indicat că intensitatea motivației reproducerii statutului social tinde să fie mai ridicată decît cea a ascensiunii sociale.

Tabelul nr. 2

STUDENȚII CUPRINȘI ÎN EȘANTION ÎN FUNCȚIE DE PROFESIA TATĂLUI

Profesia tatălui	Procent de studenți %
Țăran*	4,8
Muncitor	26,4
Lucrător servicii	13,9
Cadru mediu	12,9
Funcționar	16
Profesii intelectuale	34,5

* Proporția mică de studenți ai căror tați sînt țărani se explică și prin faptul că de multe ori doar mama lucrează în gospodăria colectivă, în timp ce tatăl este angajat ca muncitor.

Datele prezentate în Tabelul nr. 3 indică existența unei puternice motivații de a intra la facultate. Diferențe semnificative apar în această privință în funcție de mediile socio-profesionale de proveniență. De asemenea, fetele par ușor mai motivate decît băieții.

Tabelul nr. 3

CÎT DE MULT DOREAU ACTUALII STUDENȚI SĂ INTRE LA FACULTATE

Cît de mult țineați să intrați la facultate?	Total %	Profesia tatălui		
		Intelectual %	Cadru mediu, funcționar %	Muncitor, țăran, lucrător servicii %
Foarte mult. Eram hotărît(ă) să dau pînă intru	72,2	79	72,3	65
Destul de mult. Dacă însă nu reușeam de cîteva ori, renunțam	22	14,8	24,2	27,6
Nu țineam neapărat. Dacă nu reușeam, renunțam	5,1	4,6	3,5	7,1

Profesiile intelectuale tind să fie asociate cu o marcată *orientare vocațională*. Termenul de vocație desemnează o implicare afectivă puternică în propria profesie. În principal, doi factori explică de ce profesiile intelectuale generează „vocații". În primul rînd, prin ele însele oferă importante surse de satisfacție. În al doilea rînd, implicarea afectivă reprezintă o *precondiție* esențială a eficienței muncilor de tip intelectual. Profesiile intelectuale nu sînt *know-how-uri* structurate care, odată însușite, pot fi utilizate aproape mecanic, ci sînt extrem de dinamice, creative. Facultatea asigură doar o pregătire generală, baza pentru o anumită profesie, absolventul urmînd să lucreze în mod independent, să se adapteze în mod creator la variatele contexte tehnice și științifice ale muncii sale, să se perfecționeze continuu profesional, însușindu-și noile cunoștințe aflate în rapidă creștere. Este firesc ca în aceste condiții performanțele profesionale să fie determinate în mod esențial de implicarea personală, afectivă în profesie, de inițiativa, dăruirea și pasiunea fiecăruia. Prestigiul profesional este, din acest motiv, mult mai diferențiat în aceste profesiuni, reprezentînd o motivație suplimentară, puternică, a implicării personale în profesie.

Orientarea vocațională se manifestă în primul rînd prin motivația alegerii facultății. Interesul, pasiunea pentru profesia în sine tinde să devină pentru studenți criteriul cel mai important al alegerii facultății. Datele cercetării noastre confirmă această ipoteză.

Tabelul nr. 4

MOTIVUL PRINCIPAL AL ALEGERII FACULTĂȚII

Motivul alegerii facultății	Total %
Îmi plăcea profesiunea	61,7
Materiile de admitere le cunoșteam mai bine	23,2
Posibilități de plasare la absolvire mai bune	7,5
Admitere mai ușoară decît la alte facultăți	4,4
Părea a fi o facultate mai ușoară	2,3

După cum se poate remarca, *interesul pentru profesie* reprezintă motivul cel mai răspîndit al alegerii facultății. Se poate considera, de asemenea, că următoarea motivație ca frecvență — *materiile de admitere le cunoșteam*

mai bine — reprezintă o formă mai slabă de orientare vocațională. Orientarea spre anumite materii reprezintă un criteriu al aptitudinilor intelectuale și afective de a dezvolta un atașament pentru profesia care le presupune. Interesant este faptul că, deși concurența este foarte mare la intrarea în unele facultăți, șansele mai mari de intrare sînt foarte rar invocate ca motiv principal al opțiunii. Același lucru este valabil și în ceea ce privește posibilitățile de plasare. Orientarea vocațională este ușor mai ridicată la băieți în raport cu fetele, la studenții proveniți din mediile intelectuale — 72% dintre aceștia invocă acest motiv în raport cu 57% dintre studenții proveniți din celelalte medii socio-profesionale.

Aceeași imagine rezultă și din atitudinea față de profesie (Tabelul nr. 5) și din preferințele pentru viitorul loc de muncă (Tabelul nr. 6). În ceea ce privește atașamentul față de profesie, el este ușor mai ridicat la băieți față de fete, la studenții proveniți din mediul intelectual decît la ceilalți. În schimb, atunci cînd este vorba de preferințele pentru viitorul loc de muncă, nu apar diferențe în nici una dintre aceste privințe.

Tabelul nr. 5

ATITUDINEA FAȚĂ DE PROFESIA ALEASĂ

Atitudinea față de profesie	Total %
Sînt îndrăgostit de ea. Este o mare pasiune	22,1
O profesie foarte bună	47,3
Acceptabilă	15,6
Nu prea grozavă	13,9
Nu îmi place deloc	1,5

Tabelul nr. 6

ASPIRAȚII PRIVITOARE LA VIITORUL LOC DE MUNCĂ

Cum ar trebui să arate *în primul rînd* viitorul loc de muncă	Total %
Să ofere posibilitatea de dezvoltare și afirmare ca bun specialist	79,8
Comod, fără bătaie de cap	8,7
Să ofere avantaje materiale	5,6
Posibilități de promovare în poziții de conducere	5,4

Pentru a determina mai exact vocaţia profesională şi variaţiile sale, am construit un indicator global de vocaţie profesională utilizînd întrebările care implicau acest aspect. Acest indicator sugerează existenţa pe ansamblu a unei puternice orientări vocaţionale. Variaţiile, pe diferite criterii, deşi semnificative, sînt relativ reduse: băieţii sînt mai orientaţi vocaţional decît fetele ($p >, 05$), studenţii proveniţi din medii intelectuale mai mult decît ceilalţi ($p >, 001$), studenţii de la facultăţile „de vîrf", mai mult decît cei de la celelalte facultăţi ($p >, 001$).

Centrarea pe profesie este evidenţiată şi de modul în care studenţii estimează condiţiile succesului profesional în meseria lor. Două treimi consideră că pentru aceasta este necesar un efort intens şi continuu, în timp ce restul de o treime apreciază că este suficient un efort moderat, mai important fiind să ştii să te „descurci". Şi în această privinţă apar uşoare diferenţe în funcţie de sex, mediul socio-profesional de provenienţă şi tipul de facultate, similare cu cele ale orientării vocaţionale.

Faptul că variaţiile remarcate pînă acum în ceea ce priveşte atitudinea faţă de pregătirea profesională nu sînt doar efecte superficiale ale unor reacţii subiective la întrebările din chestionar, ci exprimă diferenţe reale, este susţinut de analiza performanţelor la învăţătură. Ca indicator al acestora am utilizat media obţinută în anul de studiu precedent, iar pentru studenţii din anul I, media de pe primul semestru. Băieţii au obţinut medii ceva mai rdicate decît fetele ($p >, 05$) şi, de asemenea, studenţii proveniţi din medii intelectuale în raport cu ceilalţi ($p >, 001$).

Participarea la cultură şi petrecerea timpului liber. Timpul liber al studentului este relativ inegal distribuit în diferitele perioade ale anului. Sînt, astfel, perioade foarte pline, solicitînd la maximum timpul pentru pregătirea profesională. Este cazul sesiunilor de examene. Dar şi perioadele de învăţămînt propriu-zise nu sînt cu mult mai generoase pentru student din acest punct de vedere. Dacă considerăm o medie de 6 ore de cursuri şi seminarii pe zi (uneori această medie este substanţial depăşită), plus activităţile de pregătire a seminariilor şi a lucrărilor practice, studiul în bibliotecă, pregătirea lucrărilor de seminar şi a proiectelor, activităţile politico-obşteşti, ziua profesională activă poate urca la 10—12 ore

şi chiar mai mult. În schimb perioadele de vacanţă oferă un timp liber compact. Estimările pe care studenţii le-au dat cantităţii de timp liber de care dispun pe parcursul anului exprimă tocmai această situaţie. Jumătate dintre ei apreciază timpul liber a fi insuficient, destul de puţin sau foarte puţin. Doar 7% declară că dispun de timp liber destul de mult sau foarte mult.

Profesiile intelectuale sînt asociate cu o tendinţă de participare cultural-artistică activă. Trei sînt raţiunile cele mai importante ale acestei asocieri. În primul rînd, participarea cultural-artistică reprezintă *o precondiţie* necesară a eficienţei muncilor intelectuale. Înţelegerea mai largă, prilejuită de o solidă cultură ştiinţifică şi artistică, este o cerinţă a oricărei munci intelectuale datorită caracterului ei înalt creativ, dinamic şi complex. Pe de altă parte, profesiile de tip intelectual dezvoltă capacităţile intelectuale, creînd astfel *premisele* unei active şi satisfăcătoare participări culturale. În fine, tradiţional, participarea culturală, interesul pentru evenimentele ştiinţifice, filozofice şi artistice a reprezentat un simbol al statutului social al intelectualităţii, un mod de diferenţiere socială şi de afirmare a propriei specificităţi. Studenţia oferă largi posibilităţi pentru a se amplifica fondul de cultură generală necesară viitorului intelectual. Din această cauză, participarea culturală este considerată de către student, totodată, ca o pregătire necesară pentru viitoarea viaţă socială şi profesională.

Tabelul nr. 7 redă frecvenţa diferitelor activităţi de timp liber.

Lectura reprezintă, de asemenea, o activitate cu o pondere apreciabilă în timpul liber al studentului. Frecvenţa diferitelor tipuri de lectură este redată în Tabelul nr. 8.

Prezentînd mijloace de contact activ şi eficace cu realitatea social-politică şi culturală, radioul şi televiziunea ocupă şi ele un loc foarte important în timpul liber al studentului. Aproape două treimi dintre studenţii eşantionului nostru declară că ascultă zilnic radioul, iar o treime vizionează zilnic televizorul.

Discuţiile au o importanţă deosebită în timpul liber al studenţilor. Tabelul nr. 9 indică frecvenţa diferitelor teme abordate în discuţiile de timp liber.

Imaginea generală care se desprinde din datele prezentate aici este aceea a unui timp liber utilizat activ, plin de evenimente sociale şi culturale. Activităţile care

Tabelul nr. 7

FRECVENȚA DIFERITELOR ACTIVITĂȚI DE TIMP LIBER

Tip de activitate	Frecvență		
	Foarte rar sau niciodată %	Uneori, ocazional %	Frecvent, sistematic %
Plimbări	7,1	40,8	51
Audiere muzică (singur sau cu prietenii)	8,7	34,3	51
Întîlniri cu prietenii, discuții	11,7	41,6	45,3
Cinematograf	8,8	56,7	34,2
Teatru	12,7	57,1	28,8
Excursii	20,4	61,6	17,1
Muzee, expoziții	23,3	58,2	17
Cafenea, cofetărie	24,6	58,7	15,1
Petreceri	44,2	48,8	5,4
Întîlniri sportive (spectator)	56,5	30,9	10,9
Discotecă	55	34,6	8,5
Concert muzică ușoară	51,7	41,4	5,2
Cercuri științifice	61,5	24,2	8,8
Bar, restaurant	60,7	30,3	4,5
Seri culturale (club)	64	28,6	5,1
Operetă	66,6	26	4,1
Concert simfonic	68,4	23,6	4,7
Operă	66,2	28,9	3,1
Concert muzică populară	89,6	7,8	0,5

Tabelul nr. 8

FRECVENȚA DIFERITELOR TIPURI DE LECTURĂ

Tipuri de lecturi	Frecvență		
	Foarte rar sau deloc %	Uneori, ocazional %	Frecvent %
Roman	7,7	38	53,3
Presă	15,1	25,8	57,8
Reviste culturale	21,6	47,4	28,7
Lucrări de specialitate	29	41,3	27,4
Umor	28,1	49,8	20,5
Literatură sportivă	41,2	29,6	27,4
Poezie	34,8	44,3	19,3
Romane polițiste, științifico-fantastice	34,9	46,5	14,4
Artă, critică artistică	48,6	35,6	13,7
Literatură social-politică	49,4	36,8	11,4
Știință, tehnică în afara specialității	53,8	34,5	8,6
Literatură filozofică	58	31,2	8,2

Tabelul nr. 9

FRECVENȚA TEMELOR DE DISCUȚIE

Teme de discuție	Frecvență			
	Deloc %	Relativ rar %	Destul de frecvent %	Foarte frecvent %
Probleme de viață	1,1	9,2	35,7	53,4
Probleme profesionale	2,2	15,9	53,4	27,7
Muzică	4,5	31,2	44,5	18,7
Literatură	6,5	34,4	39,5	18,4
Despre colegi, prieteni	8,8	39,1	36,9	13,9
Știință	10,3	37,7	39,9	10,4
Politică	16,2	35,3	33,5	13,9
Modă	20	34,3	30,1	14,3
Sport	16,7	42	26,1	13,7
Filozofie	28,6	45,3	18,1	6,5

implică relații sociale — plimbări, întîlniri cu prietenii, discuții, audieri de muzică în grup, mersul la cofetărie sau cafenea — par a fi cele mai frecvente. O asemenea afirmație este confirmată și de faptul că temele cele mai abordate în discuții se referă la problemele de viață, la profesie, prieteni, colegi. O treime dintre studenți estimează că cea mai mare parte a timpului liber o petrec cu grupul de prieteni sau colegi. Mai mult de o treime își petrec cea mai mare parte a timpului liber cu prietenul(*a*) sau cu soțul(*ia*).

Studentul nu este numai un frecvent consumator de artă, dar și un activ participant la mișcarea artistică. 18% dintre studenți declară că fac parte dintr-o formație artistică de amatori: echipe de teatru, cor, pictură, cenaclu literar, formație simfonică sau de muzică ușoară. 60% declară că practică un hobby oarecare: rebus, fotografie, filatelie etc. 25% practică în mod regulat un sport de plăcere sau chiar de performanță; doar 30% nu practică deloc sportul. În gama activităților artistice la care studenții participă sînt incluse manifestări „de vîrf" ca teatrul, concertele simfonice, lectura (roman, poezie).

Există, cum e și firesc, anumite diferențe între modul în care studenții și studentele își petrec timpul liber. Pe lîngă diferențele evidente — băieții sînt mai mari amatori de spectacole sportive, fetele discută mai mult despre modă —, apar și alte diferențe mai greu de presupus

intuitiv. Fetele citesc mai mult decît băieţii romane şi poezii, merg mai frecvent la teatru, dar mai puţin la cinematograf sau la plimbare. Băieţii citesc mai mult lucrări de specialitate şi de ştiinţă şi tehnică. Nu există diferenţe substanţiale între studenţi în funcţie de mediile socio-profesionale de provenienţă în ceea ce priveşte participarea la cultură şi petrecerea timpului liber. Pentru a le sesiza mai uşor pe cele existente, am construit un indicator sintetic — indicatorul „cultură de vîrf" — compus din activităţi ca: vizitarea expoziţiilor, concerte simfonice, teatru, muzee, lectura romanelor, poeziei, literaturii filozofice, a lucrărilor de artă, critică artistică, ştiinţă şi tehnică în afara specialităţii, a revistelor culturale. La acest indicator global, fetele prezintă valori relativ mai ridicate decît băieţii (p >, 01); în ceea ce priveşte categoria socio-profesională de provenienţă şi tipul de facultate, nu există diferenţe semnificative. Diferenţe semnificative apar însă în altă privinţă: studenţii care au o orientare vocaţională mai accentuată vor fi, de asemenea, mai activ orientaţi şi către participarea la formele culturale „de vîrf" (p >, 02). Această constatare susţine ipoteza că profesiile intelectuale (studenţii cu o pronunţată orientare vocaţională şi-au însuşit într-un grad mai ridicat sistemul de valori al acestor profesii) sînt asociate prin natura lor cu un interes ridicat pentru participarea culturală.

Relaţiile dintre sexe. Studenţia reprezintă o perioadă de trecere la viaţa matură din punct de vedere social şi în ceea ce priveşte relaţiile dintre sexe. În această perioadă se încheagă mai activ prietenii între băieţi şi fete, începe căutarea partenerului de viaţă. Cum se raportează studenţii noştri la relaţiile dintre sexe?

După cum s-a văzut, spre deosebire de categoria celorlalţi tineri de aceeaşi vîrstă, proporţia studenţilor căsătoriţi este mai redusă. Aproximativ cu 20 de ani în urmă, mentalitatea care părea cea mai curentă în această privinţă era următoarea: băieţii să se căsătorească după terminarea facultăţii sau cel mult în ultimii ani de facultate; în ceea ce priveşte fetele, este preferabil să se căsătorească în ultimul an de facultate, eventual cu băieţi care deja au terminat studiile. Unele date par însă a indica faptul că în ultimii ani există o tendinţă de creştere a numărului căsătoriilor în timpul studenţiei. În

eşantionul nostru, 14% dintre studenţi sînt căsătoriţi, faţă de 10% în eşantionul utilizat 1969 în cercetarea citată mai înainte. Diferenţa nu este prea mare. Ea ar putea fi semnificativ mai mare dacă luăm în considerare faptul că în eşantionul nostru, anul IV, în care au loc multe căsătorii este substanţial subreprezentat. Proporţia băieţilor şi a fetelor căsătorite este egală. S-ar părea că tendinţa de creştere este datorată, în primul rînd, sporirii numărului de căsătorii *între* studenţi. Dacă în eşantionul nostru 67% dintre soţii (soţiile) studenţilor căsătoriţi sînt tot studenţi, în cercetarea din 1969, doar 39% dintre soţi (soţii) erau studenţi. În rest, studenţii actuali sînt căsătoriţi în proporţie de 11% cu intelectuali şi 19% cu muncitori, cadre medii sau funcţionari. Căsătorii cu partener sub statutul socio-profesional al intelectualului apar mai frecvent la băieţi (29%), decît la fete (12%). Se pare că s-a modificat şi imaginea despre timpul „optim" al căsătoriei. Opinia cea mai răspîndită este că, indiferent de sex, nu există un timp cel mai bun al căsătoriei. Fiecare trebuie să se căsătorească în funcţie de „împrejurările concrete". Căsătoria *după* terminarea studiilor ca normă apare relativ rar: 23,5% dintre studenţi consideră că ea este utilă pentru băieţi şi 15% pentru fete. Mai mult, apare chiar ideea că este preferabilă căsătoria *în timpul* studenţiei: 22,6% în cazul băieţilor şi 4% în cel al fetelor.

Dintre studenţii necăsătoriţi, 70% declară că au un prieten (o prietenă). Care este atitudinea studenţilor faţă de această relaţie, faţă de relaţiile dintre sexe în general? Mai întîi să analizăm *motivaţia* relaţiilor de prietenie dintre sexe. Unele studii întreprinse asupra relaţiilor dintre sexe la tinereţe, în societatea modernă argumentează existenţa unei tendinţe de scădere a încărcăturii sale afective, a aspectului „romantic" şi de creştere a unei orientări de tip „pragmatic" — prilej de distracţie, de petrecere a timpului liber, satisfacerea necesităţilor biologice. Ca urmare, relaţia presupune o implicare afectivă mai redusă, devine mai fluctuantă, mai puţin stabilă. Tabelul nr. 10 indică ce *declară* studenţii incluşi în cercetarea noastră în legătură cu motivaţia relaţiilor lor de prietenie. Studentul nostru pare să aibă o puternică înclinaţie „romantică". Relaţiile sale de prietenie sînt motivate în cea mai mare parte a cazurilor de existenţa unui sentiment de afecţiune, dragoste şi într-o mult mai mică

proporție de o motivație strict pragmatică. Aceeași imagine reiese și din declarațiile privitoare la *concepția* despre relațiile de prietenie cu un partener de sex opus (Tabelul nr. 11).

Tabelul nr. 10

CONCEPȚIILE PRIVITOARE LA STABILIREA RELAȚIILOR DE PRIETENIE

Condiții ale relației	Total %	Băieți %	Fete %
Aștept pînă cînd voi găsi pe cel (cea) cu care voi simți că pot întemeia relații profunde de dragoste	63,3	43,4	67,8
Pînă cînd vei găsi aceasta, te poți distra în relații trecătoare	28,8	39,6	16,7
Nu cred într-un sentiment propriu-zis de dragoste. Deocamdată vreau să mă distrez	7,9	9,7	5,3

Tabelul nr. 11

MOTIVAȚIA RELAȚIEI DE PRIETENIE CU SEXUL OPUS

Motivația relației	Total %	Băieți %	Fete %
Mai mult pentru a avea cu cine petrece timpul liber, fără angajare afectivă deosebită	27,7	22,4	31,9
Mai mult din nevoi fizice, fără angajare afectivă deosebită	8,6	17,8	2,2
Angajare afectivă ridicată, dragoste	63,7	59,8	65,8

După cum se poate vedea, proporția celor care cred într-un sentiment profund de dragoste este mare. Mai mult decît atît, majoritatea consideră ca justificată o asemenea relație *numai* în condițiile în care există un astfel de sentiment. În această privință există diferențe semnificative între băieți și fete. Fetele sînt, dacă ne putem exprima astfel, mai „romantice" decît băieții. Ele consideră ca acceptabile, într-o mai mică proporție decît băieții, relații „trecătoare", nefundate pe un sentiment mai profund.

Relațiile de prietenie nu sînt neapărat la această vîrstă însoțite de relații sexuale propriu-zise. Date directe asu-

pra acestui aspect nu avem. Avem însă unele indicații oarecum indirecte: concepția studenților despre condițiile în care relațiile sexuale sînt „normale", pentru un băiat și pentru o fată (Tabelul nr. 12). Datele din acest tabel susțin și ele aprecierea enunțată mai sus cu privire la concepția predominant „romantică" a studențimii noastre în privința relațiilor dintre sexe. Majoritatea studenților consideră că ele sînt justificate numai în cadrul căsătoriei sau atunci cînd există un sentiment de dragoste. Există o marcată diferență între înțelegerea „normalității" în privința băieților și a fetelor. Majoritatea studenților consideră că atît pentru băieți, cît și pentru fete, relațiile sexuale sînt „normale" doar în cadrul căsătoriei, cu cel (cea) cu care urmează a se căsători sau cu cel (cea) pentru care nutrește un sentiment de dragoste. În cazul băieților o proporție mai mare dintre cei chestionați estimează că atracția reciprocă, indiferent de existența sentimentului de dragoste, este suficientă pentru asemenea relații.

Tabelul nr. 12

ÎN CE CONDIȚII SÎNT ESTIMATE CA NORMALE RELAȚIILE SEXUALE

Relațiile sexuale sînt normale:	Pentru băieți %	Pentru fete %
Numai în cadrul căsătoriei sau cu cel (cea) cu care urmează a se căsători	19,5	36,5
Cu cel (cea) pentru care există un sentiment de dragoste	43,5	44
Cînd există atracția reciprocă, indiferent de existența unui sentiment de dragoste	34	14,4

Interesant este faptul că există diferențe nu numai între ceea ce este considerat a fi normal pentru fete și pentru băieți, ci și între concepțiile pe care băieții și fetele le au în această privință: fetele sînt mult mai exigente atît față de ele însele, cît și față de băieți, decît sînt băieții față de ei și față de fete. Datorită interesului prezentat de acest decalaj, vom expune mai pe larg datele (Tabelul nr. 13). Astfel, relații sexuale în afara sentimentului dragostei sînt considerate ca normale pentru băieți de 56% dintre băieți și de numai 19% dintre fete. În

ceea ce privește fetele, relațiile sexuale sînt estimate ca normale într-o asemenea situație de 29% dintre băieți și numai de 4% dintre fete.

Tabelul nr. 13

CONCEPȚIA BĂIEȚILOR ȘI FETELOR DESPRE NORMALITATEA RELAȚIILOR SEXUALE

Relațiile sexuale sînt normale	Estimarea este făcută de:	
În cazul băieților:	*Băieți* %	*Fete* %
În cadrul sau perspectiva căsătoriei	11,9	25,6
Cînd există dragoste	31,1	52,2
Atracție, fără dragoste	55,6	18,8
În cazul fetelor:		
În cadrul sau perspectiva căsătoriei	21,1	47,4
Cînd există dragoste	39,6	46,6
Atracție, fără dragoste	28,6	4,3

Pînă acum am analizat *concepțiile* studenților despre relațiile dintre sexe, așa cum au fost ele declarate.

Ne putem întreba însă în ce măsură aceste concepții sînt efectiv practicate. Putem verifica aceste declarații raportîndu-le la un fapt obiectiv: durata relației de prietenie actuală a studentului. O durată mare indică existența unei implicări afective ridicate, a seriozității cu care această relație este considerată (Tabelul nr. 14).

Tabelul nr. 14

DURATA RELAȚIEI DE PRIETENIE ACTUALE

Durata relației actuale	%
Sub o lună	5,8
1—3 luni	10,3
3—6 luni	16,2
6—12 luni	19,5
1—2 ani	24,2
Peste 2 ani	23,9

Dacă ținem seama de vîrsta studenților și de faptul că mulți dintre ei sînt în anul I sau II de facultate, durata relației de prietenie actuale este surprinzător de mare. Aproape jumătate dintre cei care au un prieten (priete-

nă) au o „vechime" în această relație de peste un an. Semnificativă, de asemenea, în acest context este estimarea dată de studenți durabilității acestor relații și a perspectivei lor. Datele prezentate în Tabelul nr. 15 indică un grad ridicat de durabilitate a acestor relații. Sub 20% dintre relațiile actuale sînt estimate ca nefiind probabil durabile.

Tabelul nr. 15

ESTIMAREA DURABILITĂȚII ȘI A PERSPECTIVEI RELAȚIEI DE PRIETENIE ACTUALE

Durata estimată a relației de prietenie	Total %
Durabilă. Am decis să ne căsătorim	22,7
Durabilă. Mă gîndesc la o posibilă căsătorie	23,2
S-ar putea să fie durabilă	35
Nu cred că va fi durabilă	15,4
Doresc să rup această relație	3,7

Și în această perspectivă fetele se dovedesc mai implicate afectiv decît băieții în relațiile lor de prietenie. 51% dintre ele, în raport cu 39% dintre băieți, apreciază legătura lor ca durabilă și ducînd sigur sau posibil la căsătorie; în timp ce numai 15% dintre fete estimează relația lor de prietenie ca nefiind durabilă, 25% dintre băieți dau o asemenea estimare.

Baza economică a vieții studențești. Pentru a ne face o imagine asupra situației economice a studentului, trebuie să luăm în considerare două aspecte: *resursele economice* și *necesitățile de consum economic*.

Din punctul de vedere al resurselor economice, studentul din sistemul de învățămînt de zi are o situație dependentă. În principal, sînt trei tipuri de resurse economice de care studentul dispune:

a. Familia furnizează, de regulă, cea mai mare parte dintre mijloacele economice necesare studentului. Adesea în totalitatea lor.

b. Colectivitatea oferă burse (în eșantionul nostru 53% dintre studenți sînt bursieri), asigurînd, totodată, o serie de condiții necesare dezvoltării profesionale și culturale.

c. Cîștiguri proprii din diferite tipuri de muncă. Obiceiul de a munci în timpul studenției, pentru a obține un plus de resurse economice, nu este prea răspîndit la

noi. Atît familia, cît şi colectivitatea consideră că trebuie asigurate studenţilor toate condiţiile necesare unei bune pregătiri profesionale, degrevindu-i de necesitatea de a munci în timpul studiilor. Din această cauză, familia este orientată către a face susţinute eforturi economice pentru a întreţine copiii în timpul studenţiei. Colectivitatea, de asemenea, alocă importante sume pentru a asigura condiţiile necesare. Din această cauză, la noi nu există, tradiţional, un sistem care să impună sau să faciliteze munca în timpul studiilor superioare, cu excepţia studenţilor de la seral şi fără frecvenţă. Există totuşi o tendinţă la unii studenţi de a munci ocazional pentru a suplimenta resursele economice şi într-o mult mai mică măsură pentru întreţinerea propriu-zisă. Din eşantionul nostru, două treimi dintre studenţi nu obişnuiesc să lucreze: 16% lucrează în timpul vacanţelor. Aproximativ jumătate dintre băieţi muncesc ocazional în timpul anului şi doar mai puţin de 20% dintre fete.

Necesităţile economice ale vieţii de student au o serie de particularităţi. Ele au o tendinţă contradictorie. Pe de o parte, există puternice forţe care acţionează în sensul limitării lor. Consumul economic este orientat spre *imediat*. Studentul nu are de regulă o gospodărie a sa, chiar atunci cînd este căsătorit. El trăieşte în condiţii de „trecere" — la cămin, la părinţi sau la gazdă. Achiziţionarea bunurilor economice de folosinţă îndelungată necesare gospodăriei este amînată pentru după terminarea facultăţii. Biblioteca reprezintă, adesea, singurul bun care începe a fi achiziţionat încă din această perioadă. De asemenea, datorită limitărilor resurselor economice există importante tendinţe de autorestrîngere a consumului, de a elimina sau restrînge consumul „scump". Există o anumită „modestie" şi „moderaţie" în consumul studenţesc. Pe de altă parte, există necesităţi specifice vîrstei tinere legate în special de petrecerea timpului liber, îmbrăcăminte etc. Există, de asemenea, necesităţi specifice condiţiei de student care prefigurează pe cele caracteristice condiţiei de intelectual, un consum cultural ridicat — spectacole, cărţi, echipament cultural, în mod special, muzical, echipament sportiv, excursii, un anumit tip de îmbrăcăminte — s-ar putea chiar vorbi despre „o modă studenţească". În fine, trebuie să luăm în considerare dinamica generală a necesităţilor în societatea modernă, cu tendinţele lor de rapidă creştere şi diversificare, al că-

rei impact se face simţit în mod special la nivelul tinerei generaţii. Datorită acestor factori nivelul necesităţilor studenţilor este, în unele privinţe, superior celui al părinţilor, solicitînd o parte însemnată a resurselor economice ale familiei. După estimările noastre, realizate pe baza unui număr mare de discuţii cu studenţii, necesarul mediu lunar, pentru un mod de viaţă „normal" la nivelul actual este de 1 400 lei.

Situaţia economică a studenţilor în raport cu acest standard este foarte diferenţiată. Sînt studenţi care dispun de resurse economice substanţial inferioare, după cum sînt studenţi care dispun de resurse superioare. Diferenţele economice dintre studenţi au mai multe surse. În primul rînd, ele se datoresc veniturilor economice ale familiei. În al doilea rînd, ele depind de numărul de fraţi şi surori. Există diferenţe şi în *orientarea* familiei în privinţa mijloacelor economice pe care trebuie să le pună la dispoziţia copiilor studenţi. Sistemul de burse caută să compenseze într-o oarecare măsură aceste inegalităţi privitoare la resursele economice ale familiilor. Criteriul principal de acordare a burselor este venitul părinţilor. Există însă şi un alt criteriu de acordare a lor, pentru a stimula performanţele profesionale: notele obţinute. Acest sistem are, desigur, şi partea sa negativă. Există o categorie de studenţi cu puţine resurse economice din partea familiei şi care, din cauza situaţiei la învăţătură, nu pot primi bursă. Sistemul are şi un corectiv. În limitele a 2% din totalul burselor, pot fi acordate burse studenţilor lipsiţi de mijloace, indiferent de situaţia lor şcolară. Bursa acoperă, de regulă, costul căminului şi cantinei, rămînînd o mică sumă de buzunar — 100 de lei în cazul bursei celei mai mari.

Situaţia economică a studenţilor poate fi sugerată de sumele declarate de care dispun aceştia lunar pentru cheltuielile curente (cu excepţia banilor pentru locuit, hrană şi îmbrăcăminte). Conform standardului enunţat mai înainte, am considerat trei categorii de resurse disponibile în raport cu necesarul: condiţii economice minime (sub 200 lei lunar); condiţii economice medii (între 200 şi 500 lei) şi condiţii economice foarte bune (peste 500 lei lunar). Situaţia economică a studenţilor din eşantionul nostru în raport cu aceste categorii economice este următoarea:

Tabelul nr. 16

SUMELE DISPONIBILE PENTRU CHELTUIELILE CURENTE
(FĂRĂ CASĂ, MASĂ ŞI ÎMBRĂCĂMINTE)

Profesia tatălui	Condiţii economice – sume disponibile pentru cheltuieli curente, lunar		
	Minime: pînă la 200 lei %	Medii: 200–500 %	Foarte bune: peste 500 %
Total eşantion	26,4	50	22,7
Ţăran	43,7	47,9	8,3
Muncitor	32,6	52,6	14,8
Lucrător servicii	25,6	53,8	20,5
Cadru mediu	18,7	56,1	19,4
Funcţionar	26,2	45	28,7
Intelectual	21,2	48,7	29

Din datele prezentate în Tabelul nr. 16 reiese imaginea unei situaţii economice destul de diferenţiate a studenţilor. 26% dintre ei par să trăiască în condiţii economice minime, în timp ce 23% în condiţii foarte bune. Unele variaţii apar în funcţie de mediul socio-profesional din care studenţii provin, fără însă ca acestea să fie prea marcate. Fiecare mediu socio-profesional prezintă proporţii substanţiale şi relativ apropiate din toate categoriile economice. Resurse mai mici oferă familiile de ţărani şi muncitori, în timp ce cele de intelectuali oferă resurse relativ mai ridicate. Aceste diferenţe nu sînt explicabile numai prin diferenţele de venit asociate direct cu categoria socio-profesională, ci mai mult prin alte diferenţe. De exemplu, în familiile de intelectuali apare o proporţie mai mare de angajare profesională a ambilor soţi în raport cu cele din mediile non-intelectuale. În eşantionul nostru, de exemplu, doar 14% dintre soţiile celor cu profesiuni intelectuale sînt casnice, în timp ce muncitorii au în proporţie de 31% soţiile casnice. De asemenea, familiile de muncitori şi ţărani tind să aibă un număr mai mare de copii decît familiile din alte categorii socio-profesionale.

Estimările făcute pe baza datelor privitoare la sumele disponibile pentru cheltuielile curente sînt confirmate de estimările pe care studenţii înşişi le dau asupra raportului dintre mijloacele economice de care dispun şi necesităţile lor (Tabelul nr. 17)

Tabelul nr. 17

RAPORTUL DINTRE RESURSELE ECONOMICE ŞI NECESITĂŢI, AŞA CUM ESTE ESTIMAT DE CĂTRE STUDENŢII ÎNŞIŞI

	%
Am asigurat numai minimumul necesar vieţii	3,3
Pe lîngă minimumul necesar, îmi pot permite doar cîteva cheltuieli mărunte	19,4
Pot obţine unele lucruri sau să cheltuiesc pentru unele distracţii, dar cu sacrificii în ceea ce priveşte alte nevoi	52,1
În general pot obţine tot ceea ce doresc	24,7

Datele din acest tabel confirmă aprecierile făcute anterior. Conform lor, 23% dintre studenţi au un nivel de viaţă minim sau uşor peste minim, iar 25% trăiesc în condiţii de „abundenţă". Şi din punctul de vedere global al estimării generale a standardului de viaţă apar diferenţe, dar nu foarte mari, în funcţie de categoriile socio-profesionale. Vom reda în Tabelul nr. 18 doar grupurile extreme de nivel de viaţă.

Tabelul nr. 18

ESTIMAREA SUBIECTIVĂ A STANDARDULUI DE VIAŢĂ, ÎN FUNCŢIE DE CATEGORIA SOCIO-PROFESIONALĂ DE APARTENENŢĂ

Profesia tatălui	Standard minim sau uşor peste %	„Abundenţă" %
Ţăran	39,4	10,4
Muncitor	35,6	16,3
Lucrător servicii	25,6	17,9
Cadru mediu	21,7	15,5
Funcţionar	18,1	19,4
Intelectual	11,9	39,4

Pe ce cheltuiesc studenţii banii? Ce fel de bunuri cumpără? Datele noastre sugerează un răspuns la aceste întrebări: estimările făcute de studenţii înşişi în legătură cu cît cheltuiesc pentru diferite bunuri. Să menţionăm că este vorba de *estimări relative*. Fiecare apreciază suma cheltuită pentru diferitele categorii de bunuri în funcţie de cuantumul general de disponibilităţi, pe o scală cuprinsă între foarte mult şi foarte puţin sau deloc. În plus, ei au estimat cheltuielile lor directe şi nu cele făcute pentru ei de către părinţi. Aşa se explică de ce cheltuie-

lile pentru îmbrăcăminte, de exemplu, apar mai moderat reprezentate decît alte cheltuieli.

În ordinea mărimii, cheltuielile sînt următoarele:

Tabelul nr. 19

IMPORTANȚA RELATIVĂ A DIFERITELOR CHELTUIELI

Tipuri de cheltuieli	Foarte puțin sau deloc %	Relativ puțin %	Destul de mult %	Foarte mult %
Cărți (în afară de manuale)	6,7	35,1	42,9	14,2
Bilete de spectacol	6,7	40,6	40,6	11,2
Manuale, rechizite	13,3	39,5	36,5	9,3
Îmbrăcăminte	11,6	47,9	32,8	7,1
Excursii	25,5	46	23	3,8
Țigări	62,7	15,3	16	3,7
Echipament muzical, discuri, benzi	61	23,5	9,2	3,8
Echipament sportiv	61,1	25	9	3,1
Restaurant-cafenea	65,1	22,7	8,7	2,1
Băutură	77	15	4,2	1,2

După cum se vede, cheltuielile cele mai importante sînt dedicate nevoilor profesionale și general culturale. Există unele diferențe. Fetele cheltuiesc mai mult pe îmbrăcăminte decît băieții, în schimb aceștia mai mult pe echipament muzical, sportiv, restaurant-cafenea, țigări și băutură. Studenții proveniți din medii intelectuale cheltuiesc mai mult decît ceilalți pe cărți, echipament muzical și restaurant-cafenea.

Îmbrăcămintea reprezintă o preocupare distinctă deosebit de importantă pentru student. Se poate vorbi chiar de un stil studențesc de îmbrăcăminte. Tînărul în căutare de statut social este înclinat să se preocupe în mod special de îmbrăcăminte. Iată ce declară chiar ei în această privință:

Tabelul nr. 20

ATITUDINEA FAȚĂ DE ÎMBRĂCĂMINTE

	%
Nu acord prea multă importanță îmbrăcăminții	9,9
E necesar să fii bine îmbrăcat, fără însă a investi un efort prea mare	63
Îmi place să fiu bine îmbrăcat (ă), în pas cu moda	26,3

Fetele sînt substanțial mai preocupate de îmbrăcăminte decît băieții și, de asemenea, studenții proveniți din mediile intelectuale.

Una dintre cumpărăturile cele mai interesante pentru stilul de viață studențesc o reprezintă cărțile. Ea pare să ocupe și locul cel mai important în cheltuieli. De aceea merită să ne oprim mai pe larg asupra ei. Cîți dintre studenți au bibliotecă personală: nu au 12,8%, în jur de 100 volume, 32,6%, între 100—500 volume, 36% peste 500 volume, 18%. Achiziționarea de cărți reprezintă o preocupare continuă, în funcție, probabil, în primul rînd, de resursele economice, dar și de interesul cultural general (Tabelul nr. 21). Interesant este faptul că dacă în ceea ce privește existența unei biblioteci personale și dimensiunile sale există diferențe între studenții proveniți din medii intelectuale și ceilalți studenți (primii au găsit în casă o bibliotecă, au fost stimulați să se preocupe de dezvoltarea unei biblioteci proprii), în ceea ce privește comportamentul actual de achiziționare a cărților, nu mai există diferențe. Acesta este un argument suplimentar că studenția reprezintă un activ mediu de omogenizare socială.

Tabelul nr. 21

PRACTICILE DE CUMPĂRARE DE CĂRȚI

În general nu cumpăr, deocamdată, cărți	2,6 %
Cumpăr doar strictul necesar de cărți pentru facultate	14,1%
Cumpăr unele cărți care mă interesează mai mult	63,4%
Cumpăr sistematic cărți pentru a-mi forma o bibliotecă	19,3%

Interesant, de asemenea, este ce fel de cărți cumpără studenții.

Tabelul nr. 22

FRECVENȚA CUMPĂRĂRII DIFERITELOR TIPURI DE CĂRȚI

Tip de cărți	Niciodată %	Cînd este ceva deosebit de interesant sau îmi trebuie %	În mod sistematic %
Romane	5,4	49,2	43,9
Lucrări de specialitate	2,5	66,6	29,9
Poezie	23,2	53,6	21
Lucrări de artă	29,8	48,6	19,1
Polițiste, științifico-fantastice	35,9	47,9	13,4
Generale de știință și tehnică	25,4	65,9	6,1
Social-politice	34,7	54,4	7,7
Filozofice	44,1	48,8	4,7

Orientarea în viață. Stilul de viață al studențimii nu poate fi înțeles dacă se ia în considerare numai ceea ce studentul *face* efectiv. Este nevoie să înțelegem și modul în care el se raportează la realitatea în care trăiește și, în special, la realitatea viitoare, care sînt aspirațiile, preferințele, într-un cuvînt sistemul său de valori. Cadrul de referință esențial al studentului este *viitorul*. El se pregătește pentru o muncă și un anumit tip de viață care sînt plasate *după* terminarea studiilor. Orientările sale *actuale* ne așteptăm să fie determinate, într-o mult mai ridicată măsură decît în cazul altor categorii, de percepția viitorului.

Să începem cu o întrebare referitoare la primul act important al vieții sale profesionale propriu-zise: plasarea profesională la terminarea facultății. Majoritatea studenților estimează posibilitățile de a găsi un post pe măsura aspirațiilor ca fiind bune sau foarte bune (58%); doar 8% le estimează ca fiind slabe sau foarte slabe, restul considerîndu-le incerte. Acest relativ ridicat optimism se datorează în primul rînd faptului că, în ultimele decenii, țara noastră a cunoscut o creștere economică și industrială dinamică, asociată cu largi posibilități ocupaționale. În al doilea rînd, trebuie să avem în vedere sistemul practicat la noi de asigurare a locurilor de muncă pentru absolvenții învățămîntului superior.

Care sînt așteptările studenților în privința „calității" mediului social în care ei vor trăi ca maturi? Sînt ei optimiști sau pesimiști? În ce privințe sînt ei mai optimiști și în ce privințe mai pesimiști? Am ales drept orizont de timp mediul social de peste 10 ani cînd chiar și studenții din anii mici vor fi terminat de 5 ani, avînd o situație profesională și familială deja stabilizată. Studenții au fost solicitați să estimeze pe o scală cu 5 trepte în ce direcție vor avea loc deplasări în viitor în ceea ce privește 8 aspecte diferite ale vieții sociale pe care le-am considerat a fi înalt semnificative.

Tabelul nr. 23

ESTIMĂRILE VIITORULUI

		La fel ca în prezent		
	%	%	%	
Profesii mai monotone	12	13,3	74,2	Profesii mai interesante
Organizare socială mai ineficientă, mai birocratică	22,6	21,7	55,1	mai rațională, mai eficientă

	La fel ca în prezent			
	%	%	%	
Control al fiecăruia asupra treburilor publice mai scăzut	23	32,8	43,1	... mai ridicat
Corectitudine în raporturile dintre oameni mai scăzută	31,5	32,2	35,7	... mai ridicată
Egalitate economică între oameni mai mică	39,2	20,4	40,1	... mai mare
Oameni mai nefericiţi	28,5	43,1	27,6	... mai fericiţi
O lume mai ameninţată de război	64,8	15,2	19,8	... mai paşnică
Mediu mai poluat	79,9	8,5	11	... mai curat

Gradul cel mai ridicat de optimism se referă la consecinţele imediate ale progresului tehnic — profesiile vor fi din ce în ce mai interesante. În linii generale, mediul social este estimat ca tinzînd moderat să se perfecţioneze, de către majoritatea studenţilor: organizarea socială să devină mai raţională şi mai eficace, să crească controlul fiecăruia asupra treburilor publice. Pe ansamblu sînt estimate rezultate mai incerte în ceea ce priveşte evoluţia gradului de corectitudine în relaţiile dintre oameni, a egalităţii economice şi în special a gradului de fericire. Mediul interpersonal şi condiţia umană par să fie în optica studenţilor angrenaţi în cercetarea noastră mai stabile decît tehnologia şi chiar elementele ce ţin de structurile macrosociale.

În schimb se degajă un pronunţat pesimism în ceea ce priveşte probabilitatea izbucnirii unui război şi a posibilităţii de a controla efectele poluante ale dezvoltării industriale. Interesant este că băieţii se manifestă semnificativ mai pesimişti decît fetele (p >, 02). De asemenea, studenţii proveniţi din mediile socio-profesionale intelectuale manifestă o tendinţă ceva mai pesimistă decît ceilalţi studenţi (p >, 001). Studenţii din primii ani de studii sînt mai optimişti decît cei din ultimii ani (p >, 001) şi, de asemenea, studenţii facultăţilor de „vîrf" sînt mai pesimişti decît studenţii celorlalte facultăţi (p >, 001).

Rezultate similare apar şi în detectarea atitudinii faţă de o serie de aspecte generale ale vieţii, vizînd procesul de integrare/alienare în raport cu mediul social concret în care fiecare trăieşte.

Tabelul nr. 24

ATITUDINEA INTEGRARE/ALIENARE FAȚĂ DE MEDIUL SOCIAL CONCRET

	%	Indecis %	%	
În general oamenii nu pot schimba nimic din cursul evenimentelor	9,5	12,7	77,1	pot contribui la schimbarea societății, să o facă mai bună
Viața este atît de complicată încît nu-i poți înțelege logica	10,3	12,4	76,8	dacă faci un efort, poți înțelege de ce lucrurile se petrec așa cum se petrec
Oamenii nu pot fi schimbați	13,8	13,9	71,8	pot fi schimbați cu răbdare și cu tact
Adesea am sentimentul că munca mea nu are nici un sens, nici o utilitate pentru ceilalți	17,2	23,5	58,5	este foarte folositoare celorlalți
Adesea nu pot realiza ceea ce doresc pentru că evenimentele îmi sînt potrivnice	23,3	16,5	59,7	în general, cînd îmi propun un lucru, reușesc să-l realizez
Lucrurile par să meargă din ce în ce mai prost; nici o schimbare în bine	20,1	27,7	51,6	...evoluează pînă la urmă într-o direcție bună
Nu este bine să ridici unele probleme datorită consecințelor neplăcute	36,1	16	47,1	cei care pun deschis problemele și luptă pentru soluționarea lor, reușesc pînă la urmă
Cu cît știi mai multe despre ceea ce se întîmplă în jur, cu atît încerci un sentiment mai de amărăciune	39,7	22,1	37,5	... un sentiment de bucurie, de optimism
Cînd apare o nedreptate, oamenii preferă să nu se amestece	54,8	12,9	31,8	... se găsesc destui care să lupte împotriva ei
În general nu poți avea încredere în ceilalți	50,5	20,9	27,7	... poți avea încredere
În general oamenii se preocupă numai de propriile lor interese	69,9	7,9	21,3	sînt mulți care se gîndesc și la ceilalți, nu numai la ei

Majoritatea studenților din eșantionul nostru manifestă o *atitudine activă* față de mediul social: ei sînt încrezători în posibilitatea de a schimba mediul social în care trăiesc, oamenii împreună cu care trăiesc; activitatea lor profesională are un sens, este utilă pentru ceilalți, logica evenimentelor este inteligibilă, oamenii pot realiza ceea

ce își propun, lucrurile par să meargă într-o direcție bună. O orientare incertă, cu tendințe moderate de alienare apare însă în ceea ce privește celelalte aspecte ale raportării la mediul social și uman.

Diferențele dintre băieți și fete sînt, într-un fel, surprinzătoare. La o serie de caracteristici — cele referitoare la atitudinea activă în viață — băieții sînt mai puțin alienați decît fetele: utilitatea și sensul muncii ($p > ,001$), înțelegerea logicii evenimentelor ($p > ,01$), realizarea a ceea ce îți propui ($p > ,01$), cunoașterea creează optimism ($p > ,05$). Fetele sînt mai puțin alienate decît băieții în estimarea „reacțiilor" mediului social și uman: cursul evenimentelor merge spre mai bine ($p > ,05$), cei care ridică probleme reușesc pînă la urmă ($p > ,001$), oamenii sînt mai altruiști ($p > ,05$).

De ce depinde obținerea de mai multă fericire în viață? În ce direcții trebuie să acționeze fiecare cu prioritate? Este larg acreditată ideea că în societatea contemporană, cu predominarea consumului și a bunurilor economice, oamenii capătă o orientare consumeristă; leagă fericirea lor de obținerea de mai multe bunuri exterioare și acordă o atenție mai redusă organizării vieții, chiar în limitele a ceea ce există disponibil la un moment dat. Studenții din eșantionul nostru nu ilustrează cîtuși de puțin o asemenea orientare. Cel puțin estimările lor merg în direcția opusă. 81% dintre ei consideră că sporirea propriei fericiri depinde mai mult de creșterea liniștii sufletești, a echilibrului interior, de organizarea mai bună a vieții, în timp ce numai 8% consideră că acest lucru poate fi realizat obținînd mai multe bunuri, poziție socială, putere, influență; restul consideră că este nevoie în egală măsură de cele două aspecte. Atitudinea activă față de propria soartă reiese și dintr-o altă estimare. Ei consideră că sporirea fericirii depinde într-o mai mare măsură de tine însuți (68%), decît de schimbări mai generale pe care nu le poți influența în mod semnificativ (13%).

Datele cercetării noastre oferă și o aproximare a orientărilor de valoare ale studenților noștri. Cu alte cuvinte, ce consideră ei ca fiind mai important în viață? Ce anume „bunuri" urmăresc cu prioritate?

În primul rînd, studenții au fost solicitați să ordoneze în ordinea importanței următoarele trei lucruri pe care viața de student le poate oferi:

Tabelul nr. 25

CE ESTE MAI IMPORTANT DE OBȚINUT ÎN PERIOADA STUDENȚIEI

Este mai important:	Pe primul loc ca importanță %	Pe al doilea %	Pe al treilea %
Să înveți pentru a dobîndi o pregătire profesională cît mai bună	57,8	31,1	8,1
Să-ți formezi o cultură cît mai bogată, profitind de posibilitățile oferite de viața de student	36,3	51,2	9,5
Să te distrezi, profitind de posibilitățile vieții de student	3,4	14,2	79

Studentul nostru are o orientare puternică spre pregătirea profesională și, de asemenea, spre formarea sa culturală. Ceea ce în termeni curenți se numește „distracție" nu reprezintă, în comparație cu celelalte aspecte, un lucru prioritar. Nu există deci o orientare dominantă spre viață ușoară și plăcută, ci spre activitate profesională și pregătire culturală multilaterală.

Această imagine este întregită de o analiză mai fină a orientărilor de valoare mai generale, în viață. Am ales trei grupuri mari de valori: *valori-relații:* relațiile de rudenie, dragoste și armonie în familie, relații cu colegii și cu șeful, relații cu copiii (copii buni, bine educați), relații de prietenie, stima și aprecierea celorlalți; *valori-scopuri:* muncă interesantă în sine, a fi informat, a ști, a te cultiva, distracții, viață plăcută, participare la activități social-obștești, muncă ce îți dă sentimentul că ești de folos celorlalți, ocupații interesante în afara profesiei (artă, sport, hobby-uri), liniște sufletească, echilibru interior; *valori-mijloace:* profesie cu prestigiu social, bani pentru o viață deosebit de confortabilă, timp liber pentru a face ceea ce dorești, poziție socială care oferă influență, putere socială, resurse economice pentru asigurarea viitorului copiilor. Valorile fiecărei din aceste trei grupuri au fost ordonate de studenți de la cea mai importantă la cea mai puțin importantă.

Tabelul nr. 26

IERARHIZAREA VALORILOR-RELAȚII

Valori-relații	Indice de importanță*
Dragoste și armonie în familie	1,31
Copii buni, bine educați	2,92
Prieteni buni, plăcuți	3,62
Stima și aprecierea celorlalți	3,76
Relații foarte bune cu colegii de muncă și cu șeful direct	4,31
Relații foarte bune cu rudele	4,83

* Valoare „1" înseamnă cel mai important, „6" cel mai puțin important.

În sfera valorilor-relații, studențimea noastră prezintă o foarte puternică orientare spre propria viață de familie. Dragostea și armonia în familie este plasată de 77% dintre studenți pe primul loc ca importanță. Este mediul uman cel mai direct și cu semnificațiile cele mai importante pentru viața umană. În această sferă este inclusă și relația cu copiii. Urmează o altă relație umană cu mare încărcătură afectivă — relația de prietenie și apoi relațiile mai generale — stima și aprecierea celorlalți, relații bune cu colegii de muncă. Pe ultimul loc în mod net se plasează relațiile cu rudele. Familia extinsă își pierde din importanță în societatea modernă. Acest lucru este mult mai evident în cazul studențimii.

Tabelul nr. 27

IERARHIZAREA VALORILOR-MIJLOACE (ÎN ACEST CAZ, 5 ESTE VALOAREA PENTRU IMPORTANȚA CEA MAI REDUSĂ)

Valori-mijloace	Indice de importanță
Timp liber pentru a face ceea ce dorești	2,35
Profesie cu prestigiu social	2,49
Resurse economice pentru asigurarea viitorului copiilor	3,11
Bani pentru o viață deosebit de confortabilă	3,75
O poziție care oferă influență, putere socială	3,92

Valorile-mijloace cele mai importante (în fapt destul de apropiate în ierarhie) sînt timpul liber necesar vieții per-

sonale și o profesie cu prestigiu social. Să remarcăm, de asemenea, faptul că mijloacele economice sînt apreciate ca mai importante atunci cînd ele au rolul de a asigura creșterea copiilor decît a unei vieți proprii deosebit de confortabile. Ierarhizarea aceasta a mijloacelor indică un lucru foarte important în legătură cu obiectivele mari ale vieții: dezvoltarea personală, în viața de familie, în muncă și într-o măsură mai redusă o viață „abundentă" așa cum este ea înțeleasă în mentalitatea consumeristă actuală. Acest lucru este foarte evident atunci cînd analizăm ierarhizarea *valorilor-scop*.

Tabelul nr. 28

IERARHIZAREA VALORILOR-SCOP (IMPORTANȚA CEA MAI SCĂZUTĂ POATE LUA ÎN ACEST CAZ VALOAREA MAXIMĂ „7")

Valori-scop	Indice de importanță
A fi informat, a ști, a te cultiva	2,88
Muncă interesantă în sine	2,89
Liniște sufletească, echilibru interior	2,95
O muncă ce îți dă sentimentul că ești de folos celorlalți	3,48
Distracții, viață plăcută	4,45
Ocupații interesante în afara profesiei (artă, sport, hobby-uri)	4,85
Participare la activități social-obștești	6,13

Pe primele locuri apar, practic la egalitate, cultivarea interioară, munca interesantă în sine și echilibrul interior, liniștea sufletească. Este foarte clară tendința spre perfecționare interioară. Urmează imediat sentimentul utilității muncii pentru ceilalți — o muncă dedicată, cu sens, pentru ceilalți oameni, în timp ce distracțiile, viața plăcută, activitățile diferite de timp liber sînt pe locuri mai scăzute.

Care dintre cele trei grupuri de valori sînt estimate a fi mai importante? Studenții au fost solicitați să compare între ele valorile din cele trei grupuri care au fost clasate pe primul loc și să le ierarhizeze. Importanța cea mai mare este acordată valorilor-relații (în mod special dragostea și armonia în familie care apare pe primul

loc în 77% din cazuri), urmată de valorile-scop și în fine, pe ultimul loc, valorile-mijloc. Putem conchide de aici că pentru studentul din societatea noastră actuală, familia și atmosfera de familie reprezintă valoarea cea mai ridicată; urmează valorile legate de dezvoltarea propriei persoane (cultivarea, profesionalismul ridicat, liniștea sufletească) și apoi mijloacele, condițiile necesare acestora — timpul liber, profesie cu prestigiu social).

Satisfacția vieții. Pînă acum am văzut *cum* trăiesc studenții, la ce aspiră ei, cum se raportează la viață. O ultimă întrebare se referă la cît de satisfăcătoare este viața de student? După cum am văzut, studenția reprezintă, pentru tînăr, un mod de viață atractiv, nu numai în ceea ce privește profesia și poziția socială pentru care ea pregătește, dar și pentru ea în sine, pentru studenția ca mod de viață, raportată, la modul de viață al celorlalți tineri. Cu toate acestea, studenția, pe lîngă aspectele ei înalt satisfăcătoare — o activitate interesantă, desfășurată într-un mediu înalt civilizat, scutirea de o serie de griji ale maturului, posibilitățile culturale și de timp liber pe care le oferă —, are și aspecte mai puțin satisfăcătoare — program de studiu adesea foarte încărcat, tensiunea asociată examenelor și diferitelor lucrări, limitări relativ frecvente ale resurselor economice, dependența economică și socială de părinți, incertitudinea în legătură cu profesia viitoare, cu locul de muncă, incertitudini legate de vîrstă, probleme ridicate de relațiile dintre sexe în faza de căutare a unui partener. Multe studii anterioare sugerează faptul că, în general, tineretul tinde să fie caracterizat printr-o stare de tensiune superioară maturului, printr-un grad deci de satisfacție mai scăzut decît populația matură. Nici studențimea nu face excepție de la această regulă. O estimare a gradului de satisfacție cu viața ne-a oferă, în cercetarea noastră, o baterie de indicatori de satisfacție. Indicatorul global de satisfacție cu viața ia o cifră, comparativ cu alte colectivități, relativ scăzută: *4,04*, adică ușor pe panta pozitivă a satisfacției, foarte aproape de punctul mediu al scalei. Să notăm că scala cu ajutorul căreia am determinat gradul de satisfacție este cu 7 trepte: 1 — foarte puțin satisfăcut, 2 = puțin, 3 = relativ puțin, 4 = nici mult, nici puțin, 5 = relativ mult, 6 = mult, 7 = foarte mult. Pe componente, situația generală este următoarea:

Tabelul nr. 29

GRADUL DE SATISFACȚIE CU VIAȚA ȘI CU DIFERITELE ASPECTE ALE EI

	Indice de satisfacție
Gîndindu-vă la modul în care s-a scurs viața dv. *în ultimul timp*, cum ați aprecia gradul de satisfacție, fericire?	4,19
Momentele de bucurie, adîncă satisfacție din viața dv. sînt foarte rare (1) ..., foarte frecvente (7)	3,80
dar cele de insatisfacție, nefericire sînt foarte frecvente (1) ..., foarte rare (7)	4,20
Satisfacția cu activitatea profesională	4,17
cu modul de petrecere a timpului liber	3,88
cu dv. ca persoană	3,94
cu viața dv. de familie (părinții)	4,65
cu propria viață de familie (cei căsătoriți)	4,82
cu propria viață sentimentală (cei necăsătoriți)	3,93

Aproape toți indicatorii de satisfacție se plasează în jurul valorii medii a scalei de satisfacție — „nici mult, nici puțin". Cei mai ridicați indicatori se referă la propria viață de familie pentru cei căsătoriți, cît și la părinți în general. Activitatea profesională indică un nivel ușor peste valoarea medie a scalei, în timp ce toate celelalte sfere se plasează ușor sub această valoare, pe panta negativă a scalei, fapt care indică existența unor serioase tensiuni și surse de insatisfacție în viața studențească: în legătură cu petrecerea timpului liber, cu propria persoană, cu viața sentimentală.

Într-o cercetare realizată în 1976 pe un lot de 380 de elevi, studenți și muncitori, indicatorii de satisfacție au luat valori similare. De remarcat faptul că gradul de satisfacție al studenților, similar cu cel al elevilor, era semnificativ mai redus decît cel al tinerilor muncitori:

Tabelul nr. 30

INDICATORII DE SATISFACȚIE OBȚINUȚI ÎNTR-O CERCETARE DIN 1976. SCALA UTILIZATĂ A FOST CU 7 VALORI

Satisfacția cu	Studenți	Tineri muncitori
Viața în ansamblu	3,98	4,62
Activitatea profesională	3,99	4,81
Viața personală	4,07	4,88

Revenind la cercetarea noastră, este de notat faptul că între băieți și fete nu există diferențe semnificative nici pe ansamblu și nici în ceea ce privește satisfacția față de diferitele aspecte particulare ale vieții. Același lucru este valabil și în ceea ce privește categoria socio-profesională de proveniență.

Concluzii. Cercetarea noastră a oferit posibilitatea investigării unor importante aspecte ale *stării actuale* a stilului de viață studențesc și a calității vieții acestei importante categorii sociale de tineret.

Marea majoritate a studenților manifestă o puternică implicare afectivă în calea de viață pe care au ales-o. Încă din timpul liceului, la majoritatea actualilor studenți, s-a cristalizat opțiunea fermă pentru continuarea studiilor și obținerea unei profesiuni intelectuale. Alegerea profesiunii, în multe cazuri, pare să nu fi fost făcută din considerente exterioare, ci datorită unei orientări vocaționale. Prestigiul social al facultății și al profesiei pentru care studentul se pregătește s-a dovedit a fi un puternic factor cu acțiune pozitivă asupra orientării vocaționale.

Studenții consideră studenția ca o posibilitate nu numai de formare pentru viitoarea lor profesie, dar totodată și de pregătire pentru viitoarea lor poziție socială, pentru stilul de viață asociat acesteia. Alături de pregătirea profesională, pregătirea culturală și social-umană are o pondere importantă. Conținutul timpului liber este semnificativ din acest punct de vedere. Imaginea generală care se degajă este aceea a unui timp liber plin de evenimente sociale și culturale. Activitățile care implică relații sociale par a fi mai importante. Studenția este o perioadă de maturizare umană, de integrare socială activă. De asemenea, preocupările profesionale și cele culturale sînt deosebit de importante.

În ceea ce privește relațiile dintre sexe, orientarea studentului român din anul 1980 poate fi caracterizată a fi pronunțat „romantică". Sînt specialiști care consideră că într-o societate modernă relațiile dintre sexe tind să se simplifice, să devină mai superficiale și mai „tranziente". Majoritatea studenților din eșantionul nostru sînt orientați spre stabilirea unor relații în care componenta afectivă este deosebit de importantă. Relațiile dintre sexe apar a fi deosebit de durabile, una dintre funcțiile lor fiind căutarea viitorului partener de viață.

Viaţa economică a studentului este caracterizată prin două trăsături importante. Pe de o parte, se formează un sistem de necesităţi specifice societăţii moderne, stilului de viaţă intelectual. Pe de altă parte, consumul studenţesc este marcat de o puternică tendinţă de reţinere, de cumpătare, datorată resurselor economice inevitabil limitate. Există largi diferenţe economice între studenţi. O parte însemnată dintre ei par să trăiască la un nivel economic destul de ridicat, datorat efortului pe care părinţii îl fac.

Viitorul este privit cu un optimism raţional. Există un optimism accentuat în privinţa consecinţelor sociale şi umane ale progresului tehnologic; un optimism moderat în ceea ce priveşte perfecţionarea organizării sociale; o atitudine rezervată faţă de modificări rapide în condiţia umană: gradul de fericire este estimat a fi mai degrabă staţionar şi, de asemenea, mediul uman direct, relaţiile interpersonale.

Studenţia nu este ferită de acute probleme de viaţă, datorate, în primul rînd, procesului de maturizare socială şi personală. Indicii de satisfacţie sînt mai scăzuţi decît cei ai populaţiei mature. Valori mai scăzute iau, în mod special, satisfacţia cu propria persoană, cu viaţa sentimentală (la studenţii căsătoriţi satisfacţia cu viaţa lor de familie ia valorile cele mai ridicate), cu modul de petrecere a timpului liber.

Studenţii sînt orientaţi, în mod prioritar, spre perfecţionarea personală şi profesională, spre timpul liber şi spre viaţa de familie.

ASPECTE ALE ORGANIZĂRII VIEŢII INTELECTUALITĂŢII ÎNTR-O LOCALITATE URBANĂ AGROINDUSTRIALĂ

SORIN BORCONI

Raportat la mijloacele de care am dispune pentru această cercetare, obiectivul descrierii stilului de viaţă al intelectualităţii ar apărea prea ambiţios, datele obţinute prin cercetarea de teren fiind insuficiente pentru atingerea lui. Pe de altă parte, preocupările pentru analiza stilurilor de viaţă fiind noi în sociologia românească, şi lipsind cercetări de teren anterioare pe această problemă, n-am dispus de baza informativă necesară pentru a putea preciza elementele caracteristice ale stilului de viaţă al intelectualităţii. În aceste condiţii, studiul de faţă nu poate realiza mai mult decît surprinderea unor aspecte privitoare la organizarea vieţii în cadrul categoriei şi al localităţii studiate.

Utilitatea studiului constă, după părerea noastră, în primul rînd, în faptul că realizează o primă recoltare de date, conturînd cadrul de desfăşurare pentru studii ulterioare, mai ample, care să beneficieze şi de rezultatele celui prezent.

Urmărind surprinderea unui mare număr de aspecte privind modul de organizare a vieţii intelectualilor, am întocmit un ghid de interviu structurat pe patru direcţii principale: poziţia şi rolul social, caracteristici ale habitatului, comportamentele de consum şi sistemul relaţiilor sociale. Fiecare dintre aceste elemente au fost apoi subdivizate în indicatori mai precişi, care pot fi urmăriţi în tabelul următor:

a) poziția și rolul social	— autopercepția categoriei (autodefinire; componență a categoriei; criterii de definire și includere; caracteristici ale muncii intelectuale) — activități (tipuri de activități desfășurate; organizarea timpului) — statutul social (participarea la activități social-obștești; acces și participare la conducere) — prestigiul social
b) habitatul	— tipul locuinței (apartament în bloc, vilă, casă cu curte) — suprafața locuibilă și amenajarea ei (numărul și destinația încăperilor) — dotările locuinței (mobilier, aparatură) — elemente caracteristice ale locuinței — dotările zonei de locuit — aprecierea cartierului și a orașului
c) comportamentele de consum și sistemul relațiilor sociale	— alimentația — asigurarea îmbrăcăminții — relații cu alte categorii.

Utilizînd ca principal instrument de cercetare interviul dirijat, cu scopul de a contura o arie de probleme și mai puțin de a le trata în profunzime, de a determina generalitatea lor și tendințele de evoluție manifestate în timp, am considerat că asigurarea unei reprezentativități statistice la nivelul localității nu este, în momentul actual, strict necesară. În schimb, am asigurat reprezentarea în eșantionul anchetat a tuturor profesiilor intelectuale care au o pondere semnificativă în structura populației locale: ingineri, medici, profesori.

Datele culese prin aplicarea interviurilor au fost completate prin date statistice referitoare la participarea intelectualității la viața social-politică și culturală a localității.

Atestat documentar cu mai bine de 600 de ani în urmă, Ludușul a devenit oraș acum două decenii, în urma

construirii primei unități industriale importante din localitate — fabrica de zahăr. Pînă în zilele noastre, orașul s-a dezvoltat fără întrerupere, sectorul industrial sporindu-și mereu ponderea în economia localității. Astăzi orașul numără aproape 16 000 de locuitori, ocupați atît în agricultură, cît și în industrie, înscriindu-se între localitățile urbane de mici dimensiuni cu o economie de tip agrar-industrială. Sectorul industrial cuprinde pe lîngă fabrica de zahăr construită în 1958—1959, o întreprindere de industrializare a laptelui, o topitorie de cînepă, o unitate de prelucrare a lemnului precum și fabrica de confecții metalice și agricole de cauciuc, actualmente în extindere, întreprinderea de gospodărire comunală locală. În mod deosebit prin extinderea și dezvoltarea F.C.M.A.C. în cursul cincinalului 1981—1985, sectorul industrial va deveni predominant în cadrul economiei localității. Dezvoltarea economică a localității în cei peste 20 de ani de istorie urbană a antrenat modificări importante în structura socio-ocupațională a populației. Ca urmare a extinderii sectorului industrial și a mecanizării agriculturii, ponderea populației ocupate în agricultură a scăzut mereu, crescînd mai ales, ponderea celei ocupate de industrie. A sporit, de asemenea, ponderea celor ocupați în profesiile intelectuale, în special a cadrelor inginerești și didactice, ultimele activînd în cadrul a două școli generale și a liceului cu profil mecanic din localitate, în cadrul Casei pionierilor și Șoimilor patriei, al Casei de copii școlari și preșcolari. Un spor important a înregistrat și personalul medical, concentrat în cadrul Policlinicii și al Spitalului orășenesc. În momentul actual, intelectualitatea reprezintă peste 16% din totalul populației.

Poziția și rolul social. Modul de organizare a vieții, constituirea unui stil de viață propriu, pentru orice categorie socială, depind într-o măsură hotărîtoare de poziția și rolul pe care le deține categoria în ansamblul sistemului social. De aceste elemente depinde, în primul rînd, volumul de bunuri și de servicii de care dispune categoria respectivă, modul în care intră în posesia lor. Pe de altă parte, necesitățile și valorile resimțite de aceasta depind de caracterul și de importanța socială a activităților desfășurate, generînd un ansamblu structurat de comportamente specifice. În condițiile societății noastre, în care raportul între veniturile minime și cele maxime

este menținut la un nivel echitabil, volumul de bunuri și servicii de care poate dispune o categorie nu mai constituie o sursă esențială de diferențiere. În schimb, ca sursă de diferențiere, selectarea acestor bunuri și servicii în funcție de criterii proprii fiecărei categorii, caracterul activităților desfășurate de acestea, tipul și extensia relațiilor întreținute în interiorul fiecărei categorii, cît și între diversele categorii sociale își sporesc importanța.

Prima problemă pe care am urmărit-o a fost aceea de a determina percepția pe care o are categoria despre sine, pornind de la modul în care ea se autodefinește și de la percepția rolului și poziției pe care le deține în sistemul social-urban în care există. Definițiile date de subiecți categoriei intelectualității au fost în general confuze. Elementul în jurul căruia au gravitat a fost cel al nivelului de cultură și de instrucție. Solicitînd subiecților să precizeze criteriile de care uzează atunci cînd includ o persoană în categoria intelectualității, imaginea lor s-a clarificat. Ierarhizate în funcție de frecvența cu care au fost menționate de subiecți, aceste criterii sînt: nivelul de instrucție școlară — cu două excepții, subiecții au indicat drept prim criteriu pe cel al absolvirii unui institut de învățămînt superior; predominanța efortului intelectual în timpul muncii, caracterul creativ al muncii — funcționarii au fost excluși din categorie de către majoritatea subiecților, pe considerentul că munca lor se rezumă la operații de rutină, care nu le solicită creativitatea, chiar dacă ele presupun un efort intelectual. În imaginea subiecților anchetați, în cadrul categoriei sînt cuprinse cadrele didactice care au absolvit, minimum, un institut pedagogic postliceal, ingineri și subingineri, medici, economiști, juriști. O mențiune specială merită faptul că persoanele care îndeplinesc funcții de conducere la nivelul orașului (lucrînd în administrație sau avînd funcții de conducere în organele de partid, activiști de partid) au fost incluse în cadrul intelectualității, chiar dacă ele nu sînt întotdeauna absolvente ale unui institut de învățămînt superior.

Dacă în privința criteriilor de definire și a definirii propriu-zise a categoriei opiniile subiecților sînt puternic convergente, în ceea ce privește caracteristicile muncii intelectuale se remarcă unele diferențe originate, evident, în tipul de activități specifice pentru fiecare dintre profe-

siile intelectuale. Astfel, cadrele inginerești accentuează deosebit efortul de conducere a muncii unui colectiv, element pe care îl consideră definitoriu pentru munca intelectuală, pe planul următor situind eforturile de găsire a unor soluții noi la problemele de producție.

Pentru cadrele didactice pe prim plan se situează activitatea de transmitere și organizare a cunoștințelor, secondată de efortul de modelare a comportamentelor. Ca elemente comune, toți subiecții au indicat cheltuiala de energie intelectuală și obligativitatea prelungirii muncii depuse la locul de muncă într-un program de studiu și pregătire la domiciliu. Din acest motiv, timpul de muncă al intelectualilor depășește net timpul de muncă al altor categorii sociale — muncitori, funcționari, lucrători în servicii. Activitățile de timp liber, în cea mai mare parte, solicită și ele intelectual, chiar dacă presupun un efort mai puțin susținut și o cheltuială mai mică de energie, decît activitățile profesionale. Între activitățile de timp liber, după frecvența cu care au fost menționate în relatările subiecților, pe primul loc se situează lecturile, urmate de vizionările T.V. și de jocurile de societate (remi, cărți, table, minibiliard). Vizitele la prieteni sau la rude sînt mai rare, avînd un caracter ocazional. Frecventarea sălilor de spectacole este cu totul accidentală între aceste activități, ceva mai frecvente fiind excursiile, mai ales la cei care dispun de un autoturism. Trei dintre subiecți își dedică majoritatea timpului liber de care dispun unor activități legate de o pasiune: pictură, filatelie și respectiv pirogravură. Nu se poate încheia descrierea structurii activităților desfășurate de intelectuali fără cîteva precizări cu privire la modul ei de integrare în viața socială a orașului. Pe acest plan, lor le revine rezolvarea unui număr important de sarcini culturale și social-obștești. Din datele puse la dispoziție de Consiliul popular al orașului și de Casa orășenească de cultură, rezultă că în organizațiile sociale și culturale ale orașului (comisii de control ale oamenilor muncii, comitete ale asociațiilor de locatari, organizații ale femeilor, ale F.D.U.S., sindicale, brigăzi științifice, comisii pentru răspîndirea cunoștințelor tehnice și științifice etc.), ponderea intelectualilor depășește 35%. Intelectualitatea este deci o categorie activă, puternic implicată în viața socială a localității. Faptul își găsește reflectarea și pe planul conștiinței individuale, deși imaginea pe care și-a format-o intelectualitatea despre implicarea sa în viața socială a

localității nu este strict exactă. În general, subiecții au exprimat opinia că, aproape în exclusivitate, intelectualității îi revin sarcini pe linie culturală sau educativă, în special legate de activitatea Casei de cultură. Urmărind însă programele de activitate ale acesteia, am constatat că numărul intelectualilor cuprinși în acest cadru oscilează între 200—300 anual, ceea ce reprezintă aproximativ 10% din numărul total. Mult mai mulți desfășoară activități politico-educative — conduc cursuri de propagandiști, organizează și conduc formele învățămîntului politico-ideologic, organizează activitatea organizațiilor de masă cuprinse în F.D.U.S., fac parte din activul de partid, organizează și conduc activități edilitar-gospodărești, sînt deputați etc. În contextul participării lor la viața social-obștească se înscriu și propunerile adresate Consiliului popular de către intelectuali în vederea îmbunătățirii activității organelor locale ale administrației de stat. Din totalul unor astfel de propuneri și sesizări, cele formulate de intelectuali reprezintă, anual, între 25—30%. Acestea se referă la probleme privind canalizarea orașului, extinderea și îmbunătățirea rețelei sanitare, extinderea rețelei școlare (creșterea numărului de clase, a numărului de locuri în grădinițele cu cămin) etc. Percepîndu-se ca o categorie socială activă, caracterizată prin nivel profesional și cultural ridicat, printr-o viață spirituală bogată, printr-un rol social important — acela de a organiza și conduce activitatea unor colective, de a forma cadrele necesare în toate sectoarele de activitate — intelectualitatea reclamă din partea celorlalte categorii sociale un plus de prestigiu social. Așteptările ei pe acest plan par să nu fie în întregime satisfăcute, apărînd unele diferențieri între cei care exercită diferite profesii intelectuale. Pe de o parte, cadrele didactice apreciază că prestigiul de care se bucură este inferior celui așteptat și potrivit cu statutul lor social. Pe de altă parte, subiecții din rîndurile intelectualității tehnice au apreciat că statutul și rolul categoriei lor sînt la un nivel corespunzător, iar prestigiul ei este cel meritat, dar că există diferențieri în ce privește aprecierea socială a muncii intelectuale. Aceste diferențieri tind să situeze pe un plan superior acele munci intelectuale care presupun un efort sporit de organizare a muncii colectivelor, împingînd pe un plan secund muncile care presupun un efort orientat mai mult spre concepție. Corespunzător, prestigiul unui conducător

de colectiv este superior celui al intelectualilor ocupați în munci de cercetare și proiectare. O observație interesantă a fost formulată de unul dintre inginerii chestionați, care semnala diferențe de atitudine între muncitori și țărani față de intelectuali. Acesta remarca că: „Țăranii se cam ploconesc în fața intelectualilor, dar muncitorii nu, îi consideră mai apropiați, au curajul să-și exprime opiniile, chiar dacă sînt critice. Este o observație pe care am făcut-o la locul de muncă: de pildă, țăranii nu-mi atrag niciodată atenția dacă iau o decizie greșită, dar muncitorii o fac". Diferențele de atitudine dintre țărani și muncitori față de intelectualitate se pot origina în diferențele de calificare existente între cele două categorii, atitudinea muncitorilor fiind generată de un bagaj de cunoștințe, în primul rînd tehnice, care le permite aprecieri proprii asupra eficienței unora dintre deciziile luate de cadrele inginerești. Pe de altă parte, poate fi vorba despre dezvoltarea unei atitudini diferite față de cea a țăranilor în virtutea faptului că în colectivele de muncitori relațiile interpersonale au un caracter diferit față de cele existente în colectivele de țărani.

Habitatul. Dintre cele trei tipuri de locuință pe care le-am luat în considerare în cadrul acestui studiu (apartament în bloc, casă cu curte, locuință tip vilă), dominant pentru familiile de intelectuali, tinde să devină primul: apartamentul situat în bloc. Solicitați să indice dacă există o tendință a intelectualilor din oraș de a-și construi locuințe tip vilă sau casă cu curte, subiecții au fost unamini în a da răspunsuri negative. În această situație, datorită tipizării construcției de locuințe, din punctul de vedere al dispoziției și suprafețelor încăperilor, locuințele intelectualilor nu pot fi diferențiate de cele ale altor categorii sociale. Numărul de camere al locuințelor intelectualilor variază în funcție de numărul membrilor familiei — în cazul celor situate în blocuri — în majoritatea lor numărul camerelor fiind mai mic decît cel al membrilor de familie. Într-un număr mai mic de cazuri am întîlnit situația în care fiecărui membru al familiei îi revine o cameră și într-un singur caz cea în care numărul de persoane era dublu față de cel al camerelor. În ce privește destinația camerelor, se remarcă faptul că, fără excepție, camerele îndeplinesc funcții multiple. Camera cea mai mare este amenajată ca o cameră de zi, servind

în acelaşi timp şi drept cameră de primire a oaspeţilor. Mobilierul acestei camere este cel specific pentru sufragerie, deşi servirea meselor are loc în bucătărie, numai ocazional în camera de zi (aniversări, primiri de oaspeţi etc.). Aceeaşi cameră serveşte şi pentru destindere şi recreere, în acest scop fiind plasat aici televizorul, magnetofonul sau casetofonul, radioreceptorul. Celelalte camere îndeplinesc, în principiu, funcţia de dormitor, cele ale copiilor fiind separate de cel rezervat părinţilor. În majoritatea cazurilor, dormitorul părinţilor adăposteşte şi biblioteca, funcţionînd deci în paralel ca dormitor şi cameră de studiu. Camerele copiilor sînt amenajate pentru dormit, joacă şi studiu, dispunînd, pe lîngă o canapea, dulapul cu haine şi masa de lucru, de o mică bibliotecă alcătuită din manuale şi cărţi recomandate studiilor şcolare. Camera mobilată cel mai unitar este camera de zi, care cuprinde o garnitură de sufragerie, uneori fotoliipat sau o canapea extensibilă, pentru a putea asigura găzduirea temporară a musafirilor sau un dulap de haine în locul servantei. În ceea ce priveşte interioarele, am remarcat predominanţa pieselor artizanale sau de inspiraţie folclorică în paralel cu bibelouri de porţelan. Mai rar am remarcat prezenţa unor reproduceri de bună calitate după opere de artă sau a unor lucrări originale. Pentru desfăşurarea activităţilor gospodăreşti, familiile de intelectuali dispun de o aparatură electro-casnică diversă din care nu lipsesc frigiderul, maşina de spălat şi aspiratorul. Mai rar utilizate sînt mixerul, aparatul pentru prăjit pîine, maşina electrică pentru măcinat cafea, robotul de bucătărie. Am remarcat, de asemenea, faptul că, fără excepţie, subiecţii şi-au instalat aparat telefonic considerat ca neapărat necesar. Acest tip de locuinţă, dispunînd de dotările menţionate, este considerat ca fiind acceptabil, dar nu în întregime satisfăcător. Rugaţi să descrie locuinţa de care ar fi de dorit să dispună o familie de intelectuali, subiecţii au fost unanimi în a aprecia că aceasta ar trebui să dispună de o cameră destinată exclusiv studiului, avînd ca mobilier biblioteca, un birou, două fotolii sau o canapea, precum şi o măsuţă. De asemenea, subiecţii au considerat necesar ca locuinţa să dispună de o cameră de primire a musafirilor, separată de camera de zi sau, cel puţin, de o bucătărie spaţioasă care să permită servirea mesei unui număr de 6—8 persoane, astfel încît camera de zi să nu mai servească şi drept sufragerie.

Extinzînd investigațiile asupra mediului de rezidență, am solicitat subiecților aprecieri asupra orașului în ansamblul său. Satisfacțiile pe care le oferă acesta categoriei intelectualității se structurează, potrivit opiniilor exprimate de ei, pe patru direcții: calitatea mediului natural, calitatea mediului uman, calitatea aprovizionării cu produse agroalimentare (exceptînd însă unele categorii de produse) și căile de comunicație cu alte localități urbane și rurale. Sub aspectul calității mediului natural, aprecierea pozitivă nu se referă atît la frumusețea așezării sau la pitorescul ei, la frumusețea peisajului, cît la nivelul redus de poluare — fonică și atmosferică. De o apreciere pozitivă se bucură orașul și datorită relațiilor apropiate între cetățeni, a solicitudinii manifestată reciproc de către diferitele categorii sociale. Cercurile de cunoștințe sînt largi și creează o atmosferă de bună înțelegere și de bună vecinătate. Posibilitatea de a stabili contacte cu alții contribuie și la întărirea sentimentului de apreciere de care se bucură fiecare. Amplasarea în Cîmpia Transilvaniei și caracterul agroindustrial al economiei sale asigură orașului o aprovizionare cu produse agroalimentare variate și în cantități suficiente pentru necesitățile populației deși există și excepții. În sfîrșit, Ludușul, se situează la circa 40 de km de Tg. Mureș și 60 de km de Cluj-Napoca, fiind legat de aceste două mari centre urbane atît prin cale ferată, cît și prin șosea. De asemenea, exista căi de legătură satisfăcătoare spre Alba Iulia și Bistrița.

Motivele de insatisfacție se structurează și ele pe cîteva direcții bine conturate. Pe prim plan se situează calitatea și intensitatea slabă a vieții culturale a orașului. Sălile de spectacol de care dispune orașul sînt considerate insuficiente și necorespunzătoare. Pe de altă parte, în oraș nu există nici o formație teatrală, fie și de amatori, iar turneele întreprinse de colectivele de teatru din Tg. Mureș, Turda sau Cluj-Napoca sînt rare — 2—3 pe an. La fel de rare sînt concertele de muzică ușoară, în ciuda faptului că solicitările tinerilor în această direcție sînt mari. O situație ceva mai bună se înregistrează în cazul concertelor de muzică populară și a turneelor întreprinse de ansambluri folclorice, dar nici acestea nu depășesc 4—5 reprezentații anual. Din acest motiv, amatorii de spectacole — de orice gen — sînt siliți să se deplaseze la Tg. Mureș sau la Cluj-Napoca, ceea ce, desigur,

este mai dificil de realizat. Spectacolele organizate de Casa de cultură din Luduş se bucură de o apreciere destul de scăzută. Activităţile cele mai frecvent organizate în cadrul Casei de cultură sînt expuneri şi simpozioane pe teme de cultură generală şi popularizarea ştiinţei, activităţi la care intelectualii participă aproape exclusiv în calitate de lectori sau conferenţiari. Participări mai importante ale intelectualilor, care să le ofere şi satisfacţii înalte, se înregistrează în cadrul cenaclurilor literare şi plastice, la care participă circa 20 de intelectuali precum şi în cadrul celor două formaţii corale (corul Casei de cultură şi corul de cameră al spitalului) în care sînt cuprinşi circa 120 de intelectuali.

Al doilea motiv de insatisfacţie îl constituie reţeaua şcolară a localităţii. Foarte mulţi dintre copii aspiră spre profesii pentru care nu se pot pregăti în localitate. Pentru a le asigura o pregătire corespunzătoare, părinţii sînt siliţi să-i înscrie în licee din alte localităţi, ceea ce se repercutează negativ asupra bugetelor de familie, ridicînd mult cheltuielile de şcolarizare.

Un alt motiv de insatisfacţie se leagă de insuficienţa spaţiilor verzi, a locurilor de joacă pentru copii, mai ales în zona blocurilor nou construite. Sînt solicitate, de asemenea, zone de agrement prevăzute cu terenuri şi instalaţii sportive, bazine de înot, amenajarea unui parc de distracţii al oraşului.

În sfîrşit, un ultim motiv de insatisfacţie îl constituie deficienţele în asigurarea apei potabile, vechile surse de apă care nu au fost dezvoltate corespunzător creşterii economiei şi populaţiei oraşului devenind insuficiente pentru a asigura simultan consumul casnic şi cel industrial.

Puse în balanţă, motivele de insatisfacţie nu sînt destul de puternice pentru a determina intelectualii să respingă oraşul şi să-l părăsească.

Comportamente de consum. Dintre produsele şi serviciile pe care, potrivit stadiului de dezvoltare atins, un anumit sistem social le poate asigura, fiecare membru al societăţii poate selecta şi achiziţiona pe acelea care îl satisfac în cel mai înalt grad, bineînţeles, în limita veniturilor sale. Pentru studiile privind stilurile de viaţă problema nu este aceea de a determina dacă fiecare om se hrăneşte sau se îmbracă — faptul este de la sine înţe-

les —, ci aceea de a determina în ce mod o face, care sînt alimentele dominante în modul său de a se hrăni, cum anume se îmbracă, dacă e preocupat mai mult de asigurarea unei alimentații bogate decît de asigurarea unei garderobe de calitate și în pas cu moda etc. Sub acest raport, am solicitat subiecților să indice care sînt necesitățile pe care și le satisfac din veniturile realizate, potrivit cu statutul și rolul social percepute ca decurgînd din profesia lor, cu imaginea pe care o au despre categoria socială căreia îi aparțin.

După cum am arătat în paragraful referitor la habitat, în majoritatea ei, intelectualitatea locală nu este preocupată de construirea unei locuințe proprii, realizată după o concepție proprie. În pofida criticilor formulate cu privire la dispoziția, suprafața sau confortul asigurat de apartamentele situate în blocuri, așa cum sînt în momentul actual, acestea sînt considerate, în linii mari, mulțumitoare. Mai multă atenție este acordată amenajării lor interioare, în această privință fiind necesare unele precizări. Subiecții chestionați nu s-au arătat preocupați de efectuarea unor modificări frecvente în mobilarea interioarelor, achiziționarea pieselor și a garniturilor făcîndu-se în perspectiva a circa 20 de ani, respectiv pînă în momentul în care, crescînd, copiii vor părăsi domiciliul părinților.

Dintre bunurile de folosință îndelungată, autoturismul este considerat aproape ca o necesitate. Dintre cei 13 subiecți chestionați, 6 dispun deja de el, iar 4 intenționează să achiziționeze unul, avînd deja realizate economiile necesare. Ceilalți 3 nu consideră autoturismul ca fiind neapărat necesar, numai unul dintre ei s-a declarat categoric împotriva unei astfel de achiziții.

O parte însemnată a veniturilor familiilor de intelectuali este destinată asigurării garderobei. Se consideră că statutul categoriei obligă la asigurarea unei ținute vestimentare îngrijite și în pas cu moda, de bună calitate. Tendința de a se menține în linia modei este mai accentuată în cazul femeilor, care își înlocuiesc mai frecvent articolele vestimentare, bărbații modificîndu-și ținuta potrivit cu cerințele modei numai atunci cînd articolele lor vestimentare încep să se uzeze. Un plus de receptivitate față de noutățile prezentate de linia modei manifestă tinerii. Preocupările pentru o ținută modernă și de bună calitate se evidențiază și în faptul că achi-

ziționarea articolelor de acest gen se face de multe ori la Tg. Mureș, motivația fiind aceea că articolele oferite de comerțul local nu corespund cerințelor mai ales din punctul de vedere al liniei modei.

Consumul cultural, necesitînd resurse financiare importante, se axează în principal pe achiziționarea de cărți și publicații. Bibliotecile subiecților anchetați sînt bine dotate în special în ceea ce privește literatura beletristică și cea de specialitate. Abundă, de asemenea, abonamentele de presă, dintre care se detașează cele la ziarul local „Steaua roșie", apoi la presa centrală (în primul rînd la „Scînteia"), la „Era socialistă", „Femeia", „Magazin", urmate de un mare număr de publicații de specialitate, dintre care unele în limbi străine. Cheltuielile legate de vizionările de spectacole sînt destul de reduse, datorită condițiilor obiective (numărul redus al sălilor de spectacol și al spectacolelor). Principala modalitate de satisfacere a necesităților de acest gen o constituie, de aceea, vizionările T.V.

Cheltuielile culturale includ procurarea de benzi, casete, discuri pentru organizarea de audiții individuale sau în grup restrîns. Gusturile muzicale sînt orientate mai ales spre genurile muzicii ușoare, cu accent pe muzica rock și disco, mai ales sub influența tinerilor care manifestă preferință pentru ele și dispun de mai mult timp pentru audiții. Numai pentru un număr relativ mic de intelectuali, cheltuielile de acest ordin asigură satisfacerea gusturilor pentru muzica simfonică, operă sau operetă. De asemenea, există cîteva familii de intelectuali al căror buget rezervă sume importante pentru achiziționarea de materiale necesare realizării lucrărilor de artă plastică, existînd în oraș un cenaclu de arte plastice între membrii căruia se numeră și 9 intelectuali.

Consumul de servicii este destul de slab, avînd mai mult un caracter sporadic, cele mai frecvent utilizate fiind serviciile de depanare radio și T.V., serviciile igienice (frizerie și coafură). În ultimul timp, sînt solicitate și servicii de spălat și curățat chimic. Se cuvine remarcat faptul că nici unul dintre subiecții chestionați nu a exprimat dorința de a utiliza servicii de preparare sau semipreparare a hranei, cum sînt cele oferite de unitățile „Gospodina", deși pe această cale se poate reduce mult din timpul rezervat activităților gospodărești.

Sistemul relațiilor sociale. Un element important pentru caracterizarea modului de organizare a vieții unei categorii sociale îl constituie sistemul de relații pe care aceasta le întreține atît în interiorul ei, cît și cu celelalte categorii și pături cu care vine în contact în cadrul sistemului social din care face parte.

Tipul de familie dominant în cadrul categoriei studiate îl constituie familia nucleară, alcătuită din reprezentanții a două generații (părinți și copii), numărînd, de regulă, 4 persoane, foarte rare fiind cuplurile fără copii sau cu un singur copil. Se remarcă tendința de constituire a cuplurilor maritale în condiții de pregătire școlară și profesională egală a soților sau cel puțin foarte apropiată. În situațiile în care, pe acest plan, există diferențe, fără excepție, soțul are o pregătire superioară celei a soției. De regulă, ambii soți au ocupații intelectuale. Rolurile și atribuțiile familiale ale soților nu sînt strict delimitate, ambii soți îndeplinind în mod curent orice fel de activitate gospodărească, rezolvînd toate problemele care se ivesc. Suprapunerea rolurilor nu este însă deplină, soției revenindu-i cel mai frecvent sarcina de a asigura prepararea hranei, timp în care soțul se ocupă de supravegherea și îndrumarea copiilor. Apropierea și chiar confundarea rolurilor soților se produce sub presiunea a doi factori exteriori familiei. Pe de o parte, încadrarea în muncă a ambilor soți afectează în mod egal bugetul lor de timp și le solicită același efort de muncă în afara familiei, obligîndu-i să îndeplinească în comun activitățile de menaj. Pe de altă parte, emanciparea socială a femeii a avut ca rezultat modificări de atitudine corespunzătoare în comportamentul bărbaților ca și modificarea mentalității despre poziția soților în familie. Tipul de relații între soți care se bucură de cea mai înaltă apreciere este cel al relațiilor de respect reciproc și întrajutorare. Este semnificativ în acest sens că majoritatea bărbaților chestionați și-au exprimat opinia că: „în prezent nu mai există treburi speciale pentru bărbați sau pentru femei. Copiii sînt educați și ei în acest sens, atît băieții, cît și fetele fiind antrenați să rezolve orice fel de sarcină gospodărească". Ca și în cazul rolurilor și al atribuțiilor familiale, acest tip de relații nu este încă deplin generalizat. Astfel, în 3 cazuri subiecții au indicat o împărțire a sarcinilor și atribuțiilor familiale între soți, corelat cu o autoritate net mai pronunțată a soțului. Tendințele de

accentuare a autorității soțului sînt de natură să afecteze grav relațiile de familie. Dintre cele 3 cazuri de acest gen menționate mai sus, în două, astfel de manifestări au dus la o separare în cadrul menajului. Merită atenție faptul că, în public, soții au continuat să afișeze relații normale, nici unul dintre ei neintentînd acțiune de divorț. Deși subiecții nu au declarat-o deschis, din atitudinea lor rezultă cu claritate că dezorganizarea familiei reprezintă pentru ei un eșec rușinos, ceea ce îi determină să mențină aparențele unui menaj bun, considerat ca singura situație compatibilă cu statutul și cu prestigiul categoriei din care fac parte. Bugetul familiei este gospodărit fie în comun, fie prin stabilirea de comun acord numai a cheltuielilor mai importante. Situația a doua este mai frecventă, cheltuielile curente pentru achiziționarea de cărți, a articolelor necesare întreținerii igienice, a unor produse alimentare etc., fiind rezolvate în mod independent de către soți, ulterior ei informîndu-se reciproc asupra sumelor și articolelor achiziționate. Numai în două cazuri bugetul este gospodărit de către soție. Activitățile familiale nu se desfășoară după un orar precizat și nu cuprind momente fixe sau obiceiuri statuate. Motivul invocat a fost acela că programul de muncă diferă de la soț la soție, în plus, diferă programul de muncă al părinților de cel al activităților școlare desfășurate de copii, ceea ce face practic imposibilă coordonarea activităților familiale. Excepție fac numai servirea cinei — întrucît în jurul orei 20 familia este reunită la domiciliu — și mesele din zilele de duminică sau de sărbătoare. Aniversările sînt prilejurile cele mai frecvente pentru reunirea familiilor și pentru vizite reciproce între familii, în cadrul acestor reuniuni adulții întrunindu-se separat de copii, care sînt lăsați să se joace împreună.

În ce privește educarea copiilor un prim element care reține atenția îl constituie orientarea fermă pe care părinții o imprimă copiilor spre profesii intelectuale. În cele două cazuri în care unul dintre copii a renunțat la studiile universitare sau și-a exprimat această intenție, orientîndu-se spre calificarea într-o meserie, părinții au fost profund dezamăgiți, concentrîndu-și eforturile spre pregătirea celorlalți copii în vederea absolvirii învățămîntului superior. Orientarea copiilor spre o profesie intelectuală și spre studii universitare se întemeiază pe trei considerente de o importanță sensibil apropiată. Pe

de o parte, este vorba despre dorința părinților ca fiii să le depășească nivelul, nu ca pregătire, ci ca performanță socială, ceea ce presupune o pregătire școlară cel puțin egală. Pe de altă parte, absolvirea învățămîntului superior este apreciată ca o condiție necesară pentru o mai amplă dezvoltare a personalității, asigurind un orizont spiritual mai larg, satisfacții mai înalte, o înțelegere mai adincă a vieții. În sfîrșit, pregătirea școlară superioară pare să asigure un prestigiu și un statut social mai ridicat, o poziție mai avantajoasă sub aspectul participării la deciziile care pot afecta viața personală. Realizarea acestor deziderate majore este urmărită încă din primii ani de viață ai copiilor și în continuare, pe toată durata studiilor școlare. Paralel cu eforturile de orientare a copiilor spre o profesie intelectuală, am constatat și un interes egal pentru formarea la copii a unor deprinderi de viață familială cît mai apropiate de modelele și idealurile părinților. Pe această linie se înscrie nu numai antrenarea copiilor în efectuarea tuturor activităților gospodărești, ci și atenția acordată creării unor relații prietenești între părinți și copii, problemele celor mici fiind împărtășite părinților și soluționate prin discuții comune. Numai într-un singur caz am înregistrat o manifestare puternică a tatălui. După absolvirea studiilor și integrarea în muncă, tinerii se bucură în continuare de sprijinul părinților în mobilarea apartamentului propriu, în creșterea copiilor, în achiziționarea unui autoturism etc. Solicitați să aprecieze evoluția familiei prin raportarea experienței personale la familiile de origine, subiecții au indicat ca principale transformări ștergerea diferențierilor între atribuțiile soților și o drastică reducere a timpului de reunire a membrilor familiei, ca și a numărului împrejurărilor care permit astfel de reuniri. După opinia lor, prin aceasta, relațiile dintre soți nu au fost afectate, dar cele dintre părinți și copii s-au modificat, în sensul creșterii independenței ultimilor, corelat cu o scădere a autorității celor dintîi.

Relațiile care se stabilesc între intelectuali la locul de muncă sînt marcate de caracterul autonom al activităților depuse de ei în acest cadru, astfel încît nu se poate vorbi, în general, despre existența unor grupuri de muncă ale intelectualilor la nivelul întreprinderii sau al instituției în care își desfășoară activitatea.

Din acest motiv, în cadrul întreprinderii/instituției, relațiile dintre intelectuali au un caracter formal destul de pronunțat, limitîndu-se de cele mai multe ori la obligațiile de serviciu care le revin. De aici și situația că grupurile de intelectuali se constituie mai mult în afara cadrului organizat al locului de muncă. La nivelul întreprinderii/instituției reunirea lor are loc, de regulă, în cursul unor ședințe, pentru a discuta probleme legate de serviciu, deci într-un cadru instituționalizat. În context, merită atenție observațiile făcute de mai mulți subiecți în legătură cu faptul că, de multe ori, problemele de serviciu dau naștere unor discuții care se prelungesc după terminarea lucrărilor ședințelor, în cadrul unor grupuri restrînse, alcătuite din cei interesați în mod deosebit de unele aspecte ridicate în discuție. Observația subiecților s-a confirmat indirect atunci cînd am constatat că din cele 13 grupări de intelectuali descrise de subiecți, 9 sînt alcătuite din membri care au aceeași profesie. De regulă, ei au și același loc de muncă, dar există și situații în care locul de muncă diferă, mai rare fiind cele în care diferă profesia. Aceste grupări, axate pe cultivarea prieteniilor și pe preocupările pentru petrecerea timpului liber, stabilesc întîlniri, rareori mai frecvent decît săptămînal, întîlniri la care participă destul de des familiile membrilor grupării respective. În cadrul reuniunii, activitățile se centrează pe organizarea unor jocuri de societate (remi, biliard, cărți, table), pe urmărirea programelor T.V., în special filme sau piese de teatru. Discuțiile purtate în acest cadru abordează preferențial probleme legate de serviciile participanților, constînd din informări reciproce asupra oricărui gen de probleme cu care se confruntă membrii grupului la locurile lor de muncă, de la organizarea muncii la relațiile interpersonale și la eficiența activităților. Alte teme frecvente de discuție se constituie în jurul unor subiecte literare, probleme politice — mai frecvent relațiile internaționale —, istorie, sport. Grupuri propriu-zise există totuși, ele fiind axate pe pasiunile comune ale membrilor lor, avînd în unele cazuri, un pronunțat caracter formalizat. Acesta este cazul unui grup de filateliști care numără ca membri stabili 6 intelectuali, toți fiind și membri ai Asociației filateliștilor, grupul stabilind întîlniri frecvente pentru schimburi de mărci sau de informații. Au fost semnalate, de asemenea, două grupuri preocupate de organizarea unor activități

turistice și sportive, reușind chiar să amenajeze un teren de sport destinat tenisului și voleiului. Între grupurile de intelectuali descrise de subiecți se numără și două grupuri de melomani — în majoritate alcătuite din medici — care se ocupă de realizarea unor înregistrări de bună calitate, dispunînd de aparatură de înregistrare și redare, organizează frecvente audiții de muzică simfonică.

În ce privește relațiile intelectualilor cu alte categorii sociale, subiecții au apreciat că sînt în general limitate. Atrage atenția faptul că între cadrele inginerești, contactele cu alte categorii sînt mai frecvente și mai strînse. Unul dintre inginerii cuprinși în cercetare menționa că: „. . . personal, eu am găsit mai multă apropiere între aceștia (muncitori — n. ns.) și mine. Fac schimburi de cărți cu unii dintre ei, de alții mă apropie pasiunea pentru filatelie. În general, astfel de relații am stabilit mai ușor, dar n-aș putea să generalizez situația mea". Relațiile pe care cadrele inginerești le stabilesc cu celelalte categorii sociale se originează, evident, în contactele mai strînse care se stabilesc între aceștia și celelalte categorii de oameni ai muncii în cadrul colectivelor pe care le conduc la locul de muncă. Totuși, nici în cazul intelectualității tehnice nu se ajunge în mod curent pînă la stabilirea unor relații de prietenie sau la formarea unor grupuri alcătuite din membri ai mai multor categorii. Tipul de relații cel mai frecvent este, potrivit relatărilor subiecților, cel al relațiilor de bună vecinătate și al efectuării unor servicii reciproce.

Considerații finale; elemente pentru conturarea stilului de viață. Ținînd cont de contextul vieții sociale și economice naționale, se poate aprecia că organizarea vieții intelectualilor descrisă în acest studiu, așa cum apare la nivelul orașului, nu reprezintă un caz izolat, ci poate fi generalizată. Procesele industrializării și urbanizării au avut ca rezultat scontat transformarea unui număr important de localități rurale în centre urbane de mici dimensiuni, cu economie de tip agroindustrial, așa cum este și orașul Luduș. Populația acestor localități a suferit modificări rapide și importante în ce privește structura și volumul ei. Necesarul de cadre cu pregătire superioară al industriei a antrenat creșterea ponderii intelectualității în structura populației acestor localități, ca

și creșterea necesarului de cadre cu pregătire superioară care lucrează în administrație, ocrotirea sănătății etc.

Fiind o localitate urbană recentă, se pare că proveniența intelectualilor înșiși este predominant rurală. Majoritatea dintre ei provin din familii rurale.

Organizarea vieții presupune, de aceea, pentru membrii categoriei studiate, elaborarea unor modele comportamentale noi, structurate pe două axe. Prima este reprezentată de efortul elaborării modelelor comportamentale specifice noului mediu de rezidență — cel urban. Pe această direcție se înscriu orientarea spre tipul nou de locuință — apartamentul situat în bloc — abandonarea implicită a unei serii de activități gospodărești specifice tipului de locuință aflat în regres, modificarea tipului de relații de vecinătate însușite în mediul de proveniență, a modului de utilizare a veniturilor și a bugetului de timp, formarea deprinderilor de utilizare a serviciilor comerciale, sociale, de servire etc. Cea de-a doua axă este reprezentată de constituirea unui stil de viață propriu, corespunzător statutului social dobîndit prin instrucție și ocupație, prestigiu care se asociază acestui statut, valorilor recunoscute de categoria intelectualității.

Comportamentele înscrise pe prima axă sînt bine conturate și demonstrează că procesul de adaptare în noul mediu de rezidență este încheiat. Apartamentele intelectualilor sînt mobilate modern, iar desfășurarea activităților casnic-gospodărești este asigurată prin utilizarea unei game largi de aparate electro-casnice, noile comportamente de consum au fost deplin însușite. Ponderea ridicată pe care o dețin intelectualii în organizațiile social-obștești demonstrează implicarea lor activă în viața localității. Sub acest aspect, merită subliniat faptul că, în astfel de organizații ponderea intelectualității depășește ponderea pe care categoria o deține în ansamblul populației localității.

Comportamentele înscrise pe a doua axă sînt mai puțin conturate, astfel încît se poate considera că stilul de viață propriu intelectualității nu este încă precizat. Există încă elemente care permit aprecierea că intelectualitatea se află în curs de a-și constitui un stil de viață propriu. Un astfel de element se poate surprinde în amenajarea locuințelor, fiind constituit de existența camerei de studiu, prevăzută cu dotări corespunzătoare (bibliotecă și birou). Actual, această cameră îndeplinește în paralel

şi alte funcţii, dar se conturează tendinţa ca, în viitor, ea să fie degrevată de acestea. Subiecţii au opinat că existenţa acestei camere constituie unicul element distinctiv între locuinţele intelectualilor şi cele ale membrilor altor categorii sociale, opinie care se poate interpreta şi ca o expresie a faptului că stilul de viaţă intelectual este încă neprecizat, deoarece este de aşteptat ca pe viitor să se contureze şi alte elemente de diferenţiere, cum ar fi tipul de mobilier şi de decorare a interioarelor, dotarea cu aparatură electro-casnică etc. Un alt element de particularizare îl constituie orientarea în educaţia copiilor, marcată de îndreptarea acestora spre profesii intelectuale, în care aptitudinile şi capacităţile lor personale să fie valorificate la maximum, în primul rînd pe plan profesional. Apare aici, ca un element central al sistemului educaţional practicat în familiile de intelectuali, realizarea şi dezvoltarea personalităţii prin instruire şi specializare, afirmarea ei deplină pe plan profesional. Comportamentul cultural al intelectualităţii, aşa cum este conturat prin relatările subiecţilor, este orientat evident spre consum, participarea intelectualilor la viaţa culturală a localităţii fiind destul de slabă. Faptul apare şi mai evident dacă se ţine cont că majoritatea criticilor formulate de subiecţi referitor la viaţa culturală a oraşului — pe care le-am redat în paragraful referitor la habitat — vizează în mod expres eficienţa formelor de consum cultural. Pe de altă parte, deficienţele de acest ordin nu au făcut obiectul unor critici sau propuneri din partea intelectualilor, adresate forurilor de resort locale, aşa cum a fost cazul celorlalte surse de insatisfacţie în legătură cu calitatea mediului de rezidenţă. Pare îndreptăţită explicaţia că participarea slabă a intelectualilor la viaţa culturală îşi are originea într-o cultură a muncii bazată pe efort individual, cultură care afectează experienţa de contact social a membrilor categoriei, facilitatea de integrare în grup, sistemul relaţiilor interpersonale întreţinute de ei. Această explicaţie, care, dat fiind volumul informaţiei de care am dispus, rămîne, deocamdată, doar ipotetică, se bazează pe analiza structurii şi tipului de activităţi desfăşurate de membrii categoriei. Pornind de la specificul locului de muncă şi al tipului de relaţii care se stabilesc între intelectuali la acest nivel, analizate în paragraful referitor la sistemul relaţiilor sociale, am constatat că, în cea mai mare parte, muncile

intelectuale se bazează mai mult pe efort individual. Relațiile între intelectuali sînt vizibil marcate de acest fapt. Structura activităților de timp liber, în care predomină lecturile și vizionările T.V., nu atenuează caracterul individual al activităților desfășurate de membrii categoriei, ci îl accentuează. Apare în felul acesta un „continuum comportamental" caracterizat prin preponderența activităților intelectuale în ansamblul activităților desfășurate de membrii categoriei și prin autonomia în activitate a indivizilor. În aceste condiții, orientarea spre consum cultural nu mai apare ca un fapt surprinzător, ci ca unul firesc, întrucît formele participative presupun, în majoritatea lor, desfășurarea unor activități în cadrul unor colective, iar cultura relațiilor interpersonale caracteristică intelectualității este mai puțin adecvată pentru aceste condiții. Dealtfel, se remarcă faptul că participarea intelectualilor la activități culturale care nu presupun existența unei coordonări între participanți este mai intensă — așa cum este cazul cenaclului literar și a celui plastic, de exemplu.

Modul de organizare a vieții în cadrul categoriei intelectualității pe care l-am prezentat în paginile acestui studiu nu poate fi generalizat, după cum am arătat, decît la acele localități urbane care s-au desprins din rîndul comunelor în cursul proceselor de industrializare socialistă și de urbanizare, în perioada ultimilor 20 de ani, prezentînd un profil economic agroindustrial. Completat prin studii ulterioare, desfășurate la nivelul altor tipuri de localități, va permite însă conturarea stilului de viață al categoriei, aprecierea tendințelor lui de evoluție, de apropiere sau de distanțare de alte stiluri de viață care caracterizează societatea noastră.